

PODRAVINA

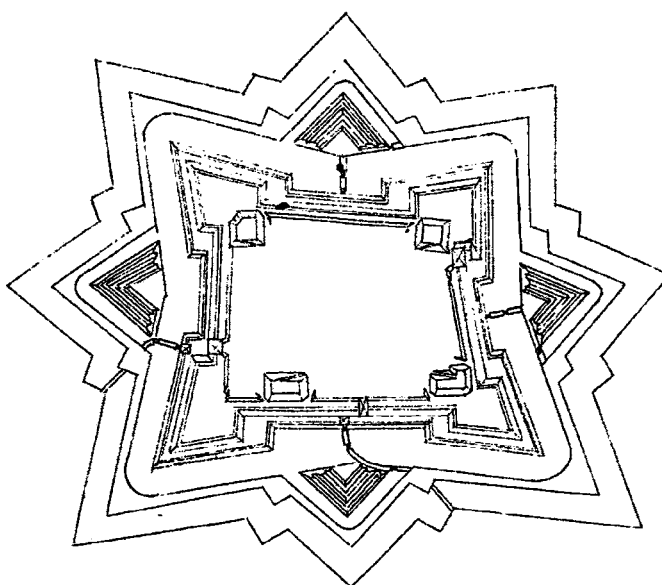
Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

Uredničko vijeće**Editorial board**

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), doc. dr. sc. Ivan GRGUREVIĆ (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), dr. sc. Vladimir HUZZAN (Varaždin), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), dr. sc. Ivan OBADIĆ (Zagreb/Varaždin), dr. sc. Valentina PAPIĆ BOGADI (Križevci), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), izv. prof. dr. sc. Ante RONČEVIĆ (Varaždin), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), akademik Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUCAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), prof. dr. sc. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), izv. prof. dr. sc. Damir VUSIĆ (Varaždin), akademikinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo**Editorial Staff**

Nikola CIK (Đurdevac), dr. sc. Robert ČIMIN (Koprivnica), akademik Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), doc. dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica/Rijeka), doc. dr. sc. Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, člank suradnih HAZU (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), dr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica)

Urednici**Editors-in-chief**

Akademik Dragutin FELETAR
e-mail: drago@meridijani.com
Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, člank suradnik HAZU
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva**Staff secretary**

Doc. dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom**Layout**

Saša BOGADI

Nakladnik**Publisher**

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici**Co-publishers**

SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1
POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike**Journal directors**

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Lidija VRANAR

Dodatne adrese uredništva**Additional mailing address**

Akademik Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
drago@meridijani.com
Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, člank suradnik HAZU
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
hrvoje.petric@ffzg.hr

Uz potporu**With support**

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Na naslovnici**Front cover**

Žarko Dolinar u svojoj zbirci umjetničkih djela

UDK klasifikacija**UDC classification**

Dr. sc. Ivica ZVONAR

Tisak**Print by**

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, prosinac, 2021.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)

ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja "Podravina" je klasificirana oznakom A-1 (Narodne novine 72/2019.)

K A Z A L O

Goran HUTINEC

- DJELOVANJE SOVJETSKIH I BUGARSKIH VOJNIH POSTROJBI U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE MEĐIMURJA I
PODRAVINE 1945. GODINE
*ACTIVITIES OF SOVIET AND BULGARIAN MILITARY UNITS IN THE STRUGGLE FOR THE LIBERATION OF MEĐIMURJE
AND PODRAVINA IN 1945* 9

Filip ŠIMUNJAK

- SLAVONSKA VOJNA KRAJINA 1577. GODINE – PRILOG DEMOGRAFSKOM ISTRAŽIVANJU KRAJIŠKE VOJSKE NA
PROSTORU SLAVONIJE - UNUTARNJE I VANJSKE MIGRACIJE, IMENSKA STRUKTURA I ŠIRENJE HRVATSKOG
IDENTITETA
*THE SLAVONIAN MILITARY FRONTIER IN 1577 - A CONTRIBUTION TO THE DEMOGRAPHIC STUDY OF SLAVONIAN
MILITARY UNITS (MIGRATIONS, ETYMOLOGY, CROATIAN IDENTITY)* 35

Marko GREGUR, Gordana TKALEC

- DRUŠTVENE I POLITIČKE TEME TE POZICIJE TJEDNIKA *DEMOKRAT* U KOPRIVNICI (1919. – 1920.)
SOCIAL AND POLITICAL THEMES AND POSITIONS OF THE WEEKLY DEMOCRAT IN KOPRIVNICA (1919-1920) 64

Tomislav BELIĆ, Roko MIŠETIĆ

- ČIMBENICI VARIJACIJE FERTILITETA U PROSTORU – PRIMJER EUROPE S OSVRTOM NA HRVATSKO-MAĐARSKO
POGRANIČJE
*FACTORS OF SPATIAL VARIATION IN FERTILITY – THE EXAMPLE OF EUROPE WITH THE PARTICULAR EMPHASIS
ON THE CROATIAN-HUNGARIAN BORDER* 89

Petar KUREČIĆ, Vesna HALUGA, Karlo VIŠAK

- IZAZOVI GOSPODARSKE DIPLOMACIJE REPUBLIKE HRVATSKE NA PRIMJERU VELIKE PREHRAMBENE KOMPANIJE
PODRAVKA D.D.
*CHALLENGES OF ECONOMIC DIPLOMACY OF THE REPUBLIC OF CROATIA ON THE EXAMPLE OF THE LARGE FOOD
PROCESSING COMPANY PODRAVKA D.D.* 103

Miljenko BREKALO, Zvezdana PENAVAL BREKALO

- THE WARTIME ECONOMY OF OSIJEK (1991-1993)
GOSPODARSTVO U OSIJEKU ZA VRIJEME RATA (1991. – 1993.) 113

Katerina FOTOVA ČIKOVIĆ, Joško LOZIĆ, Mirko SMOLJIĆ

- EFFICIENCY OF BANKS IN NORTHERN CROATIA
EFIKASNOST BANAKA U SJEVERNOJ HRVATSKOJ 128

Lóránt BALI

- EUROPÄISCHER VERBUND FÜR TERRITORIALE ZUSAMMENARBEIT (EVTZ) ALS INSTRUMENT ZUR
INTENSIVIERUNG DER GRENZÜBERSCHREITENDEN BEZIEHUNGEN NACH DEM VORBILD VON MURREGION
*EUROPSKA GRUPACIJA ZA TERITORIJALNU SURADNJU (EGTC) KAO ALAT ZA INTENZIVIRANJE PREKOGRANIČNIH
ODNOSA NA PRIMJERU MURSKO-POSAVSKOJ REGIJE* 141

Vesna HALUGA, Nikša SVILIČIĆ, Rudi GRULA

- COMMUNICATION MODEL OF THE CAMPAIGN »MEĐIMURJE DAJE VIŠE«, WITH THE AIM OF REDUCING THE
NEGATIVE IMPACT OF THE COVID 19 VIRUS PANDEMIC ON THE TOURIST RESULTS OF MEĐIMURJE COUNTY
*KOMUNIKACIJSKI MODEL KAMPANJE »MEĐIMURJE DAJE VIŠE«, S CILJEM SMANJENJA NEGATIVNIH UTJECAJA
PANDEMIJE COVID 19 VIRUSA NA TURISTIČKE REZULTATE MEĐIMURSKO-POSAVSKOJ ŽUPANIJE* 148

Dragutin FELETAR, Branko PLEŠE, Sanja ŠVARC JANJANIN

- PRINOSI ZA ŽIVOTOPIS HUMANISTA, ZNANSTVENIKA I SPORTAŠA ŽARKA DOLINARA
CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF HUMANIST, SCIENTIST AND ATHLETE ŽARKO DOLINAR 163

Hrvoje PETRIĆ

- BIOBIBLIOGRAFIJA AKADEMIKA DRAGUTINA FELETARA (2011. – 2021.), U POVODU 80 GODINA 189

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA
REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

140 GODINA CRVENOG KRIŽA KOPRIVNICA (I. CIKAČ)	201
BRANKO BEGOVIĆ, OPĆINA ŠPIŠIĆ BUKOVICA (P. FELETAR)	202
HOMO UNIVERSALIS: ZBORNIK RADOVA POSVEĆEN ZORKU MARKOVIĆU (R. ČIMIN)	203
ĐURO BEL: SPAMETEN ZAPIŠUVLE. KAJFORIZMI (M. CIK)	206
FRAN GALOVIĆ: DOK VEČER SE ZMRAČI (M. CIK)	207
HRVATSKI SJEVER: MULTIDISCIPLINARNI ZNANSTVENI ČASOPIS BROJ 54 (M. CIK)	208
PODRAVSKI ZBORNIK 47 (I. CIKAČ)	209
BOŽIDAR BECK: DOKUMENTARNO – UMJETNIČKA IZLOŽBA (M. CIK)	210
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA, FOTOMONOGRAFIJA (N. CIK)	211
OD GORBONUKA DO KLOŠTRA PODRAVSKOG (N. CIK)	212
EKONOMSKA I EKOISTORIJA, BROJ 16 (N. CIK)	213
UTVRDA NOVI ZRIN NA MURI (N. CIK)	214
VLADIMIR STRUGAR, DRAŽEN PODRAVEC: KULTURA ŠKOLE I PRIMJERI DOBRE PRAKSE (N. CIK)	215
ŽUŽA ZABJAN: ŠKOLA U ŽDALI (N. CIK)	215
VOJNA KRAJINA U SUVREMENOJ HISTORIOGRAFIJI (N. CIK)	216
BRANKO KRANJČEV: ŽIVOT I DJELO DR. IVANA KRANJČEVA (V. PIŠKOREC)	218
RAD RAZVEDA ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI, 545/55 (P. FELETAR)	221
STRUČNI SKUP »ŽIVOT I RAD AKADEMSKOG KIPARA IVANA SABOLIČA« (I. CIKAČ)	222
A. FRANČIĆ, M. MENAC-MIHALIĆ: RJEČNIK FRAZEMA I POSLOVICA MEĐIMURSKOGA GOVORA SV. MARIJE (M. CIK) ..	223
VLADIMIR PALOŠIKA, GLOGOVNICA (D. FELETAR)	224
ZLATKO KARAČ, STUDIJE O ARHITEKTURI SINAGOGA U HRVATSKOJ (D. FELETAR)	225
ZRINSKI I ČAKOVEČKI STARI GRAD (P. SOMEK)	226
SAMUEL BUDINA, POVIJEST OPSADE I OBRANE SIGETA 1566. (D. FELETAR)	227
MEĐUNARODNA KONFERENCIJA »ZRINSKI I FRANKOPANI«, (P. FELETAR)	228
D. MAGAŠ, M. KLEMENČIĆ, A. NAZOR, B. VUKOSAV: VELIKA GEOGRAFIJA HRVATSKE – KNJIGA 1. (P. FELETAR)	228
D. MAGAŠ, A. BLAČE, I. CRLJENKO: VELIKA GEOGRAFIJA HRVATSKE – KNJIGA 7. (P. FELETAR)	229
KONFERENCIJA »PRILIKA ILI PRIJETNJA? REFORMA LOKALNE I REGIONALNE SAMOUPRAVE« (P. FELETAR)	230
UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS	234

U ČETRDESETOM BROJU PODRAVINE SURADJUJU:

1. Prof. dr. sc. Goran HUTINEC, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
2. Filip ŠIMUNJAK, student na Odsjeku za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
3. Marko GREGUR, prof., doktorand, Sveučilište Sjever u Koprivnici
4. Doc. dr. sc. Gordana TKALEC, docent, Sveučilište Sjever u Koprivnici
5. Asist. mag. geogr. Tomislav BELIĆ, Hrvatsko katoličko sveučilište, Odjel za sociologiju, Zagreb
6. Prof. dr. sc. Roko MIŠETIĆ, Odjel za sociologiju, Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu
7. Prof. dr. sc. Petar KUREČIĆ, Sveučilište sjever u Koprivnici
8. Mr. sc. Vesna HALUGA, doktorandica, Sveučilište Sjever u Koprivnici
9. Bacc. nov. Karlo VIŠAK, Sveučilište Sjever u Koprivnici
10. Dr. sc. Miljenko BREKALO, Institut za društvene znanosti Ivo Pilar u Zagrebu
11. Dr. sc. Zvezdana PENAVALA BREKALO, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josip Juraj Strossmayer u Osijeku
12. Dr. sc. Katarina FOTOVA ČIKOVIĆ, Sveučilište Sjever u Koprivnici
13. Dr. sc. Joško LOZIĆ, Sveučilište Sjever u Koprivnici
14. Doc. dr. sc. Mirko SMOLJIĆ, Sveučilište sjever u Koprivnici
15. Doc. dr. sc. Lorant BALI, Panonsko sveučilište, Georgikon Campus, Keszthely, Mađarska
16. Dr. sc. Nikša SVILIČIĆ, Sveučilište Sjever, Varaždin-Koprivnica
17. Rudi GRULA, Turistička zajednica Međimurske županije, Čakovec
18. Branko PLEŠE, dipl. ing. arh., povjesničar sporta, Koprivnica
19. Sanja ŠVARC JANJANIN, dr. med., Opća bolnica, predsjednica Židovske općine u Koprivnici
20. Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
21. Ilija CIKAČ, prof., Gradski muzej, Koprivnica
22. Doc. dr. sc. Petar FELETAR, Fakultet prometnih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
23. Dr. sc. Robert ČIMIN, Gradski muzej, Koprivnica
24. Mihaela CIK, prof., književna kritičarka, Đurđevac
25. Nikola CIK, prof., doktorand, Gradski muzej, Koprivnica
26. Prof. dr. sc. Velimir PIŠKOREC, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
27. Petra SOMEK, doktorand, Izdavačka kuća Meridijani, Samobor-Zagreb
28. Akademik Dragutin FELETAR, PMF Sveučilišta u Zagrebu, HAZU, Zagreb-Koprivnica

UZ 40. BROJ ČASOPISA PODRAVINA (2002. – 2021.)

Znanstveni časopis PODRAVINA, koji izdaje Izdavačka kuća Meridijani, redovito izlazi već 20 godina, te je ovo njegov 40. broj. To je i prilika (i obveza) da ukratko rezimiramo njegov razvojni put.

Valja naglasiti da su ciljevi ili misija koju je na početku zacrtalo uredništvo (i nakladnik) dobrim dijelom i ostvareni. Misija časopisa bila je okupljanje istraživača podravske prošlosti i sadašnjosti, odnosno brže unapređivanje znanstvenih istraživanja o Podravini. Naime, znanstvena istraženost podravske zbilje (nekad i danas), s multidisciplinarnom orijentacijom, počela se snažnije razvijati tek od pokretanja Podravskog zbornika 1975., a pokretanjem PODRAVINE dobila je novu dimenziju i napredak tek od početka 21. stoljeća.

Kroz zadnjih dvadeset godina PODRAVINA je postala doista efikasno okupljalište znanstvenika i stručnjaka, posebice mladih (što je osobito važno), prvenstveno iz Podravine, ali i iz cijele Hrvatske, te iz Slovenije, Mađarske i Austrije. Četrdeset brojeva dosad je stvaralo ukupno 810 autora (oko 20 autora po broju), od kojih je rođenjem ili djelovanjem najviše vezano uz Podravinu. Tako se stvara, zapravo, najvažnija osnovica za razvoj znanosti o Podravini a to su znanstvenici i stručnjaci. Uz to, PODRAVINA je pokrenuta i s ciljem unapređivanja djelovanja Povijesnog društva u Koprivnici, koje mu postaje suizdavačem od broja 27/2015. godine. Časopis je pokrenut i kao podrška radu tadašnjeg odjela Ekonomskog fakulteta u Koprivnici i osnivanju Zavoda za znanstveni rad HAZU u Koprivnici. U tom kontekstu je najvažnija misija časopisa bila potpora osnivanju sveučilišta Koprivnica-Varaždin, te je Sveučilište Sjever od broja 28/2015. godine također postalo suizdavač PODRAVINE. U stvaranje i podizanje kvalitete časopisa uključio se vrlo velik broj znanstvenika iz Hrvatske i susjednih zemalja pa je samo u recenziranju članaka sudjelovalo 866 autora!

Kontinuitetu izlaženja (dva sveska godišnje) pridonio je i stalni sastav urednika i uredništva časopisa. Od prvoga broja PODRAVINU uređuju Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić, a tajnik uredništva je Petar Feletar. Na početku izlaženja prvi članovi uredništva, uz urednike, bili su: Mira Kolar Dimitrijević, Željko Krušelj i Lučka Lorber, a od broja 7/2004. pridružuje se i Andrej Hozjan. Do rekonstrukcije uredništva dolazi od broja 21/2012., kada ga sačinjavaju: Dragutin Feletar, Andrej Hozjan, Mario Kolar, Lučka Lorber, Željko Krušelj, Geza Palffy, Hrvoje Petrić, Vladimir Šadek, Marijan Špoljar i Zlata Živaković Kerže. Od broja 29/2016. u uredništvo su priključeni i Nikola Car i Mladen Matica, a od broja 37/2019. i Robert Čimin. Važnu funkciju ima i uredničko vijeće u kojem se nalazi tridesetak uglednih stručnjaka i znanstvenika iz Hrvatske i susjednih zemalja, koji su na bilo koji način vezani uz Podravinu.

PODRAVINA gaji multidisciplinarni pristup znanstvenim istraživanjima o Podravini. Članci se objavljuju prvenstveno o tzv. povijesno-toponomastičkoj Podravini (od Vrbanovca do Staroga Graca), ali i o cijelom području porječja Drave u Austriji, Sloveniji, Mađarskoj i Hrvatskoj. Dosad je najveći broj članaka objavljen s temom iz povijesti, ali i iz niza drugih znanstvenih grana i disciplina – pogotovo iz geografije, etnologije, ekonomije, sociologije, medija, ekologije itd., pa ponekad i iz medicine. U broju 1/2002. suradnici su bili: Dragutin Feletar, Hrvoje Petrić, Darko Tipurić, Goran Markulin, Danijela Petrić, Dragutin Pavličević, Mira Kolar Dimitrijević, Zvonimir Bartolić i Željko Krušelj. Krug suradnika stalno se širio, a oko četvrtina članaka objavljena je na stranim jezicima (engleski, njemački, slovenski). Desetak autora, koji se duže vrijeme bave Podravinom, osobito su vjerni suradnici časopisa, te su u njemu objavili veći broj članaka, te prikaza knjiga. Najveći broj objavljenih priloga u PODRAVINI imaju: Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Mira Kolar Dimitrijević, Petar Feletar, Nikola Cik, Mario Kolar, Lučka Lorber, Ranko Pavleš, ali i Ivan Peklić, Mirela Slukan Altić, Tatjana Tkalcec, Vladimir Šadek, Petra Somek, Željko Krušelj, Mladen Matica, Szabocs Varga, Geza Palffy, Andrej Hozjan i drugi. Mnogi (mlađi) autori upravo su u PODRAVINI objavili svoje prve radove. Bibliografiju o objavljenim radovima i prikazima u časopisu PODRAVINA, dosad su objavljeni u broju 15/2009. (Mario Kolar) i u broju 31/2017. (Božica Anić).

Časopis je uspio kroz dva desetljeća gotovo kontinuirano poboljšavati kvalitetu objavljenih članaka, tako da je ubrzo priznat u hrvatskoj ali i u stranoj znanstvenoj zajednici. Uz to časopis se objavljuje na

Tablica 1. Osnovni podaci o objavljenim člancima u časopisu PODRAVINA od broja 1/2002. do broja 40/2021. godine

Broj	Stranica	Članaka	Članci					Ostalo	Prikazi	Autora
			Izvorni	Pret. priop.	Pre-gledni	Stručni	Građa			
1/2002.	208	9	6	1	-	1	1	-	12	15
2/2002.	188	10	5	-	1	4	-	-	10	14
3/2003.	224	9	8	-	-	-	1	-	11	18
4/2003.	232	10	7	-	2	-	-	-	11	17
5/2004.	162	9	3	-	3	3	-	-	6	14
6/2004.	152	10	3	1	2	4	-	-	17	13
7/2005.	212	10	7	-	2	1	-	-	10	13
8/2005.	202	9	4	-	4	1	-	-	12	14
9/2006.	164	8	7	-	1	-	-	1	14	15
10/2006.	188	9	5	-	-	3	1	3	11	16
11/2007.	244	11	7	-	1	1	2	-	11	19
12/2007.	180	12	6	-	1	5	-	-	10	22
13/2008.	248	13	8	-	3	1	1	-	14	20
14/2008.	214	11	7	1	1	1	1	-	12	17
15/2009.	268	10	7	-	3	-	-	1	10	16
16/2009.	210	10	8	-	2	-	-	-	13	16
17/2010.	208	8	3	1	2	1	1	-	10	16
18/2010.	180	10	7	2	-	1	-	-	8	19
19/2011.	174	8	7	-	-	1	-	-	6	17
20/2011.	186	9	5	-	3	1	-	2	8	16
21/2012.	264	14	4	-	8	-	2	-	10	25
22/2012.	188	12	8	2	2	-	-	-	12	18
23/2013.	216	10	6	-	2	-	2	-	13	18
24/2013.	186	11	6	-	4	1	-	-	14	19
25/2014.	232	12	6	2	3	-	1	1	18	23
26/2014.	260	12	10	-	1	-	1	-	17	29
27/2015.	268	10	3	3	3	-	1	-	19	32
28/2015.	208	11	7	1	1	1	1	-	20	25
29/2016.	268	15	8	1	5	1	-	1	18	24
30/2016.	276	11	6	2	-	2	1	2	26	18
31/2017.	252	12	5	1	5	1	-	-	14	28
32/2017.	204	12	5	5	2	-	-	-	20	27
33/2018.	248	12	10	1	1	-	-	-	14	26
34/2018.	216	15	3	5	6	1	-	-	18	36
35/2019.	248	12	6	2	2	2	-	-	14	28
36/2019.	212	12	4	2	5	1	-	-	15	26
37/2020.	264	13	7	1	5	-	-	-	12	21
38/2020.	216	10	8	1	1	-	-	1	13	21
39/2021.	232	12	7	2	3	-	-	-	12	22
40/2021.	228	10	4	2	3	1	-	2	23	28
UKUPNO	8.726	433	243	39	92	42	17	14	586	820

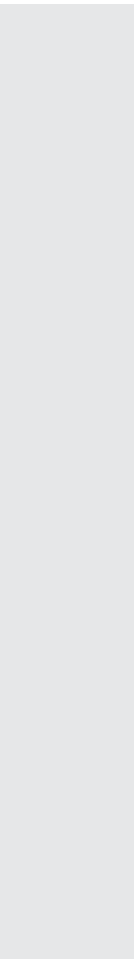
glavnoj hrvatskoj informatičkoj bazi (Hrčak), a u razmjenju se šalje u gotovo sve kompatibilne hrvatske časopise i znanstvene institucije, kao i u mnoge zemlje u svijetu (oko 80 u Hrvatskoj i oko 40 u svijetu). Već od broja 3/2003. časopis referiraju baze Abstracts Journal, Al-russian Institute of scientific and technical Information Moscow i u Historical Abstracts ABC Clio Library Santa Barbara, California; potom od broja 4/2003. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich, te od broja 9/2006. baza The History Journales Guide, Deutschland. Velik uspjeh za PODRAVINU predstavlja uvrštavanje njenih sadržaja u svjetski poznatu bazu SCOPUS, Bibliographis Databases od broja 23/2013. Što se tiče afirmacije časopisa u hrvatskoj znanstvenoj zajednici, važno je bilo uvrštenje među znanstvene časopise A-2 (Narodne novine, 84/11.7.2005.), te osobito među znanstvene časopise A-1 (Narodne novine 72/2019.). Time je uvelike porastao interes za sadržaje ovoga časopisa, time i citiranost, a uvelike je porastao i broj zaprimljenih članaka za objavljivanje (veća konkurencija znači i porast kvalitete radova).

Statistička analiza objavljenih članaka i prikaza ukazuje na razmjerno povoljan odnos u kvaliteti radova. Naime, od 433 objavljena članka, njih 243 okvalificirano je kao izvorni znanstveni rad (ili 56,1 posto), a recenzenti su bili najpriznatiji znanstvenici iz pojedinih struka. Objavljeno je i 39 prethodnih priopćenja (9,0 posto), 92 pregledna rada (21,3 posto), 42 stručna članka (9,7 posto), te 17 članaka građe (3,9 posto). Po pojedinim brojevima struktura objavljenih članaka se mijenjala, pa je najmanje izvornih znanstvenih radova tiskano u broju 17/2010. (3), a najviše u brojevima 26/2014. i 33/2018. (po 10). U 40 brojeva PODRAVINE objavljeno je čak 586 prikaza knjiga, kataloga, izložba i znanstvenih skupova.

Do danas znanstveni časopis PODRAVINA izrastao je u malu podravsku enciklopediju – tiskane su ukupno 8.726 stranice raznih priloga ili oko 208 stranica po svesku. Danas gotovo nema znanstvenih članaka o Podravini iz nekih struka a da se ne citira pokoji prilog iz PODRAVINE. Članci iz časopisa sve se više citiraju u znanstvenoj periodici i knjigama u inozemstvu, a pogotovo u Mađarskoj i Sloveniji. Od početka izdavanja PODRAVINE svoju potporu dali su i gospodarstvo i lokalna samouprava u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: Podravka, Podravska banka, INA, Belupo i drugi, Grad Koprivnica i Koprivničko-križevačka županija, te Ministarstvo znanosti i prosvjete. Kasnije se sufinanciranju pridružilo i Povijesno društvo Koprivnica i Sveučilište Sjever. Danas je glavni izvor financiranja PODRAVINE Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Grad Koprivnica, Koprivničko-križevačka županija i Sveučilište Sjever. Objavljeni članci u PODRAVINI se ne honoriraju, a urednici i članovi uredništva rade na volonterskoj osnovi. Od prvoga broja časopis tiska tiskara Bogadigrafika, a pripremu i grafičku obradu kreira najprije studio Meridijana, a od broja 10/2006. Saša Bogadi.

Dosad je PODRAVINA organizirala nekoliko javnih predstavljanja časopisa, kao i znanstveni skup o razvoju i važnosti znanstvenih časopisa za sjevernu Hrvatsku (posebice Podravinu). Nakon 40. broja opet će se voditi šira rasprava o budućem smjeru i razvoju PODRAVINE, kako bi se unaprijedila znanstvena istraživanja o nizini Drave. U povodu 40. broja zahvaljujemo na suradnji i dobrohotnosti prvenstveno autorima, a potom i svima koji su na bilo koji način sudjelovali u stvaranju PODRAVINE ili su dali potporu časopisu. U tom smislu s optimizmom gledamo na daljnje izlaženje i razvoj našeg časopisa.

Dragutin FELETAR
Hrvoje PETRIĆ

DJELOVANJE SOVJETSKIH I BUGARSKIH VOJNIH POSTROJBI U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE MEĐIMURJA I PODRAVINE 1945. GODINE

ACTIVITIES OF SOVIET AND BULGARIAN MILITARY UNITS IN THE STRUGGLE FOR THE LIBERATION OF MEĐIMURJE AND PODRAVINA IN 1945

Goran HUTINEC

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

ghutinec@ffzg.hr

Primljeno / Received: 3. 9. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 355.31(497.524Međimurje=163.2)“1945”

355.31(497.525Podravina=163.2)“1945”

94(497.5)“1945”

SAŽETAK

U radu se na temelju izvora razrađuje napredovanje bugarskih vojnih snaga u oslobađanju doline Drave tijekom travnja i svibnja 1945. godine. Bila je to velika pomoć partizanskim jedinicama, kao i nadiranjju Crvene armije. Pogotovo je bio važan učinak bugarske vojske na oslobađanju Međimurja tijekom travnja 1945. godine, koja je forsirala Muru i uz znatne gubitke oslobodila područje srednjeg Međimurja, te cijelog štrigovskog kraja. Potkraj travnja bugarske snage, zajedno s 3. jugoslavenskom armijom započele su oslobađanje Podravine južno od Drave, počam od Valpova i Donjeg Miholjca, pa prema zapadu. Prvih dana svibnja bugarski vojnici (13. puk, 30. pješački puk 8. bugarske divizije) zauzeli su Ferdinandovac, te su 4. svibnja izbili pred Gabajevu Gredu i Hlebine, potom su zauzeli Drnje, a nakon 6. svibnja 1945. teške borbe vodile su se oko Zablatja i osobito Legrada. Tu su Bugari imali i većih gubitaka, te je zbog toga u središtu Donje Dubrave formirano i posebno bugarsko groblje.

Ključne riječi: Međimurje, Podravina, Drugi svjetski rat, Crvena armija, Bugarska armija

Keywords: Međimurje, Podravina, World War II, Red Army, Bulgarian Army

Vojni aspekti oslobađanja Međimurja 1945. godine u hrvatskoj su historiografiji relativno površno obrađeni. Ni u socijalističkoj Jugoslaviji, niti nakon osamostaljenja Republike Hrvatske toj se temi nije pristupalo jednako detaljno kao nekim drugim borbama u toku rata.¹ Nešto bolje su obrađene završne operacije u Podravini, u kojima je važniju ulogu igrala Jugoslavenska armija.² Uzroke takvog stanja ponajprije treba tražiti u činjenici da su u operacijama u Međimurju dominantnu ulogu imale sovjetske

¹ O tim se borbama, uglavnom šturo, najčešće pisalo u radovima o zavičajnoj povijesti Međimurja, primjerice Juraj LAJTMAN, ur, Prilog historiji radničkog pokreta i Narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919.-1959, (Čakovec: Tiskara i knjigovežnica Čakovec, 1959), 103-104; Vladimir KALŠAN, Međimurska povijest, (Čakovec: vlastita naklada, 2006), 372; Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve sjeverozapadnog Međimurja: 1914-1947, (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2012), 141-142, 148; Vladimir KALŠAN, Međimurje u Drugom svjetskom ratu, (Čakovec: SABA RH, 2015), 111-112.

² Savo VELAGIĆ, »Završne operacije za oslobodjenje srednje i gornje Podravine«, u: *Podravski zbornik*, ur. Franjo Horvatić, No.11 (1985), 28-47.

i bugarske trupe, čija je izvorna dokumentacija dugo bila nedostupna istraživačima iz Jugoslavije odnosno Hrvatske. Taj je nedostatak dijelom ispravljen u pogledu sudjelovanja bugarskih vojnika u borbama protiv njemačkih trupa u Međimurju.³ No, o sudjelovanju sovjetskih snaga još uvijek nisu izvršena ni temeljna istraživanja. Priliku za ispravljanje tih *lacuna* pruža veliki projekt ruskih vlasti usmjeren na digitalizaciju arhivske građe nastale djelovanjem sovjetskih vojnih postrojbi u toku Drugog svjetskog rata. Milijuni dokumenata koji su digitalizirani i javno dostupni na web-stranici »Память Народа 1941-1945« (u prijevodu – »sjećanje naroda«),⁴ omogućuju širokoj publici da i bez izravnog odlaska u Rusiju konzultira mnogobrojne dokumente koji su povezani i s borbama na hrvatskom prostoru, pogotovo u zadnjim ratnim godinama. Tu su zastupljeni ne samo dokumenti o borbama u Baranji, pogotovo u toku Batinske bitke u studenom 1944, nego i neke druge operacije u kojima su snage iz sastava 3. ukrajinskog fronta Crvene armije sudjelovale na hrvatskom prostoru – primjerice, borbe na Virovitičkom mostobranu u zimi 1944/45, te istovremene akcije sovjetskih zrakoplovnih snaga u kojima su nerijetko napadana naselja i obrambeni položaji njemačkih trupa uzduž južne obale Drave, od Osijeka, Valpova i Donjeg Miholjca sve do Varaždina. Djelić tih dokumenata osvjetljava i borbe vođene u sklopu Bečke operacije u proljeće 1945, u kojima je lijevi bok sovjetskih trupa paralelno s glavnim snagama koje su napadale prema Beču kao glavnom cilju, napredovao s položaja između Balatona i Drave prema zapadu. U sklopu tih borbi u kojima je sovjetskom zapovjedništvu bila potčinjena i 1. bugarska armija, u travnju 1945. je oslobođeno i Međimurje, a front se naposljetku sredinom travnja stabilizirao zapadno od današnje slovensko-hrvatske granice. Pored bugarskih jedinica, koje su prve ušle u niz međimurskih naselja, trupe Crvene armije su sudjelovale u borbama u sjeverozapadnom dijelu Međimurja. Bugarske trupe također su potkraj travnja i početkom svibnja u suradnji s 3. jugoslavenskom armijom sudjelovale i u oslobađanju niza mjesta uz južnu obalu Drave.

CRVENA ARMIJA U PANONSKOM PROSTORU I BEČKA OPERACIJA 1945. GODINE

Trupe Crvene armije ušle su na panonski prostor u drugoj polovini 1944, nakon rumunjskog prelaska na stranu Saveznika. Sovjetske su trupe prelazeći preko rumunjskog teritorija izbile na mađarsku granicu potkraj kolovoza, i već iste jeseni u velikim operacijama prodrle do Dunava. Horthyjev režim je pao sredinom listopada, a na vlast postavljena Szálasijska Stranka strelastih križeva. Zbog sporog napredovanja i neuspjeha 2. ukrajinskog fronta u zauzimanju Budimpešte, nakon oslobađanja Beograda u listopadu 1944. zapovjednik 3. ukrajinskog fronta maršal Tolbuhin dobio je naredbu da umjesto u zapadnom pravcu nastavi napredovati prema sjeverozapadu i priključi se operacijama zauzimanja Panonske nizine. To je bio glavni razlog pokretanja akcije forsiranja Dunava kod Batine, kako bi se 3. ukrajinski front mogao s juga priključiti operacijama opkoljavanja Budimpešte. Mađarski glavni grad našao se u potpunom okruženju potkraj prosinca, što je izazvalo oštru reakciju Nijemaca, koji su u Mađarsku poslali svoje posljednje svježije snage. Gubitak Budimpešte otvorio bi Crvenoj armiji put prema Beču, a povrh toga su naftni izvori u jugozapadnoj Mađarskoj predstavljali posljednju mogućnost za opskrbu njemačkih oružanih snaga gorivom i trebalo ih je zaštititi pod svaku cijenu. U tri velike operacije na prostoru između Balatona i Dunava njemačke su se snage pokušavale probiti do opsjednute Budimpešte, ali bez uspjeha i grad je zauzet u veljači 1945. Poslije tih borbi zone odgovornosti Crvene armije su razdijeljene tako da je 3. ukrajinski front bio odgovoran za prostor od Drave do jezera Velen-

³ Diana GLASNOVA, *Ratnici milosrđa*, (Zagreb: Alfa, 2008), 234-258. Iako Glasnova nudi niz važnih informacija preuzetih iz bugarskih arhiva, veliki je nedostatak njenog (ipak više publicističkog nego historiografskog) djela otvoreno neprijateljstvo prema trupama Crvene armije te pretjerano glorificiranje bugarskih trupa, što joj često zamagljuje uvid u uzročno-posljedične veze šireg plana za konačni obračun s preostalim nacističkim snagama u Srednjoj Europi i konkretnih zbivanja na mikro-lokacijama na kojima su ratovali bugarski vojnici.

⁴ <https://pamyat-naroda.ru/> (pristup ostvaren 5. lipnja 2021). Zbog lakše provjerljivosti ovog teksta, osim naziva pojedinih dokumenata na ruskom jeziku, kojima se lako može pristupiti preko tražilice integrirane u navedenu web-stranicu, navodit će se i njihova izvorna arhivska signatura, prema ruskom (nekadašnjem sovjetskom) modelu фонд - опись – дело, koji uvelike korespondira s hrvatskim inačicama fond – serija – spis.

ce. Pored toga, poslana su mu brojna pojačanja kako bi nadoknadio gubitke pretrpljene u zimskim borbama, što je omogućilo uspješnu obranu od novih velikih njemačkih protunapada pokrenutih početkom ožujka. Njemački je plan uključivao napade s južne obale Drave kod Donjeg Miholjca i Valpova prema sjeveru, uz istovremeni napad iz pravca Nagykanizse prema istoku. Ti su napadi trebali odvratiti sovjetsku pažnju na pogrešnu stranu, dok bi potom glavni udar uslijedio između jezera Balaton i Velenice. Iako su u početku njemačke snage imale uspjeha i na nekoliko mjesta uspjele probiti sovjetsku obranu, njihovo je napredovanje već sredinom ožujka zaustavljeno, a potom je Crvena armija prešla u protunapad. Probili su se kroz njemačke položaje sjeveroistočno od Balatona i žurno krenuli prema zapadu, nastupajući prema Beču i Bratislavi. Njemačke su trupe u tom području pregažene i do kraja mjeseca prednji su sovjetski položaji već bili nadomak stare mađarsko-austrijske granice. Crvena armija zauzela je Szombathely 29. ožujka 1945, a istog je dana započeo i veliki napad 57. armije 3. ukrajinskog fronta na prostoru južno od Balatona. Njihov zadatak je bilo zauzimanje naftnih izvora oko Nagykanizse i zaštita lijevog boka glavnine sovjetskih snaga od mogućeg protuudara s juga.⁵ U sklopu te ofenzive Crvena je armija sudjelovala i u oslobađanju Međimurja.

SOVJETSKA ZRAKOPLOVNA IZVIĐANJA I BOMBARDIRANJA MEĐIMURJA I OKOLICE

Sovjetske snage koje su prve ostavile trag u Međimurju i Podravini bili su avijatičari Crvene armije. Za razliku od zapadnih Saveznika, kojima je strateško bombardiranje ciljeva duboko u protivničkoj pozadini bilo važan dio ratnog napora, sovjetski planeri takvim misijama nisu pridavali veći značaj. Fokusirali su se na neprijateljske kopnene snage blizu fronta, ili pokušavali utjecati na ishod kopnenih bitki napadima na važnija prometna čvorišta u neposrednom zaleđu linije fronta. No, to ne znači da nisu izvršavali i duže letove, dublje u neprijateljsku pozadinu, u svrhu izviđanja i prikupljanja informacija o protivničkoj snazi. U tjednima uoči sovjetskog napada na njemačku obrambenu crtu intenzivirano je izviđanje u pozadini fronta, posebno na željezničkim prometnicama koje su zbog velikog kapaciteta i protočnosti bile presudne za mobilno ratovanje tog doba. Sovjetska je 17. zrakoplovna armija, zadužena za neposrednu potporu 3. ukrajinskom frontu već u ožujku 1945. gotovo danomice nadlijetala sva važnija prometna čvorišta s njemačke strane fronta, kako na pravcu prema Beču i drugim austrijskim zemljama, tako i u smjeru Zagreba i Broda. S obzirom na njemački pokušaj protuudara preko Drave iz pravca Valpova i Donjeg Miholjca u prvoj polovini ožujka, velik je broj izvidničkih i borbenih letova bio usmjeren u tom pravcu,⁶ no istovremeno nisu zanemarivani ni ostali mogući smjerovi njemačkih kontranapada. Glavni nositelj izvidničkih aktivnosti bio je 39. samostalni izvidnički puk (orap) opremljen izviđačkim jednomotorcima *Jak-9* i dvomotorcima *Pe-2*, koji su nerijetko zalazili vrlo duboko u neprijateljsku pozadinu, sve do Bratislave, Beča, Graza, Maribora i Zagreba. Osim broja njemačkih aviona na tamošnjim uzletištim, posebno ih je zanimala gustoća željezničkog prometa, prohodnost pruga, osobito željezničkih mostova i drugih riječnih prijelaza, a uoči samog početka velike sovjetske ofenzive i broj i točni položaji njemačkih trupa u zoni borbenih djelovanja. Nerijetko su na tim letovima izrađivane i fotografije terena u zonama preleta. Pred kraj ožujka i početkom travnja sve su češće nadlijetali i izviđali i situaciju na području Međimurja i okolice.⁷

Pored aviona specijaliziranih za zračno izviđanje i snimanje, povremeno su i drugi sovjetski zrakoplovi, uglavnom bombarderi, slani na misije izviđanja neprijateljske pozadine. Tu se posebno isticala 244. bombarderska zrakoplovna divizija (bad), čiji su bombarderi tipa *B-3 Boston*, nabavljeni iz Sjedi-

⁵ Karl-Heinz FREISER, ur., *Germany and the Second World War*, vol. VIII, (Oxford: Clarendon Press, 2017), 863-952; Sergej ŠOJGU, ur., *Великая Отечественная война 1941-1945 годов*, vol. V, (Moskva: Ministarstvo obrane Ruske Federacije, 2013), 151-192.

⁶ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации [Središnji arhiv Ministarstva obrane Ruske Federacije] (ЦАМО), f.370, o.6519, d.20, Журнал боевых действий частей 17 ВА за март 1945 г.

⁷ ЦАМО, f.370, o.6518, d.343, Журнал боевых действий 39 орап за март месяц 1945 года, 393, 422-424, 425-427, 430-435 (4, 24, 26, 29-31. оžujka 1945); Журнал боевых действий 39 орап за апрель месяц 1945 г., 439-475 (1-9. travnja 1945).

njenih Američkih Država putem *lend-lease* programa opremanja ratnim materijalom. Oni su najčešće noću slani na specijalne izvidničke letove. Na tim su letovima osim izviđanja imali i dodatne zadatke uznemiravanja neprijateljskih trupa sporadičnim bombardiranjem posebno interesantnih ciljeva – željezničkih kompozicija, većih grupacija vozila i slično. Kako se fronta u proljeće 1945. kretala uzvodno duž sjeverne dravske obale, tako su i mete sovjetskih bombardera pomicane sve više prema zapadu. Dok su u prvoj polovini ožujka od hrvatskih gradova sovjetski avioni najčešće gađali Valpovo i Donji Miholjac, te naselja južno od Drave, pokušavajući na taj način oslabiti njemački protunapad u pravcu sjevera,⁸ prema kraju ožujka 1945, kada je postalo jasno da će njemačka obrambena linija između Drave i Balatona popustiti, počela su sve intenzivnija bombardiranja Međimurja i okolice. Još u noći s 2. na 3. ožujak jedan od izvidničkih aviona bacio svoje bombe na 3 željezničke kompozicije uočene na stanici Koprivnica, a već sljedeće noći je gađana i skupina od osamdesetak vozila opažena kod Novigrada.⁹ I Prelog je bombardiran u istovrsnom napadu izvršenom u noći s 19. na 20. ožujka.¹⁰ U noćima 22/23. i 23/24. ožujka napadnuta je željeznička postaja Varaždin. Takvi noćni napadi su najčešće bili relativno slabi, izvršeni s jednim avionom koji bi za vrijeme izvidničkog leta bacio bombe više u svrhu uznemiravanja nego s namjerom da se pogodi neki konkretni objekt.¹¹ Početkom travnja zabilježeni su i slični napadi na zagrebački željeznički čvor i aerodrom.¹² Ti noćni napadi po razaranju i po broju žrtava nisu usporedivi s ranijim američkim bombardiranjima Varaždina ili Čakovca izvršenim u 1944, ali ni s velikim američkim a potom i sovjetskim napadima iz proljeća 1945. godine.¹³

Proboj njemačke obrambene linije između Drave i Balatona i sovjetsko napredovanje na zapad, koje je potkraj ožujka i početkom travnja rezultiralo ogorčenim borbama u širem prostoru Nagykanizse, nagovijestilo je približavanje fronta Međimurju. Kroz Međimurje su se zbog dobre željezničke povezanosti na zapad povlačile mnoge njemačke trupe razbijene u sovjetskom napadu. Za Crvenu armiju je bilo od presudnog značaja što više otežati ili potpuno onemogućiti ponajprije željeznički promet kroz Međimurje, a također u prometnom smislu izolirati taj prostor od NDH i na taj način spriječiti dopremu njemačkih pojačanja s juga. Valja imati na umu da su pored sporadičnih napada na hrvatske gradove u mursko-dravskom porječju, u to vrijeme već vrlo snažno napadana susjedna naselja u Mađarskoj – primjerice, Nagykanizsa i Murakeresztúr, koji su tada već bili na samoj bojišnici.¹⁴ Tih su dana čakovečki i varaždinski željeznički kolodvori, pruge te mostovi preko Drave na relaciji Varaždin-Čakovec postali glavnim metama sovjetske avijacije. Veliki napadi na oba ta grada bili su planirani za 30. ožujka 1945.

⁸ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 181-190, 193-194 (извјештаји за 6-8. и 10. оџјука 1945). 244. бад био је састављен од 260, 449. и 861. бомбардерског пуга.

⁹ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 177, 179 (извјештај за 3. и 4. оџјука 1945).

¹⁰ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 219-220 (извјештај за 20. оџјука 1945).

¹¹ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 228-230 (извјештај за 22. и 23. оџјука 1945).

¹² ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 262, 264, 267 (1, 2. и 3. травња 1945.)

¹³ Vladimir HUZJAN Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945, (Zagreb: HAZU, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2020), 182-191. Huzjan od sovjetskih napada na Varaždin navodi samo ta dva noćna napada, u kojima su ukupno ranjene 4 osobe, te kasniji napad izvršen 3. travnja u kojem je ubijeno 6 vojnika, vjerojatno zbog nedostatka izvorne građe uslijed općeg kolapsa sila Osovine u tim posljednjim ratnim mjesecima. Neki od vrlo žestokih napada uopće nisu ostavili nikakvog traga u izvorima nastalim djelovanjem NDH i njenih ustanova. Vjerojatno zbog istih razloga ni Marica Karakaš-Obradov u svojoj monografiji posvećenoj bombardiranjima hrvatskog prostora u toku Drugog svjetskog rata uopće ne spominje bombardiranja Varaždina u 1945. godini, niti bilo koji zračni napad na Čakovec, pa je njena knjiga za ovu temu posve neupotrebljiva. Najteži zračni napad na čakovečki željeznički kolodvor u toku rata, u kojem su američki bombarderi B-24 iz sastava 455. bombarderske grupe bacili gotovo 40 tona bombi izvršen je 1. studenog 1944, vidi Kevin MAHONEY, *Fifteenth Air Force against the Axis*, (Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow Press, 2013), 268.

¹⁴ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 239-247 (извјештаји за 29-31. оџјука 1945).

godine,¹⁵ no iz nejasnih razloga, vjerojatno zbog prevelikog opterećenja avijatičara i njihovih zrakoplova koji su u to vrijeme polijetali i po nekoliko puta dnevno na različite druge zadatke, izvršeno je samo bombardiranje Varaždina. Napad je izvršio 260. bombarderski puk (bap) iz sastava 244. bad, poslavši 16 zrakoplova u napad koji je počeo u 19:30 sati. Budući da je druga grupa iz istog puka prijedodne napala Sopron, a još 4 zrakoplova vršila su izviđanje prostora između Nagykanizse, Varaždina, Maribora i Zagreba, napad je bio nešto slabiji od prvotno planiranog, ali je ipak izazvao velika razaranja. Prema izvještaju 260. bap, s visine od 4.000 metara odbačeno je više od 10 tona bombi, te su porušene 32 zgrade i uništeno 15 željezničkih vagona.¹⁶ Bombardere je u napadu štitilo 8 lovačkih zrakoplova tipa *La-5* iz sastava 848. lovačkog puka (iap) 194. lovačke zrakoplovne divizije (iad).¹⁷

Nekoliko dana nakon tog napada, sve do 3. travnja Varaždin je bio pošteđen novih razaranja, jer se težište djelovanja sovjetskog zrakoplovstva premjestilo nad Čakovec. Od 31. ožujka do 3. travnja Čakovec je svakodnevno napadan iz zraka, pri čemu su osim 244. bad u napadima sudjelovali i avioni *Il-2* iz sastava 189. jurišne zrakoplovne divizije (šad), pa čak i laki dvokrilci *Po-2* iz 262. divizije noćnih bombardera (nbad).¹⁸ Prvi napad izvelo je 25 *Bostona* iz 861. bap, koji su u 16:27 sati 31. ožujka sa visine 2.700 metara izbacili više od 20 tona bombi na željezničku stanicu, na kojoj je prema izvještajima pilota tada bilo čak 6 željezničkih kompozicija. Napadači su izvijestili o dvije velike eksplozije te 5 požara izazvanih bombardiranjem.¹⁹

Slika 1. Skica napada na Varaždin 30. ožujka 1945. godine

¹⁵ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 242 (извještaj za 30. ožujka 1945).

¹⁶ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.44. Оперативная сводка штаба 260 бap № 65, 388 (извještaj za 30. ožujka 1945). Napad su izvele dvije posade iz 1. eskadrile, sedam posada iz 2. eskadrile, šest posada iz 3. eskadrile te još jedan avion iz zapovjedništva puka u kojem je letio i sam zapovjednik jedinice, major Andrejev. Izvještaju je priložena i fotografija nastala u toku bombardiranja, u kojem su bačene 63 razorne bombe FAB-100 težine 100 kg i 98 rasprskavajućih bombi AO-50-100 težine 50 kg.

¹⁷ ЦАМО, ф.20196, о.1, д.32 Журнал боевых действий 194 иад, 430 (извještaj za 30. ožujka 1945). Kopije ovih izvještaja 194. lovačke divizije očuvane su u istom arhivu i kao podserija fonda 370 (Spisi 17. zračne armije, о.6518, д.207).

¹⁸ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 244-247, 260-262 (извještaji za 31. ožujka i 1. travnja 1945); ф.20193, о.1, д.28. Журнал боевых действий 189 шад, 99-105 (извještaji za 2-3. travnja 1945); ф.20241, о.1, д.32 Журнал боевых действий 262 нбад, 245-247 (извještaj za 3. travnja 1945). U gotovo svim izvještajima kao meta se navodi željeznički čvor Čakovec, ili željeznički promet na prugama koje vode prema gradu.

¹⁹ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 260 бap № 66, 360 (извještaj za 31. ožujka 1945). Bačena je ukupno 191 bomba FAB-100 i 85 bombi AO-50-100.

Pratnju je činilo 7 lovaca *Jak-3* iz 288. iad.²⁰ Čini se da je u tom napadu pogođen i čakovečki paromlin, jer je u popisima žrtava rata naveden jedan radnik koji je stradao u eksploziji bombe tog dana. Kronika čakovečke župe navodi da su u tom napadu pogođeni ne samo mlin, nego i pošta.²¹ Napadi su nastavljeni i u noći na 1. travnja, kada je 449. bap s 10 aviona ponovno napao željeznički čvor Čakovec, izbacivši oko 10 tona bombi koje su izazvale čak 8 snažnih eksplozija te 9 požara opaženih iz zraka.²² Završni napad na Čakovec bombarderi *Boston* iz 244. bad su izvršili 1. travnja poslijepodne. Avioni iz sastava 861. bap su podijeljeni u dvije grupe, od kojih je prva sastavljena od 17 aviona s visine od 3.000 metara izbacila bombe u 14:10, a druga se sastavljena od 6 aviona priključila grupi od 12 aviona iz 260. bap, koji su u 14:20 s visine od 4.000-4.500 metara gađali centar grada. Prva grupa iz 861. bap je izvijestila o 2 velike eksplozije i 10 požara, a druga o 2 eksplozije i 4 požara.²³ Izvještaj 260. bap je nešto precizniji, i spominje da je srušeno 15 zgrada i uništeno 25 vagona.²⁴ Ukupno je tog dana 35 sovjetskih zrakoplova izbacilo preko 30 tona bombi, i to je bio najteži njihov napad na Čakovec. Čini se da je upravo u tim kasnijim napadima u kojima je gađan i centar grada dio bombi pao na današnju Ulicu kralja Tomislava gdje je srušeno nekoliko kuća.²⁵ I tog dana su zabilježene žrtve među civilima.²⁶

Sljedećih se dana nisu ponavljali takvi žestoki napadi na Čakovec, već su u borbu ubačeni avioni *Il-2*. To je jasno ukazivalo na činjenicu da se Međimurju sve više približavaju i sovjetske kopnene jedinice, budući da je namjena tih aviona bila prije svega bliska potpora vlastitim kopnenim snagama. Zrakoplovi iz sastava 189. šad su 2. travnja dobili zadaću napadati promet na prugama Čakovec-Mursko Središće (615. jurišni zrakoplovni puk/šap), Kotoriba-Čakovec (707. šap), te prijelaze preko Mure u blizini Letenya i Hodošana (639. šap). Ukupno je na tim zadaćama letjelo više od 40 aviona *Il-2*, neki od njih i više puta u toku dana, te su izvijestili da je uništena jedna parnjača, 25 vagona, 15 vozila, i počinjene brojne druge štete.²⁷ Vjerojatno je upravo u tim napadima pogođen i njemački vlak na pruzi između glavne postaje i Buzovca.²⁸ Dva se zrakoplova iz 707. šap nisu vratila sa zadatka, no jedan od njih je viđen kako vrši prisilno slijetanje istočno od Nagykanizse. Posebno su uspješni bili napadi tog puka na željezničke kompozicije kod Donjeg Mihaljevca i kod Središća.²⁹ Jurišnim su avionima zaštitu pružali lovci tipa *La-5* iz sastava 194. iad. Prema njihovim izvještajima, iz kojih je vidljivo da su na tim letovima utrošili i određen broj manjih bombi i granata za topove od 20 mm kojima su bili naoružani, a na temelju činjenice da nisu prijavili nikakve zračne bitke protiv njemačkih avijatičara, može se

²⁰ ЦАМО, ф.370, о.6518, д.432, Оперативная сводка штаба 288 иад № 90, 115-116 (извještaj za 31. ожyjka 1945).

²¹ Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve, 511-512; Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama tijekom mađarske okupacije (1941.-1945.)«, u: *Međimurje u Drugom svjetskom ratu, zbornik radova*, Čakovec 2007, 50. U mlinu je poginuo radnik Roko Vugrinec.

²² ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 449 бап № 91, 375 (извještaj za 1 travnja 1945). Izbacene su 22 bombe FAB-100 i 158 bombi AO-50-100. Iako nije navedeno točno vrijeme napada, iz podatka da su avioni poletjeli u 00:37 i vratili se sa zadatka u 03:51 može se pretpostaviti da je sam napad izvršen poslije 02:00 sata. Valja napomenuti da su u sovjetskim izvještajima radi lakše preglednosti svi sati navedeni prema moskovskom vremenu, pa je te podatke potrebno preračunati u lokalne vremenske zone, imajući na umu da je u SSSR cijele godine bilo službeno isključivo ljetno vrijeme.

²³ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 861 бап № 89, 400 (извještaj za 1. travnja 1945). 861 bap je tog dana izbacio na Čakovec i okolicu 167 bombi FAB-100 i 93 bombe AO-50-100.

²⁴ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 260 бап № 67, 390 (извještaj za 1. travnja 1945). Čakovec su napala dva aviona iz 1. eskadrile, pet iz 2. eskadrile te pet iz 3. eskadrile pod vodstvom majora Makejeva. Bačeno je 60 bombi FAB-100 i 76 AO-50-100.

²⁵ Vladimir KALŠAN, Međimurje u Drugom svjetskom ratu, 111. Iako autor datira te događaje na 31. ожyjka, na temelju sovjetskih izvještaja o ciljevima gađanim u Čakovcu čini se vjerojatnijim da se to ipak dogodilo dan kasnije.

²⁶ Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve, 513. Poginuo je Andrija Žinić.

²⁷ ЦАМО, ф.20193, о.1, д.28, Журнал боевых действий 189 шад, 99-102 (извještaj za 2. travnja 1945).

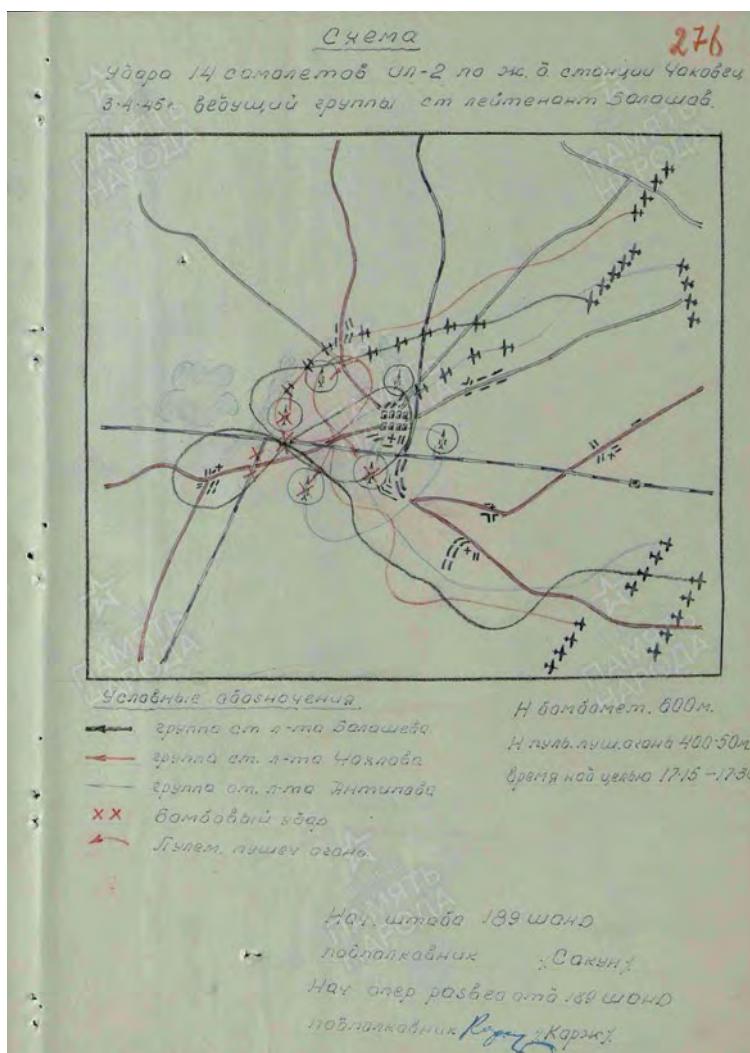
²⁸ Vladimir KALŠAN, Međimurje u Drugom svjetskom ratu, 111.

²⁹ ЦАМО, ф.22919, о.0104735с, д.5, Журнал боевых действий 707 шап, 2; д.15, Боевое донесение штаба 707 шап, 99 (извještaji za 2. travnja 1945).

zaključiti da su i oni napadali ciljeve na zemlji u zonama Kotoriba-Čakovec-Mursko Središće-Letenye (56. iap) te Čakovec-Macinec (848. iap).³⁰

U noći s 2. na 3. travnja nad Međimurjem je bila aktivna 262. nbad, postrojba opremljena lakim dvokrilcima Po-2. Dok se glavina te divizije već borila kod Beča, u napade na prostoru donjeg toka Mure poslan je 97. gardijski puk za noćna bombardiranja (nbap). Od 18 raspoloživih aviona neki su letjeli u više misija tokom iste noći, pa je ostvareno 28 polijetanja u kojima su između 00:40 i 06:00 sati pogođeni Letenye, Mursko Središće, Donja Lendava, Hodošan i Čakovec. Piloti su izvijestili da je uništeno 5 vozila, porušene 3 zgrade u Lendavi i Središću te uništeno skladište streljiva kod Hodošana.³¹ No, kako je riječ o vrlo malim avionima niske nosivosti, mogli su bacati samo lake bombe težine 50 ili 25 kg, pa su stoga i počinjene štete bile mnogo manje nego u dnevnim napadima većih i težih bombardera. Ti su napadi ponajprije imali svrhu uznemiravanja protivnika u zoni borbi,

kako bi im se i noću utjecalo na borbenu sposobnost i moral. No, već sljedećeg dana ponovno su počeli žešći i ustrajniji zračni napadi sovjetskih snaga. Njihovo je težište prenijeto prema zapadu, u skladu s pravcima povlačenja njemačkih trupa. Tog su dana avioni Il-2 iz 615. šap dobili zadaću u dvije grupe po 10 letjelica napadati promet na potezu Prelog-Čakovec i Čakovec-Dunjkovec, a svi raspoloživi avioni iz 707. šap poslani su u 16:40 sati u novi napad na željezničku postaju Čakovec. Povrh toga, 639. šap je u 17:15 poletio u napad na željeznički čvor Varaždin, s Čakovcem kao rezervnim ciljem.³² Napad na Čakovec u kojem je sudjelovalo 14 aviona izvršen je između 17:15 i 17:30 sati, kada su piloti iz 707. šap uočili nekoliko željezničkih kompozicija sjeverno i istočno od grada, kao i na samoj željezničkoj stanici. Odmah je započet opći napad u kojem je prema izvještaju pilota razrušena željeznička postaja, oštećeni vlakovi te utišana o njemačka protuzračna vatra. Kako su sovjetski piloti poučeni iskustvom prethodnih napada na Čakovec znali da se u toj zoni nalazi nekoliko položaja protuzračnog topništva, prvo su s visine od 600 metara pobacali bombe na željezničke kompozicije zatečene na stanici, a potom

Slika 2. Shema napada na čakovečki kolodvor 3. travnja 1945. godine

³⁰ ЦАМО, ф.20196, о.1, д.32, Журнал боевых действий 194 иад, 489-491 (извještaj za 2. i 3. travnja 1945).

³¹ ЦАМО, ф.20241, о.1, д.32, Журнал боевых действий 262 нбад, 245-247 (извještaj za 3. travnja 1945).

³² ЦАМО, ф.20193, о.1, д.28, Журнал боевых действий 189 шад, 103-105 (извještaj za 3. travnja 1945).

su se podijelili u dvije grupe. Prva skupina sastavljena od 8 letjelica napala je položaje protuzračnih topova, a ostalih 6 aviona izvršilo je lijevi zaokret i nastavilo u niskom letu topovskom paljbom gađati preostale vagone na stanicama. U inače uspješnoj akciji poginuli su pilot Orlov i njegov mitraljezac/radio-telegrafist Androsenko čiji je avion pogoden, te se u plamenu srušio 1 km južno od čakovečke željezničke stanice.³³ Bombarderi iz 260. bap su istog dana u 16:27 sati napali prijelaze preko Drave sjeverno od Varaždina. Sa visine od 2.600 metara 13 zrakoplova je izbacilo 12 tona bombi, a njihovi su piloti u izvještaju o misiji prijavili da je most prekinut na dva mjesta.³⁴ Tim je napadima završena kratkotrajna, ali intenzivna sovjetska zračna ofenziva na području Međimurja i okolice. Budući da je već bilo jasno da se njemačke snage povlače, a sovjetske i bugarske ulaze u Međimurje i Prekmurje, koje je ionako bilo na krajnjem lijevom rubu zone odgovornosti sovjetskih snaga, prestala je i potreba za svakodnevnom zračnom potporom kopnenim trupama. Težište djelovanja 17. zrakoplovne armije tih je dana posve prenijeto prema Beču. Mnoge od zrakoplovnih postrojbi dotad uključenih u napade na Čakovec i Međimurje premještene su na novoosvojene aerodrome na krajnjem zapadu Mađarske, u širem području Szombathelya, kako bi imali lakši put do okolice Beča gdje su upravo tada vođene najžešće borbe.³⁵ Zbog toga se u kasnijim tjednima sovjetsko ratno zrakoplovstvo praktički više nije pojavljivalo nad Međimurjem, a na scenu su stupile kopnene postrojbe Crvene armije.

ULAZAK BUGARSKIH I SOVJETSKIH TRUPA U MEĐIMURJE POČETKOM TRAVNJA 1945.

Proboj njemačke obrambene linije između Balatona i Drave kod Nagyabajoma, izvršen potkraj ožujka bio je u osnovi pomoćni napad u sklopu veće Bečke operacije, usmjeren na osiguranje lijevog boka glavnine snaga 2. i 3. ukrajinskog fronta, koji su na prostoru sjeverno od Balatona već ranije probili njemačku obranu i ubrzanim tempom napredovali prema Beču.³⁶ Iako su njemačke snage na prostoru sjeverno od Drave očajnički pokušavale usporiti sovjetsko-bugarsko napredovanje na zapad, nepovoljan ravničarski teren i brojčano-tehnička nadmoć Saveznika potiskivala je njemačku 2. oklopnu armiju, koja u tom trenutku praktički više nije imala tenkova, na rezervne položaje, tzv. Jugoistočni zid (*Südostrwall*) odnosno Položaj za zaštitu Reicha (*Reichsschutzstellung*).³⁷ Njemački XXII. i LXVIII. korpus, zaduženi za obranu od Drave prema sjeveru u svojem su sastavu imali nekoliko već više puta razbijenih i ponovno obnovljenih divizija niske borbene vrijednosti, uključujući i neke koje su prethodno sudjelovale uglavnom u protupartizanskim borbama na Balkanu poput 118. lovačke ili 13. Handžar divizije *Waffen-SS*. Ta je divizija tada već bila gotovo posve popunjena njemačkim vojnicima, jer su bosansko-hercegovački muslimani zbog niskog morala i opasnosti od dezertiranja već ranije uglavnom raspušteni ili prebačeni u radne jedinice. Njihova sposobnost odupiranja nadmoćnijem i opremljenijem protivniku nije bila dovoljna da se u ravnici suprotstave sovjetskim trupama, pa su stoga samo mjestimično uspo-

³³ ЦАМО, ф.20193, о.1, д.19, Обзор боевых действий 189 шад, 251, 268, 276; ф.22919, о.0104735с, д.5, Журнал боевых действий 707 шап, 3; д.15, Боевое донесение штаба 707 шап, 100-101 (извještaji за 3. travnja 1945).

³⁴ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 260 бап № 69, 392 (извještaj за 3. travnja 1945). Napadači su utrošili 120 bombi FAB-100, a u akciji su sudjelovale tri letjelice iz 1. eskadrile, šest iz 2. i četiri iz 3. eskadrile pod komandom poručnika Kizima. O naporima koje su podnosili sovjetski avijatičari u operacijama vrlo visokog intenziteta, s nekoliko letova dnevno, govori činjenica da su istog dana avioni tog puka stigli obaviti i izvidničke letove sve do Zagreba i Rijeke, te izvršiti snažan napad na jugoistočni dio Beča.

³⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2021, Краткая справка о боевой работе частей 17 БА, 1-7 (travanj 1945).

³⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2000, Журнал боевых действий войск 3 УкрФ, 463-465, 480-482 (29. i 30. ožujka 1945).

³⁷ Prilikom gradnje tih položaja, u čemu su sudjelovali i kažnjeničke jedinice bosansko-hercegovačkih muslimana iz sastava 13. Handžar divizije *Waffen SS*, u posljednjim ratnim mjesecima zabilježeno nekoliko masovnih ubojstava židovskih prisilnih radnika, uključujući i pokolj u Jennersdorfu, vidi Eleonore LAPPIN, »Die Rolle der Waffen-SS beim Zwangsarbeitseinsatz ungarischer Juden im Gau Steiermark und bei den Todesmärschen ins KZ Mauthausen (1944/45)«, u: *Jahrbuch des Dokumentationsarchivs des österreichischen Widerstandes* 2004, 2004, 83-93.

ravali sovjetske prednje formacije, a pravu obranu pružili tek na krajnjem sjeverozapadnom dijelu Međimurja, u brdovitom i za obranu povoljnijem kraju. Nažalost, praktički sva dokumentacija tih postrojbi je izgubljena u posljednjim ratnim mjesecima, pa se s njemačke strane pišući o tim događajima ne možemo oslanjati na izvornu dokumentaciju nižih postrojbi, već uglavnom na osobna sjećanja pojedinaca ili na vrlo štute izvještaje njemačkog glavnog zapovjedništva. Prema ratnom dnevniku zapovjedništva *Wehrmachta*, prije sovjetskog napada čak se razmišljalo o slanju dijela postrojbi s područja južno od Balatona u pomoć ugroženim snagama na pravcu prema Beču, no sovjetski prodor kod Nagybjajoma 29. ožujka prekinuo je takve planove. U povlačenju je za Nijemce ključno bilo zadržati kontrolu nad prugom kojom se s austrijskog područja preko Maribora opskrbljivalo trupe Grupe armija Jugoistok u NDH. U prvim danima travnja sovjetske su snage već izbile gotovo do tadašnje mađarsko-njemačke granice, žurno napredujući i u prostoru između Drave i Raabe. Presudne borbe u kojima je slomljen glavni otpor njemačkih snaga kod Nagykanizse dovršene su 3. travnja, pa je već istog dana Crvena armija napredovala sve do Murske Sobote. Nova njemačka linija obrane postavljena je na Muri od Radkersburga prema istoku, ali samo privremeno, dok nije dovršeno povlačenje iz Međimurja. Nakon toga je njemačka linija obrane kod sela Šafarskog skretala s Mure i spuštala se u južnom pravcu do Drave. Njemačke su trupe napustile najveći dio Međimurja do 6. travnja.³⁸ Na ruku im je išlo to što je glavni sovjetski udar bio usmjeren mnogo sjevernije, pa su njemačke jedinice južno od Nagykanizse kojima je još od početka travnja prijetilo opkoljavanje imale vremena uzmicati na jug prelazeći Muru kod Letenya i Kotoribe. Preživjeli pripadnici njemačkih snaga angažiranih u Međimurju 1945. u opisima povlačenja preko Mure ističu materijalnu premoć sovjetskih snaga, slabu opskrbu streljivom i težim oružjem te malobrojnost njemačkih trupa kao razloge poraza.³⁹ Nakon kratkotrajnog zadržavanja i sređivanja jedinica, nastavljeno je povlačenje prema zapadu, a gotovo čitav prostor Međimurja prepušten je bugarskim i sovjetskim trupama.⁴⁰ Povlačenje njemačkih trupa nerijetko je bilo praćeno pljačkom i uništavanjem imovine.⁴¹ Njemačko i mađarsko povlačenje iz Preloga, Šandorovca, Novog Sela na Dravi i Kuršanca, nakon kojeg su njemački vojnici južno od Drave blokirali svaki prijelaz preko rijeke, doveo je i do gubitka kontakta ustaških vlasti sa svojim graničnim stražarima u Šandorovcu i Novom Selu na Dravi.⁴² Jednog od tih stražara zarobili su bugarski vojnici 6. travnja i izručili ga jugoslavenskim vlastima, koje su ga potkraj svibnja osudile na smrt na čakovečkom vojnom sudu.⁴³ Tih su dana čak i franjevci iz župe sv. Nikole u Čakovcu preko ljudi »koji su došli u privatnoj inicijativi ovamo u Međimurje, da vide današnju situaciju« poslali u Varaždin pozive da se po vlastima NDH zauzme Međimurje. Pisali su da »danas vlada ovdje sveopći kaos, metež bez ikakve vlasti. Mađarska vlast je potpunoma napustila ove krajeve i tako smo prepušteni na milost i nemilost i sami ne znamo šta će još biti. Sada je upravo vrijeme da bi se hitno sa tamošnje hrvatske strane nešto brzo učinilo i po mogućnosti što prije Međimurje po hrvatskim četama oslobodilo. Mađari kao i Nijemci su u potpunom povlačenju«. ⁴⁴ No, ništa bolje nije bilo ni stanje južno od Drave, pa je izostao svaki pokušaj intervencije u Međimurju iz NDH.

³⁸ Percy Ernst SCHRAMM, ur. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) 1940-1945*, sv. IV, (Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag, 1961), 1206, 1209, 1212, 1215, 1217, 1219, 1221, 1223, 1225; Drago NOVAK, *Prlekija 1941-1945*, (Ljubljana: Založba Borec, 1987), 292. Sve operacije sjeverno od Drave njemačko je zapovjedništvo smatralo dijelom zone odgovornosti Grupe armija Jug iz sastava Istočnog fronta, za razliku od događaja južno od Drave za koje je bila odgovorna Grupa armija Jugoistok.

³⁹ George LEPRE, *Himmler's Bosnian Division – The Waffen-SS Handschar Division 1943-1945*, (Atglen: Schiffer Publishing, 1997), 292-296.

⁴⁰ Zvonimir BERNWALD, *Povijest divizije Handžar*, (Gračanica: Monos, 2018), 237-238.

⁴¹ Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 57, 63, 65, 68, 72.

⁴² HR HDA-255, *Velika Župa Zagorje (VŽZ)*, Tajni spisi, 370/45; 382/45.

⁴³ HR HDA-306, *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske*, GUZ 2611/19-45, Vojni sud Čakovec, 25/1945. Riječ je o Ivanu Kaniškom iz Donjeg Kneginca, koji je i prije rata bio žandar a nakon travnja 1941. ostao u službi NDH.

⁴⁴ HR HDA-255, *VŽZ*, Veliki župan župe Zagorje, 81/45.

Na krajnjem lijevom krilu 3. ukrajinskog fronta položaje je držala 1. bugarska armija, priključena sovjetskim snagama nakon prevrata u jesen 1944. kada je Bugarska napustila sile Osovine i priključila se Saveznicima. Oni su bili odgovorni za vrlo dugu bojišnicu koja se protezala Dravom od Baranje prema zapadu,⁴⁵ a ta je zona odgovornosti dodatno proširena nakon uspješnog proboja prema zapadu. Budući da je sovjetska 57. armija bila nositelj napredovanja sjeverno od Mure, bugarskim je trupama prepuštena zadaća zauzimanja Međimurja iz istočnog pravca.⁴⁶ Bugari su nakon početka ofenzive napredovali prema zapadu, zauzevši 30. ožujka Nagyatád i Berzence, ali i Golu i ostala mjesta u Prekodravlju, a već dan kasnije i Gyékényes. Prvog dana travnja probili su se do ušća Mure u Dravu i na istočnu obalu kanala Principalis, dok su njemačke trupe i ostaci mađarskih jedinica još držali zapadnu obalu kanala.⁴⁷ Bugarske postrojbe iz sastava 3. korpusa prešle su 2. travnja 1945. Principalis, a potom i Muru, te napredovale prema zapadu. Bugarska 16. pješačka divizija je oko 15:30 zauzela istočni rub Kotoribe, dok je južno od njih 8. pješačka divizija zauzela Donju Dubravu.⁴⁸ Oba sela su već prije ulaska Bugara bila gađana artiljerijom, i prema župnim kronikama pritom su oštećene i crkve. U susjednom Donjem Vidovcu tih dana je teško topništvo s Legradске gore gađalo njemačke položaje u selu, a Nijemci su uzvraćali vatrom. U granatiranjima su zapaljeni štagalj i jedna kuća, nakon čega se vatra proširila i na susjedne gospodarske objekte u selu. I sljedećeg dana nastavljene su borbe. Kako su Nijemci postavili izvidnice na crkveni toranj, Bugari su je gađali i oštetili. Borba je trajala do 15 sati, nakon čega su se Nijemci povukli prema Sv. Mariji, zapalivši pritom velik dio sela. U požaru je izgorjelo 80 zgrada, a ranjeno 85 seljana, dok je u prethodnim borbama poginulo 9 civila.⁴⁹ Bugarsko zapovjedništvo je izvijestilo nadređeni 3. ukrajinski front da je otpor Nijemaca južno od Mure bio jači nego u prostoru sjeverno od Mure. Nijemci su u Međimurju izvodili česte pješačke i povremene artiljerijske protunapade kako bi osigurali svoje povlačenje na zapad, a bugarske divizije su ih polako slijedile. Bugarska 16. divizija zauzela je 3. travnja Sv. Mariju i dosegla istočni rub Donjeg Mihaljevca. Ta je jedinica dobila zadatak organizirati sveukupnu obranu na sjevernoj obali Drave sve do ušća Mure, dok je susjedna 8. divizija, čiji je 12. pješački puk već bio u Donjem Vidovcu ubrzo povučena iz Međimurja i prebačena na obrambene položaje od ušća Mure u Dravu prema istoku. Istovremeno je i konjanički puk iz pričuve 1. bugarske armije poslan u borbu. Oko 12:30 je prošao kraj željezničke postaje Donji Mihaljevec i nastavio napredovati u sjevernom pravcu. Sjeverno od Mure se kretala 12. pješačka divizija, dosegaivši tog dana oko 17:00 sati Letenye i započevši prebacivanje preko Mure sjeverno od Goričana. Istog je dana kao zamjena za 8. diviziju koja se vraćala u matični 4. korpus na područje Međimurja u pomoć 3. korpusu prebačena 10. pješačka divizija, čiji su prvi borci oko 18:00 sati također počeli prelaziti Muru.⁵⁰ Prodor preko Mure kod Goričana očito je onemogućio daljnju njemačku obranu između Mure i Drave oslonjenu na Čukovec, pa su 4. travnja bugarske divizije odbacile njemačke trupe sve do linije Podturen – Gardinovec – Strelec – Palovec - Mala Subotica - Orehovica. Oslobođena su sva međimurska mjesta istočno od te crte, uključujući i Prelog, Goričan, Cirkovljan, Domašinec i Dekanovec, dok se o kretanju konjaničkog puka koji je tog dana poslan dublje na zapad do večeri još nije ništa znalo i tek sljedećeg dana ponovno je uhvaćena veza s njima. Na južnoj obali Drave kod Legrada uočena je slaba pješačka vatra, koja nije mogla omesti bugarsko napredovanje prema zapadu.⁵¹

⁴⁵ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 227-233.

⁴⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2017, Журнал боевых действий 3 УкрФ, 39-41, 43-45 (2. travnja 1945).

⁴⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 441, 107 (30. ožujka 1945); № 445, 109 (31. ožujka 1945); № 350, 112 (1. travnja 1945); Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 36.

⁴⁸ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 354, 113 (2. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 234; Dragutin ŠAFAR, Donja Dubrava između dva rata. Ljudi i događaji 1915.-1945., (Čakovec: Mjesna zajednica Donja Dubrava, 1991), 99-100.

⁴⁹ Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama....«, 57, 63-64, 72.

⁵⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 457, 114 (3. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 234.

⁵¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 461, 116 (4. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 234.

Osim bugarskih trupa, tih je dana na područje Međimurja prebačen i dio snaga iz sastava 57. sovjetske armije. Iako je na početku mjeseca plan sovjetskog zapovjedništva armije predviđao da se 5. gardijski konjanički korpus, koji je nakon proboja fronte kod Nagykanizse napredovao duboko u njemačku pozadinu, prebaci preko Murskog Središća u Međimurje i dalje prema Čakovcu i tamo presiječe Nijemcima odstupnicu, to zbog njemačkog otpora ipak nije ostvareno. Dok je glavnina sovjetskih snaga 3. travnja već oslobodila Mursku Sobotu, a dan kasnije i Lendavu,⁵² sovjetski su konjanici tek navečer 4. travnja došli do sjeverne obale Mure, a potom zapeli na njoj nekoliko dana.⁵³ Kod Podturna su dijelovi 11. konjaničke divizije uspostavili vezu s 1. bataljunom 31. puka 12. bugarske divizije koja je dolazila s istoka južnom obalom rijeke, pa iako su sovjetski vojnici ostali na sjevernoj obali Mure, njihov je 71. tenkovski puk od 19:00 do 20:30 žustrom vatrom pomagao bugarskim vojnicima da se obrane od njemačkog protunapada iz smjera Ferketinca prema Podturnu.⁵⁴ Dan kasnije u prijedpodnevnim satima sovjetski 220. puk 63. konjaničke divizije, uz pomoć 3. samostalnog gardijskog motociklističkog puka, samohodnih topova *Su-76* iz sastava 1896. samohodnog artiljerijskog puka, te minobacača iz pratećih jedinica zauzeo je jedan od mostova preko Mure kod Murskog Središća, poslavši dva voda na južnu stranu rijeke. No, dalje nisu mogli napredovati zbog jakih njemačkih protunapada, koji su ih prikovali na mjestu do večeri.⁵⁵ Istovremeno su 11. i 12. konjanička divizija 5. konjaničkog korpusa i dalje čekale na sjevernoj strani Mure, u visini Podturna i Križovca.⁵⁶ Glavnina 57. armije bila je usmjerena na prodor sjevernom stranom doline Mure prema zapadu, i na tu stranu je bacila najjače svoje snage. No, zbog bojazni od eventualnog njemačkog protuudara iz pravca Varaždina, naposljetku je ipak poslano dodatno pojačanje bugarskim trupama u Međimurju. Već 5. travnja naređeno je 133. streljačkom korpusu, koji je napredovao sjevernom obalom Mure, da svoju 84. diviziju prebaci preko rijeke na području Podturna, te da u suradnji s 1. bugarskom armijom nastavi napredovanje na zapad, sve do Murskog Središća.⁵⁷ Do večeri tog dana 201. puk 84. divizije je prešao Muru i zaposjeo područje kod Matekovca.⁵⁸ Naredba zapovjedništva armije za sljedeći dan predviđala je pokret do linije Sv. Martin – Selščak, što se u osnovi smatralo najlakšim zadatkom u zoni odgovornosti korpusa, budući da su sve ostale divizije iz njegovog sastava istodobno vodile žestoke borbe s njemačkim snagama zapadno od Murske Sobote, pokušavajući neuspješno prijeći na južnu obalu Mure u zoni između sela Satahovci i Ižakovci, u pravcu Veržej.⁵⁹ No, pokazalo se da je njemačka obrana u tom prostoru mnogo tvrdi orah od očekivanog, i nakon teškog sovjetskog poraza kod Veržej⁶⁰ taj dio fronte je stabiliziran, a operacije u Međimurju su sljedećih tjedana postale glavni zadatak 133. korpusa. Istovremeno su i bugarske trupe nastavile napredovati te istjerale Nijemce iz još nekoliko međimurskih naselja. Vojnici 12. bugarske divizije zaustavljeni su tek uvečer nakon brojnih njemačkih protunapada na prostoru zapadno od Celina, Sivice, Malog Roka i na sjevernom rubu Pribislavca. Južno od njih, u zoni djelovanja 16. divizije oslobođen je Pribislavec i Orehovica, ali su bugarski vojnici zaustavljeni istočno od stanice Štefanec. Na samoj dravskoj obali 10.

⁵² Mitja HRIBOVŠEK, *Prekmurska brigada*, (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975), 72.

⁵³ ЦАМО, ф.3472, о.1, д.28, Отчетный доклад о боевых действиях 5 гв. кк за период с 6.3 по 6.4.1945, 317-320.

⁵⁴ ЦАМО, ф.3547, о.1, д.30, Боевое донесение штаба 11 гв. Кд № 99/ОП, 131 (izvještaj za 5. travnja 1945).

⁵⁵ ЦАМО, ф.3587, о.1, д.65, Боевое донесение штаба 63 кд, № 102-ОП, 140 (izvještaj za 5. travnja 1945); ф.243, о.2928, д.160, Отчетный доклад о боевых действиях 3 гв. омцп, 88.

⁵⁶ ЦАМО, ф.3472, о.1, д.28, Отчетный доклад о боевых действиях 5 гв. кк с 6.3 по 6.4.1945 года, 320-321.

⁵⁷ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 7 (izvještaj za 5. travnja 1945). Riječ je o korpusu koji je sve do kraja 1944. bio raspoređen na granici s Finskom, i pridodan 57. armiji tek početkom 1945.

⁵⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 8; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 52 (izvještaj za 5. travnja 1945).

⁵⁹ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 7-8 (izvještaji za 5-6. travnja 1945).

⁶⁰ Mitja HRIBOVŠEK, *Prekmurska brigada*, 73; Drago NOVAK, *Prlekija 1941-1945*, 293-295.

divizija je doprla nadomak Vularije, no njihov glavni zadatak bila je organizacija obrane od mogućeg protunapada s juga pa se stoga nisu značajnije uključili u prodor prema zapadu.⁶¹

Kako su se bugarske trupe približavale Čakovcu, tako je jačao i njemački otpor. Nijemci su u toku noći pokušali dva protunapada kod Štefanca i Ivanovca, no bugarski su ih vojnici zaustavili, pa je u toku 6. travnja nastavljeno njemačko povlačenje prema zapadu. Bugari su ih slijedili i do poslijepodneva doprli do Lopatinca, Slakovca i Brezja, gdje je 12. divizija vodila nove teške borbe, dok je 16. divizija produžila sve do Macinca i probila se do dravske obale. Istodobno je 10. divizija zauzela položaje na Dravi sjeverno od Varaždina, izvijestivši da su svi mostovi već srušeni. Odlučeno je da će 12. i 16. divizija nastaviti na zapad, dok su ostale trupe zadužene za organiziranje obrane na sjevernoj obali Drave.⁶² Tog je dana oslobođenjem Čakovca kao ključnog prometnog, ali i središnjeg političkog i demografskog centra u osnovi obavljen najveći dio posla oslobađanja Međimurja. Pored Čakovca, oslobođeni su i Nedelišće, Sv. Rok, Mursko Središće i brojna druga naselja.⁶³ Zapovjedništvo 3. ukrajinskog fronta je popisujući veća oslobođena naselja u Međimurju navelo djelomično različite podatke, zabilježivši da su Bugari zauzeli Kotoribu i Donju Dubravu već u toku 2. travnja, Podturen, Jurčevac, Malu Suboticu, Palovec i Mačkovec 4. travnja, te Štrukovec, Dunjkovec i Črečan 6. travnja.⁶⁴

Sovjetske trupe na obalama Mure su tog dana ponovno počele napadati, pa se 63. konjanička divizija napokon pokrenula kod Murskog Središća. Njen je 220. konjanički puk 6. travnja prešao Muru i ovladao naseljem, dok su se njemačke snage ubrzano povlačile prema jugozapadu.⁶⁵ Zatim se i se 84. divizija pomakla prema zapadu i već istog dana navečer njen 201. puk bio je 1 km istočno od Hlapičine, 41. puk u Murskom Središću, a 382. puk 3 km sjeverozapadno od Peklenice. Borbeni kontakt s njemačkim snagama postojao je na pravcima prema Brezovcu i Koncovčaku, gdje je razmjenjivana puščana i minobacačka vatra.⁶⁶ Artiljerijsku potporu joj je osim 122. samostalnog divizijuna samohodnih topova⁶⁷ pružao i 74. artiljerijski puk, čiji su topovi i haubice od 76 i 122 mm 6. travnja prebačeni u Međimurje i preko Dekanovca, Podturna, Murskog Središća stigli do Novih dvora i Bukovja. Tu su sudjelovali u borbama od 8. do 17. travnja, kada su povučeni sjeverno od Mure.⁶⁸ Kao dodatno pojačanje istoj diviziji poslan je i 528. minobacački puk opremljen teškim minobacačima od 120 mm, koji je od 8. do 12. travnja bio smješten kod Jurovca i gađao njemačke položaje kod Štrigove.⁶⁹ U tim su borbama kao kolateralne žrtve nerijetko stradavali i međimurski civili. Neki su i kasnije stradavali od eksplozija zaostalih mina ili od rana zadobivenih u toku borbi vođenih u blizini njihovih naselja.⁷⁰

⁶¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 465, 117 (5. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 235.

⁶² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 469, 118 (6. travnja 1945).

⁶³ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 235.

⁶⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2017, Журнал боевых действий 3 УкрФ, 41, 50, 71-72, 77, 93-94, 97, 102, 120-121, 143. (izvještaji za 2-6. travnja 1945). Do diskrepancije između bugarskih i sovjetskih izvještaja vjerojatno je došlo zbog sovjetskog običaja navođenja svih naseljenih mjesta pokraj kojih su samo prolazile vlastite snage ako u njima nije bilo nikakvih neprijateljskih trupa kao oslobođenih, dok su Bugari kao oslobođena mjesta navodili samo ona u kojima su se doista i nalazili njihovi vojnici.

⁶⁵ ЦАМО, ф.3472, о.1, д.28, Отчетный доклад о боевых действиях 5 гв. кк с 6.3 по 6.4.1945 года, 321-322.

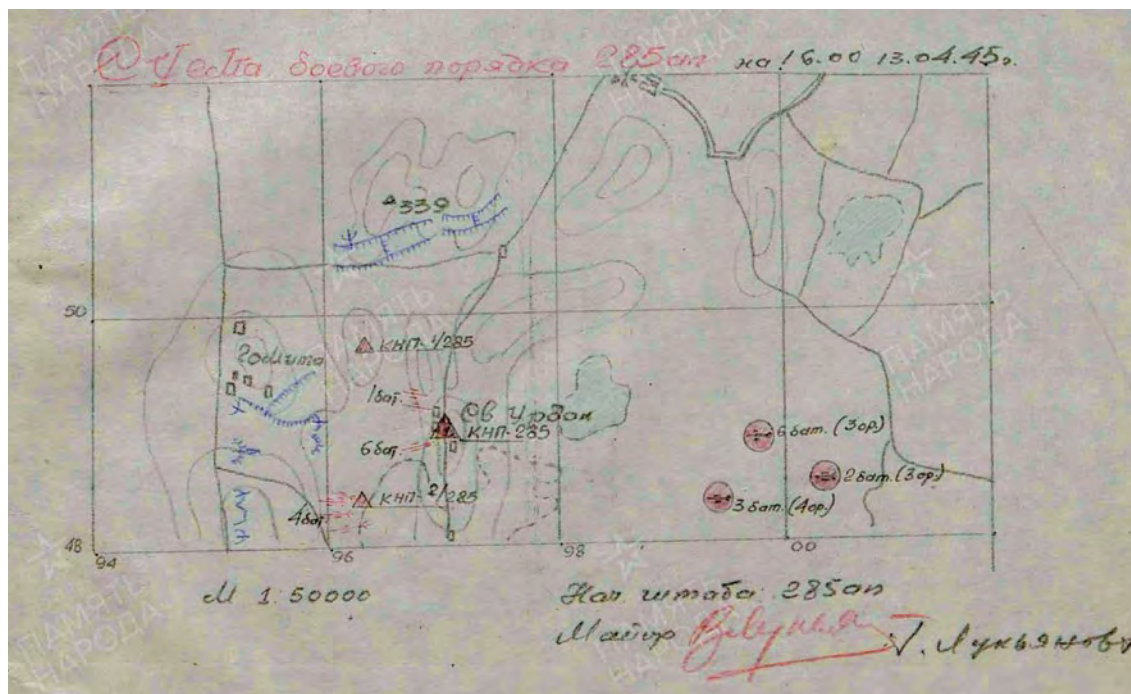
⁶⁶ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 9; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 52-53 (izvještaj za 6. travnja 1945). Tog je dana 84. divizija prijavila 3 ranjena vojnika.

⁶⁷ ЦАМО, ф.243, о.2928, д.187, Журнал боевых действий БТ и МВ 3 УкрФ за апрель месяц 1945 года, 27, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 48, 50.

⁶⁸ ЦАМО, ф.10771, о.1, д.7, Доклад о боевой деятельности 74 ап, 149-150.

⁶⁹ ЦАМО, ф.13281, о.139226с, д.6, Доклад о боевой деятельности 528 минп 23 оминбр РГК, 32. Detaljni podaci o položajima i aktivnostima sovjetske artiljerije u Međimurju navedeni su u ЦАМО, ф.413, о.10372, д.718, Выписка из журнала боевых действий арт. 57 А, 19-41.

⁷⁰ Vladimir KALŠAN, Međimurska povijest, 157, 159-160, 162-171, 176-183, 185-186; Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve, 503-504, 505-507, 509-512; Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 50, 72. Primjerice, u Kotoribi su u borbama Bugara i Nijemaca početkom travnja poginuli Vinko Fuš, Mihajlo Hrg, Terezija Matotek, Bolta Vidović, Mihajlo Markan i Ivan Knez, a u Murskom Središću kao kolateralne žrtve

Slika 3. Vojna karta rasporeda njemačkih snaga nasuprot 122. divizije, 13. travnja 1945. godine

Na područje Međimurja zapovjedništvo 57. armije je tih dana poslalo i 1. gardijski utvrđeni rajon (gvur), posebnu jedinicu namijenjenu ojačavanju obrane ugroženih područja. Bila je sastavljena od samostalnih protuoklopnih topničkih bataljuna, koji su raspoređeni u pozadinu fronte na pravcima mogućih njemačkih tenkovskih napada. Njihov primarni zadatak je bio smijeniti 220. konjanički puk kod Murskog Središća, a kada je to obavljeno i kad su se konjanici uspješno povukli na sjevernu obalu Mure, 1. gvur je nastavio raspoređivati svoje topove diljem Međimurja. Naređeno je da se 8. bataljun razmjesti kod groblja u Slakovcu, 2. bataljun u Ksajpu i Šenkovec, 11. bataljun na južnim prilazima Čakovcu te 9. bataljun u Pribislavec i Belicu, dok je zapovjedništvo zaposjelo položaj u Krištanovcu.⁷¹

okršaja Nijemaca i Sovjeta stradali su Vinko Stojko (4. travnja), Stjepan Serpak (6. travnja), Josip Jurović (7. travnja), Đuro Kontrec (8. travnja). Magdalena Munda ubijena je zalutalim metkom u Hlapičini 4. travnja. Ignac Kovač poginuo je u Čakovcu 5. travnja, Monika Kovačić iz Gornjeg Zebanca poginula je od granate 6. travnja, a Ignac Hažić iz Gradišćaka stradao je dan kasnije. Ivan Grahovec iz Brezovca stradao je od granate 5. travnja, a njegova sumještanka Ana Puklavec je stradala 10. travnja, dok je Ivana Mesarić iz Bukovja poginula 14. travnja, također od granate. Marko Županec poginuo je u Grkaveščaku 16. travnja, a istog je dana kod sela Pince u Prekmurju od sovjetskih vojnika ubijen i Mirko Vrtarić iz Ferketinca. Dan kasnije u Hlapičini je poginuo Martin Herperger. Zabilježeni su čak i slučajevi pogibije cijelih obitelji, poput Ivana, Antuna, Marije i Katarine Ferlin iz Železne Gore. Za mnoge stradale civile nije zabilježen točan datum pogibije, nego je u poratnim popisima korištena formulacija da su poginuli »u borbama za oslobođenje« ili »uoči oslobođenja«, pri čemu je vrlo velik postotak stradalih upravo iz sela u kojima su vođene najžešće borbe, primjerice iz Banfija i Robadja. I ranjenici su ponekad naknadno umirali - u čakovečkoj bolnici 14. travnja umro Alojzije Grbec iz Gradišćaka. Antun Zadavec iz Peklenice umro je u bolnici u Čakovcu 27. travnja od rane izazvane eksplozijom mine, a istog dana od zaostale ručne bombe stradao je i Dragutin Sabo iz Žiškovca. Valent Cerovec iz Miklavca bio je ranjen šrapnelima kod Murskog Središća početkom travnja, liječen u čakovečkoj bolnici i otpušten na kućnu njegu, no ubrzo poslije umro. Poljoprivredniku Martinu Mučiću iz Celina mina je 28. travnja raznijela obje potkoljenice, te je umro i pokopan već sljedećeg dana. Ignac Oletić iz Banfija je preminuo u lipnju 1945. od šrapnelskih rana zadobivenih nekoliko mjeseci ranije. Mihail Terminović iz Zasadbrega je stradao od zaostale granate u srpnju 1945, a Mijo Serpak iz Murskog Središća od zaostale mine 21. veljače 1946, deset mjeseci nakon završetka borbi u Međimurju.

⁷¹ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 9; ф.2288, о.1, д.71, Журнал боевых действий 1 гв. УР, 59 (извјештаји за 7. травња 1945).

Kako do njemačkog protunapada u toj zoni nije došlo, ta postrojba nije imala praktički nikakvih borbenih zadataka u toku travnja. Čini se da je zbog toga došlo i do određenih problema s disciplinom, jer je zabilježeno da su 4 vojnika predana snagama Smerša, vojne službe sigurnosti Crvene armije.⁷² Iako izvori ne navode detaljne razloge za takav postupak, moguće je da su posrijedi bili slučajevi nasilja prema lokalnom stanovništvu, jer iskazi očevidaca, kao i popisi žrtava rata pokazuju da su se u pozadini fronta u Međimurju događale krađe, otimanja privatne imovine i silovanja.⁷³ Ta je jedinica ubrzo prebačena na sjever, prema Beču, napustivši Međimurje 20. travnja.⁷⁴ Strah od njemačkih tenkovskih napada očito je bio neopravdan, no za svaki slučaj u Međimurju su bile raspoređene još dvije protuoklopne jedinice, pridodane divizijama 133. korpusa. Riječ je o 1008. i 1249. protutenkovskom artiljerijskom puku (iptap). 1249. iptap je već 6. travnja raspoređen na južnim prilazima Podturnu i Murskom Središću, a nekoliko dana kasnije je kao podrška 84. diviziji ubačen u borbe u okolici Štrigove, u kojima je sudjelovao od 9. do 18. travnja kao izravna potpora sovjetskom pješastvu.⁷⁵ Već prvog dana na tom terenu u borbi se istakla posada dva topa, koji su bez ikakve mehanizacije dovučeni na sam vrh kote 288 i odmah sudjelovali u suzbijanju njemačkog protunapada.⁷⁶ U noći sa 7. na 8. travanj i 1008. iptap je prebačen iz Prekmurja u Mursko Središće, a potom poslan u Vrbovicu u blizini Sv. Urbana, u zonu najžešćih borbi oko kote 339, gdje je podržavao snage 122. divizije od 10. do 17. travnja.⁷⁷

BORBE U ZAPADNOM DIJELU MEĐIMURJA I PRLEKIJI SREDINOM TRAVNJA 1945.

Borbe na tom pravcu, koje će se ubrzo pokazati najtežima koje su sovjetske snage vodile u Međimurju, intenzivirale su se kako su crvenoarmejci i Bugari napredovali prema zapadu. Već 7. travnja ujutro 84. divizija ušla je u nemilosrdne okršaje s njemačkim snagama, ovladavši Hlapičinom u 7:00 sati, a potom nastavivši na zapad. Njen 201. puk je naposljetku zaustavljen snažnom njemačkom vatrom oko 1 km istočno od sela Šafarsko, a 382. puk je, jednako kao i njihovi kolege na desnom krilu, večer dočekao pod njemačkom vatrom na zapadnom rubu Jalšovca, oko 1.5 km istočno od Štrigove. U pričuvi divizije je ostao 41. puk, koji je nastupao na čelu divizije u prethodnim akcijama, pa je zbog toga nekoliko dana ostavljen na odmoru kod Sv. Martina na Muri. Uvečer, oko 20:10 sati njemačke su snage grupom od oko 50 ljudi uz podršku topništva pokušale izvesti protunapad na spoju obrambenih položaja dva isturena sovjetska puka, no sovjetski su vojnici uspješno odbili napad.⁷⁸ Tog dana su i bugarske trupe iz Međimurja napredovale na zapad, prešavši na slovensko područje i dosegaivši njemačke utvrđene položaje između Obreža i sela Jastrebcu. Bugarski konjanički puk koji je trebao nastaviti prema Ormožu vratio se neobavljena posla, izvijestivši o gustim minskim poljima koja su zaprečavala put na zapad.⁷⁹ Njemačka obrambena linija išla je od Drave prema sjeveru, te zahvaćala Međimurje kod Sta-

⁷² ЦАМО, ф.2288, о.1, д.71, Журнал боевых действий 1 гв. УР, 60 (извještaj za 10. travnja 1945). Izvorni dokument ne precizira razloge njihovog hapšenja.

⁷³ Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve, 142-146, 504, 510; Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 50, 57, 63-65, 68, 72.

⁷⁴ ЦАМО, ф.2288, о.1, д.71, Журнал боевых действий 1 гв. УР, 63 (извještaj za 20. travnja 1945).

⁷⁵ ЦАМО, ф.9738, о.1, д.13, Итоги боевой деятельности артиллерии 1249 иптап, 186-188, 229-231.

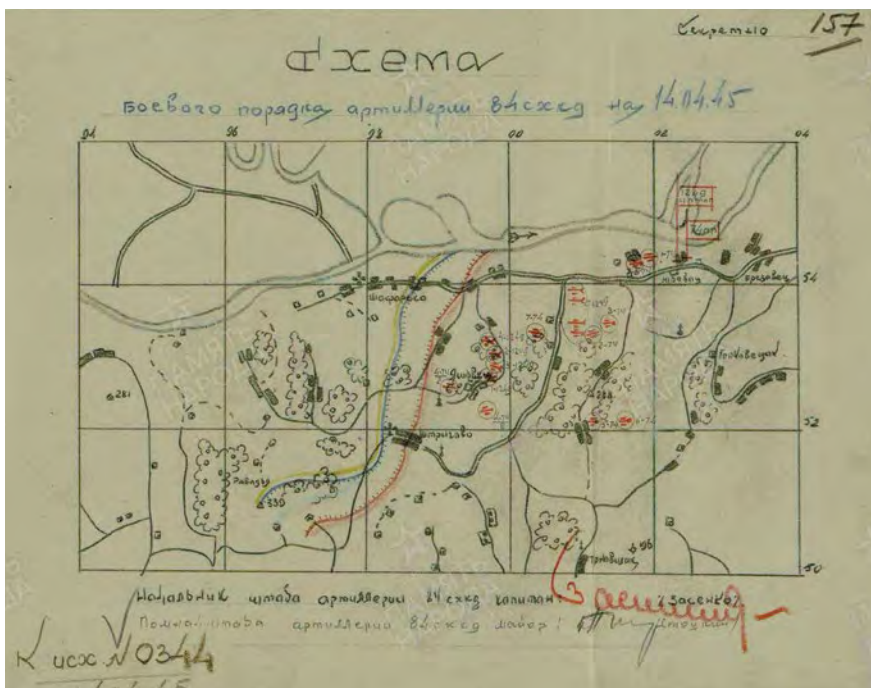
⁷⁶ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.718, Выписка из журнала боевых действий арт. 57 А, 62. Četvoricu zaslužnih topnika zapovjednik 84. divizije odmah je odlikovao Ordenom crvene zvijezde.

⁷⁷ ЦАМО, ф.9738, о.1, д.13, Доклад о боевой деятельности 1008 иптап 49 оиптабр РГК, 215-217, 221.

⁷⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 10-11; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 53; ф.1025, о.1, д.66, Боевое донесение штаба 133 ск № 228/ОП (извještaj za 7. travnja 1945). Divizija je prijavila 3 mrtva i 10 ranjenih vojnika u borbama tog dana, a u području Sv. Martina zarobila 71 njemačkog i mađarskog oficira i vojnika iz 118. divizije.

⁷⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 473, 119-120 (7. travnja 1945). Prema tom izvještaju, od 5. travnja do podneva 7. travnja bugarski je 3. korpus u Međimurju zarobio oko 2100 vojnika, 9 lokomotiva i više stotina vagona raznog ratnog materijala. Navedeno je i da su prebrojali 4075 poginulih protivničkih vojnika, no kako ne postoje sačuvani njemački izvori o tim događajima nije jasno je li riječ o uistinu točnom podatku ili samo procjeni.

Slika 4. Položaji 84. divizije na skici od 14. travnja 1945. godine

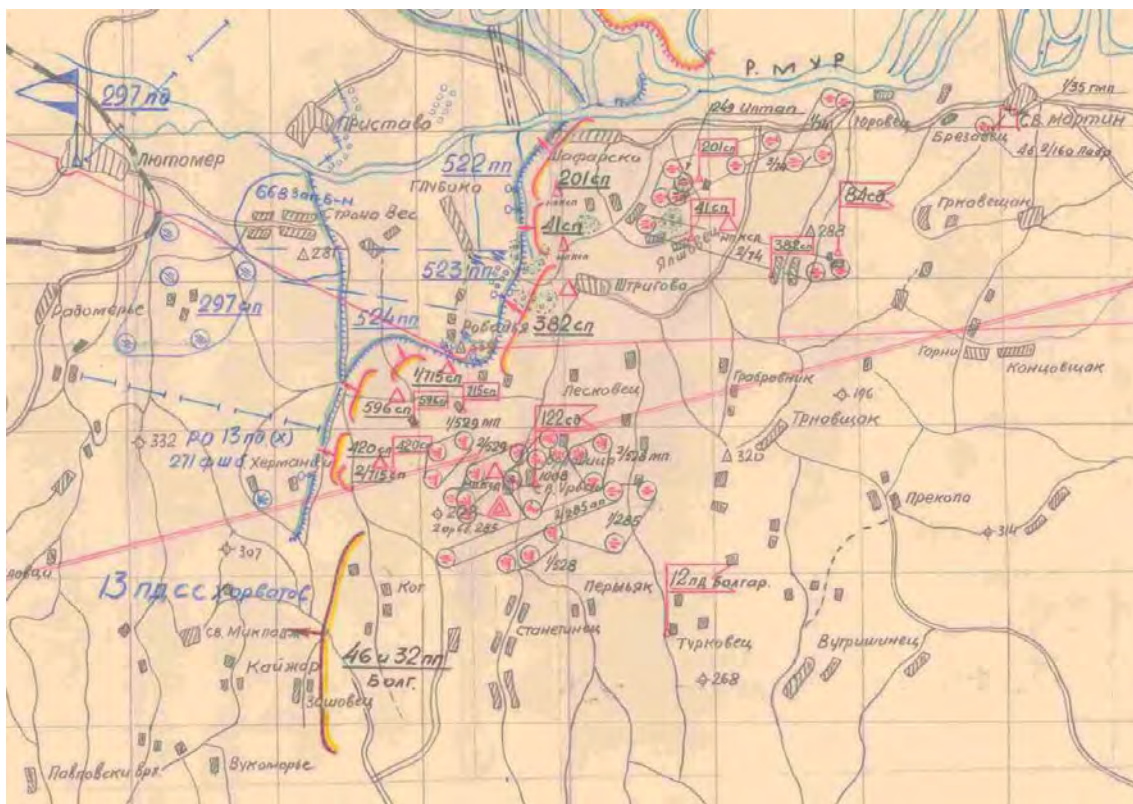
netinca i naslanjala se na obrambene položaje kod Štrigove i Šafarskog. Sljedećih su desetak dana bugarske jedinice, jednako kao i sovjetske na njihovom desnom krilu, vodile krvave borbe kod sela Jastrebcu i Velikog i Malog Koga, ali uz vrlo male pomake, a veliki broj mrtvih i ranjenih vojnika.⁸⁰ U tim su borbama bugarskim trupama bili pridodani i sovjetski savjetnici, među kojima je također bilo žrtava. Primjerice, kapetan Crvene armije Roman Nikolajevič Krupin koji je kao savjetnik službovao u 46. puku 12. bugarske divizije umro je 12. travnja od rana zadobivenih u tim borbama, te pokopan u Čakovcu.⁸¹

Na njemačkoj strani položaje nasuprot 133. korpusu Crvene armije su držale 297. (kod Štrigove) i 118. pješačka divizija (na Muri prema sjeverozapadu), dok su južnije, nasuprot bugarskih trupa bile raspoređene 13. Handžar divizija *Waffen-SS* te 71. pješačka divizija iz sastava LXVIII korpusa, uz nekoliko mađarskih bataljuna. Prema informacijama sovjetskog zapovjedništva, u dijelu bojišta koji je prolazio kroz Međimurje od Mure preko Šafarskog, Štrigove, kote 339 do Velikog Koga osim tri pukovnije 297. divizije Nijemci su postavili i 738. pukovnicu te 668. rezervni bataljun 118. divizije, kao i 271. *Volkssturm* bataljun. Prema iskazima mađarskih zarobljenika i žitelja okolnih naselja, na koti 339 bio je ukopan i 216. mađarski bataljun.⁸² Zvonimir Bernwald prisjeća se da je na njemačkoj strani u tim borbama bilo mnogo ranjenih i poginulih oficira, te kako su mnogi Slovenci unovačeni u *Volkssturm* postrojbe i pridodani regularnim jedinicama, često mlađi od 16 i stariji od 60 godina, bili skloniji predati

⁸⁰ Diana GLASNOVA, *Ratnici milosrđa*, 247-250; Drago NOVAK, *Prlekija 1941-1945*, 295, 306-307.

⁸¹ ЦАМО, ф.33, о.11458, д.847, Крупин Роман Николаевич - Донесение о безвозвратных потерях, 4. Krupin je zajedno s poginulim bugarskim majorom Petrom Božidarovim Gančevom pokopan na Trgu oslobođenja u Čakovcu (današnji Trg Eugena Kvaternika), i na njihovim su grobovima u sklopu svečanosti obilježavanja prve godišnjice oslobođenja Međimurja svečano položeni vijenci od strane predstavnika »Otečestvenog fronta, Narodne fronte, narodne vlasti, Jugoslavenske armije, antifašističkih organizacija«, te mnoštva naroda, vidi »Veličanstvena proslava godišnjice oslobođenja Međimurja«, u: *Varaždinske vijesti*, 11. travnja 1946, 1. Taj članak također pokazuje da su tvrdnje o sovjetskom ili jugoslavenskom negiranju ili umanjivanju uloge bugarskih vojnika u operacijama oslobođenja Međimurja neutemeljene, barem u prvim poratnim godinama.

⁸² ЦАМО, ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий штаба артиллерии 122 сд, 167 (8-9. travnja 1945); ф.1025, о.1, д.66, Оперативная сводка штаба 133 ск № 65/ОП, (13. travnja 1945); George LEPRE, *Himmler's Bosnian Division*, 296-298.

Slika 5. Položaji bugarskih i partizanskih, te njemačkih snaga u Gornjem Medimurju 15. travnja 1945. godine

se nego ostati u bespoštednoj borbi do posljednjeg čovjeka, u kojoj su isti položaji i po nekoliko puta prelazili iz njemačkih u sovjetske ruke i obrnuto.⁸³ Nekolicina preostalih bosansko-hercegovačkih pripadnika Handžar divizije također je odbacila oružje, a dvojica među njima koji su se očito pritajili u zadnjim danima rata čak su ujesen 1945. kršteni u Gornjem Mihaljvcu i kasnije se oženili lokalnim djevojkama.⁸⁴ Na bugarskoj je strani težište borbenih djelovanja tada preuzela 12. pješačka divizija, čiji je 31. puk držao položaje kod Stanetinca i sela Jastrepci, 32. puk kod Obreža prema Loperšicama, dok je 46. puk bio zadužen za obranu Drave od Obreža do Središća.⁸⁵

Na pravcu prema Štrigovi i Šafarskom 84. sovjetska divizija je vodila neprestane borbe otkad su se probili u to područje. Iako su 8. travnja zauzeli prve dvije linije njemačkih rovova, naposljetku su zauzavljeni oko 500 metara istočno od Šafarskog i 300 metara istočno od Štrigove. U 17:00 Nijemci su grupom od 100 vojnika izveli jaki ali bezuspješan protunapad na položaje 382. puka iz pravca Štrigove. Sovjetski su vojnici sljedećeg dana nastavili napadati, te zauzeli i treću liniju njemačkih rovova, ali se nisu uspjeli probiti u Štrigovu. Nijemci su ponovno izveli silovit protunapad u poslijepodnevnom satima, ubacivši prema sovjetskim izvještajima u borbu oko 16:00 sati čak 2 bataljuna pješništva. I taj je napad također odbijen.⁸⁶ Kao pojačanje 84. diviziji, zapovjedništvo 133. korpusa je od 8. travnja u Medimurje počelo prebacivati i 122. diviziju, koja je već sljedećeg dana raspoređena na prostor od Selščaka do Grkaveščaka i ojačala liniju fronta na spoju s bugarskim jedinicama raspoređenim južno od

⁸³ Zvonimir BERNWALD, Povijest divizije Handžar, 238-239.

⁸⁴ Juraj KOLARIĆ, »Medimurje u župnim kronikama...«, 69.

⁸⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 477, 121-122 (8. travnja 1945).

⁸⁶ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 11-13; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 54-55 (izvještaji za 8-9. travnja 1945). 84. divizija je u borbama 8. travnja imala 10 mrtvih i 50 ranjenih vojnika, a sljedećeg dana još 5 mrtvih i 16 ranjenih. Izgubljen je i jedan samohodni top tipa Su-76.

57. armije.⁸⁷ Njen 420. puk postavljen je kod Grabrovnika, 596. puk u Sv. Urban, a 715. puk je zaposleo Selščak, ovladavši važnim položajem južno od kote 339 blizu Robadja.⁸⁸ Ta je kota, poznata i pod imenom Mađerkin breg, jedan od najviših vrhova Međimurja s kojeg se pruža odličan pogled u okolna područja, pa su se Nijemci grčevito borili da je zadrže u svojim rukama. Artiljerijsku potporu 122. diviziji, osobito oko kote 339 pružao je 285. artiljerijski puk topovima od 76 i 105 mm te haubicama od 122 mm.⁸⁹ Osim toga, i 528. minobacački puk je od 13. travnja izdvojen iz 84. divizije i potčinjen 122. diviziji, te premješten u Vrbovicu odakle je mogao gađati njemačke položaje.⁹⁰ U toj je zoni kao potpora napadima na kotu 339 također smješten i 529. minobacački puk.⁹¹ Snažna sovjetska artiljerijska prisutnost na tom, očito najvažnijem pravcu, bila je 14. travnja zaokružena premještanjem 1. divizijuna 35. gardijskog minobacačkog puka na područje Prekope. Oni su sa svojim raketnim bacačima *BM-13* (poznatiji kao *kaćuše*) još od 9. travnja bili na položaju u Sv. Martinu i sudjelovali u napadima na Štrigovu. Istodobno je 2. divizijun istog puka premješten kao ispomoć u zonu djelovanja 1. bugarske armije, prvo u Gornju Dubravu a poslije u Preseku. Ta je sovjetska jedinica najduže ostala u Međimurju, budući da je bila vezana uz djelovanje 12. bugarske divizije, pa je zbog toga i kraj rata u svibnju 1945. dočekala na položajima južno od Gornjeg Mihaljevca, iako su ostale sovjetske trupe dotad već bile premještene sjeverno od Mure.⁹²

Južno od sovjetskih snaga, bugarske su trupe u toku 9. travnja počele novi veliki napad u kojem su uz 12. diviziju sudjelovala još dva dodatna puka iz 10. i 16. divizije. Oni su već prijedodne prodrli u Vitan, a poslijepodne stigli nadomak sela Jastrebcu i ušli u Sv. Urban. Istovremeno su i dalje trajale neriješene borbe za Loperšice. Dan kasnije bugarske trupe više nisu mogle napredovati zbog jake protivničke vatre, ali su jednako tako i poslijepodnevni njemački protunapadi kod sela Šalovci također odbačeni. Napad bugarskog konjaničkog puka usmjeren prema Frankovcima zbog jake protivničke paljbe također nije polučio značajnijeg uspjeha. I sljedećeg dana vođene su grčevite borbe bugarskih i njemačkih trupa u području naselja Veliki Kog, Jastrebcu, Vitan, Šalovci, Hum i Frankovci. Bugari su uspjeli zauzeti prednje njemačke roveve nakon neuspješnog napada jednog njemačkog bataljuna u području Huma.⁹³

Sredinom travnja glavne borbe u zoni odgovornosti 133. korpusa vođene su u sjeverozapadnom dijelu Međimurja. Uslijed neuspjeha svih dotadašnjih napada, zapovjednik 57. armije Mihail Šarohin naredio je pregrupiranje snaga i novi napad na lijevom krilu korpusa, u suradnji s 1. bugarskom armijom. Opći napad je trebao započeti 14. travnja 1945. godine.⁹⁴ U međuvremenu su Nijemci koristili zatišje na sovjetskoj strani pokušavajući učestalim protunapadima odbaciti sovjetske snage na istok. Prema izvještaju za 10. travnja, Nijemci su s najmanje četiri bitnice topova od 105 mm i dvije bitnice topova od 75 mm, kao i minobacačima od 81 mm vršili kratkotrajnu, ali sustavnu paljbu po sovjetskim položajima. Tog je dana 84. divizija odbila 3 njemačka protunapada. Već ujutro, od 5:00 sati Nijemci su napadali i uspjeli vratiti pod svoju kontrolu treću obrambenu liniju rovova pred Štrigovom, pa je kao pojačanje u liniju fronta između 201. i 382. puka uveden iz rezerve 2. bataljun 41. puka. Uvečer su položaji divizije bili 500 m istočno od mosta kod Šafarskog, na sjevernom rubu Jalšovca (201. puk), te oko 500 m istočno od Štrigove (41. i 382. puk). Istovremeno je i 122. divizija odbila nekoliko njemačkih napada koji su kod kote 339 pokrenuti u 4:20 i u 7:30 sati. Nakon neuspjeha njemačkih napada, 420.

⁸⁷ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 10 (извјештаји за 8-9. травња 1945).

⁸⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрел 1945, 11-13; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 68 (извјештаји за 8-9. травња 1945). 122. divizija je u borbama 8. travnja imala 1 mrtvog i 2 ranjena vojnika, a sljedećeg dana još 3 mrtva i 12 ranjenih.

⁸⁹ ЦАМО, ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий 285 ап за 1945 год, 259-268.

⁹⁰ ЦАМО, ф.13281, о.139226с, д.6, Доклад о боевой деятельности 528 минп 23 оминбр РГК, 32-33.

⁹¹ ЦАМО, ф.13282, о.218394с, д.3, Доклад о боевой деятельности 529 минп, 51.

⁹² ЦАМО, ф.12929, о.136181с, д.16, Журнал боевых действий 35 гв. минп, 364-375.

⁹³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 481, 123; № 485, 125-126; № 489, 127 (извјештаји за 9, 10. и 11. травња 1945).

⁹⁴ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 12 (извјештај за 11. травња 1945).

puk je u protunapadu uspio napredovati oko 300 metara prema uzvisini, ali je naposljetku zaustavljen ubitačnom njemačkom vatrom.⁹⁵

Njemački protunapadi nastavljani su i sljedećih dana. Uz podršku topništva i minobacača u 10:00 sati 11. travnja oko 300 njemačkih vojnika napalo je položaje 201. puka iz pravca Šafarskog, oko 100 vojnika ubačeno je prema položajima 41. puka u Jalšovcu, a oko 200 Nijemaca pokušalo se iz Štrigove probiti kroz položaje 382. puka. Istog jutra napadnuti su i položaji 420. puka, no taj napad bio je nešto slabiji, te se 122. divizija u svom protunapadu usmjerenom u zapadnom pravcu uspjela približiti do Gomile i Koga.⁹⁶ No, u njemačkom je artiljerijskom udaru pogođeno zapovjedno mjesto 122. divizije kod Sv. Urbana, pri čemu je ranjen i zapovjednik divizije Aleksej Veličko.⁹⁷ U zatišjima između napada i protunapada, osobito noću, obje su strane slale manje grupe izvidnika na neprijateljsku stranu fronte – Nijemci u zonu južno od Štrigove, a Sovjeti prema Ljutomeru. Sovjetski su izvidnici te noći zarobili i ispitali nekoliko njemačkih vojnika iz raznih jedinica 297. pješačke divizije, od kojih su saznali o velikim gubicima u ljudstvu na njemačkoj strani, te o namjeri njemačkog zapovjedništva da unatoč teškoj situaciji u kojoj su se našli pod svaku cijenu brani trenutne položaje. Isto tako su između 2 i 3 sata ujutro 12. travnja dvije njemačke izvidničke grupe od oko 30 ljudi prolazile sjeverno i južno od Štrigove, da bi poslijepodne istog dana započeli novi njemački napadi. Oko 12:30 njemačke trupe uz podršku dva samohodna topa i dva oklopna vozila napale su najisturenije sovjetske položaje 420. puka sjeverno od Koga, a napad je ponovljen i uvečer, oko 19:30, iz zapadnog pravca, uz masovnu potporu topništvom, minobacačima i oklopnim vozilima. Dan kasnije, u novom napadu izvedenom uz pomoć 6 oklopnih vozila, njemačke su snage uspjele potisnuti 420. puk oko 200 metara na istok, te ponovno ovladati zapadnim dijelom naselja Kog. Posebno su problematične bile njemačke artiljerijske jedinice smještene oko Ljutomera, Vučje Vasi i Gornjeg Hrastja, koje su preciznom vatrom ometale sve sovjetske pripreme za opći napad zakazan za 14. travnja.⁹⁸ Na području djelovanja bugarskih trupa, koje su također dobile naredbu za opći napad 14. travnja, i dalje su trajali redoviti njemački protunapadi, osobito kod Velikog i Malog Koga. Uoči velikog napada 12. divizija čije je zapovjedništvo bilo kod Vugrišince držala je položaje kod sela Jastrebeci i u Stanetincu, dok je 16. divizija sa zapovjedništvom u Nedelišću i Središću jednim svojim pukom nadzirala područje južno od Jastrebeci pa sve do ušća rječice Libanje u Dravu. Ostala dva njena puka branila su sjevernu obalu Drave sve do Orehovice, gdje je počinjala zona odgovornosti 10. pješačke divizije.⁹⁹

Iako je napad u zoni 133. sovjetskog korpusa bio pomno pripreman i usklađen s drugim sovjetskim napadima, kao i bugarskom ofenzivom na krajnjem lijevom krilu, te potpomognut svježim artiljerijskim pojačanjima, uspjeh je u početku bio manji od očekivanog. Sovjetske postrojbe napredovale su mjestimično i do 1-1,5 km, no nisu uspjele probiti njemačku liniju i ubaciti se u prostor iza njemačkih obrambenih položaja. Prema izvještaju zapovjednika 133. korpusa, koji je upravljao operacijom s izmještenog

⁹⁵ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 13-14; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 55; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 68-69 (извještaji za 10. travnja 1945). 84. divizija zabilježila je 23 mrtva i 104 ranjena vojnika te jedan uništen *Su-76*, a 122. divizija 6 mrtvih i 30 ranjenih; George LEPRE, *Himmler's Bosnian Division*, 298.

⁹⁶ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 14-15; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 55; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 69 (извještaji za 11. travnja 1945). Tog je dana u borbama poginulo 14 vojnika iz 84. i 10 iz 122, a ranjeno 38 iz 84. i 37 iz 122. divizije.

⁹⁷ Petr BOGRAD, *От Заполярья до Венгрии. Записки двадцатичетырехлетнего подполковника 1941-1945.* (Moskva: Centrpoligraf, 2009), 183-184. Tom prilikom ranjen je i divizijski načelnik inženjerije Nikolaj Ogarkov, kasniji maršal i od 1977. načelnik Generalštaba i prvi zamjenik ministra obrane SSSR.

⁹⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 15-17; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 55-56; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 69-70 (извještaji za 12-13. travnja 1945). 13. travnja su poginula 3 a ranjeno 5 vojnika 84. divizije, dok je 122. divizija imala 9 poginulih i 56 ranjenih. Sljedećeg dana 84. divizija je izgubila 7 mrtvih i 27 ranjenih, a 122. divizija 15 mrtvih i 36 ranjenih.

⁹⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 493, 128; № 497, 130-131 (извještaji za 12. i 13. travnja 1945).

zapovjednog mjesta kod Sv. Urbana, 41. puk je vodio ulične borbe u Štrigovi i zauzeo njen sjeveroistočni dio sve do crkve, dok je 382. puk preuzeo položaje 715. puka južno od Štrigove. Istovremeno su i bugarske snage zamijenile sovjetske snage na položajima kod Koga, rasterativši tako 122. diviziju i omogućivši joj da fokusira sve svoje snage na užem prostoru kod kote 339. Iako su u početku akcije imali uspjeha, u toku dana na njihove se položaje sručilo čak 5 protunapada, od kojih su prva dva izveli mađarski vojnici, a ostala tri Nijemci. Sovjetski vojnici su u tim napadima ponovno potisnuti 300 metara na istok, da bi tek navečer u protuudaru ponovno zauzeli dio svojih prethodno izgubljenih položaja.¹⁰⁰ Istog dana 12. bugarska divizija ovladala je Jastrebcima i nastavila borbe kod Koga, gdje su Nijemci sljedećeg dana oko 10:00 poduzeli veliki ali ipak neuspješni protunapad.¹⁰¹

Čini se da je u svim tim akcijama unatoč slabom napredovanju Crvene armije i bugarskih trupa njemačka obrana u području Štrigove i Šafarskog ipak došla do ruba izdržljivosti, budući da su se u toku 15. travnja počeli organizirano povlačiti s prednjih položaja prema zapadu. Sovjetske trupe pratile su ih u stopu, pa je 201. puk do večeri zauzeo nove položaje 300 metara istočno od crkve u Razkrižju, dok je 382. puk u toku prethodne noći posve očistio Štrigovu od njemačkih vojnika i priključio se borbama 122. divizije za kotu 339. Ona je tog dana konačno zaposjednuta od sovjetskih vojnika 715. puka. Nijemci su pokušali još dva protunapada na tom dijelu bojišta, u 14:00 i 16:30 sati, no to su bili sve slabiji udari, koji nisu uspjeli pomaknuti novu liniju sovjetske obrane. Novi jači protunapad njemačkih trupa započeo je 16. travnja, no bez uspjeha.¹⁰² Kao dodatna potpora u tim je danima po njemačkim položajima kod kote 339 teškim haubicama od 152 mm djelovao i 2. divizion 160. artiljerijske brigade Crvene armije, smješten u Prekmurju kod sela Žižki i u Sv. Martinu. Oni su u toku 16. travnja tri puta gađali njemačke formacije u tom prostoru i spriječili sve njihove pokušaje povratka na kotu 339.¹⁰³ Linija fronte je fiksirana na potezu istočno od Razkrižja, južno od Globoke, sjeverno od kote 339 i Gomile, i tu ostala do njemačke kapitulacije. Istovremeno su bugarske trupe vršile smjenu svojih premorenih pukova na liniji fronte odmornijim ljudstvom iz rezerve. Pritom su se 31. i 32. puk povlačili prema Stanetincu, dok su njihove položaje preuzimali 46. i 47. puk. Nijemci su iskoristili tu priliku i nasuprot 47. puka uspjeli u protunapadu ući u zapadne dijelove sela Zasavci. Uspostavili su i novu pričuvnu obrambenu liniju koja se kretala od Jeruzalema, Pavlovskog Vrh i sela Šalovci do sela Frankovci.¹⁰⁴

Crvena je armija u oslobađanju Međimurja imala znatne gubitke u ljudstvu. Dok su trajale borbe na prostoru Međimurja, 133. korpus Crvene armije je u svojim dnevnim izvještajima prijavio preko 180 mrtvih i više od 650 ranjenih vojnika, uglavnom zbrinjavanih u 102. i 172. medicinsko-sanitetskom bataljunu. No, prema broju privremenih ukopa na tlu Međimurja, koji je mnogo veći od prijavljenog broja poginulih, čini se da je još gotovo 200 ranjenika ubrzo umrlo od posljedica ranjavanja. Oni su uglavnom bili pokopani u blizini mjesta gdje su vođene najteže borbe - u Bukovju, Hlapičini, Jalšovcu, Jurovcu, Murskom Središću, Selščaku, Sv. Martinu, Sv. Urbanu, Štrigovi... Među njima su bili vojnici

¹⁰⁰ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 17-18; ф.1025, о.1, д.66, Оперативная сводка штаба 133 ск № 66/ОП; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 56; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 70; ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий штаба артиллерии 122 сд, 172 (извještaji za 14. travnja 1945). Tog je dana 84. divizija izgubila 1 mrtvog i 12 ranjenih vojnika, te jedan Su-76, dok je 122. divizija izgubila 3 mrtva i 15 ranjenih vojnika.

¹⁰¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 501, 132; № 505, 134 (извještaji za 14. i 15. travnja 1945); George LEPRE, Himmler's Bosnian Division, 298-299.

¹⁰² ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 18-19; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 56-57; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 70-71 (извještaji za 15-16. travnja 1945). Gubici sovjetskih snaga uključivali su 25 mrtvih i 50 ranjenih 15. travnja, te 11 mrtvih i 39 ranjenih 16. travnja u zoni napredovanja 84. divizije, 7 mrtvih i 54 ranjenih 15. travnja i 22 mrtva i 66 ranjenih 16. travnja u zoni odgovornosti 122. divizije. 16. travnja 84. divizija je izgubila još jedan samohodni top Su-76.

¹⁰³ ЦАМО, ф.9983, о.1, д.11, Выписка из журнала боевых действий 160 апабр, 93-94 (извještaj za 16. travnja 1945).

¹⁰⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 509, 136 (извještaj za 16. travnja 1945); George LEPRE, Himmler's Bosnian Division, 300.

iz praktički svih dijelova SSSR, od Ukrajine i Moldavije na zapadu, preko kavkaskih i srednjoazijskih republika do Rusije od njenih zapadnih i sjevernih do dalekoistočnih predjela.¹⁰⁵ Broj civila i njemačkih vojnika poginulih u tim bitkama još nije utvrđen, ali su materijalne štete bile velike. Prema zapisima iz štrigovske župne kronike, uništeni su prozori na svim kućama u selu, a oštećene su ili posve srušene i crkve u Štrigovi i Razkrižju. Najteže su stradali zaseoci Vušivščak, Raskriški Vrh, Krče i Krpec.¹⁰⁶

POVLAČENJE SOVJETSKIH TRUPA IZ MEĐIMURJA

Nakon zauzimanja kote 339 sovjetsko je zapovjedništvo odlučilo stabilizirati bojišnicu. Tada je Beč već bio u sovjetskim rukama, pa je očito zaključeno da nema potrebe rasipati ljudstvo na pomoćnom pravcu na kojem unatoč svih napora ipak nije bilo velike nade u odlučujući proboj prema Ljutomeru i dalje na Maribor. Već sljedećeg dana 57. armija zapovjedila je 133. korpusu da preda svoje nove položaje bugarskoj 12. pješačkoj diviziji, te se pregrupira kod Sv. Martina (84. divizija) te Železne Gore i Prekope (122. divizija). Nijemci još nisu odustajali, pa je i u toku 17. travnja 84. divizija morala odbiti nekoliko njemačkih protunapada, a ni na položajima 122. divizije nije bilo ništa mirnije.¹⁰⁷ I bugarske su postrojbe nakon snažne artiljerijske vatre napadnute kod sela Zasavci, ali su se uspješno obranile.¹⁰⁸ Bugari, čije su trupe i same imale velike gubitke u borbama prethodnih dana, su u toku noći počeli preuzimati položaje 133. korpusa,¹⁰⁹ a potom je počelo povlačenje trupa Crvene armije iz Međimurja, te njihovo prebacivanje na prostor sjeverno od Murske Sobotе.¹¹⁰ Nakon sovjetskog povlačenja liniju fronte držali su bugarski 58. puk 16. divizije (po Dravi od ušća Libanje do Puščina), te iz 12. divizije 32. puk (od Vitana do Drave), 46. puk (Veliki i Mali Kog, Zasavci sve do Vitana), i 47. puk (Gomila, Robadje, prostor istočno od Globoke pa sve do Mure kod Šafarskog). U pričuvi je držan 31. puk 12. divizije kod Prhovca, te konjički puk u Čakovcu.¹¹¹ Prije odlaska, sovjetske artiljerijske jedinice su u toku 18. travnja uspješno podržavale 47. bugarski puk, koji se tog dana našao na meti novog velikog njemačkog protuudara.¹¹² Time je završeno sudjelovanje Crvene armije u borbama za oslobođenje Međimurja. Ono je nakon sovjetskog povlačenja ostalo u zoni odgovornosti 1. bugarske armije te jedinica Jugoslavenske armije koje su već počele uspostavu nove vlasti.¹¹³ Bugari su nakon preuzimanja ranijih sovjetskih položaja bili izloženi povremenim slabijim njemačkim pješačkim napadima, često izvođenim noću. Neuspješni njemački napadi pokušani su 20. travnja kod rječice Murice sjeverno od

¹⁰⁵ ЦАМО, ф.58, о.А-64238, д.23, Список советских воинов погибших в боях на территории Югославии, 207-225, 229-249, 295-297, 311, 314-317. Prema datumima stradanja i mjestu ukopa na tom se popisu može uočiti pripadnike 84. i 122. divizije 133. korpusa, 3. gardijskog motociklističkog puka, 1249. protutenkovskog artiljerijskog puka, 528. i 529. minobacačkog puka te vojnike izravno potčinjene 57. armiji, npr. inženjere iz 259. saperskog bataljuna, poginule u Međimurju u travnju 1945. Mnogi od njih kasnije su ekshumirani a njihovi posmrtni ostaci položeni u kosturnicu u sklopu memorijalnog kompleksa kod Batine, a nekolicina u skupnu grobnicu sovjetskih vojnika u Iloku. Osim na *Память Народа 1941-1945*, kopija tog dokumenta je također dostupna i na <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=67139500&page=1&p=1>. Prema istraživanjima udruge *Sjećanje*, dosad je utvrđen identitet preko 700 crvenoarmejaca poginulih na širem prostoru Međimurja.

¹⁰⁶ Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 94.

¹⁰⁷ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 15; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 71; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 58 (izvještaji za 17. travnja 1945).

¹⁰⁸ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 513, 137 (17. travnja 1945).

¹⁰⁹ ЦАМО, ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 58-59; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 71 (izvještaji za 18. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 248.

¹¹⁰ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 16 (izvještaj za 18-19. travnja 1945).

¹¹¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 513, 137; № 516, 138 (izvještaji za 17. i 18. travnja 1945)

¹¹² ЦАМО, ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий штаба артиллерии 122 сд, 175 (izvještaji za 17. i 18. travnja 1945).

¹¹³ Vladimir KALŠAN, Međimurje u Drugom svjetskom ratu, 112-113.

Štrigove, 26. travnja kod Globoke, a 28. travnja kod kote 339.¹¹⁴ U međuvremenu je u Međimurje premještena i 3. pješačka divizija 4. bugarskog korpusa, koja je zbog brzog napredovanja 3. jugoslavenske armije uzvodno uz Dravu pred kraj travnja bila oslobođena dotadašnjeg zadatka čuvanja njene sjeverne obale u donjem toku rijeke. Njen 11. puk smješten je u Pribislavec i Mihovljan, 24. puk u Držimurec i Gardinovec, 29. puk u Malu Suboticu, Štefanec i Ivanovec, a zapovjedništvo u Palovec, gdje su čekali zapovijed za novu ofenzivu prema zapadu.¹¹⁵ Novi neuspješni njemački napadi kod sela Zasavci odbijeni su 30. travnja, 4. i 5. svibnja, a jedna manja njemačka patrola je uočena 3. svibnja kod Štrigove i vatrom natjerana na povlačenje.¹¹⁶ Posljednji njemački ofenzivni pokušaji izvedeni su u noći s 5. na 6. svibanj, kada su oko 22:30 manjom skupinom vojnika vršili izviđanje kod sela Zasavci, a u 4:00 ujutro i kod Šafarskog. Istog dana vršena i sporadična artiljerijska paljba iz Raskrižja i Vinskog Vrha.¹¹⁷

IZVIĐANJE I ARTILJERIJSKI NAPADI U DRAVSKOM PORJEČJU U TOKU TRAVNJA 1945.

Kroz travanj 1945. u više su navrata izvršeni topnički napadi sa sjeverne na južnu obalu Drave i obrnuto. Napadi su ponekad trajali satima, a u njima je do 17. travnja bila oštećena 241 kuća u Varaždinu, te smrtno stradalo 17 osoba. No, nije došlo do kopnenih borbi na tom pravcu jer su Nijemci u povlačenju uništili sve čamce, te organizirali obranu svih mogućih prijelaza preko Drave.¹¹⁸ Tek povremeno je bilo pokušaja forsiranja Drave manjim grupama njemačkih vojnika, koji su imali zadaću izviđati bugarske položaje i po mogućnosti hvatati zarobljenike koji bi mogli pružiti detaljnije podatke o protivničkoj strani. Primjerice, već 8. travnja u 8 sati ujutro grupa od stotinjak vojnika prešla je na 7 većih gumenih čamaca Dravu kod Repaša i zadržala se na sjevernoj obali rijeke gotovo dva i pol sata, dok nisu bili odbačeni natrag u bugarskom protunapadu. Bugari su zarobili dvojicu ranjenih vojnika, ustanovivši da posrijedi uopće nisu Nijemci, nego »vlasovci«, pripadnici 6. terskog puka 1. kozačke divizije.¹¹⁹ Sporadična puščana, minobacačka i artiljerijska vatra iz područja Varaždina i Hrženice zabilježena je 11. travnja,¹²⁰ a potom i dva dana kasnije, kada su bugarski vojnici izvijestili o snažnim artiljerijskim i minobacačkim napadima na sjevernu obalu Drave iz područja Petrijanca (prema Središću), Velikog Bukovca (prema Sv. Mariji), i iz Legrada. Slična je pucnjava registrirana u Zablatju, Đelekovcu i Koprivnici.¹²¹ Njemačke su trupe 15. travnja ponovno otvarale vatru preko Drave iz područja Šoderice kod Đelekovca, a 16. travnja iz Varaždina, Sv. Đurđa i Legrada.¹²² Nakon stabiliziranja bojišnice između Mure i Drave i prekida pješačkih borbi, na tom području su također učestali njemački artiljerijski napadi, primjerice 19. travnja kod sela Hermanci i Zasavci, pored već uobičajenog granati-

¹¹⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 530, 141; № 553, 152; № 561, 156 (izvještaji za 20, 26. i 28. travnja 1945)

¹¹⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 557, 154 (27. travnja 1945).

¹¹⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 569, 160; № 581, 165; № 585, 167; № 589, 169 (izvještaji za 30. travnja, te 3, 4. i 5. svibnja 1945).

¹¹⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 593, 171 (6. svibnja 1945).

¹¹⁸ HR HDA-255, VŽŽ, Tajni spisi, 382/45, 384/45, 403/45, 414/45. Prema tim izvještajima, Varaždin i okolne prometnice su gađane topovima s područja Međimurja 7, 8, 9, 17, 18, 21, 22. i 23. travnja 1945. Možda je bilo i drugih napada o kojima nije opstao pisani trag. Vjerojatno su te napade izvršile 16. i 10. bugarska divizija raspoređene na obali Drave, koje su u svom sastavu imale svaka po četrdesetak topova i haubica.

¹¹⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 477, 121 (izvještaj za 8. travnja 1945). Termin »vlasovci« koji se koristi u izvornom dokumentu nije adekvatan, budući da Ruska oslobodilačka vojska (ROA) koju je u suradnji s Nijemcima organizirao zarobljeni sovjetski general Vlasov nije obuhvaćala i pripadnike kozačkih divizija oformljenih u sastavu *Wehrmachta*.

¹²⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 489, 127 (11. travnja 1945).

¹²¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 497, 130 (13. travnja 1945).

¹²² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 505, 134; № 509, 136 (izvještaji za 15. i 16. travnja 1945).

ranja Međimurja iz smjera Legrada.¹²³ Sljedećeg se dana i noći nastavilo granatiranje i puščana paljba, kako kod Globoke i Loperšica, tako i iz Petrijanca i Hrženice.¹²⁴ Čini se da su to ipak bili napadi slabijeg intenziteta, jer je u izvještaju za 21. travanj 1. bugarska armija navela da je na njihove položaje iz pravca Globoke, Trnovca i Struge ispaljeno oko 120 mina i 80 granata, uz sporadičnu puščanu paljbu iz Hermanca, Hrženice, Selnice Podravske i Legrada.¹²⁵ Potom je nastupilo zatišje, koje je povremeno prekidano novim njemačkim napadima. Tako su 23. travnja zabilježena granatiranja iz Svibovca i Hrženice, te pješačka vatra kod naselja Hermanci, Šalovci i Loperšice,¹²⁶ a 26. travnja granatiranja kod Globoke i naselja Zasavci, te pucnjava po sjevernoj obali Drave iz Svibovca, Varaždina, Ludbreških Sesveta i Legrada.¹²⁷ Dva dana kasnije njemačka je artiljerijska vatra na sjevernu obalu Drave bila nešto jača, i to iz pravca Varaždina, Legrada, Đelekovca, Peteranca i Pitomače, a posljednjeg dana travnja artiljerijski napadi su ponovljeni iz pravca Ormoža prema Središću.¹²⁸ Početkom svibnja slični su napadi proriđeni, pa su Nijemci gađali sjevernu dravsku obalu artiljerijom još samo 4. svibnja kod Hrženice.¹²⁹

SUDJELOVANJE BUGARSKIH TRUPA U OSLOBAĐANJU PODRAVINE

Na temelju dogovora jugoslavenskog i bugarskog državnog vrha uoči posljednjih velikih ofenziva u travnju 1945, odlučeno je da po samoj dravskoj obali ne napreduju jugoslavenske postrojbe, nego dijele bugarskih divizija.¹³⁰ Prodor preko Drave kod Valpova i Donjeg Miholjca započeo je 12. travnja, kada su jedinice 3. jugoslavenske armije prešle sa sjeverne na južnu obalu. Bugarski vojnici iz 2. bataljuna 24. puka također su prebačeni preko rijeke i zaposjeli položaje oko 500 metara sjeverno od Sv. Đurađa. Potom su pojačani dodatnim snagama, koje su se sljedećih nekoliko dana žestoko odupirale brojnim protunapadima njemačkih i ustaških jedinica, sve dok 14. travnja nisu ušli u Sv. Đurađ i nastavili prema Donjem Miholjcu, kojeg su zauzeli sljedećeg dana.¹³¹ Nakon oslobađanja Donjeg Miholjca dva dana su trajale borbe istočno od Viljeva, i do 18. travnja bugarski su vojnici uspjeli zauzeti Podravsku Moslavinu, a potom nastavili sve do Martinca i Krčenika. Sljedećeg su dana ponovno zaustavljeni jakim njemačkim protunapadima, i tek su 21. travnja nastavili napredovanje na zapad zauzevši Čadavicu, Senkovic, Medince, Noskovce. Do kraja dana dosegli su Vašku, gdje su zastali kako bi izvršili smjenu jedinica.¹³² Umjesto 24. puka u borbu je uveden 13. puk 11. pješačke divizije koji je odmah nastavio do Budakovca, a poslije nekoliko dana borbi stigao do komunikacije Barcs - Virovitica i zapo-

¹²³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 521, 140 (19. travnja 1945).

¹²⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 530, 141 (20. travnja 1945).

¹²⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 534, 143 (21. travnja 1945). Za usporedbu valja navesti da je sredinom travnja u vrijeme najžešćih borbi 133. sovjetski korpus na prostoru kod Radkersburga i u Međimurju dnevno trošio između 10 i 15 tisuća granata i mina raznih kalibara. To slikovito pokazuje u kolikoj je mjeri bila loša opskrba njemačkih snaga ratnim materijalom u posljednjim tjednima rata.

¹²⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 541, 146 (23. travnja 1945).

¹²⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 553, 152 (26. travnja 1945). Prebrojano je oko 150 ispaljenih mina i 100 granata.

¹²⁸ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 561, 156; № 569, 160 (izvještaji za 28. i 30. travnja 1945).

¹²⁹ АМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 585, 167 (4. svibnja 1945).

¹³⁰ Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 45. Velagić navodi da se time željelo pobuditi »priateljstvo između naroda i armija dviju susjednih zemalja«, no vjerojatnije je da se željelo izbjeći moguće nesporazume i »priateljsku vatru« između bugarskih trupa sjeverno od Drave i divizija koje su napredovale uzvodno po južnoj obali.

¹³¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 493, 128; № 497, 130-131; № 501, 132-133; № 505, 134 (izvještaji za 12, 13, 14. i 15. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 252, 258-259. Jedan od bugarskih bataljuna uključenih u akciju već drugog dana je izvijestio o gotovo 25% mrtvih i ranjenih.

¹³² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 509, 136; № 513, 137; № 516, 138-139; № 521, 140; № 530, 141-142; № 534, 143-144 (izvještaji za 16.-21. travnja 1945).

sjeo liniju Terezino Polje - Gornje Bazje – Dvor - Lukač sjeverno od Virovitice. Nakon toga produžili su do Novogradačkog Marofa, ali zbog jakog otpora Nijemaca nisu uspjeli iz prvog pokušaja ući u Stari Gradac. Nekoliko dana trajale su borbe u kojima je na njemačkoj strani kozačka divizija pružala ogorčeni otpor, ali je naposljetku savladana i prisiljena na uzmak prema zapadu, dok su se Bugari probili sve do Šašnatog Polja.¹³³ Brzina napredovanja bugarskih jedinica ovisila je u velikoj mjeri i o kretanju snaga 3. jugoslavenske armije na njihovom lijevom krilu, koje su istovremeno napredovale prema Pitomači. Nakon poraza na tom dijelu fronta potkraj travnja, njemačke su se trupe povukle prema novim položajima kod Đurđevca.¹³⁴

Prvih dana svibnja bugarski je 13. puk napredovao do linije Heresznye – Ferdinandovac, a potom još malo na zapad gdje ih je na položajima smijenio 30. pješački puk 8. bugarske divizije.¹³⁵ Ta je postrojba ubrzo nastavila napredovanje uz južnu dravsku obalu, i do 4. svibnja došla do linije Gabajeva Greda – Hlebine. Sljedećeg dana, dok su postrojbe 3. jugoslavenske armije vodile borbe kod Koprivnice, Bugari su produžili do nadomak Drnja, a već 6. svibnja do Legrada i Zablatja.¹³⁶ Tog je dana nakon više od mjesec dana u prostoru između Koprivnice, Varaždina i Križevaca, pa čak i do Ivanić-Grada ponovno djelovalo sovjetsko zrakoplovstvo – avioni *Il-2* iz 10. gardijske jurišne divizije, koji su bili pridodani jugoslavenskim snagama na Srijemskom frontu i nakon proboja napredovali prema zapadu zajedno s njima.¹³⁷

Iako u dostupnim sovjetskim izvorima iz razdoblja kada su se te borbe vodile nema tragova nadmetanja ili sukoba između jugoslavenskih i bugarskih trupa uključenih u te akcije, u kasnijoj bugarskoj i jugoslavenskoj historiografiji prisutna su omalovažavanje i kritike na račun susjeda zbog navodne sporosti u napredovanju, nesposobnosti, pa čak i predbacivanje krivnje za vlastite žrtve u borbama. To je vidljivo kako u tekstu Save Velagića na jugoslavenskoj strani, tako i kod Diane Glasnove (koja je prvenstveno koristila tekstove bugarskih oficira uključenih u te borbe nastalih u desetljećima poslije rata) na bugarskoj strani. Vjerojatno su takvi napisi dobrim dijelom rezultat kasnijeg razvoja događaja i sukoba Jugoslavije sa SSSR i ostalim zemljama istočnog lagersa nakon 1948. godine, kada je i historiografija korištena kao jedno od sredstava političke borbe. Primjer takvih tumačenja je razvoj događaja u posljednjim danima rata u Podravini. Dok Glasnova piše o konfliktu izazvanom prebacivanjem jugoslavenskih jedinica na obalu Drave ispred bugarskih postrojbi i nadmetanju u tome tko će prvi ući u Varaždin, pri čemu su Bugari imali nepotrebnih žrtava, Velagić piše o samovoljnom bugarskom sužavanju svoje zone odgovornosti uslijed čega su već nekoliko dana ranije jugoslavenske jedinice morale proširiti svoje ionako rastegnute linije prema sjeveru.¹³⁸ U svakom slučaju, iz dostupnih izvora vidljivo je da su snage 3. jugoslavenske armije u toku 7. svibnja obišle bugarski 30. puk i dosegle Dravu, dok su Bugari nastavili prema zapadu iza njih. Do kraja dana 30. puk je praćen 44. bugarskim pukom dosega područje Hrženice. Osim u Podravini, njemačke su se trupe već počele povlačiti i u području izme-

¹³³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 509, 136; № 537, 145; № 541, 146-147; № 545, 148-149; № 549, 150-151; № 553, 152-153; № 557, 154-155; № 561, 156-157; № 565, 158-159; № 569, 160-161 (izvještaji za 22.-30. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 260; Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 28-32.

¹³⁴ Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 33-34.

¹³⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 573, 162-163; № 577, 164-165; № 581, 165-166 (izvještaji za 1-3. svibnja 1945); Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 34-37.

¹³⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 585, 167-168; № 589, 169-170; № 593, 171 (izvještaji za 4-6. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 260-261; Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 38-42; Vladimir ŠADEK, Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraču (1941.-1945.), (Koprivnica: Meridijani, 2017), 321-322.

¹³⁷ ЦАМО, ф.370, о.6518, д.444, Журнал боевых действий частей 17 ВА за май 1945 года, 22 (izvještaj za 6. svibnja 1945). Prema izvještaju, sovjetski su avijatičari u toku dana na tom prostoru izveli oko 100 naleta, napadajući osovinske snage u povlačenju.

¹³⁸ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 261-263; Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 38.

đu Drave i Mure. Nakon nekoliko dana zatišja, 12. bugarska divizija je 7. svibnja počela nastupati prema zapadu, stigavši do kraja dana do Cerovca, Brebrovnika, Zasavci, Krčevine i Huma.¹³⁹

ZAVRŠNE OPERACIJE BUGARSKIH SNAGA U DRAVSKOM PODRUČJU

Dio bugarskih trupa je u zadnjim danima rata prebacivan u Prekmurje, te se potom u suradnji sa sovjetskim snagama nastavio kretati prema zapadu. Za to je vrijeme 12. divizija nastavila kretanje preko rječice Pesnice, sve do Trnovske Vasi i Spuhlje, uz sporadični otpor – primjerice, kod Mostja gdje je motorizirani bugarski bataljun zaustavljen jakim njemačkom paljbom. Istodobno su južno od Drave 30. i 44. puk došli do Trnovca i Zamlake.¹⁴⁰ Budući da je kao linija razgraničenja zapadnih i istočnih Saveznika određena Drava, sve su se bugarske postrojbe ubrzo prebacile na sjevernu obalu rijeke preko prijelaza sjeverno od Varaždina. Prednje bugarske snage tad su već doprle do Kungote i Kamnice, te ulazile u Maribor. Zapovjedništvo 3. bugarskog korpusa premješteno je u Ptuj, dok su izvidnici poslani na zapad da kod Leibnitza pokušaju uhvatiti vezu sa anglo-američkim snagama koje su napredovale kroz Austriju prema istoku.¹⁴¹ Kako bi osigurali sjevernu obalu Drave, 11. bugarska divizija je prebačena sve do Leibnitza, 3. divizija upućena prema Dravogradu i Radljama ob Dravi (tada još pod imenom Marenberg), dok je 12. divizija jedno vrijeme zadržana u Mariboru i Kamnici. Prema Mariboru se kretala i 16. bugarska divizija, dok je 10. upućena u Ptuj.¹⁴² Nekoliko dana kasnije prema Eibiswaldu i dalje uzvodno dolinom Drave poslana je i 12. divizija iz Maribora, koja je do 15. svibnja zaposjela prostor od Lavamünda preko Dravograda do Radlja.¹⁴³ Na taj je način presječen put kojim su se povlačile kako njemačke snage, tako i vojnici i civili iz NDH od Zagreba preko Celja prema Austriji.¹⁴⁴ Posljednje borbe u toku Drugog svjetskog rata bugarske su trupe vodile upravo kod Dravograda, gdje je glavnina ustaških jedinica doprla sve do Drave. Oni su 13. i 14. svibnja pokušali zauzeti mostove i prebaciti se na sjevernu obalu rijeke, putem kojim su već ranije u povlačenju prošle manje grupe bjeGUNACA iz NDH. Prema izvještaju poslanom sovjetskom zapovjedništvu, Bugari su uz pomoć jugoslavenskih jedinica odbili napad i u protuudaru prebacili dva svoja bataljuna na južnu obalu rijeke kako bi osigurali mostove.¹⁴⁵ Suočena s neuspjehom kod Dravograda, glavnina kolone koja se povlačila iz NDH nastavila je južnom obalom Drave sve do Bleiburga gdje je dan kasnije prisiljena na predaju.¹⁴⁶ Borbe u Dravogradu vodio je 46. bugarski pješački puk, koji je i sljedećeg dana bio u istoj zoni, vršeći »razoružavanje ustaša«.¹⁴⁷ Sovjetski izvještaji razrješuju i nedoumice oko broja zarobljenika koje su bugarske trupe nakon završetka rata izručile Jugoslavenskoj armiji. Naime, zbog raskoraka u bugarskim izvještajima, koji govore o petnaestak tisuća zarobljenih, a nešto više od 11 tisuća izručenih zarobljenika, pojavile su se tvrdnje da je gotovo jedna trećina zarobljenika puštena od strane bugarske vojske prije izručenja.¹⁴⁸ Iako je sasvim sigurno bilo individualnih puštanja na slobodu, nesrazmjer u brojkama je u najvećoj mjeri rezultat računanja civila među zarobljenike. Ti civili očito su kasnije izostavljeni iz izvještaja o broju izručenih zarobljenih neprijateljskih vojnika. Načelnik štaba 3. jugoslavenske armije

¹³⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 597, 172 (7. svibnja 1945).

¹⁴⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 601, 174 (8. svibnja 1945); Drago NOVAK, Prlekija 1941-1945, 308-310.

¹⁴¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 605, 175 (9. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 297-299.

¹⁴² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 610, 176 (10. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 308-312.

¹⁴³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 622, 172 (13. svibnja 1945).

¹⁴⁴ Martina GRAHEK-RAVANČIĆ, Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 78-89; Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 312-318.

¹⁴⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 622, 179 (14. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 320-325; Mitja HRIBOVŠEK, Prekmurska brigada, 202-209.

¹⁴⁶ Martina GRAHEK-RAVANČIĆ, Bleiburg i Križni put 1945, 90-95.

¹⁴⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 630, 180 (15. svibnja 1945).

¹⁴⁸ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 360-379.

je 19. svibnja izvijestio 3. ukrajinski front o ukupnom broju zarobljenika uhvaćenih između 8. i 18. svibnja. Osim nekih 110.000 vojnika i 17 generala (60.000 ustaša, 40.000 Nijemaca i 10.000 »partizana«, što se vjerojatno u nezgrapnom prijevodu na ruski jezik odnosi na četnike ili druge neregularne formacije), nabrojani su i zarobljenici koje su im izručili Bugari. Tu je naveden broj od 10.000 izručenih ustaških vojnika i 4.000 civila, među kojima oko 3.000 žena i djece i 1.000 muškaraca.¹⁴⁹ Nakon toga, prema dogovoru 3. ukrajinskog fronta, 3. jugoslavenske armije i 1. bugarske armije, bugarske i sovjetske su trupe dobile zapovijed prepustiti svoje položaje jugoslavenskim jedinicama, te se prebaciti izvan jugoslavenskog teritorija.¹⁵⁰

Gubici bugarskih jedinica u borbama na prostoru Međimurja i Podravine bili su vrlo visoki, usporedivi sa gubicima sovjetskih postrojbi o kojima je već ranije bilo riječi. Budući da se ti podaci navode zbirno, za operacije koje su ponekad trajale i izvan hrvatskog područja, ne može se sa potpunom sigurnošću tvrditi koliko je Bugara stradalo u borbama na današnjem prostoru Hrvatske. No, iz podataka da je od 29. ožujka do 15. travnja poginulo oko 750 i ranjeno više od 3.000 Bugara (pri čemu su oni u borbama u Mađarskoj sudjelovali samo prvih 3-4 dana, a potom prešli u Međimurje i dalje na zapad u Prlekiju), vidljivo je da su stotine bugarskih vojnika stradale na hrvatskom teritoriju. Slično je bilo i u svibnju, kada su u operacijama u gornjoj Podravini samo od 2. do 8. svibnja Bugari imali 53 mrtva i 135 ranjenih vojnika.¹⁵¹ Prema bazi podataka bugarske arhivističke stranice »ВОЙНИТЕ НА БЪЛГАРИЯ (1878–1945 г.)«¹⁵² posvećene bugarskom sudjelovanju u ratovima 19. i 20. stoljeća, u Donjoj Dubravi je između 2. i 5. travnja 1945. poginulo 27 bugarskih vojnika, pokopanih u Donjoj Dubravi, Jurčevcu, Kotoribi i Prelogu. Najmanje 32 bugarska vojnika iz 47. i 57. pješačkog puka su poginula u samo jednom danu, 5. travnja 1945. kod Orehovice (u nekim dokumentima krivo zabilježeno i kao Orehovec, Orjahovec, Orjahovac ili Orjahovica). Bili su pokopani u Podbrestu, Sv. Križu, Orehovici, Kotoribi i Šandorovcu. Petnaestak bugarskih vojnika 31. pješačkog puka poginulo je 4. i 5. travnja kod Podturna i bilo pokopano u Dekanovcu. Broj poginulih u borbama kod Obreža, Koga te sela Jastrebcu i Zasavci sredinom travnja je bio još i veći. Bugari su imali gubitaka i izvan glavnih borbenih operacija, u učestalim artiljerijskim i pješačkim razmjenama vatre s jedne dravske obale na drugu u toku travnja. Primjerice, kod Repaša je 8. i 9. travnja, po svemu sudeći u ranije spomenutom napadu kozaka, poginulo desetak vojnika 30. pješačkog puka. Četvorica vojnika istog puka poginula su kod Molva 3. i 4. svibnja, a više od 25 kod Sigeteca i još petnaestak kod Drnja 5. i 6. svibnja 1945. godine, te bili pokopani u Molvama, Medvedički i u Sigetecu. Neki su nakon ranjavanja umirali u bolnicama, poput divizijske bolnice 10. divizije koja je bila smještena u Kotoribi, bolnice 12. divizije u Dravskom Središću ili bolnici 16. divizije, prvo u Donjem Kraljevcu a kasnije premještenoj u Pribislavec. Poginuli i umrli od ranjavanja su u prvo vrijeme bili pokapani na privremenim vojnim grobljima, da bi poslije rata njihovi posmrtni ostaci bili ekshumirani i premješteni na uređena vojna groblja, poput onog u Vukovaru u kojem je pokopano 1.029 bugarskih vojnika poginulih u borbama 1944-1945, a među kojima se po imenu ili datumu stradanja za mnoge može utvrditi da su stradali u Međimurju, Podravini ili Prlekiji u travnju ili svibnju 1945. godine.

ZAKLJUČAK

Sudjelovanje Crvene armije i 1. bugarske armije u oslobađanju Međimurja i Podravine počelo je napadima avijatičara Crvene armije u ožujku i početkom travnja 1945., kada su bombardirani prometni čvorovi poput Čakovca i napadane njemačke trupe u povlačenju. Kopnene su snage u akciju stupile tek nekoliko dana kasnije, napredujući s istoka i sjevera prema zapadu. Prve su u Međimurje na istočnom dijelu stupile bugarske jedinice, a do većeg angažmana kopnenih trupa Crvene armije u Međimurju došlo je tek nekoliko dana kasnije nakon njihova prelaska preko Mure i dolaska na brdovito područje

¹⁴⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1716, Рапорт штаба 3 Югославская А, 58 (19. svibnja 1945).

¹⁵⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1716, Приказ штаба 3 Югославская А, 46-57 (17. svibnja 1945).

¹⁵¹ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 250-251.

¹⁵² <http://archives.bg/wars/SEARCH> (pristup ostvaren 20. kolovoza 2021).

sjeverozapadnog Međimurja, u okolici Štrigove, gdje su udarili na posljednju postojeću njemačku liniju obrane. Tu je pokretno ratovanje i brzo napredovanje specifično za dotadašnje borbe sjeverno od Drave i Mure pretvoreno u pozicijsku, često i rovovsku borbu s mnogo žrtava na obje strane. Sredinom travnja vođene su ogorčene borbe kod Šafarskog, Štrigove i posebno na koti 339 kod Robadja. Usprkos velikim gubicima u ljudstvu, sovjetsko i bugarsko je napredovanje bilo vrlo sporo, i tek im je koncentracija nekoliko divizija potpomognutih jakim artiljerijskim jedinicama omogućila zauzimanje geografski dominantnih položaja. Borbe su znatno oslabile u drugoj polovini travnja, nakon odlučnog napada u kojem su njemačke trupe prisiljene na povlačenje iz Šafarskog, istjerane iz Štrigove, te izgubile ključnu kotu 339. Nakon tih uspjeha Crvena armija je svoje položaje na prostoru južno od Mure prepustila vojnicima 1. bugarske armije, te povukla sve svoje jedinice iz Međimurja u Prekmurje, pripremajući se za završne borbe Drugog svjetskog rata. Bugarski su vojnici nastavili još nekoliko tjedana braniti zaposjednute položaje, a potkraj travnja u suradnji s 3. jugoslavenskom armijom započeto je napredovanje uzvodno Dravom s prostora kod Valpova i Donjeg Miholjca, koje je početkom svibnja rezultiralo oslobađanjem niza podravnih mjesta, sve do Varaždina. Svoj su ratni put u dolini Drave bugarski vojnici završili kod Dravograda, gdje su sredinom svibnja sudjelovali u borbama protiv kolona koje su se iz NDH pokušavale probiti na zapad.

SUMMARY

The participation of the Red Army and the 1st Bulgarian Army in the liberation of Međimurje and Podravina began with attacks by Red Army aviators in March and early April 1945, when traffic nodes such as Čakovec were bombed along retreating German troops attacked. The ground forces took action only a few days later, advancing from the east and north to the west. Bulgarian units were the first to enter Međimurje in the eastern part, and the Red Army troops in Međimurje became more involved only a few days later after crossing the Mura river and arriving in the hilly area of northwestern Međimurje, near Štrigova, where they struck at the last existing German line of defense. There, the mobile warfare and rapid progress specific to the previous battles north of the Drava and Mura rivers turned into a positional, often trench warfare with many casualties on both sides. In mid-April fierce battles were fought near Šafarsko, Štrigova and especially at elevation 339 near Robadje. Despite heavy human losses, Soviet and Bulgarian progress was very slow, and only the concentration of several divisions aided by strong artillery units enabled them to occupy geographically dominant positions. Fighting weakened considerably in the second half of April, following a decisive attack in which German troops were forced to withdraw from Šafarsko, were banished from Štrigova, and lost a key elevation of 339. After these successes, the Red Army ceded its positions south of the Mura river to troops of the first Bulgarian army and withdrew all of its units from Međimurje to Prekmurje, preparing for the final battles of World War II. Bulgarian troops continued to defend the occupied positions for several more weeks, and in late April, in cooperation with the third Yugoslav Army, they started to advance along the Drava river from the area near Valpovo and Donji Miholjac, which in mid-May resulted in the liberation of a number of Podravina towns all the way to Varaždin. In mid-May, Bulgarian soldiers ended their war journey in the Drava valley near Dravograd, where they took part in battles against columns that were trying to break through from the NDH (the Independent State of Croatia) to the west.

SLAVONSKA VOJNA KRAJINA 1577. GODINE – PRILOG DEMOGRAFSKOM ISTRAŽIVANJU KRAJIŠKE VOJSKE NA PROSTORU SLAVONIJE - UNUTARNJE I VANJSKE MIGRACIJE, IMENSKA STRUKTURA I ŠIRENJE HRVATSKOG IDENTITETA

THE SLAVONIAN MILITARY FRONTIER IN 1577 - A CONTRIBUTION TO THE DEMOGRAPHIC STUDY OF SLAVONIAN MILITARY UNITS (MIGRATIONS, ETYMOLOGY, CROATIAN IDENTITY)

Filip ŠIMUNJAK

Student povijesti

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

filipsime@gmail.com

Primljeno / Received: 3. 6. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 355.31(497.5-07)“1577”

[314+316.347] (497.5-07)“1577”(091)

SAŽETAK

Ovaj rad prezentira rezultate demografskog istraživanja rađenog na temelju detaljnog krajiškog popisa Slavonske vojne krajine (njem. Muster Liste) iz 1577. godine. Riječ je o protostatističkom popisu koji obiluje podacima iskoristivim za nekoliko razina istraživanja. Najprije, autor rekonstruira mjesta podrijetla krajiških vojnika te donosi zaključak o tome je li većina vojnika Slavonske vojne krajine 1577. godine slavenskog ili stranog podrijetla te propituje postojanje razlika između terenske i utvrđne vojske po pitanju podrijetla. Druga razina analize tiče se pitanja hrvatskog identiteta kojeg nose na popisu spomenuti H(o)rvati te se njihov spomen kontekstualizira u širi proces stapanja Hrvatskog i Slavenskog Kraljevstva u jednu političku cjelinu. Konačno, treća razina analize bavi se pitanjem imenske strukture samih krajiških vojnika te se propituje koja imena dominiraju među vojnicima Slavonske vojne krajine. Rad je popraćen s nekoliko karata i tablica kako bi se prezentirana građa dodatno vizualizirala.

Ključne riječi: krajiški popis, Vojna krajina, Slavonska vojna krajina, rani novi vijek, povijesna demografija, povijesne migracije, osobna imena, 16. stoljeće, 1577. godina

Keywords: Military Frontier payroll, Military Frontier, Slavonian Military Frontier, Early Modern period, historical demography, historical migrations, first names, 16th century, 1577

UVOD¹

Illa Ego Sclavonia, ac unita Croatia tellus, pars quondam Illyrii – Ja sam ta Slavonija, koja je sada Hrvatska, nekoć dio Ilirika. Riječi su to iz pjesme koju je napisao Ivan Szakmárdy (Zakmardija), prav-

¹ Rad »Slavonska vojna krajina 1577. godine – prilog demografskom istraživanju krajiške vojske na prostoru Slavonije« osvojio je 26. listopada 2021. godine prvu nagradu na *Natječaju za najbolji rad mladih povjesničara iz povijesti Slavonije, Srijema i Baranje* u organizaciji Hrvatskog instituta za povijest – Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu. Ovim putem autor još jednom zahvaljuje Institutu i svim recenzentima na pozitivnim komentarima i odabiru rada za nagradu.

nik, državni bilježnik i protonotar, a koje najbolje oslikavaju dugotrajan proces stapanja pojmova i identiteta, proces pomicanja hrvatskoga imena na prostor današnje sjeverozapadne Hrvatske. Pitanje širenja hrvatskog imena na prostor Slavonije kompleksno je i do danas nedovoljno propitivano u historiografiji – ovaj rad nastoji pružiti prilog istraživanju tog fenomena na temelju sačuvanog popisa krajiške vojske (njem. *Muster Liste*) na Slavonskoj krajini iz 1577. godine. Ovaj protostatistički popis također nam pruža uvid i u druge aspekte života običnog čovjeka: koja su imena bila popularna u narodu, kakvog su podrijetla ljudi koji su služili na Krajini – je li riječ o pretežito domaćem slavonskom stanovništvu ili dominiraju stranci? Podatci do kojih smo došli sistematizirani su u nekoliko tablica (u slučaju analize imena i prezimena) i karata (u slučaju migracija).

HRVATSKO-SLAVONSKI PROSTOR U KONTEKSTU VOJNE KRAJINE

Poimanje Slavonije i Hrvatske

Prije samog pristupanja analizi treba napomenuti da je poimanje »Hrvatske« i »Slavonije« u kasnom srednjem vijeku i ranome novom vijeku drugačije od današnjeg. Pojam »Hrvatska« s vremenom se širi na sjever, pojam »Slavonija« selit će se kasnije na istok, pojam »Dalmacija« produbit će se, a pojam »Bosna« proširit će se prema sjeveru i jugu na područje koje se danas u historiografiji naziva »Turska Hrvatska«. Srednjovjekovna je Slavonija obuhvaćala Varaždinsku, Zagrebačku i Križevačku županiju te donjoslavonske županije Dubicu, Vrbas i Sanu.² Dalmacija i Hrvatska u tituli srednjovjekovnih

² Budak 2007, 53; Pitanje »Regnum Sclavoniae« posebno je zanimljivo i do danas nedovoljno historijski istraženo – nema ni jedne stručne studije koja bi se bavila fenomenom stvaranja političke cjeline Slavonije od njenih početaka do ranoga novog vijeka (određeni pomak u smjeru aktualizacije teme napravio je Tomislav Bali koji je 2014. godine izdao knjigu koja se bavi »Prostorom i pojmom Slavonije u 13. stoljeću«). U najkraćim crtama može se napomenuti da postoji distinkcija između »čitave Slavonije« (*tota Sclavonia*) i Slavonije kao »Regnuma«, a o razlikama postoji više interpretacija – stvar se dodatno komplicira ako znamo da se porez marturina/kunovina ubirao u Ugarskom Kraljevstvu isključivo na prostoru savsko-dravskog međurječja sve do ušća u rijeku Dunav (Andrić 2004, 93). Prostor koji se naziva Slavonija mijenjao se kroz stoljeća te nije najjasnije kako. Za početak, tumačenje pojma »čitava Slavonija« uglavnom se vrti oko tri interpretacije (redom od najzastupljenije): pojam koji označava prostor od Drave do Jadrana, pojam koji označava cijeli prostor međurječja Drave i Save te pojam koji, zapravo, niti nema neku veću razliku od pojma »Slavonija« (za poimanje Drava-Jadran usp. Margetić 2006, 1752 – 1753, te Bašić 2006; za poimanje cjelokupnog Međurječja usp. Klaić 1904, 184; Tomislav Bali je na temelju analize diplomatske građe utvrdio da od druge polovice 13. stoljeća nestaje u dokumentima prave distinkcije između pojmova »Slavonija« i »čitava Slavonija«, usp. Bali 2014, 108).

Pojam »Regnum Sclavoniae« odnosio se na prostor Zagrebačke i Križevačke županije – kasnije (kraj 14. stoljeća) se u »Regnum« ubraja i Varaždinska županija te, od početka 15. stoljeća, mala Virovitička županija (Andrić 2008; Budak 2007, 53, karta 1 na str. 222; Pálffy 2000, 11; Pálffy 2009, 50 – 51, karta 1 na str. 274; Moačanin 2006, 10). »Regnum« se također s vremenom proširio i na spomenute tri županije južno od Save – Dubicu, Vrbas i Sanu. Danas se smatra da Vukovarska, Srijemska i Požeška županija nikad nisu bile sastavni dio »Regnuma«. Slavonija se kao kraljevstvo javlja od sredine 13. stoljeća u vrijeme hercega Kolomana (1226. – 1241.) pod nazivom *regnum nostrum videlicet Sclavonia* (Andrić 2008). U istom stoljeću, 1273. godine, spominje se i prvi »opći sabor kraljevstva čitave Slavonije« (*Congregatio regni totius Sclavonie generalis*). Na temelju preživjelih ugarskih zakonika iz 15. stoljeća te posebno na temelju kodificiranog običajnog prava iz 1517. godine, očito je da Slavonija uz Transilvaniju ima poseban položaj unutar Ugarskog Kraljevstva – posebno je zanimljivo što se ona naziva »Regnum«, ali nikada tijekom srednjeg vijeka nije bila kraljevstvo u pravom smislu, već samo »zemlja« s posebnim pravima pod ugarskom krunom (*pars subiecta*, jednako kao i Transilvanija; zakonici i običajna prava Ugarskog Kraljevstva (*Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*) nedavno su objavljeni i na internetu – za kodificirana običajna prava (*Tripartitum* Stjepana Verböcziya iz 1517. godine) koja se odnose na Slavoniju vidi poglavlje *De consuetudinario iure regnorum Sclavonie et Transilvanie peculiari* [Posebna običajna prava kraljevstava Slavonije i Transilvanije] u Bak 2019).; Zanimljivo je istaknuti da je *Tripartitum* iz 1517. godine Ivan Pergošić, uz poticaj Jurja IV. Zrinskog, već 1574. preveo na hrvatski jezik, usp. Štefanec 2001, 231 te Štefanec 2003). Osim toga slavonski plemići imali su niz posebnih sloboda, običaja i prava (*libertates, consuetudines et iura*) kao što su plaćanje poreza, pravosuđe, biranje državnoga kapetana, imenovanje podbana, upravljanje županijom, trgovina solju, selidba kmetova koje su mađarski vladari iznova potvrđivali itd. (Pálffy 2003, 42).

Pravni status »pravog kraljevstva« Slavonija će steći tek u kasnijim stoljećima nakon »stapanja« s Hrvatskim Kraljevstvom (zajednička zasjedanja Sabora od rujna 1558. godine), tj. pravni status srednjovjekovnog Hrvat-

hrvatskih vladara značile su isti prostor (Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije/Dalmacije i Hrvatske) te je čitavo kraljevstvo predstavljao grb s tri leopardove glave (današnji grb Dalmacije). Razdvajanje ovih pojmova počelo je tek nakon odvajanja dalmatinskih gradova i obale od zaleđa, tj. s konsolidacijom mletačke vlasti.³ Prodor Osmanlija s vremenom je povezoao Hrvatsku i Slavoniju – najprije zajedničkim banom (1476. godine),⁴ a kasnije i zajedničkim saborom (od 1558. godine⁵) u razdoblju u kojem su oba kraljevstva svedena na »ostatke ostataka« te se njihovo povezivanje pokazalo nužnim za opstanak i bolje funkcioniranje. S vremenom je hrvatsko plemstvo postalo utjecajnije i u konačnici je »hrvatsko« ime nadvladalo – najprije na jugu, a potom i na sjeveru.⁶ Već 1550-ih godina južne prostore Zagrebačke županije – tj. one južno od rijeke Kupe – sve se češće naziva hrvatskim prostorom i svese češće ubrajaju u dijelove Hrvatske.⁷

Hrvatska i Slavonska vojna krajina u 16. stoljeću

Prva kapetanija na prostoru Hrvatske bila je Senjska (1469. godine), a druga Bihačka (1529. godine). No, izgleda da su ti rani sustavi obrambenih linija i kapetanija iz vremena Sigismunda i Korvina propali do 1520-ih/1530-ih godina te su kapetanije 16. stoljeća rezultat ponovne organizacije sustava, a ne njegovog kontinuiteta.⁸ Za to je prije svega bio zaslužan Ivan Lenković. Godine 1559. nema jasne kapetanijske podjele na Hrvatskoj krajini već se navodi samo »stara Hrvatska krajina od Bihaća do

skog Kraljevstva prijeći će i na (kasnije) nastalo Slavonsko Kraljevstvo (Pálffy 2004, 122). Kraljevsku potvrdu i grb »Regnum Sclavoniae« dat će kralj Vladislav II. Jagelović 1496. godine (Andrić 2004, 93). Ponešto je o zasjedanju *congregatione generali* pisao Vjekoslav Klaić (vidi Klaić 1988a, 280 – 282, 318 za prvo poznato zasjedanje iz 1273. godine te Klaić 1988b, 152 – 155 za važno zasjedanje u vrijeme kralja Korvina iz 1480. godine). Originalno je ovdje – na završetku ove opširne fusnote – stajala rečenica: *Hrvatskoj historiografiji svakako bi dobro došla jedna studija o ovom fenomenu formiranja Slavonskog Kraljevstva tijekom srednjeg vijeka, pogotovo jer je riječ o »sivoj zoni« i mjestu križanja utjecaja Ugarskog i Hrvatskog Kraljevstva.* Međutim, na moju veliku radost, upravo je u vrijeme pisanja zadnjih dopuna prezentiranog teksta Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje objavio poziv za znanstveni skup *Od »Sclavoniae« do Slavonije: pojam, opseg i granični položaj u srednjem i ranom novom vijeku* (21. – 22. listopada 2021.), a u tisak je otišao i moj rad u kojem sam nastojao sistematizirati sve do danas u historiografiji iznesene interpretacije pojma »Slavonija« (vidi: Šimunjak 2020). Bez sumnje je da će spomenuti znanstveni skup osvijetliti pojedine nepoznanice i ponuditi odgovore na mnoga pitanja; no zasigurno će i otvoriti nova te ponuditi i nove interpretacije. Stoga s nestrpljenjem iščekujemo objavu zbornika rada sa spomenutog skupa koji predstavlja pozitivan pomak hrvatske historiografije prema istraživanju jednog od ključnih pojmova hrvatska nacionalne povijesti.

³ Budak 2007, 76 – 77. Podrijetlo današnjeg hrvatskog grba (»šahovnice«) još uvijek nije razriješeno u historiografiji, no jedan od prijedloga je da on nastaje upravo u vrijeme osmanskog prodora i da simbolizira zidine kao simbol otpora i zaustavljanja Osmanlija.

⁴ Pálffy 2000, 11; Pálosfalvi 2004, 50.

⁵ Nedavno je Géza Pálffy otkrio rukopisnu skicu pozivnice za prvi zajednički hrvatsko-slavonski sabor iz 1558. godine (iako je takvih sabora bilo i ranije, 1530-ih godina, no ovaj iz 1558. bio je početak kontinuiranog zajedničkog zasjedanja staleža). Prijepis otkriva da je pozivnica gotovo sigurno rađena prema ranijim pozivnicama na slavonski sabor te Pálffy zaključuje kako je *oslanjajući se na dosadašnja proučavanja, ovim primjerkom koji ima presudno značenje* (misli se na pozivnicu, op. a.), *zaključujemo da zajednički hrvatsko-slavonski sabor gotovo u cijelosti prenosi tradicije nekadašnjeg kasnosrednjovjekovnog slavonskoga pokrajinskoga, kasnije staleškog sabora, te jedva nešto malo zadržava od nekadašnjih mehanizama održavanja sabora primorske Hrvatske* (Pálffy 2005, 57). Vidi više, uključujući latinski transkript spomenute pozivnice, u: Pálffy 2005.

⁶ Pálffy 2009, 50 – 51.

⁷ Pálffy 2005, 50.; Godine 1577. kralj Rudolf izravno kaže kako se južni dijelovi Zagrebačke županije *u to doba nazivaju Hrvatskom* (in... *comitatu Zagradiensi ultra Colapim, illa cvilicet parte comitatus, quae hoc tempore Croatia dicitur*, ibid. fusnota 15. na str. 50).

⁸ Štefanec 2011, 397 – 398; Stanić 2020, 35 – 48.; Za obrambenu strukturu iz vremena Sigismunda i Korvina vidi recentni rad Ivana Jurkovića (Jurković 2019) te niz radova iz zbornika *From Hunyadi to Rákóczi: war and society in late medieval and early modern Hungary* (Bak i Király 1982), posebno Szakály 1982 (također od istog autora vidi: Szakály 1979); Kubinyi 2000; Pitanjem Senjske kapetanije nedavno se u doktorskoj disertaciji bavio Vedran Klaužer (usp. Klaužer 2015) koji nastoji prikazati da je kapetanija od osnivanja 1469. godine cijelo vrijeme bila u funkciji, tj. da *cjelokupni prikaz stanja od 1469. do 1563. godine pokazao je da su vladari na mjesto senjskih kapetana postavljali izuzetno sposobne i povjerljive osobe koje su znale čuvati ovaj iz-*

mora« i »nova Hrvatska krajina od Siska do Bihaća«. No, već na sljedećem popisu koji nam je sačuvan, iz 1564. godine, pojavljuje se jasan kapetanijski ustroj – dvije »stare oživjele« kapetanije (Senjska i Bihaćka) te dvije »potpuno nove« – Ogulinska i Hrastovička kapetanija.⁹ Prema tome možemo zaključiti da je (re)organizacija sustava kapetanija na Hrvatskoj krajini provedena negdje između 1559. i 1564. godine.

Treba spomenuti da je dio utvrda bio izvan kapetanija – 1564. godine njih sedam, a do 1578. godine njih šest. Što se tiče samih utvrda unutar kapetanija, postoje određene komplikacije – neke su, kao što smo naveli, bile izvan kapetanija (pod plemićkom ili crkvenom upravom), ali se u njima držala i krajiška vojska; druge su pak bile pod upravom plemića, ali ih je on uveo u kapetansku organizaciju te je nastupao kao zapovjednik utvrde unutar krajiškog sustava.

Na prostoru Slavonije kapetanije se razvijaju nešto kasnije, tj. efektivno tek 1578. godine – riječ je o Koprivničkoj, Ivaničkoj i Križevačkoj kapetaniji. Ranija historiografija smatrala je da su se kapetanije razvile ranije, najprije u Koprivnici,¹⁰ no uvid u krajiške izvore ipak pokazuje da do 1578. godine na prostoru Slavonije nema jasne podjele na kapetanije. To je prije svega rezultat malog broja utvrda do 1578. godine (varira oko 10, najčešće 9) te malog broja vojnika u utverdama (1577. godine čak 75.2% vojnika ne boravi u utverdama).¹¹ Jasna podjela uvedena je tek nakon sabora u Brucku – broj utvrda povećan je s 9 na 25, a i broj vojnika izvan utvrda je drastično pao (1578. godine svega 17.1% vojnika ne boravi u utverdama) te je stoga definiranje nadležnosti postalo nužno.

Ono što će dugoročno obilježiti hrvatsko-slavonski prostor jest doseljavanje izbjeglica s osmanskog teritorija koje je povećani intezitet zadobilo 1530-ih, a vrhunac će doživjeti krajem stoljeća. Za te doseljenike koristili su se razni nazivi, a prevladao je termin »Vlasi« koji je simbolizirao društveni položaj koji su doseljenici htjeli sačuvati jer su s njim dolazile razne privilegije.¹² Kralj Ferdinand već 1535. godine daje prostor Žumberka doseljenicima koji su kao nasljedno leno dobili zemlju, ali i obvezu ratovati za kralja – početak je ovo oblikovanja sustava koji će postati dominantan u kasnijim vremenima jer je kralju odgovaralo imati vojsku koja se djelomično sama uzdržava od zemlje koju je dobila. No, treba imati na umu da tada Vlasi još nisu činili značajniji faktor u krajiškom društvu.¹³

Osim Vlaha važne su i unutarnje migracije – u analizi imena i mjesta podrijetla u nastavku rada unutarnje migracije bit će posebno naglašene, dok je pitanje Vlaha izostavljeno iz analize jer je na temelju podataka kojima raspoloženo teško odrediti tko je Vlah.¹⁴ Stalni ratovi stvorili su prostor koji

dvojen kraljevski prostor na području Kraljevine Hrvatske te voditi kompleksnu upravu ove vojno-teritorijalne jedinice (Ibid. 207).

⁹ Štefanec 2011, 398, 475 – 477.

¹⁰ Usp. Kaser 1997, 49; Moačanin 1964, 344; Moačanin 2016c, 195.

¹¹ Štefanec 2011, 407.

¹² Moačanin 1959, 408.; Vlasi će biti problematičan faktor u kasnijim stoljećima kada će se oblikovati nacionalni identitet na hrvatsko-slavonskom prostoru. S tim u vezi veoma se zanimljivim čini komentar Fedora Moačanina o Vlasima koji dolaze u 16. stoljeću: *Praktički svi »Srbi« koji prelaze granicu su »Vlasi«, ali nisu svi »Vlasi« »Srbi«* (Moačanin 1959, 408); Usp. također Moačanin 2016d i Moačanin 2016e.

¹³ Holjevac i Moačanin 2007, 13.; Moačanin 1959, 409.; Kao što je istaknuto »Vlah« je predstavljao socijalnu kategoriju, a ne etničku. Vlasi su originalno bili ljudi romanskog podrijetla, ali su već tijekom srednjeg vijeka pomalo slavenizirani. Živjeli su uglavnom polu-nomadski i bavili se stočarstvom. Od 16. stoljeća sve više se priključuju osmanskoj i kršćanskoj vojsci, a zauzvrat će početi ostvarivati mnogobrojne privilegije (najpoznatije one iz 1630. godine, tj. *Statuta Valachorum*) te će radi toga mnogi sebe predstavljati kao Vlahe iako to nisu kako bi ostvarili spomenute pogodnosti, Štefanec 2005, 568.; Vidi također dobro i sažeto poglavlje »Tko su Morlaci« u: Bogović 1993, 14 – 17.; Pregled stavova historiografije o Vlasima sažeo je Zef Mirdita (Mirdita 2004). O Vlasima s osmanske strane, osvrćući se kratko na pitanje njihovog podrijetla, s naglaskom na njihov pravni položaj nedavno je pisao Vjeran Kursar (usp. Kursar 2013).

¹⁴ Iako bi se, na temelju komparacije s nekim popisima doseljenih Vlaha – primjerice 1551. (Roksandić 2004, 24 – 50; Ivić 1916) i 1600. (Lopašić 1887, 73 – 74) – moglo zaključiti koja su dominantna imena među vlaškim populacijama. Tako na popisu iz 1551. godine od 92 popisane osobe njih 15 nosi imena na korijen Rad* (16.3%) te 12 na korijen Vuk* (13%); kod prezimena na korijen Rad* nalazimo 11 osoba (12%), odnosno 9 na Vuk* (9.8%). Slična je situacija i 1600. kada od 411 popisanih osoba njih 63 nosi imena na korijen Rad* (15.3%), a 50 osoba na korijen Vuk* (12.2%); kod prezimena – Rad* 46 osoba (11.2%), Vuk* 45 osoba (11%).

je bio potpuno opustošen i s kojeg je stanovništvo masovno odlazilo – bilo da je riječ o organiziranim preseljenjima s jednog posjeda na drugi ili pak o bijegu koji je sa sobom povlačio nove sukobe između vlasnika posjeda s kojih stanovništvo bježi i vlasnika posjeda na koje se stanovništvo naseljava.¹⁵ Uz to, izbijali su i sukobi između plemića i lokalnih zapovjednika jer su zapovjednici pridošlicama davali puno bolje uvjete – manja podavanja, bez desetine i zauzvrat samo vojna služba, a znalo se događati i da krajiški zapovjednici nasele doseljenike kao svoje podložnike na zemlju koja je pripadala plemićima, ali je ostala pusta. Nije bila rijetkost da kmetovi bježe sa svojih posjeda i odlaze kod krajiških zapovjednika jer su im oni nudili bolje uvjete, a takvi postupci dodatno su pojačavali napetost.¹⁶ Na sličan su način profitirali i crkveni posjedi – tako je, primjerice, na posjedima oko Zagreba Kaptol 1556. godine imao 876 podanika, a krajem stoljeća (1593. godine) njih 1002.¹⁷

Hrvatsko je plemstvo bilo uništeno ratovima, a pojedini su njegovi pripadnici često čitavo bogatstvo znali potrošiti na uzaludne pokušaje obrane svojih posjeda.¹⁸ Rat nije štedio ni najveće magnate pa se tako, primjerice, 1528. godine ban Franjo Batthyány odlučio odreći banske časti »zbog siromaštva«. Poznat je također slučaj Nikole Zrinskog koji 1538. godine na saboru »prijeti« da će morati napustiti svoje utvrde na Uni bez borbe i povući se jer mu ponestaje novaca i snage za obranu.¹⁹ Plemstvo koje nije bilo uništeno dijelom je raspršeno i dezintegrirano, a uz to su bili prisutni i međusobni sukobi plemića te podjela plemstva na dva tabora u građanskom ratu između Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje.²⁰

Osim plemstva i cijeli je prostor bio osiromašen – tako dika (ratni porez) iznosi manje od 5000 forinti u Hrvatskoj i Slavoniji, a istovremeno se troškovi održavanja Krajine kreću oko 300 000 (prema računici sabora u Brucku 1578. godine čak i 550 000 forinti za optimalno funkcioniranje).²¹ Ne čudi stoga da je hrvatsko-slavonski prostor već od prvih desetljeća 16. stoljeća ovisio o financiranju iz Koruške, Kranjske i Štajerske, dok je staležima Unutaraustrijskih Zemalja svakako odgovaralo odvajati dio novca kako bi se ratovanje i uništavanje odvijalo izvan njihovih posjeda. Ovaj podatak važno je imati na umu i pri proučavanju našeg popisa – naime, s obzirom da su Koruška, Kranjska i Štajerska bile glavni financijer Krajine ne treba čuditi činjenica da su gotovo sve visoke funkcije na Krajini držali pripadnici tih staleža.

Pomoć koja je iz »zaleđa« i dolazila u Krajinu često nije bila dovoljna – a poznati su i mnogobrojni primjeri trupa koje su veću štetu radile domaćem stanovništvu nego neprijatelju.²² Niti novac koji je

Dakle, mogli bismo oprezno zaključiti da osobe s imenskim, odnosno prezimenskim, korijenom na Vuk* ili Rad* u popisu iz 1577. godine predstavljaju Vlahe – no, čak i da možemo to znati sa sigurnošću ipak nam to ništa ne govori o njihovom podrijetlu (tj. možemo tek pretpostaviti da nisu s prostora Slavonije već da su došli s istočnih područja, no ne znamo točno s kojih). Iz tog razloga odlučeno je izostaviti ovakve pretpostavke iz analize, iako vjerojatno ne bismo pogriješili kad bismo rekli da je riječ o osobama koji bježe pred osmanskim ugrozom i dolaze na prostor Slavonije.

¹⁵ Kaser 1997, 34 - 39.; Moačanin 1959, 415 – 417.; Preseljenja stanovnika zauvijek su promijenila etničke slike prostora pa je tako u ovom periodu počelo stvaranje tzv. »Gradišćanskih Hrvata« upravo selidbom s hrvatsko-slavonskih prostora prema unutrašnjosti.

¹⁶ Štefanec 2005, 565.

¹⁷ Kaser 1997, 39.

¹⁸ Moačanin 2016a, 78.

¹⁹ Kruhek 1984, 223.

²⁰ Štefanec 2011, 28 – 29.; Za sudbinu hrvatskog plemstva nakon prodora Osmanlija vidi doktorsku studiju Ivana Jurkovića (Jurković 2004).

²¹ Moačanin 1959, 334 – 335.; Štefanec 2011, 333.

²² Zanimljiva epizoda zabilježena je 1539. godine kada se zagrebački kanonici žale kralju na ponašanje njegovih trupa: *Odakle se očekivao spas, odandle je došla nesreća; naime, oni Španjolci koje je Vaše Veličanstvo poslalo zajedno s nekim ugarskim konjanicima da brane ovo Kraljevstvo tako zatiru naš stalež već petnaest dana i ne prestaju ga zatirati ... Ušli su najprije nasilno i neprijateljski u naše kuće i, dovevši gotovo tri stotine nekih drolja, izbacili su sramotno naše osobe kao sasvim bezvredne i proste iz kuće i poplijenili sve stvari koje su našli u kući, a naše družine dijelom su odveli, a dijelom oslabljene okrutnim batinama natjerali da služe njima i njihovim droljama ... kmetove dijelom su ubili, dijelom batinom i udarcima oslabili ... stoku ubili, sve*

dolazio, a kojeg nikada nije bilo dosta, nije uvijek bio adekvatno iskorišten. Fedor Moačanin spominje samo jedan od mnogih primjera malverzacija sa sredstvima – 1576. godine zapovjednik utvrde Ripač bio je Ivan Izačić koji je dobivao plaću za 15 vojnika, ali se na kraju ispostavilo da je na smotru doveo 15 naoružanih seljaka. Uz to komisija je zaključila da na utvrdi ne vidi rezultate navodnih radova za koje je Izačić ranije tražio i dobio 146 forinti i 10 krajcera.²³

MIGRACIJE NA SLAVONSKOJ KRAJINI

Sačuvani krajiški popis iz 1577. godine prvi je sustavniji popis krajiške vojske, a riječ je o opširnom krajiškom popisu, tzv. *Muster Liste*.²⁴ Ukupno je popisano 2078 vojnika (odstupanje za 40 od jednog drugog, kraćeg i sumarnog, sačuvanog popisa, tzv. *Kriegsstaat*, iz iste godine), a navedena su imena 1798 vojnika.²⁵ Cjeloviti popis objavila je, u formatu *excel*-tablice, Nataša Štefanec 2009. godine.²⁶ Od 1798 vojnika njih 741 (odnosno 41%) ima prezime u obliku pridjevka, odnosno »od mjesto podrijetla«. Konkretno riječ je o 640 vojnika u sklopu terenskih vojski te 101 vojniku utvrdnih posada. Na temelju ove 741 osobe u ovom je radu izrađena analiza podrijetla.²⁷ Odlučeno je ne ulaziti u pretpostavke podrijetla osoba koja nose »prava« prezimena – njih je ukupno 1031 (odnosno 57%) – jer je teško odrediti odakle bi to prezime moglo biti podrijetlom u 16. stoljeću. Za neka imena i prezimena možemo s priličnom sigurnošću smatrati da nisu podrijetlom sa slavonskog prostora – primjerice prezimena kao što su Juraj Radmilović (*Radmilouitsch*), Januš Vukoslavić (*Wukhoslauitsch*), Jurica Vlašić (*Wlaschitsch*). Spominje se također i mnogo osoba koji u korijenu imena ili prezimena imaju *Vuk* ili *Rad* (Radoslav, Radovan, Vukoslavić itd.). No, problem je što takva imena ne možemo locirati s potpu-

vrste žita, vina i sijena, kojima smo mogli hraniti nas same i vojsku Vašeg Veličanstva, također su pretvorili u pljačku, sasvim beskorisno (Dobronić 1991, 181).

²³ Moačanin 2016b, 207.

²⁴ *Muster Liste* su, kako navodi Nataša Štefanec: *poimenični popisi tisuća plaćenih vojnika na svakom odsjeku vojne krajine, u ovom slučaju na Slavonskoj krajini. U vremenu u kojem su unutrašnjeaustrijski staleži i kralj preuzeli plaćanje vojske na Hrvatskoj i Slavonskoj vojnoj krajini (periodično se to događalo već od 1520-ih godina), počeli su popisivati svo plaćeno vojno osoblje na krajinama. Popise su vršila povjerenstva imenovana u Unutrašnjoj Austriji, na čelu s Musterschreiberom. Povjerenstvo za 'muštranje' ili smotru (Muster-Commission) su uglavnom sačinjavali pripadnici unutrašnjeaustrijskih staleža. U načelu, popise i pregled vojske trebalo je provoditi četiri puta na godinu, no realno su se provodili znatno rjeđe. Povjerenstva bi obilazila utvrde i mjesta na krajinu, vršila smotru i popis vojnika, pregledavala vojnu opremu i naoružanje sukladno rodu vojske kojem su vojnici pripadali te, eventualno, isplaćivala plaće. Krajišnici bi bili obaviješteni o dolasku povjerenstva te vremenu i mjestu na kojem se trebaju pojaviti jer često nisu boravili u utvrdama, pogotovo do 1578. Osim imena i prezimena viših i nižih zapovjednika te vojske rapoređene po utvrdama i vojnim jedinicama, liste donose i podatke o plaćama, rodu vojske i ustroju jedinice u kojoj vojnik služi, a ponekad i dodatne napomene (Štefanec 2009).*

²⁵ Štefanec 2005, 561.; Štefanec 2011, 491 – 492.

²⁶ Tablični prikaz dostupan online na: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/sites/default/files/MUSTER_LISTA_1577_EXCEL.XLS (posjet 8. 12. 2019).

²⁷ Iako smo zbog istraživačkog pitanja iz analize izostavili prezimena i fokusirali se isključivo na pridjevke, njihova visoka zastupljenost (više od 1000 vojnika) govori o ranom sazrijevanju imenske formule na prostoru ranonovovjekovne Slavonije. Kao što Petar Šimunović ističe, *prezimena se javljaju kao postulat razvijenog društvenog uređenja, nastankom centralizirane vlasti s razvijenom upravnom službom, jačanjem socijalno-ekonomske strukture i ulogom u vlasti povlaštenog staleža, stjecanjem i čuvanjem povlastica koje pojedinci povlaštenog staleža dobivaju. Takve prilike nastaju u gradovima primorske Hrvatske od kraja 16. stoljeća* (Šimunović 2008, 138). Temeljem ovdje prezentiranog popisa možemo konstatirati kako takve prilike ne nastaju rano isključivo u primorskoj Hrvatskoj, već i na prostoru Vojne krajine gdje pod utjecajem habsburške administracije također rano – dakle prema kraju 16. stoljeća – dolazi do razvitka imenske formule. Iako su daleko važniju ulogu u razvoju imenske formule odigrale matične knjige koje se počinju sustavnije voditi od Tridentskog koncila, prezentirani izvor dokazuje da su (barem djelomičan) utjecaj na hrvatskom povijesnom prostoru imali i habsburški vojni popisi (*Muster Liste*) (Šimunović 2008, 142, 147; Bertoša 2000, 315 – 352; nešto drugačije mišljenje nedavno je iznio Branimir Brgles na temelju analize izvora susedgradskog i donjo-stubičkog vlastelinstva, smatrajući da su promjene u imenskoj formuli počele i prije Tridentskog koncila, usp. Brgles 2019a, 211 – 226, vidi također str. 241 – 255 za analizu izabranih pridjevaka i prezimena 16. st. sa spomenutog vlastelinstva, a od kojih se naka javljaju i na krajiškom popisu).

nom sigurnošću i što predstavljaju tek manji dio unutar skupine »pravih« prezimena. Uglavnom dominiraju imena iz kojih ne možemo zaključiti ništa o podrijetlu – primjerice Kovač (*Khowatsch*), Fabijanić (*Fabyanitsch*), Golubić (*Golobitsch*) itd. Zbog svega navedenoga odlučeno je iz ove analize izostaviti »prava« prezimena jer bi nas pretpostavke o njihovom podrijetlu mogle navesti na krivi zaključak (iznimka su prezimena kao *Horwatt*, *Croatto/Crobatt* ili pak *Bugarin* koja jasno govore o podrijetlu osobe). Preostalih 26 osoba (oko 2%) ili nema navedeno prezime ili im je, kao u slučaju posade utvrde Bisag, naveden samo rod vojske.

Kako bi se minimalizirala mogućnost pogreške u određivanju mjesta podrijetla konzultirano je mnoštvo povijesnih atlasa i karata,²⁸ pri čemu je jedna od glavnih korektivnih mjera bio uvid u karte nastale u 18. stoljeću (između 1763. i 1787. godine) u sklopu prvih sustavnih habsburških izmjera hrvatsko-slavonskog prostora.²⁹ Iako je riječ o značajnom vremenskom odmaku uvid je ipak mjestimice bio od ključne pomoći – tako je, primjerice, mjesto Luka koje se nalazi uz rijeku Krapinu otklonjeno kao mogućnost podrijetla jednog krajiškog vojnika jer je ustanovljeno da mjesto u 18. stoljeću još nosi naziv Plaska/Plaška te da se naziv Luka javlja tek u 19. stoljeću.

Ipak određene probleme na koje smo naišli nismo mogli u potpunosti razriješiti. Prije svega, za neka mjesta uopće nije poznato gdje su se nalazila – iako je riječ uglavnom o nekim manjim mjestima koja se javljaju isključivo kao mjesta podrijetla jedne ili dvije osobe, ipak postoje neke značajnije iznimke – primjerice mjesto *Braschnize* odakle potječe 13 osoba. Drugu problematičnu skupinu čine imena mjesta koja se javljaju više puta na širem slavonskom prostoru. Prije svega riječ je o mjestima koja su imena dobila po svecima (redom *Sv. Jelena*, *Sv. Ivan*, *Sv. Juraj*, *Sv. Križ*, *Sv. Martin* i *Sv. Petar*). Nadalje, problem prave i mjesta kao što su Novaki, Novigrad, Svibovec itd. kojih na proučavanom prostoru postoji nekoliko. Pri obradi se nastojalo ucertati na kartu sve locirane mogućnosti te su takva mjesta i naznačena kao problematična. Vjerojatno je najproblematičnije mjesto Brezovica (*od Bresouize*) – naime, spominje se da je odande podrijetlom 38 osoba, što je značajan broj za jedno mjesto. Iako je gotovo sigurno riječ o današnjem naselju Berzence (koje se u 16. st. često spominje u krajiškim popisima kao važno pogranično mjesto što bi objasnilo relativno velik broj osoba koji dolaze od tamo), ipak su na kartu ucrtana i još dva manja lokaliteta koja nose naziv Brezovica.

Konačno, treću skupinu problematičnih mjesta čine spomeni podrijetla koji nemaju jasniju prostornu odrednicu. Ovdje je riječ o prezimenima kao *od Bosne*, *Prebjeg*, *Poturica* ili pak najčešće *Horvat*. Posebnu podkategoriju ove skupine čine i mjesta podrijetla koja su uvjetovana geografsko-prostornim obilježjima – primjerice neka od češćih su *od Save*, *od Turopolja*, *Posavec* (Posavina), *od mora*, *od otoka* itd. Pri analizi ova imena mogu biti problematična jer nam nisu poznate sve pojedinosti podrijetla pojedinca. Primjerice, možemo li *od mora* povezati s hrvatskim podrijetlom osobe ili ne? Prezime *Prebjeg* također je problematično – je li riječ o lokalnoj osobi ili osobi iz područja današnje Slavonije koja je prebjegla s osmanske strane ili pak je riječ o potpunom strancu ili Vlahu koji je iz nekog razloga prešao na habsburšku stranu? Slikovit je primjer jednog Kristofa Turka (*Cristoff Turckh*), vojnika iz Đurđevca. Iz njegovih imena znamo da je očito riječ o kršćaninu, no prezime govori o »turskom podrijetlu« ili možda nadimku. Međutim, postavlja se pitanje je li riječ o nekom Slavenu (možda čak Slavoncu) koji je neko vrijeme služio u osmanskoj vojsci (možda kao dio pomoćnih kršćanskih četa?) te kasnije prebjegao na habsburšku stranu i tako zaradio prezime Turk ili je stvarno riječ o osobi rodom iz Turske koja je služila s Osmanlijama duž slavonske bojišnice te, iz nekoga nama nepoznatog razloga (možda nakon zarobljavanja?), prešla na habsburšku stranu i prihvatila kršćanstvo te tada, kao dokaz nove vjere, uzela ime Kristof? S obzirom na specifičnost imena Kristof smatramo da je ipak riječ o osobi turskog podrijetla, originalno muslimanu, koji je prešao na kršćanstvo, ali to možemo samo pretpostavljati. No, usprkos nekim manama, iz ovakvih imena ipak je moguće izvući neke spoznaje, konkretno o tome koliko osoba dolazi s prostora Osmanskog Carstva te, oprezno i s dozom skepticizma,

²⁸ Primjerice, karte u dodatku knjiga (*Oko Kupe i Korane*, *Bihać i Bihaćka krajina*) Radoslava Lopašića (usp. dodatke u Lopašić 1890 i Lopašić 1895). Od ostalih karata koje su značajnije korištene treba spomenuti i one iz *Historije naroda Jugoslavije* (usp. Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959).

²⁹ Karte su dostupne online na web-stranici *Mapire* (<https://mapire.eu/>).

možemo zaključiti da je riječ o ljudima koji bježe pred osmanskim navalama i migriraju sa svojih prostora kako bi izbjegli osmansku vlast. Tako, primjerice, spomenuti »prebjezi« dolaze s osmanskog prostora. Sužavanjem prostora Hrvatskog Kraljevstva možemo zaključiti da barem dio osoba s prezimenom Horvat dolazi iz njegovih dijelova pod tadašnjom osmanskom vlašću. Ista stvar je s ljudima za koje se navodi da su iz Bosne ili Bugarske. Za kraj treba spomenuti da postoje prezimena koja mogu biti ili određeno mjesto ili neodređen geografski pojam – primjerice osobe za koje piše da su *od Dubrave*, jer postoji više Dubrava na širem prostoru proučavanja, budući da toponim potječe od riječi »dubrava« što znači šuma.³⁰

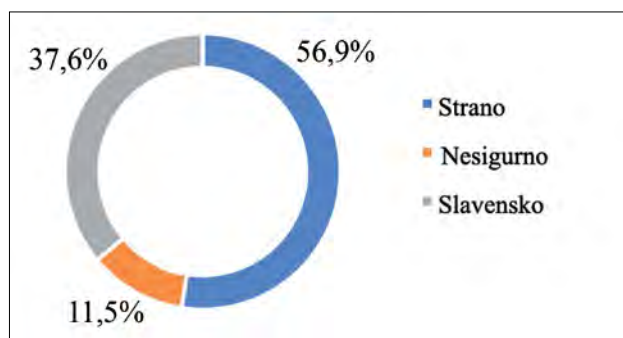
Što, dakle, možemo zaključiti o krajiškim vojnicima na Slavonskoj krajini? Prije svega vidljivo je da većina potječe s prostora Slavenskog Kraljevstva, tj. s prostora današnje sjeverozapadne Hrvatske. Drugu veliku skupinu čine osobe rodom iz istočnih dijelova međurječja Drave i Save (tj. s prostora koji danas zovemo Slavonija), odnosno s tadašnjeg prostora Osmanskog Carstva. Zadnja veća skupina su prostori odakle podrijetlo vuče više desetaka osoba – prostor između rijeke Gline i Une te područje Međimurja i sjeverne obale Drave (današnja Mađarska). Ostali prostori, poput jadranske obale (i današnja Dalmacija), zastupljeni su u manjoj mjeri.³¹

Ipak, postoji značajna razlika između vojske u utverdama i vojske na terenu. Kod utvrđne vojske (riječ je o, ne računajući zapovjedništvo i vodstvo Krajine, o nešto ispod 500 osoba) pokušali smo, koliko je to moguće, razvrstati vojnike u tri kategorije – one po čijem imenu i prezimenu možemo smatrati da su slavenskog podrijetla, one koji su stranog podrijetla (uglavnom njemačkog i mađarskog) i one glede čijeg podrijetla nismo sigurni.³² Pod slavensko podrijetlo brojali smo osobe s tipičnim slavenskim imenima i prezimenima (npr. Petriš od Vinice, Matijaš Bogdanić itd.). Pod strance brojale su se osobe s imenima i prezimenima koja su ili tipična za prostor podrijetla ili na neki način »odskaču« od norme – primjerice, *Hans Khoh*, *Jakob von Prannkg*, *Hans Tyroldt* itd. Treću kategoriju prije svega čine osobe kojima nije navedeno ime i prezime već samo rod vojske (kao već ranije spomenuta posada utvrde Bisaga) – takvih je ukupno 28 u utverdama – kao i osobe za koje je teško čak i pretpostaviti podrijetlo (zbog tipičnog slavenskog imena, ali stranog prezimena ili obrnuto) – npr. *Veitt Nouackh*, *Casper Chrissittsch* itd. Na kraju smo došli do podataka prikazanih u tablici 1.

Imajući na umu da ne možemo biti potpuno sigurni glede podrijetla i da je u konačnici riječ tek o pretpostavkama, ipak se može zaključiti kako stranci čine znajčajajan dio utvrđnih posada. Moglo bi se

Tablica 1. Pretpostavljeno podrijetlo vojnika u utverdama Slavonske krajine.

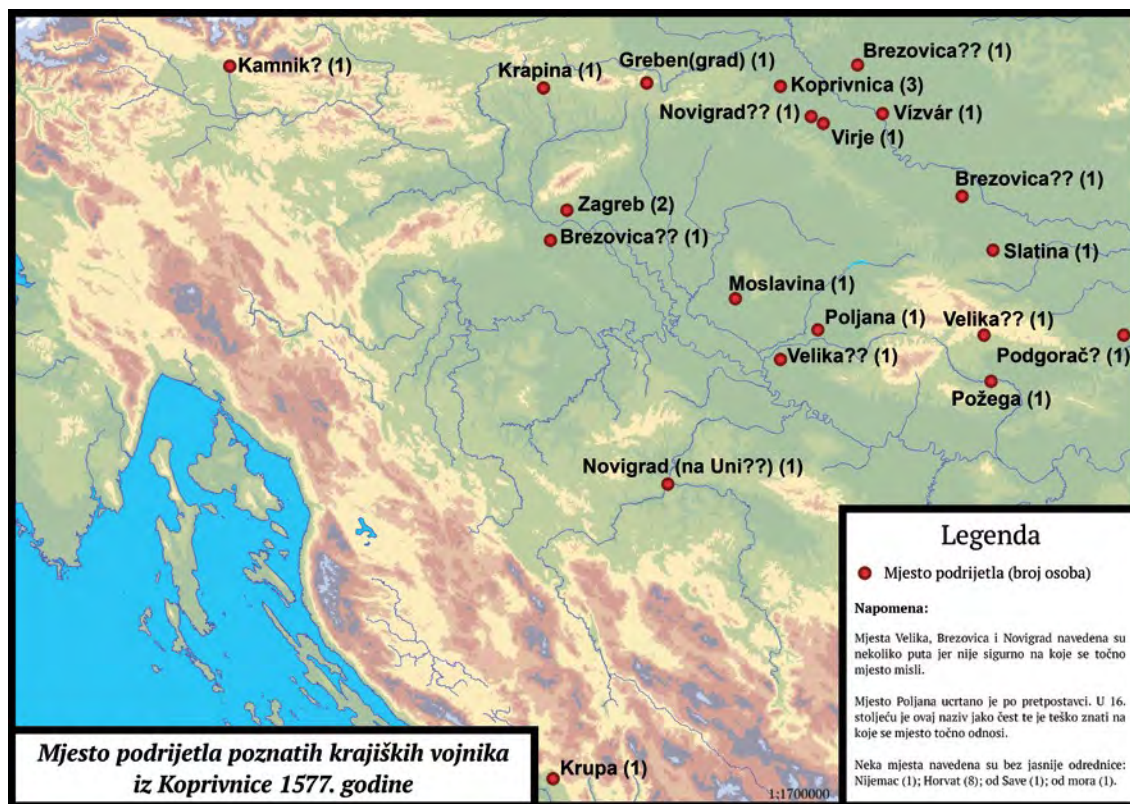
Strano	234
Nesigurno	51
Slavensko	161

³⁰ Postoji također i mogućnost (iako malo vjerojatna) da se sam pridjev *od Dubrave* može tumačiti u smislu *od šume*.

³¹ Migracije s jadranske obale na prostor srednjovjekovne Slavonije ipak su bile prisutne. Iako ovdje analizirana *Muster Lista* ne daje puno podataka, podatci i izvori koje je pronašao Branimir Brgles (usp. Brgles 2019b) potvrđuju migracije (u konkretnom slučaju na prostoru Križevačke županije već se u zadnjoj četvrtini 15. stoljeća, sve do 1519. godine – u tri različita izvora – spominju toponimi Zadar, Šibenik i Trogir što autor povezuje s migracijama stanovništva s tog prostora na prostor Slavonije).

³² Kao metodološka podloga takvom razvrstavanju poslužio je pristup Nataše Štefanec koja imenima na Slavonskoj krajini 16. stoljeća pristupa s dvije podjele: 1. na slavenska i strana, 2. slavenska imena se dodatno mogu podijeliti na »narodna« i novozavjetna, a strana po državama (tj. njemačko, mađarsko, itd.), usp. Štefanec 2005, 575 – 577.

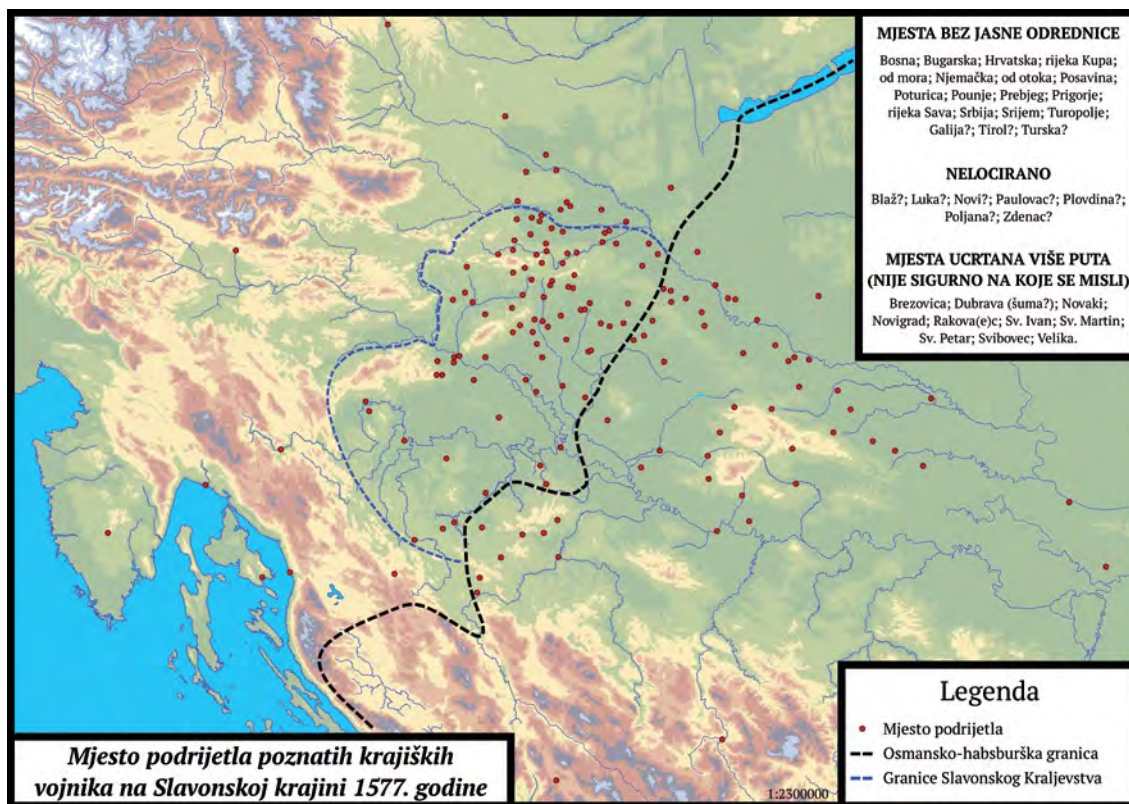
Karta 1. Mjesto podrijetla vojnika iz krajiške utvrde Koprivnica (izradio Filip Šimunjak).

reći da je, računajući sve nedostatke ovakvog pristupa, odnos otprilike podjednak uz prevagu na stranu stranaca. Ovakva situacija nije iznenađujuća jer su se u utvrde, u pravilu, postavljali kvalitetniji i elitniji pješaci, *Teutsch Knecht*, što se u domaćoj literaturi prevodi kao »njemački pješaci«. Iako se među njima ponekad javljaju i osobe slavonskog podrijetla, možemo zaključiti da je u 16. stoljeću taj rod vojske doista uglavnom rezerviran za ljude s germanofonih područja Monarhije. Uz to, u utverdama se nalaze i puškari i razni drugi »specijalisti« kod kojih dominira strano, pretežito njemačko, podrijetlo. Neke utvrde, poput Križevaca, imaju gotovo potpuno stranu posadu. Što se tiče kapetana utvrda, spominju se neka slavska imena (u Ivaniću *Hannsen Paunouitsch* ili pak u Topolovcu *Jurey Wrainkhoutsch*). Štefanec zaključuje da se tijekom 1570-ih godina na kapetanskim položajima omjer domaćeg plemstva naspram stranog kretao otprilike 1:2.³³

Na priloženoj Karti 1. koja prikazuje podrijetlo krajiških vojnika iz Koprivnice može se vidjeti koliko je prostor podrijetla mogao varirati. Tako je među posadom bilo osoba s prostora tadašnjeg osman-skog dijela Međurječja, osoba s prostora Hrvatskog Kraljevstva te osoba s prostora današnje Slovenije – no, dominacija domaćeg slavonskog stanovništva ipak je vidljiva.

Situacija u terenskoj vojsci (nešto iznad 1500 osoba, a imena njih 1354), drastično je drugačija – ovdje u potpunosti dominiraju vojnici slavonskog podrijetla. Iako će o imenima više riječi biti kasnije, dobar je pokazatelj da se, primjerice, ime Hans kod utvrde posade javlja 32 puta, a slaven-sko ime Ivan 18 puta, dok se u terenskoj vojsci s tri puta više vojnika javlja samo jedna osoba imena Hans te čak 123 Ivana. Među zapovjednicima husarskih odreda, kojih je bilo deset, spominje se nekoliko domaćih ple-mića, poput Šimuna Keglevića (*Simon Khegleuitsch*), Petra Rattkaya (*Peter Radkhay*), Ivana Margetića (*Iwan Margetitsch*) ili pak Jakova Sekelja (*Jacob Zäkhll*), a javljaju se i ugarska plemićka prezimena

³³ Štefanec 2005, 569.

Karta 2. Mjesta podrijetla vojnika Slavonske krajine (izradio Filip Šimunjak).

– primjerice Nikola Alapić (*Niclas Alapi*). U jednom kasnijem obrađenom popisu, iz 1630. godine, među zapovjednicima husara više nema domaćih imena te sve odrede vode ljudi njemačkog podrijetla.³⁴ Drugačiju sliku daje pogled na zapovjednike odreda haramija, tj. haramijske vojvode (njem. *Woyuoda*), kojih se spominje 25 – ovdje u potpunosti dominiraju osobe slavenškog imena uz tek nekoliko iznimaka (npr. *Istwan Garay*). Zanimljiva su imena kao *Iwan Pribeg*, *Radkho Pribeg* i *Damian Pribeg*, koja jasno govore da je riječ o ljudima koji su »prebjegli« s osmanske na habsburšku stranu i tada služe kao vojvode. Uz to, za neka se imena može zaključiti da vjerojatno ne potječu sa slavonskog prostora, kao npr. braća *Jurco* i *Ivan Sladoyeuitsch* te *Jurey Radmilouitsch*.

Zanimljivo je primjetiti da, računajući i utvrdnu i terensku vojsku, ima mnogo osoba koje prezime vuku po geografskom podrijetlu. O najbrojnijoj kategoriji unutar ove skupine, Hrvatima, više riječi bit će u nastavku. Uz njih, druga najbrojnija skupina su osobe podrijetlom iz područja uz rijeku Savu – spominju se čak 33 osobe s pridjevkom *od Save* te još sedam osoba čija prezimena/pridjevci govore da su rodom iz Posavine. Spominje se i pet osoba rodom s prostora uz tok rijeke Kupe, četiri osobe *od mora*, tri iz Turopolja te po jedna osoba iz Pounja, Prigorja i Srijema. Od većih geografsko-političkih cjelina spominju se tri osobe iz Srbije, dvije iz Bosne (tri ako računamo i jednu osobu iz Jajca) i jedna iz Bugarske.

³⁴ Ibid.

³⁵ Granice Slavenskog Kraljevstva ucrtane su u opsegu kojeg je kraljevstvo *de iure* imalo na prijelazu srednjega u rani novi vijek (uz uzmicanje istočne granice zbog osmanskih prodora). Ipak, treba istaknuti kako se prostore južno od rijeke Kupe prema kraju 16. stoljeća sve češće naziva Hrvatskom, tj. »Donjom Hrvatskom« (*Croatia inferior*; Klaić 1988c, 594). Čak i saborski spisi druge polovice 16. stoljeća navode da se ovi dijelovi »u današnje vrijeme zovu Hrvatskim Kraljevstvom« (Štefanec 2005, 573; jedan takav spomen iz zaključaka sabora 1570. godine vidi u: Šišić 1916, 291).

HRVATSKI IDENTITET NA PROSTORU SLAVONIJE (SOCIOLOŠKO-ANTROPOLOŠKI POGLED)

Prije nego krenemo na spomen prezimena H(o)rvat u popisu potrebno je definirati pojam »identitet« kako bi se jasno odredilo o kojim procesima nam njihov spomen svjedoči te kako se ne bi stekla kriva slika da su spomenuti H(o)rvati dokaz »hrvatskog nacionalnog identiteta« na prostoru Slavonije u 16. st.³⁶ Mnogi znanstvenici su već isticali da danas postoji razlika između poimanja identiteta u znanosti i identiteta u svakodnevnom govoru. Dok se u svakodnevnom govoru pri spomenu identiteta uglavnom podrazumijeva nešto statično i konstantno, u znanstvenim krugovima već je više desetljeća prevladavajući i općeprihvaćeni stav da su identiteti konstrukti – točnije, situacijski konstrukti.³⁷ Takvi stavovi rezultat su dugog procesa tranzicije s (klasičnog) primordijalnog prema konstruktivističkom shvaćanju. Klasični primordijalni pristup je onaj koji u velikoj mjeri živi i danas u svakodnevnom govoru – shvaćanje zajedničkog etničkog i/ili nacionalnog identiteta u vidu zajedničkog podrijetla i kontinuiteta od davnih vremena (»stoljeća sedmog«) do danas. Još je Max Weber isticao kako ćemo *etničkim grupama nazvati ona ljudska grupiranja koja ... se zasnivaju na subjektivnom vjerovanju u zajedničko podrijetlo* – tj. nije bitno ima li grupa stvarno zajedničko podrijetlo, bitno je da vjeruje da ga ima.³⁸ Radovi znanstvenika (sociologa, antropologa i dr.) sredinom 20. stoljeća, prije svega Fridrika Bartha i Edmunda Leacha, pokazali su da se različite etničke grupe ne temelje na različitim kulturama, već da različite kulture nastaju kao posljedica procesa formiranja različitih grupa.³⁹ Identitet je zapravo stvar percepcije – percepcije sebe u odnosu na druge i drugih u odnosu na tebe.

Dakle, važno je imati na umu da su etnički identiteti konstrukti koji ovise o situaciji – to je važno istaknuti kako nas spomen H(o)rvata ne bi odveo na krivi trag da su oni dokaz genetskog kontinuiteta (ili nekakve genetske povezanosti) između srednjovjekovnih Hrvata i suvremenih Hrvata (tj. identitet treba gledati kao društvenu, a ne biološku kategoriju). No, u najnovije vrijeme i konstruktivistički model našao se pod određenom kritikom – tj. barem u jednom dijelu svoga shvaćanja. Neki autori ukazuju da identiteti, iako jesu konstrukti, ipak nisu uvijek nestabilni i da ne služe uvijek kao strategije za postizanje određenih ciljeva (kao što to drže instrumentalisti). Cijelu raspravu – ali i njeno potencijalno interpretativno rješenje – možda najbolje sumira Peter Heather koji ističe da instrumentalisti i primordijalisti (tj. »nova škola« primordijalista, a ne primordijalisti u klasičnom shvaćanju) nisu kontradiktorni, već da predstavljaju tek dvije krajnosti u spektru povijesnih mogućnosti i da je svaki identitet zasebna priča koju treba posebno proučiti.⁴⁰

³⁶ Ipak treba napomenuti da se pojam »nacija« doista javlja mnogo ranije nego pojava modernih nacija (tako se »Natio Croatiae« javlja već od 13. st. nadalje – usp. Heršak i Lazanin 1998, 150 i Heršak 1999, 32 – 33) – no, naravno da nije riječ o pojmu koji je istoznačan današnjem shvaćanju »nacija« i »nacionalnih identiteta«, što treba imati na umu pri raspravi o predmodernim nacijama (usp. Budak 1999, 12.); Za shvaćanje predmodernih nacionalnih (ili protonacionalnih) identiteta veoma je utjecajan bio članak Anthonyja D. Smitha (vidi Smith 1995 za članak, a također njegovu knjigu *National Identity* iz 1991.) u kojem autor propituje postojanje nacionalnih osjećaja u predmodernim vremenima te zaključuje da postoje određeni osjećaji barem od 16. stoljeća – ističe primjere Engleske, Nizozemske i Francuske (Smith 1995, 38 – 39). Zalaže se za odbacivanje »sve ili ništa« pristupa (sve – primordijalisti/perenijalisti; ništa – modernisti) te smatra da nacije nisu objektivna stvarnost koja postoji oduvijek, ali ni da ne nastaju tek u 19. stoljeću. Konačno, važno je istaknuti da autor radi distinkciju između »masovnih nacija« (moderno doba) i predmodernih nacija – da bi nacija postojala ne mora nužno svaki pojedinac osjećati pripadnost, već je bitno postoje li takvi osjećaji (pri čemu se treba voditi računa o tehnološkim limitacijama vremena koje u to doba nisu niti mogle proizvesti nacije u današnjem smislu riječi).

³⁷ Sekulić 2007, 348.; Vidi također: Sekulić 2010.

³⁸ Sekulić 2007, 352.; Weber 1978, 389 (za srpski prijevod vidi: Weber 1976, 327).

³⁹ Barth 1969, 14; Heather 2008, 21.

⁴⁰ Heather 2008, 39 – 42.; Heather ističe kako je »nova škola« primordijalista ostvarila napretke u odnosu na stara shvaćanja te da uspješno dokazuju da se u nekim slučajevima pripadnost skupini doista »nasljeđuje« i ponekad utječe na ponašanje pojedinaca u vidu djelovanja suprotnog od njihove vlastite koristi (što drže instrumentalisti). Isto tako imamo i dokaze o slučajevima kada su identiteti doista produkt određenih »instrumentalizacija« elita ili interesnih skupina. Dakle, konstatacija da je riječ o dva kraja istog spektra čini se veoma razumnom.; Mogli bismo reći da su se identiteti nekoć shvaćali prečvrsto, no čini se da je danas tuma-

Postavlja se pitanje koliko je u slučaju Hrvatske i Slavonije među običnim ljudima postojao osjećaj pripadnosti nekoj široj skupini? Ako je suditi prema ovome popisu doista je bilo tragova osjećaja »hrvatstva« i među običnim ljudima – tj. osobama koje nose prezime Horvat. Specifično je da se ovaj naziv pojavljuje u obliku »pravog prezimena«, a ne pridjevka – tj. Horvat, a ne »od H(o)rvatske« – što nam sigurno govori da su ti ljudi ili njihovi upisivači bili svjesni da biti iz Koprivnice nije bilo isto što i biti iz Hrvatske. Treba naglasiti da je na današnjem hrvatskom prostoru u prošlosti bilo mnoštvo identiteta, od kojih su hrvatski bili tek neki – hrvatsko srednjovjekovno plemstvo, hrvatsko stanovništvo Istre, Hrvati u književnosti, Horvati u Slavoniji, itd.⁴¹ Nije nam u potpunosti jasno kako je i zašto hrvatski identitet nadvladao sve ostale – zašto su zajedničke institucije i obilježja Hrvatske i Slavonije (sabor, ime kraljevstva, grb i dr.) u konačnici postale primarno hrvatske, iako je još u 17. stoljeću grb zajedničkog sabora bio upravo slavonski.⁴² Stvari postaju još kompleksnije kada znamo da se dio slavonskog plemstva, svećenstva i inteligencije odupirao kroatizaciji – primjerice Antun Vramec (1538. – 1588.) svoj jezik naziva *slovenski* (slavonski)⁴³, isto radi Juraj Habelić (1609. – 1678.) koji ga također naziva *slovenski* ili pak Nikola Krajačević (1582. – 1653.) koji u predgovoru djela *Sveti evangelijomi* (1651.) kaže da je spomenuta knjiga prijevod *na naše pravo slovensko zagrebačko slovo* (kajkavski slavonski jezik).⁴⁴ Nešto se, izgleda, važno promijenilo na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće – no što?⁴⁵ Proces kroatizacije Slavonije, barem za sada, ne razumijemo potpuno – isto kao što zapravo ne razumijemo niti nastanak i korijene srednjovjekovnog slavonskog identiteta⁴⁶. No, u konačnici je evidentno da je hrvat-

čenje otišlo previše na stranu prelagoga shvaćanja i da identitete vidimo kao veoma nestabilne konstrukte koji lako nastaju i nestaju i koje bilo koja osoba može shvatiti kako joj odgovara. No, niz slučajeva pokazuje da nije doista tako i da ne može baš svaka osoba postati dio bilo koje skupine te da ne nestaje svaka skupina jednako lako – u sličnim situacijama jedna skupina može doživjeti kolaps, a druga uspjeti preživjeti. Heather odlično sažima srž ove misli konstatacijom da *identitet jest situacijski konstrukt, ali očito neke situacije konstruiraju jače grupne identitete* (Heather 2008, 42).

⁴¹ Budak 2010, 5.

⁴² Pálffy 2003, 42 navodi kako je *kod banskog stola* (*»tabula banalis«*) *ostala i dužnost slavonskog suca* (*»prot-honorarius regni Sclavoniae«*) *koja je još u kasnom srednjem vijeku igrala važnu ulogu, a koji je još u 17. stoljeću koristio* (1496. god. obnovljeni) *slavonski grb i pečat*. Više o ovoj funkciji vidi u: Klaić 1988c, 632 – 634.; Hrvoje Petrić ističe kako mnogi slavonski plemići za svoju domovinu u 16. i 17. st. drže Slavonsko Kraljevstvo, a ne zajedničko Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo, te na nizu isprava potvrđuje kontinuitet slavonskog imena kroz 17. st. (primjerice 1645. godine kada se ono naziva *orsag Slovenski*, usp. Petrić 2012, 211 – 213).

⁴³ Petrić 2012, 215 – 216.

⁴⁴ Budak 2000, 14.; Posebno je interesantan Krajačević budući da kroz cijelo djelo dosljedno koristi pojmove *slovenski jezik* i *slovenski orsag* (zemlja/država). Slična je situacija i u predgovoru njegove *Molitvene knjišice* (1640.), gdje koristi pojmove *Slavonci*, *slavonski jezik*, *slavonsko pismo*, *slavonske knjige* i *slavonski* (ibid. 14 – 15); Više o drugim autorima koji također svoj jezik nazivaju slavonski vidi u: Petrić 2012, 215 – 221.

⁴⁵ Odličan pregled ovog procesa napisao je Neven Budak (usp. Budak 2000). Budak bilježi cijeli niz stavova različitih hrvatskih i slavonskih intelektualaca onoga vremena te ističe neke ključne mehanizme i procese koji su utjecali na proces spajanja hrvatskog i slavonskog identiteta (seoba stanovništva južno od Kupe u Slavoniju, preseljenje hrvatskog plemstva, propast slavonskog i hrvatskog plemstva koji je prisilio »ostatak« na suradnju te aktivnost intelektualaca). No, niti Budak nije siguran zašto i kako dolazi do konačne prevage hrvatskog identiteta, ali dobro uočava da je ključan period prevage bio krajem 17. i početkom 18. st.

⁴⁶ Načelno možemo reći da postoje dvije glavne struje tumačenja – oni koji smatraju da je naziv »Slaven« samoidentifikacija Slavena (ta je teorija veoma stara i zasniva se na ranije široko podržavanoj ideji da je osjećaj »slavenstva« nastao temeljem zajedničkog jezika tih skupina) te oni koji smatraju da je naziv »Slaven« nametnut »izvana« te da ga je slavenska populacija prihvatila (nedavno je takve stavove nanovo argumentirao Florin Curta koji ključnu ulogu pri formiranju slavonskog identiteta daje Bizantu – usp. Curta 2002). U vidu »slavonskog« identiteta zanimljivo je spomenuti opservaciju Denisa Alimova koji uočava sličnost u razvoju »općenitog slavonskog identiteta« na prostoru Slavonije i jugozapadne Slovačke (tzv. Nitranska Kneževina) u ranome srednjem vijeku. Zaključuje kako se na oba teritorija iz nekog razloga (vjerojatno povezanog s Avarskim Kaganatom) nije uspio stvoriti stabilni identitet zajednice već su prevladale *lokalne varijacije etnonima* »Slaveni« (usp. Alimov 2008, 110).

U hrvatskoj historiografiji također su se javile dvije struje o tome odakle naziv »Slavonija« potječe – od samih stanovnika ili »izvana«. Tako, primjerice, Nada Klaić tvrdi da je Slavonija čitav srednji vijek nosila opće slavensko ime – slavenska zemlja ili Slavonija – koje su joj dali njeni prvi slavenski naseljenici u VI st. (Klaić 1975, 97). S druge strane Robert Zett misli da je ime nametnuto iz perspektive Ugarskog Kraljevstva koji su

ski identitet prevagnuo nad drugima te u tom smislu nisu krive konstatacije mnogih autora da je hrvatski identitet, kao zapravo i svi identiteti, odabran – jedino nam nije u potpunosti jasno zašto je odabran.⁴⁷

Konačno, što znamo o širenju hrvatskog imena na temelju ovoga popisa? Prije svega potrebno je istaknuti da se u analizi priklanjamo mišljenju istaknutog jezikoslovca Petra Šimunovića koji je konstatirao kako je prezime Horvat tipičan primjer *etničkog ili etnonimskog* pridjevka. Štoviše, autor se pri definiranju te podskupine pridjevka poslužio upravo primjerom Horvata: *Takvi etnonimi postaju zatim prezimena u zemljama druge etničke pripadnosti i u krajevima tuđe državne administracije. To potvrđuje prezime Horvat, koje je sa svojim inačicama najfrekventnije prezime u Sloveniji, Mađarskoj, Slovačkoj i na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske.*⁴⁸ Njegova promišljanja poklapaju se i s rezultatima naše analize – naime, nije slučajno što je prezime Horvat i danas najrasprostranjenije na prostoru sjeverozapadne Hrvatske, odnosno ranonovovjekovne Slavonije, već je takva situacija upravo rezultat nastanka pridjevka usred doseljavanja stanovnika Hrvatskog Kraljevstva na prostor Slavonije.⁴⁹

U popisu Slavonske vojne krajine 1577. godine ukupno se spominje barem 95 osoba podrijetlom iz Hrvatske (5,3% od ukupnog broja imena) – 93 Horvata, jedan *Crobatt* i jedan *Croatto*. Daleko ih se najviše nalazi u terenskim vojskama po Slavoniji – njih 82. Preostali se nalaze u utvrdama, redom – Koprivnica (8), Đurđevac (2), Zagreb (2) i Varaždin (1). Za trojicu vojnika u terenskoj vojsci uz hrvatsko se podrijetlo spominje i konkretno mjesto – *Michal Horwatt od Kladuscha* (iz Kladuša), *Gregor Horwatt od Topuškha* (iz Topuskog) i *Marko Horwatt od Zetina* (iz Cetina). Iako se na prvi pogled pet posto može činiti kao malen broj, ipak je riječ o pojedinačno daleko najbrojnijoj skupini na Slavonskoj krajini. Zanimljivo je da nema niti jedne izvedenice prezimena Horvat – primjerice današnja prezimena kao Horvatinčić, Horvatić i sl.⁵⁰ – što je razumljivo s obzirom na ranije opisani kontekst. Naime, riječ je tek o prvim »valovima« prodiranja hrvatskog imena na slavonski prostor te stoga ne treba čuditi što još nije došlo do raznih »deformacija« prezimena, kao što će to biti u narednim stoljećima. Ova skupina od niti stotinjak osoba predstavlja »jezgru« širenja hrvatskog imena na slavonski prostor – treba imati na umu da je ovo popis isključivo krajiških vojnika te je civilnog stanovništva koje je dolazilo u ovim prvim valovima stapanja Slavonije i Hrvatske vjerojatno bilo više. Isto tako treba voditi računa i o ženama i djeci spomenutih krajiških vojnika koji su također preuzimali muževo, odnosno očevo, prezime. Ostaje otvoreno pitanje jesu li se spomenuti H(o)rvati samo-identificirali tako ili je habsburški zapisivač, djelujući iz habsburške perspektive koja je u 16. stoljeću već sve stanovnike Kraljevine Hrvatske nazivala Hrvatima, pridao ljudima takvo prezime. Obje mogućnosti su otvorene,⁵¹ no u konač-

taj prostor nazvali po njegovim stanovnicima. No, dodaje kako su *Slaveni iz Slavonije kao svoj vlastiti naziv (endohoronim) koristili oblike: »Slovenska zemlja«, »Slovinska zemlja«, »Slovenski orsag«, kao i »Slovinje«. U osnovi, to je autohtoni odgovor na latinsko-ugarsko ime »Slavonia« i to s istim pojmovnim sadržajem. Definiranje sebe kao slavenske zemlje, u opreci prema Mađarima, no unutar jedne te iste države* (Zett 2013, 494).

⁴⁷ Spomenimo ovdje samo kratko da je nedavno Boris Golec izdao zanimljivu studiju koja dokazuje kako je na prostoru istočne Slovenije u periodu između 16. i 19. stoljeća bilo nekoliko prostora koji su također djelomično ili gotovo potpuno »kroatizirani« – ali je na kraju ipak prevladao slovenski identitet (usp. Golec 2018).

⁴⁸ Šimunović 2008, 136 – 137.; Vidi također: Šimunović 2006, 58 – 59.

⁴⁹ Ovdje treba istaknuti kako Šimunović uočava da se na prostoru tadašnje Slavonije prezime Horvat javlja već od 15. st. (navodeći kao dokaz *obilnu antroponimijsku građu Čazmanskog kaptola*), no zaključuje da *premda smo ustvrdili prisutnost etnonimskog prezimena Horvat već u 15. st. u savsko-dravskom međurječju valja reći da je glavnina tih prezimena nastala po sjevernoj Hrvatskoj za masovnih seoba hrvatskog pučanstva u 16. st. nakon turskih provala* (Šimunović 2008, 153 – 154; prezime Horvat dokazano je u 15. st. i na primjeru susedgradskog i donjostubičkog vlastelinstva, usp. Brgles 2019a, 230). Zanimljivo je istaknuti da se iz istog razloga – tj. preseljenja stanovnika usred turske ugroze – prezime Horvat (u različitim varijacijama) javlja kao veoma popularno i u Mađarskoj, Slovačkoj te Sloveniji.

⁵⁰ Štefanec 2005, 573.

⁵¹ Postoji cijeli niz primjera u kojima je vanjski (često imperijalni) centar moći utjecao na formiranje identiteta grupa, kako unutar svog teritorija, tako i na njihovoj periferiji. Poznati su slučajevi takvih interpretacija u formiranju germanskih skupina kasne antike pod djelovanjem Rima, a relativno nedavno Florin Curta iznio je zanimljivu interpretaciju da i naziv »Slaveni« zapravo ima korijen u bizantskoj perspektivi – tj. da je upravo terminologija bizantskog (romejskog) dvora utjecala na nazivlje budućih slavenskih skupina (usp. Curta 2002); Danas se većina povjesničara slaže da su Hrvati u ranome srednjem vijeku uglavnom predstavljali

nici je rezultat bio isti – hrvatski identitet i ime počeli su prodirati na prostor srednjovjekovne Slavonije, bilo da su njegovi nositelji došli s njim ili ga tek dobili djelovanjem habsburških vojnokrajških struktura. Možemo pretpostaviti da se među njima, ako su H(o)rvati doista dobili to »prezime« tek na slavonskom prostoru, sigurno pojavila određena svijest da nisu jedini koji nose to prezime te da je vjerojatno između njih i drugih pojedinaca iz njihove jedinice/utvrde, koji su također nosili isto prezime, postojala određena sličnost i da se počeo razvijati osjećaj grupnosti.

Treba spomenuti da imamo i ranije zapise, ovoga puta osmanske provenijencije, o postojanju Hrvata s njihove strane »granice«. Proučavajući dva osmanska popisa, iz 1554. i 1558. godine, Klara Hegyi bavila se habsburškim zarobljenicima koji su nakon zarobljavanja prešli u osmansku službu. Riječ je o popisima Budimskog ejaleta koji je u to doba obuhvaćao i prostor Slavonije (ali ne i Hrvatske). Navodi da se 1554. godine spominje deset Hrvata (*Hirvat oğlani*) i jedna osoba s Jadrana (*Körfes*) te da je većina (misleći na sve zarobljenike) bila u vojnoj službi i prije prebacivanja na osmansku stranu (tj. riječ je uglavnom o ratnim zarobljenicima). Ukupno je popisano 3412 vojnika, od čega je njih 54 bilo bivših zarobljenika. Četiri godine kasnije, u popisu iz 1558. godine, nalaze se imena 814 vojnika prema čemu Hegyi zaključuje da su vjerojatno popisali samo novopridošle vojnike. Ukupno ima svega 14 novih vojnika-bivših zarobljenika, a od toga dvojica Hrvata.⁵² Još jedan zanimljiv popis potječe iz 1578/9. godine, a riječ je o evidenciji sultanove konjice iz Konstantinopola koja služi u Budimskom pašaluku i prima plaću od Porte. Od 2434 osobe spominje se »nacionalnost« njih 555, od čega je više desetaka osoba navedeno kao Hrvati (хрват [hărvat]).⁵³

Što možemo zaključiti na kraju (ali i početku) ove »hrvatske priče«? Hrvatska i Slavonija, dvije odvojene političke cjeline, obje svedene na »ostatke ostataka« i pretvorene u svojevrsnu tampon-zonu habsburškog zaleđa pred nadirućim Osmanlijama, bile su od kraja 15. stoljeća prisiljene na suradnju, najprije u obliku zajedničke banske časti, a zatim i zajedničkim saborom. Područje s jedne i druge »strane Gvozda« počelo se pretvarati u jednu cjelinu – spor proces koji će potrajati sljedećih nekoliko stoljeća, no započeo je upravo tu, na razmeđu srednjega i novoga vijeka. Osmanska ugroza i ekspanzija stvorila je iskrpu koja je zapalila procese koji će definirati povijest današnje Hrvatske. Plemstvo koje je dijelom otjerano sa svojih »ognjišta«, a dijelom potisnuto s njih radi uspostave krajiškog sustava, konsolidiralo se tek oko uskog prostora između Une i Save – na ostacima »ostataka ostataka«, jezgri buduće Banske krajine. Stvorena je situacija krize, borbe za egzistenciju – savršene okolnosti za početak procesa konsolidacije »situacijskog konstrukta« – identiteta. Popis iz 1577. godine, kao i mnogobrojni osmanski izvori – bilo da je riječ o popisima koje smo spominjali ili zapisima putopisaca – spominju nekakve »H(o)rvate«.⁵⁴ Jesu li ti ljudi prenosili nacionalni, etnički ili neki treći identitet – zapravo nije ni važno. Svjesno ili nesvjesno s njima se vremenom širilo i h(o)rvatsko ime na prostor Slavonije. Devedeset i pet osoba koje ovaj popis spominje bile su ne samo akteri, nego, prenoseći to prezime posredno do nas preko habsburških izvora, ujedno i tihi svjedoci toga procesa. Tijekom 16. stoljeća Hrvatska i Slavonija pretvorene su u svojevrsnu kutiju u kojoj su identiteti postali »Schrödingerova mačka«. Stihovi koje je Ivan Zakmardy zapisao mogli su, teoretski gledano, biti i *Illa Ego Croatia, ac unita Sclavonia tellus – Ja sam ta Hrvatska, koja je sada Slavonija*. Ostaje otvoreno pitanje zašto su baš hrvatski identitet i hrvatsko ime odnijeli prevagu jer jednako je vjerojatno da je tijekom prošlosti mogao poći putem koji će u konačnici stvoriti državu Slavoniju i naciju Slavonaca – ali nije. Zašto? Dok se ne provedu daljnja istraživanja i ne usuglase mnoge interpretacije teško je odgovoriti na ovo

elitu (tj. kasnije plemstvo) te da je hrvatski identitet prije svega bio vezan uz tu kategoriju stanovništva Hrvatskog Kraljevstva (usp. primjerice Budak 2008, 240 – 241, te za ranije autore djela Nade Klaić koja je u cijelom nizu radova zastupala takvu tezu). Nameće se dakle pitanje, u pogledu širenja identiteta, je li (i, ako da, kada) hrvatski identitet izašao iz okvira elite/plemstva i počeo prodirati i »među obične ljude« ili je pak njegovo prodiranje upravo posljedica habsburškog izjednačavanja »svi iz Hrvatskog Kraljevstva = Hrvati«? Pitanje svakako zahtijeva daljnja istraživanja.

⁵² Hegyi 2007, 85 – 89.

⁵³ Hegyi 2007, 90.; Hegyi 2018, 251, fusnota 2 na str. 260.; Usp. Kalicin 1990, 43 – 77.

⁵⁴ Budak 2009, 492 postavlja legitimno pitanje, kao odgovor na Fineovu knjigu – ako nije postojao etnički identitet Hrvata, kako to da toliki putopisci jasno razlikuju Hrvate od ostalih zarobljenika?

pitanje. Možda odgovor treba tražiti u činjenici da je Hrvatsko Kraljevstvo imalo poseban status unutar Ugarskog Kraljevstva za razliku od Slavonije pa je stoga bilo »poželjnija opcija«. Je li možda riječ o nekom drugom pragmatičnom razlogu – primjerice da je Hrvatska imala spomen kraljeva i mnogo više povijesnih zapisa te je zato bila bliža inteligenciji i elitama, pružala im više materijala za legitimaciju raznih interesa, u procesu aktivnijeg formiranja u moderno doba. Ili je, pak, kao što neki autori smatraju, posrijedi da su jednostavno neki identiteti »jači« od drugih i da je zato hrvatski nadvladao? Pitanje ostaje otvoreno, a jedino što možemo zaključiti jest da Hrvatska i Slavonija predstavljaju historijsku enigmu, »kutiju« s mnoštvom potencijalnih ishoda, iz kojih je u konačnici kao »pobjednik« izašao hrvatski identitet – isti onaj koji su još davnih 1570-ih godina ovdje spomenuti H(o)rvati prenosili prema sjeveroistoku.

OSOBA IMENA KRAJIŠKIH VOJNIKA NA SLAVONSKOJ KRAJINI⁵⁵

Već smo naznačili da postoje razlike u podrijetlu utvrdnih vojnika u usporedbi s terenskom vojskom. Takva razlika vidljiva je po pitanju imena što, naravno, ne treba čuditi ako imamo na umu raniju konstataciju da u utvrdama otprilike 50% vojnika nije sa slavonskog prostora. Najprije o okvirima analize – kao i svi protostatistički popisi i ovaj ima određene manjkavosti, prije svega u pogledu nesistematičnosti jer, nažalost, nisu popisana imena svih plaćenih krajiških vojnika na Slavonskoj krajini. U slučaju utvrdne vojske ukupno se spominju 443 osobe (u to ne računamo 7 članova zapovjedništva Slavonske krajine i 10 poštara), no imena se navode samo za njih 416 (dakle 27 osoba nije upisano imenom). Problem predstavlja i praksa germanizacije imena budući da su upisivači bili germanofoni, kao i povremene greške pri upisivanju⁵⁶ – ipak, bez većih problema uspješno su razriješeni gotovo svi slučajevi. Konačno tu je i pitanje neplaćenih krajiških vojnika na Slavonskoj krajini – naime, na *Muster Listama* ne popisuju se (barem prije 18. stoljeća) vojnici koji na krajini služe bez plaće, a upravo je takvih vojnika znalo biti i po nekoliko puta više od plaćenih, prema nekim procjenama 6 do 7 tisuća u slučaju Slavonije.⁵⁷ Ipak, unatoč svim nedostacima, *Muster Lista* iz 1577. godine obiluje podacima koji se mogu iskoristiti za demografsku analizu, naročito za analizu imenske strukture.

Najzastupljenija imena (spomen više od 5 puta) među utvrdnom posadom su sljedeća:⁵⁸

IME	VARIJANTE	TRANSKRIPT	BROJ OSOBA ⁵⁹	POSTOTAK
Ivan			56	13.5%
	Ivan	<i>Iwan</i>	17	
	Ivanuš	<i>Iwanusch</i>	2	
	Ivaniš	<i>Iwanisch</i>	1	
	Hans	<i>Hannß</i>	31	
	Hansen	<i>Hannsen</i>	1	
	Januš	<i>Janusch</i>	4	
Juraj			34	8.2%

⁵⁵ Analiza rađena na temelju *Muster Liste* koju je obradila i na internetu objavila prof. Nataša Štefanec (vidi: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/sites/default/files/MUSTER_LISTA_1577_EXCEL.XLS).

⁵⁶ Štefanec 2005, 567.

⁵⁷ Tako, primjerice, Vlaški statuti iz 1630. godine navode da će se u Slavoniji, u slučaju napada Osmanlija, za dva, a najviše tri sata, pod punom ratnom spremom na jednome mjestu okupiti uvijek **barem šest ili sedam tisuća vlaških vojnika**, dok im se i oni koji su udaljeniji, a na primljeni znak dotrče, ne uzmognu pridružiti ... (Roksandić, Višnjić 1999, 42; Štefanec 2005, 564 – 565).

⁵⁸ Pri kategorizaciji je od velike pomoći bio rad Branimira Brglesa i Ankice Čilaš Šimprage (usp. Brgles i Čilaš Šimpraga 2016).; Brgles je naknadno izdao i knjigu u kojoj je u jednom od poglavlja detaljnije rasčlanio, obradio i analizirao imensku strukturu susedgradskog i donjostubičkog vlastelinstva (usp. Brgles 2019, 211 – 257).

⁵⁹ Osobe koje nose dva imena pribrojene su u sumu oba svoja imena. Njih je ukupno bilo sedam u utvrdnoj vojsci (*Hannß Fridrich, Georg Ambrosy, Georg Wolff, Marttin Turner, Hannß Ruedolff, Hanns Christoff, Hannß Vlrich*), dok u terenskoj vojsci niti jedna osoba ne nosi dva osobna imena.

IME	VARIJANTE	TRANSKRIPT	BROJ OSOBA ⁵⁹	POSTOTAK
	Georg	<i>Georg</i>	21	
	Juraj	<i>Jurey</i>	1	
	Jurica	<i>Juriza</i>	4	
	Jurko	<i>Jurco</i>	8	
Stjepan			20	4.8%
	Ištvan	<i>Istuan</i>	6	
	Stefan	<i>Steffan</i>	14	
Jakov		<i>Jacob</i>	17	4.1%
Nikola			17	4.1%
	Mikloš	<i>Miclosch</i>	2	
	Mikula	<i>Miculla</i>	10	
	Niklas	<i>Niclaß</i>	5	
Matej⁶⁰			17	4.1%
	Matej	<i>Mathes</i>	7	
	Matejko	<i>Mateykho</i>	1	
	Mateaš	<i>Mateasch</i>	9	
Andrija			16	3.8%
	Andraš	<i>Anndrasch</i>	7	
	Andre	<i>Anndre</i>	9	
Petar			15	3.6%
	Petar	<i>Petter</i>	13	
	Petriš	<i>Petritsch</i>	2	
Mihael			14	3.4%
	Michal	<i>Michall</i>	14	
Martin		<i>Martin</i>	14	3.4%
Blaž			14	3.4%
	Blaž	<i>Blasch</i>	9	
	Blaži	<i>Blaßy, Blasy</i>	4	
	Blažko	<i>Blaschkho</i>	1	
Gregor		<i>Gregor</i>	11	2.6%
Wolf			9	2.2%
	Wolf	<i>Wolff</i>	8	
	Wolfgang	<i>Wolffganng</i>	1	
Žigmund		<i>Sigmundt</i>	8	2%
Luka			8	2%
	Lukas	<i>Lucas, Lucatsch</i>	8	
Kristof		<i>Christoff</i>	8	2%
Šimun		<i>Simon</i>	7	1.7%
Gašpar			6	1.4%
	Kasper	<i>Caspar, Casper, Chasper</i>	6	

Uz navedena imena koja se spominju do pet puta javljaju se još 32 imena. Zanimljiva su imena kao npr. Abraham (2 puta, Varaždin i Križevci), David (2 puta, Đurđevac i Križevci) i Jeronim⁶¹ (*Hieronimus*, 1 put u Križevcima), a uz svih pet slučajeva veže se i njemačko prezime – možda bismo mogli, s oprezom, zaključiti da je riječ o osobama židovske vjeroispovjesti ili – možda čak vjerojatnije – protestantima budući da su i oni nje govali starozavjetna imena? Ima i nekoliko zanimljivih i za slavonski

⁶⁰ Zanimljivo da se kod utvrđne vojske javlja ime Matej (8 puta), dok se u terenskoj vojsci ne javlja niti jednom, već se javljaju samo varijacije Mateaš i Mate. Također, u utvrđnoj posadi se javljaju dvojica s imenom Mate, no za to ime nismo sigurni kome pripisati (Matija ili Matej).

⁶¹ Možda je zanimljivo spomenuti da se za ovo ime, koje nose i Židovi i kršćani, spominje kao popularno dosta rano na prostoru Dalmacije, a kao što vidimo u kontinentalnom dijelu hrvatskog povijesnog prostora spominje se samo jedna osoba. Tako je među pripadnicima zadarskog patricijata u popisu 1529. godine ime Jeronim (*Hieronimo*) drugo najpopularnije nakon Šimuna (*Simon*), što Domagoj Madunić povezuje s povećanjem interesa dalmatinskih humanista za ovog kršćanskog sveca (usp. Madunić 2009, 47).

prostor potpuno neobičnih imena koja se spominju samo jednom – primjerice *Ganndolff*, *Ludwig*, *Melkior*, *Osvald*, *Wilhalm* ili pak *Wolffganng*. Neka imena koja su u terenskoj vojsci dosta zastupljena u utvrđenoj nisu, a i obrnuto (najbolji primjer je ime Matej koje se u terenskoj vojsci uopće ne spominje). Pomalo neočekivano, s obzirom na kršćanski sastav habsburške vojske, prisutna je tek jedna osoba koja nosi ime Kristijan (*Christan Stainer*).

U terenskoj vojsci situacija je sljedeća – popisano je 1355 osoba, a samo 3 nemaju ime. Dakle, ukupan broj osoba s imenima na temelju kojih je rađena analiza iznosi 1352. Detaljno slijedi:

a) Imena koja se spominju više od 40 puta:

IME	VARIJANTE	TRANSKRIPT	BROJ OSOBA	POSTOTAK
Ivan			159	11.8%
	Ivan	<i>Iwan</i>	123	
	Ivanac	<i>Iwanaz</i>	1	
	Ivaniš	<i>Iwanisch</i>	10	
	Hansen	<i>Hannsen</i>	1	
	Janko	<i>Jannco, Jannckho</i>	2	
	Janši?	<i>Jantschi</i>	1	
	Januš	<i>Janusch, Janosch</i>	21	
Juraj			134	10%
	Jurko	<i>Jurco</i>	83	
	Juriš	<i>Jurischa</i>	1	
	Jurica	<i>Juriza</i>	32	
	Juraj	<i>Jurey</i>	18	
Mihael			102	7.5%
	Michal	<i>Michall</i>	102	
Petar			94	7%
	Petar	<i>Petter</i>	65	
	Petriš	<i>Petritsch</i>	29	
Stjepan			85	6.3%
	Ištvan ⁶²	<i>Istuan</i>	54	
	Stefan	<i>Steffan</i>	28	
	Stipan	<i>Stipan, Stipann</i>	3	
Matej			78	5.8%
	Mateaš	<i>Mateasch</i>	78	
Nikola			76	5.6%
	Mika	<i>Mica</i>	2	
	Mikica	<i>Micza</i>	1	
	Mikloš	<i>Miclosch</i>	20	
	Miko	<i>Mico</i>	2	
	Mikula	<i>Miculla, Micula</i>	47	
	Mikulica	<i>Miculiza</i>	2	
	Niklas	<i>Niclasen</i>	2	
Andrija			63	4.7%
	Andraš	<i>Anndrasch</i>	61	
	Andre	<i>Anndre</i>	2	
Martin		<i>Martin, Marto (1)?</i>	59	4.4%
Gregor		<i>Gregor</i>	54	4%

⁶² Zanimljivo da se kod Brgles i Čilaš Šimpraga 2016 ne navodi niti jedan Ištvan, a ovdje je to popularno ime. Moguće da je riječ o praksi upisivača?

b) Imena koja se spominju između 5 i 40 puta:

IME	VARIJANTE	TRANSKRIPT	BROJ OSOBA	POSTOTAK
Blaž		<i>Blasch</i>	39	2.9%
Toma			39	2.9%
	Tomaš	<i>Tomasch, Tamasch</i>	39	
Pavao			35	2.6%
	Paul	<i>Paull</i>	26	
	Pauliš	<i>Paulisch</i>	1	
	Paulo	<i>Paukho, Pauckho</i>	8	
Marko		<i>Marco</i>	33	2.4%
Mate ⁶³		<i>Mathe</i>	26	2%
Franjo			21	1.6%
	Ferenc	<i>Ferennz</i>	19	
	Franje	<i>Franye</i>	2	
Luka			18	1.3%
	Lukač	<i>Lucatsch</i>	18	
Antun			15	1.1%
	Antal	<i>Annthall</i>	14	
	Antol	<i>Anthon</i>	1	
Jakov		<i>Jacob, Jacoben</i>	14	1%
Lovro		<i>Lorenz, Larennz</i>	14	1%
Ambroz			13	1%
	Ambroš	<i>Ambrusch</i>	12	
	Ambrek?	<i>Ambregkh</i>	1	
Gašpar			12	0.9%
	Kasper	<i>Casper, Caspar</i>	12	
Rad**			12	0.9%
	Radan	<i>Radan</i>	1	
	Radko	<i>Radtkho, Radkho</i>	2	
	Rado	<i>Rado</i>	1	
	Radoslav	<i>Radoslaw, Radossau</i>	2	
	Radovan	<i>Radowan</i>	4	
	Radula	<i>Radula</i>	2	
Stanko		<i>Stannckho</i>	11	0.8%
Simon		<i>Simon</i>	9	0.7%
Baltazar		<i>Walthaser, Ballhaser, Balthasar, Balthaser</i>	8	0.6%
Vuk**			8	0.6%
	Vuk	<i>Wuckh, Wukh</i>	7	
	Vuksan	<i>Wuckhsan</i>	1	
Benedikt			7	0.5%
	Benedikt	<i>Benedict</i>	5	
	Benko	<i>Bennkho</i>	2	
Bena		<i>Benna, Bena</i>	6	0.4%
Dmitar		<i>Dimiter, Dimitter</i>	6	0.4%
Emerik		<i>Embrich, Emrich</i>	6	0.4%
Vrban		<i>Vrban</i>	6	0.4%
Kristofor			5	0.4%
	Kristof	<i>Christoff</i>	5	

⁶³ Zbog kraćenja u jeziku nije sigurno dolazi li od Matej ili Matija (usp. Brgles i Čilaš Šimpraga 2016, 32 – 33).

c) Imena koja se spominju između 2 i 5 puta:

IME	VARIJANTE	TRANSKRIPT	BROJ OSOBA	POSTOTAK
Dioniz		<i>Dionisch</i>	4	0.3%
Albert			4	0.3%
	Bert ⁶⁴	<i>Bertta, Berta</i>	4	
Fabijan		<i>Fabian</i>	4	0.3%
Vincek		<i>Vinzech, Vinnzech</i>	4	0.3%
Baland (?)		<i>Ballannndt</i>	4	0.3%
Istok		<i>Istokh</i>	3	0.2%
Bartol		<i>Bartholl</i>	3	0.2%
Vraneš		<i>Wranesch, Wranmesch</i>	3	0.2%
Ilija			3	0.2%
	Milija?	<i>Millia, Mylia</i>	2	
	Ilija	<i>Ylia</i>	1	
Farkaš		<i>Farkhasch</i>	3	0.2%
Ognjen		<i>Ognyan</i>	2	0.1%
Damjan		<i>Damian, Damyman</i>	2	0.1%
Helija		<i>Helia</i>	2	0.1%
Lasko		<i>Lazco</i>	2	0.1%
Lasla		<i>Lasla, Laßla</i>	2	0.1%
Kosman/ Kuzma?		<i>Coßman, Coßma</i>	2	0.1%
Adam		<i>Adam</i>	2	0.1%
Seyfrid		<i>Seyfridt</i>	2	0.1%

Uz to još se 29 imena spominje samo jedanput. Od niže zastupljenih imena treba istaknuti neka koja će postati posebno popularna i/ili utjecajna na razvoj drugih imena i prezimena u narednim desetljećima i stoljećima – primjerice Vuk (8 puta) i Ilija (3 puta). Zanimljiva su i neka »narodna« imena, kao npr. Istok (3 puta), Radoslav (2 puta) ili maločas spomenuta imena na Vuk*. Slično kao i u utvrđnoj vojsci iznenađujuća je niska zastupljenost određenih kršćanskih imena – primjerice Franjo (ne računajući Ferenc) svega dva puta ili Kristof pet puta.

Možemo zaključiti kako, sveukupno u terenskoj i utvrđnoj vojsci, dominiraju kršćanska imena raznih svetaca i važnih biblijskih/crvenopovijesnih ličnosti. Najpopularnije ime, bilo među domaćim bilo među stranim (germanofonim) vojnicima je Ivan (tj. Hans). Tu su i imena kao Matej, Stjepan i Petar. Zanimljive su uočljive razlike u dva imena u ova dva promatrana slučaja – prvi je već ranije opisan slučaj imena Ivan/Hans, a drugi je slučaj imena Georg (Juraj/Đuro). Georg je očito bilo popularno ime među Nijemcima te je stoga drugo najzastupljenije u utvrđnoj vojsci, no u terenskoj, pretežito slavonskoj, nema mu niti jednog jedinog spometa, već dominiraju slavenske varijacije – Jurko (83 puta), Jurica (32 puta) i Juraj (18 puta).⁶⁵

Po pitanju proučavanja podrijetla, a kao dobra slika problema koji se pri tome mogu susresti, ako promatramo iz današnje pozicije, može poslužiti ime Ištvan. Danas se, naime, ovo ime uglavnom veže uz mađarsko stanovništvo i smatra se mađarskom inačicom imena Stjepan. No, pogled u ovaj popis iz

⁶⁴ Za pokraćena imena (Bert – Albert; Andre – Andrija itd.) vidi: Brgles i Čilaš Šimpraga 2016, 41.

⁶⁵ Vidi također: Brgles i Čilaš Šimpraga 2016. Autori analizirajući registar crkvene desetine s vlastelinstava Susedgrad i Donja Stubica u 16. stoljeću (1597.) dolaze do sljedećih rezultata: Juraj (242 nositelja, 10.3%), Ivan (238 nositelja, 10.2%), Mihael (178 nositelja, 7.6%), Petar (158 nositelja, 6.8%), Gregur (115 nositelja, 4.9%), Martin (113 nositelja, 4.8%), Nikola (110 nositelja, 4.7%), Stjepan (107 nositelja, 4.6%), Andrija (89 nositelja, 3.8%), Matija (85 nositelja, 3.6%) itd. (vidi n. dj. str. 35 – 36 za cijeli popis). Dakle, možemo zaključiti kako između ova dva primjera postoji podudaranje – među 10 najpopularnijih na oba popisa nalaze se ista imena. Redoslijed prvih četiri gotovo je identičan: Juraj, Ivan, Mihael, Petar, odnosno Ivan, Juraj, Mihael, Petar.

16. stoljeća otkriva da je tada situacija drugačija. To možda najbolje oslikava primjer pet Horvata koji nose ime Ištvan, a tek dvojica varijaciju imena Stjepan – *Steffan Horwatt* i *Stipan Horvat*.

TKO SU BILI ZAPOVJEDNICI NA SLAVONSKOJ KRAJINI?

Sve visoke funkcije (*Khriegs Offittier*, tj. visoki vojni zapovjednik u glavnom štabu) većinom drže Nijemci:

IME	PREZIME	TITULA
<i>Veitten</i>	<i>von Hallegg zu Räzenegg</i>	<i>Herrn</i>
<i>Seruatio</i>	<i>von Teuffenpach zu Mayrhoften</i>	<i>Herrn</i>
<i>Adamen</i>	<i>von Lenghaimb</i>	<i>Herrn</i>
<i>Jonnasen</i>	<i>von Wilfferstorff</i>	
<i>Hannsen</i>	<i>Herkhowitsch</i>	
<i>Christoffen</i>	<i>Preeg</i>	
<i>Veytten</i>	<i>Prenner</i>	

Slična je situacija i s poštarima (*Posst Pherdt*, tj. poštanski konj) raspoređenim na Slavonskoj kraji- ni, ali se ovdje vide i mađarska prezimena (*Pálffy* i *Nagi*):

IME	PREZIME
<i>Sigmunden</i>	<i>Pálffy</i>
<i>Istuan</i>	<i>Prydoyeuitsch</i>
<i>Istuan</i>	<i>Nagi</i>
<i>Steffan</i>	<i>Myrkhozi</i>
<i>Hannß Christoffen</i>	<i>Rindtschadt</i>
<i>Anndreen</i>	<i>Moschkhon</i>
<i>Hannsen</i>	<i>Nowakh</i>
<i>Phillipen</i>	<i>Sengewein</i>
<i>Paullen</i>	<i>Fröllich</i>
<i>Johann Babtista</i>	<i>von Parr</i>

No, ne treba čuditi što su vodeći ljudi krajine uglavnom njemačkog podrijetla jer su Slavonsku kra- jinu financirali staleži Unutarnje Austrije te su na važne funkcije postavljali svoje ljude. Uz to plemići Kranjske, Koruške i Štajerske su često na Krajinu slali svoje sinove kako bi stekli iskustvo i napredova- vali, a Štefanec, detaljnije analizirajući spise, zaključuje da se to uopće nije skrivalo već da su na svojim sastancima otvoreno razgovarali o tome.⁶⁶ Što se tiče kapetana utvrda, spominju se neka sla- venska imena (u Ivaniću *Hannsen Paunouitsch* ili pak u Topolovcu *Jurey Wrainkhouitsch*). Štefanec zaključuje da se tijekom 1570-ih godina omjer domaćeg plemstva kao kapetana naprema stranog kretao otprilike 1:2.⁶⁷

Među zapovjednicima husarskih odreda, kojih je bilo deset, spominje se nekoliko domaćih plemića, kao npr. Šimun Keglević (*Simon Khegleuitsch*), Petar Rattkay (*Peter Radkhay*), Ivan Margetić (*Iwan Margetitsch*) ili pak Jakov Sekelj (*Jacob Zäkhll*), a javljaju se i ugarska plemićka prezimena – primje- rice Nikola Alapić (*Niclas Alapi*). U jednom kasnijem obrađenom popisu, iz 1630. godine, više nema

⁶⁶ Štefanec 2005, 569.

⁶⁷ Ibid.

domaćih imena među zapovjednicima husara te sve odrede vode ljudi njemačkog podrijetla.⁶⁸ Drugačiju sliku daje uvid u zapovjednike odreda haramija, tj. haramijske vojvode (njem. *Woyuoda*), kojih se spominje 25. Kod njih možemo pronaći pretežito slavensko podrijetlo.

ZAKLJUČAK

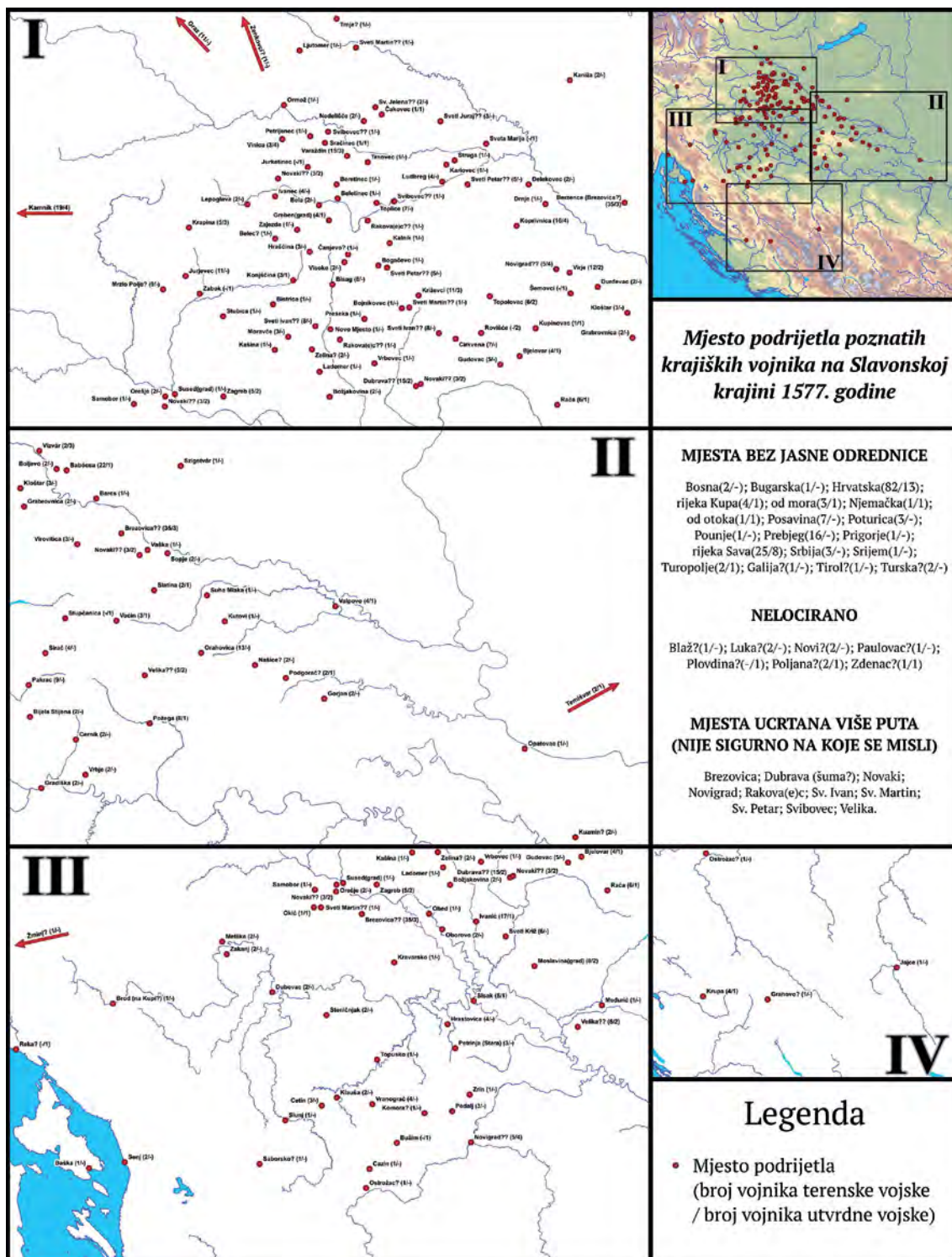
Prostor Slavonije (i Hrvatske) bio je u drugoj polovici 16. stoljeća prostor previranja, promjena i adaptacija. Plemstvo koje se našlo ugroženo prisiljeno je na promjene – no, ono nije bilo potpuno spremno prihvatiti nove načine ratovanja, tj. zapravo novu politiku u kojoj je Beč vidio hrvatsko-slavonski prostor kao »branik« za ostatak posjeda. Šira populacija, oni koje bismo mogli nazvati »običnim ljudima«, također je prolazila niz promjena – migracije, bilo unutar jedne političke cjeline ili van nje, postale su realnost ovoga prostora. Te migracije zauvijek će promijeniti hrvatsko-slavenski prostor. Bilo da je riječ o doseljavanju Vlaha ili pak o procesu stapanja hrvatske i slavenske populacije, ti procesi će izravno i neizravno utjecati na povijesni razvoj ovoga prostora. Također, i sam krajiški sustav prolazi svojevrсни proces adaptacije i promjena koji će kulminirati reorganizacijom na saboru u Brucku na Muri 1578. godine. Iako je riječ tek o počecima dugotrajnog procesa reorganizacija – koji će se nastaviti sve do 18. stoljeća – ipak je riječ o događaju koji će odrediti razvoj Hrvatske i Slavonske krajine, koje se od tog vremena nalaze pod izravnim zapovjedništvom Graza.

Što možemo reći o populaciji? Sastav habsburške Krajine bio je jednak sastavu mletačke i osmanske strane, tj. vojsku su uglavnom činili »domaći« ljudi.⁶⁹ Čak su i tzv. »njemačke trupe« (teže naoružano pješništvo, njem. *Teütsche Fändl*) bile dijelom sastavljene od lokalnog stanovništva – takvog je dobro oklopljenog pješništva bilo relativno malo, a okosnicu krajiške vojske činilo je lako pješništvo, haramije. Slična situacija bila je i s teškom konjicom koja se nalazila samo u većim središtima. Međutim, takav sastav vojske ne treba čuditi jer je karakter sukoba na ovim prostorima, tzv. »mali rat«, pogodio korištenju lakog pješništva koje nosi minimalno oklopa kako bi zadržalo mobilnost.

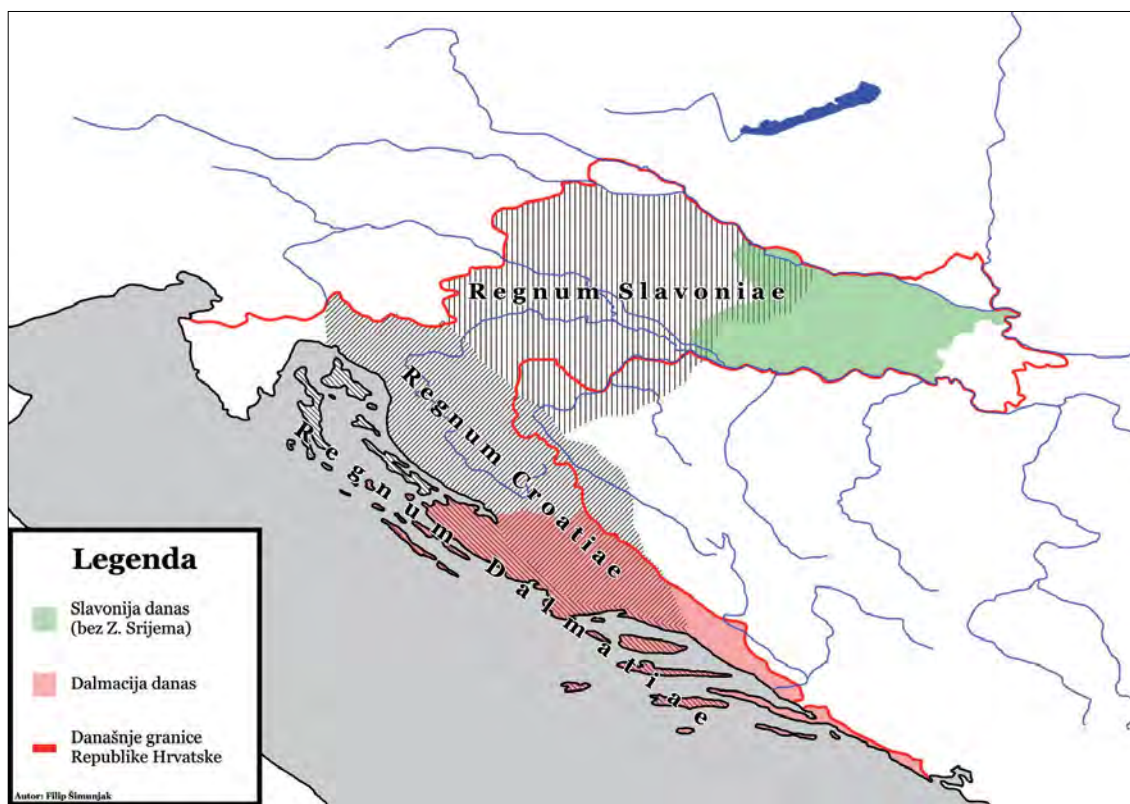
Na Slavonskoj krajini »domaći« ljudi dominiraju u terenskoj vojsci, dok su u utvrdnim posadama činili nešto manje od polovice sastava. Vidi se – što, dakako, ne čudi – izražen kršćanski karakter vojnika – i kod stranca i kod domaćih ljudi dominiraju kršćanska imena. Locirali smo ključne prostore doseobe na prostor Slavonije – prije svega to je osmanski prostor savsko-dravskog međurječja, prostor Međimurja te prostor Pounja. Posebnu skupinu čine doseljenici iz Hrvatskog Kraljevstva – upravo su oni najmnogobrojnija zasebna skupina iz proučavanog izvora. Iako ih se spominje samo 95, oni su nam tihi svjedoci, ali i akteri, procesa stapanja Slavonije i Hrvatske u jednu cjelinu koji će doživjeti svoj vrhunac i konačnu »pobjedu« hrvatskog identiteta u 18. stoljeću. Na prvi pogled u ovom radu obrađen dokument običan je popis; popis pun imena i prezimena koji naizgled malo toga govore. No, kada sagledamo dublje, vidimo cijelu priču koja se otpetljava – priču onih osoba »koje je povijest zaboravila« i priču iz koje možemo dosta toga naučiti.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Lazanin i Štefanec 2000, 99 – 101.

Karta 3. Mjesto podrijetla poznatih krajiških vojnika na Slavonskoj krajini (izradio Filip Šimunjak).

Karta 4. Usporedba geografskih naziva hrvatskih regija na kraju srednjeg vijeka i početku ranoga novog vijeka (oko 1480. godine) s današnjim prostorom tih naziva (izradio Filip Šimunjak). Prema: Budak 2007, 53, 76 – 77, 222; Pálffy 2000, 11; Pálffy 2009, 50 – 51.

Tablica 2. Pregled ukupnog broja vojnika i utvrda na Slavonskoj i Hrvatskoj krajini od 1554. do 1578. godine.⁷⁰

Godina	Slavonska krajina					
	Konjanika (broj)	Konjanika (%)	Pješaka (broj)	Pješaka (%)	Ukupno vojnika	Broj utvrda
1554.	720	58.3%	514	41.2%	1234	13
1555.	810	46.8%	920	53.2%	1730	16
1556.	1045 ⁷¹	53.2%	920	46.8%	1965	30
1559.	900	47.4%	1000	52.6%	1900	23
1564.	-	-	-	-	-	-
1565.	810	35.9%	1448	64.1%	2258	9
1572.	505	24.3%	1571	75.7%	2076	9
1573.	-	-	-	-	-	-

⁷⁰ Izrađeno na temelju krajiških popisa za navedene godine. Tablički prikaz po godinama (osim 1555., 1556. i 1572.) vidi u: Štefanec 2011, 465 – 494. Popis iz 1555. godine na temelju: Lopašić 1885, 215 – 217; popis iz 1556. godine na temelju: Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa. A. Antiquum XIV, Sch. 22, 1556/4, 1556-X, sd. – 1556-XI-sd., Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa. A. Antiquum XIV, Sch. 22, 1556/4, 1556-X-29 Waarsdin (vidi također: Hegedič, Jurković, Ostojčić, Šimunjak 2019, 362 – 367); popis iz 1572. godine na temelju: Lopašić 1887, 34 – 37. Za tablični prikaz Lopašićevih popisa iz 1555. i 1572. godine vidi također: Šimunjak 2020.

⁷¹ U to se ne računa 6 »zastava« teške konjice (600 konjanika) koje dolaze iz unutrašnjosti (Veržej, Ljutomer, Radkersburg i Fürstenfeld) ako zatreba.

Slavonska krajina						
Godina	Konjanika (broj)	Konjanika (%)	Pješaka (broj)	Pješaka (%)	Ukupno vojnika	Broj utvrda
1576.	-	-	-	-	-	-
1577.	448	22.2%	1569	77.8%	2017	9
1578.	650	22.5%	2245	77.5%	2895	25

Hrvatska krajina						
Godina	Konjanika (broj)	Konjanika (%)	Pješaka (broj)	Pješaka (%)	Ukupno	Broj utvrda
1554.	-	-	-	-	-	-
1555.	-	-	-	-	-	-
1556.	-	-	-	-	-	-
1559.	700	23.5%	2278	76.5%	2978	27
1564.	668	21.5%	2438	78.5%	3106	53
1565.	-	-	-	-	-	-
1572.	672	24.3%	2093	75.7%	2765	62
1573.	525	19%	2231	81%	2756	56
1576.	673	23%	2254	77%	2927	55
1577.	525	19.1%	2227	80.9%	2752	56
1578.	800	32.8%	1641	67.2%	2441	33

Hrvatska i Slavonska vojna krajina zajedno		
Godina	Ukupno vojnika	Ukupno utvrda
1554.	-	-
1555.	-	-
1556.	-	-
1559.	4878	50
1564.	-	-
1565.	-	-
1572.	4841	71
1573.	-	-
1576.	-	-
1577.	4769	65
1578.	5336	58

Pod pješake se ubrajalo: zapovjedno osoblje, haramije, njemačke pješake, izviđače (špijune), stražare i puškare.

Pod konjanike se ubrajalo: husare, arkebuzire (na konju), njemačku konjicu i tešku konjicu.

Nisu se ubrajali: poštari pješaci i poštari na konju.

BIBLIOGRAFIJA

Neobjavljeni izvori

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

1. Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin. Tablični prikaz (izradila Nataša Štefanec) dostupan online na: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/sites/default/files/MUSTER_LISTA_1577_EXCEL.XLS (posjet 7. 4. 2020).
2. Laa. A. Antiquum XIV, Sch. 22, 1556/4, 1556-X, sd. – 1556-XI-sd.
3. Laa. A. Antiquum XIV, Sch. 22, 1556/4, 1556-X-29 Warasdin.

Objavljeni izvori

1. **Bak 2019:** Bak, János M., ur. *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. Logan: USU Libraries, 2019. Dostupno na: https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4 (pristup 8. 4. 2020).
2. **Hegedić, Jurković, Ostojčić, Šimunjak 2019:** Hegedić, Petar, Marta Jurković, Nikola Ostojčić, Filip Šimunjak. »Popis isplata vojsci u Hrvatskoj i Slavonskoj krajini u listopadu i studenome 1556, prema dvama registrima: prilog istraživanju rane faze vojnokrajiske povijesti.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 51/2 (2019): 345 – 375.
3. **Ivić 1916:** Ivić, Aleksa. »Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u XVI. i XVII. vijeku.« *Starine JAZU* 35 (1916): 296 – 301.
4. **Kalicin 1990:** Kalicin, M., A. Velkov, E. Radušev, ur. Османски извори за ислямизационните процеси на балканите (xvi-xix в.) [*Osmanski Izvori za Isljamizatcionnite Protzesi na Balkanite (XVI - XIX v.)*]. Sofija: Българската Академия На Науките [Balgarskata Akademija Na Naukite], 1990.
5. **Lopašić 1885:** Lopašić, Radoslav. »Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu.« *Starine JAZU* 17 (1885): 151 – 232.
6. **Lopašić 1887:** Lopašić, Radoslav. »Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu.« *Starine JAZU* 19 (1887): 1 – 81.
7. **Rattkay 2016:** Rattkay, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 2. izd. Uvodna studija Sándor Bene, prijevod Zrinka Blažević et al. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
8. **Roksandić 2004:** Roksandić, Drago. »O popisu žumberačkih uskoka iz 1551. godine.« U *Etnos, konfesija, tolerancija*, ur. Čedomir Višnjić, 25 – 51. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2004. Članak izvorno objavljen pod istim naslovom u: *Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мипа 1699*. [Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.], ur. Vaso Čubrilo, 125 – 146. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1989.
9. **Roksandić, Višnjić 1999:** Roksandić, Drago, Čedomir Višnjić, ur. *Statuta Valachorum: prilozi za kritičko izdanje*. Prijevod Zrinka Blažević. Zagreb: SKD Prosvjeta, 1999.
10. **Šimunjak 2020:** Šimunjak, Filip. »Dva rana krajiška popisa: popis Slavonske vojne krajine 1555. godine i popis Hrvatske i Slavonske vojne krajine 1572. godine.« *Vojnakrajina.ffzg.unizg.hr (Bulwark of Europe)*, 2020. <https://www.academia.edu/44656637/> (pristup 24. 12. 2020).
11. **Šišić 1916:** Šišić, Ferdo, ur. *Acta Comitania Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae (Hrvatski saborski spisi)*. Sv. 3, Od godine 1557. do godine 1577. Zagrebiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1916.

Izvori karata

Provinz Kroatien (1783–1784) - First Military Survey (1783 – 1784). Baza podataka karata Habsburške Monarhije *MAPIRE The Historical Map Portal*. Karta Provinz Kroatien (1783–1784) - First Military Survey nastala na temelju karata Državnog arhiva Austrije (Österreichisches Staatsarchiv). Dostupno online na: <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-croatia/> (posjet 9. 12. 2019).

LITERATURA

1. **Alimov 2008:** Alimov, Denis. »«Переселение» и «крещение»: К проблеме формирования хорватской этничности в Далматии.« [»«Pereselenie» i «kreshchenie»: K probleme formirovaniya khorvatskoy etnichnosti v Dalmatsii.»] *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2/4 (2008): 94 – 116.
2. **Andrić 2004:** Andrić, Stanko. »Upravna zasebnost i društvene osobitosti srednjovjekovne Slavonije.« U *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. – 1918.*, ur. Milan Kruhek, 89 – 95. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.

3. **Andrić 2008:** Andrić, Stanko. »Slavonija.« U *Hrvatska enciklopedija*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56610> (pristup 29. 7. 2019).
4. **Bak i Király 1982:** Bak, János M., Béla K. Király, ur. *From Hunyadi to Rákóczi: war and society in late medieval and early modern Hungary*. New York: Social Science Monographs, Brooklyn College Press, Columbia University Press, 1982.
5. **Bali 2014:** Bali, Tomislav. *Slavonski meandar: prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
6. **Barth 1969:** Barth, Fredrik. »Introduction.« U *Ethnic Groups and Boundaries – The Social Organization of Culture Difference*, ur. Fredrik Barth, 9 – 39. Boston: Little, brown and Company, 1969.
7. **Bašić 2006:** Bašić, Ivan. »O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću.« *Pro Tempore* 3 (2006): 25 – 44.
8. **Bertoša 2000:** Bertoša, Miroslav. »Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe.« *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 41/42 (2000): 315 – 352.
9. **Bogović 1993:** Bogović, Mile. *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji: za vrijeme mletačke vladavine*, 2. izd. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Školska knjiga, 1993.
10. **Brgles 2019a:** Brgles, Branimir. *Ljudi, prostor i mijene: susedgradsko i donjostubičko vlastelinstvo 1450. – 1700*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2019.
11. **Brgles 2019b:** Brgles, Branimir. »Zadar, Trogir i Šibenik u Križevačkoj županiji na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće?« *Folia Onomastica Croatica* 28 (2019): 1 – 38.
12. **Brgles i Čilaš Šimpraga 2016:** Brgles, Branimir, Ankica Čilaš Šimpraga. »Prilog proučavanju osobnih imena u 16. stoljeću (na primjeru vlastelinstava Susedgrad i Donja Stubica).« *Folia Onomastica Croatica* 25 (2016): 21 – 51.
13. **Budak 1999:** Budak, Neven. »Etničnost i povijest.« U *Etničnost i povijest*, ur. Emil Heršak, 11 – 24. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999.
14. **Budak 2000:** Budak, Neven. »Der Einfluss der Migrationen auf die Veränderung der ethnischen Selbstidentifikation im Raum des Mittelalterlichen Slawoniens.« U *Verfestigungen und Änderungen der ethnischen Strukturen im pannonischen Raum von 1526–1790*, ur. Neven Budak i N. Budak i Božena Vranješ-Šoljan, 5 – 21. Zagreb, 2000.
15. **Budak 2007:** Budak, Neven. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
16. **Budak 2008:** Budak, Neven. »Identities in Early Medieval Dalmatia (seventh–eleventh centuries).« U *Franks, Northmen, and Slavs – Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, ur. Ildar H. Haripzanov, Patrick J. Geary, Przemysław Urbańczyk, 223 – 243. Brepols: Turnhout, 2008.
17. **Budak 2009:** Budak, Neven. »Kako se doista s jugonostalgičarskih pozicija može negirati hrvatska povijest ili o knjizi Johna V. A. Fine Ml. »When Ethnicity did not Matter in the Balkans.«« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41 (2009): 487 – 495.
18. **Budak 2010:** Budak, Neven. »Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta.« U *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu* ur. Neven Budak, Vjeran Katunarić, 3 – 12. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010.
19. **Curta 2002:** Curta, Florin. *The making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
20. **Dobronić 1991:** Dobronić, Lelja. *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
21. **Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959:** Đurđev, Branislav, Bogo Grafenauer, Jorjo Tadić, ur. *Historija naroda Jugoslavije*. Sv. 2. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
22. **Golec 2018:** Golec, Boris. *Nedovršena kroatizacija dijelova istočne Slovenije između 16. i 19. stoljeća – Tragom hrvatskog lingvonima i etnonima u Beloj Krajini, Kostelu, Prekomurju i Prlekiji*. Preveli Mario Kolar i Boris Golec. Koprivnica: Meridijani, 2018.
23. **Heather 2008:** Heather, Peter J. »Ethnicity, Group Identity, and Social Status in the Migration Period.« U *Franks, Northmen, and Slavs – Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, ur. Ildar H. Haripzanov, Patrick J. Geary, Przemysław Urbańczyk, 17 – 51. Brepols: Turnhout, 2008.
24. **Hegyi 2007:** Hegyi, Klára. »Freed slaves as soldiers in the Ottoman fortresses in Hungary.« U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth – Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 85 – 93. Brill: Leiden, Boston, 2007.
25. **Hegyi 2018:** Hegyi, Klára. *The Ottoman Military Organization in Hungary – Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018.

26. **Heršak 1999:** Heršak, Emil. »Etničnost u prošlosti.« U *Etničnost i povijest*, ur. Emil Heršak, 25 – 39. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999.
27. **Heršak i Lazanin 1998:** Heršak, Emil, Sanja Lazanin. »Etničnost u povijesti: istraživačke mogućnosti i problemi.« *Migracijske teme* 14 (1998): 145 – 154.
28. **Holjevac i Moačanin 2007:** Holjevac, Željko, Nenad Moačanin. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
29. **Jurković 2004:** Jurković, Ivan. »The Fate of the Croatian Noble Families in the Face of Ottoman Advance«. Ph.D. diss., Central European University, 2004.
30. **Jurković 2019:** Jurković, Ivan. »Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: Cito. Cito. Cito. Citissime!.« U *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 115 – 135. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
31. **Kaser 1997:** Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik: povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535.-1881.)*. Sv. 1. Preveo Josip Brkić. Zagreb: Naprijed, 1997.
32. **Klaić 1904:** Klaić, Vjekoslav. »Marturina – Slavonska daća u srednjem vijeku.« *RAD* 62 (1904): 114 – 213.
33. **Klaić 1975:** Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
34. **Klaić 1988a:** Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. Sv. 1, *Prvo doba: vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi (641 – 1102) – Drugo doba: Vladanje kraljeva Arpadovića (1102-1301)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1988.
35. **Klaić 1988b:** Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. Sv. 4, *Treće doba: Vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301-1526) – (III) Doba kralja Matijaša Korvina i Jagelovića (1458 – 1526)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1988.
36. **Klaić 1988c:** Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. Sv. 5, *Četvrto doba: Vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527-1740)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1988.
37. **Klaužer 2015:** Klaužer, Vedran. »Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)«. Ph.D. diss., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
38. **Kruhek 1984:** Kruhek, Milan. »Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća.« U *Vojna krajina: povijesni pregled, historiografija, rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, 215 – 257. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.
39. **Kubinyi 2000:** Kubinyi, András. »The Battle of Szávaszentdemeter-Nagyolaszi (1523). Ottoman Advance and Hungarian Defence on the Eve of Mohács.« U *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 71 – 115. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000.
40. **Kursar 2013:** Kursar, Vjeran. »Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity (Ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)«. *Journal of the Centar for Ottoman Studies – Ankara University* 24/34 (2013): 115 – 161.
41. **Lazanin i Štefanec 2000:** Lazanin, Sanja, Nataša Štefanec. »Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium, 16th-18th Centuries.« U *Constructing border societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić, Nataša Štefanec, 91 – 116. Budapest: Central European University, 2000.
42. **Lopašić 1890:** Lopašić, Radoslav. *Bihać i Bihaćka Krajina: mjestopisne i povijesne crtice: sa jednom zemljopisnom kartom i sa četrnaest slika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1890.
43. **Lopašić 1895:** Lopašić, Radoslav. *Oko Kupe i Korane: mjestopisne i povijesne crtice: sa dvadeset i tri slike i jednom zemljopisnom kartom*. Zagreb: Matica hrvatska, 1895.
44. **Madunić 2009:** Madunić, Domagoj. »Mjera grada: zadarski popis stanovništva 1527. godine.« *Povijesni prilozi* 36 (2009): 23 – 63.
45. **Margetić 2006:** Margetić, Lujo. »Neka pitanja ranije bosanske pravne povijesti.« *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 56/6 (2006): 1741 – 1759.
46. **Mirdita 2004:** Mirdita, Zef. *Vlasi u historiografiji*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.
47. **Moačanin 1959:** Đurđev, Branislav, Bogo Grafenauer, Jorjo Tadić, ur. *Historija naroda Jugoslavije*. Sv. 2. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
48. **Moačanin 1964:** Moačanin, Fedor. »O nekim problemima iz historije Vojne krajine, I.: (povodom rasprave dr. Miše Semjana, Istorija krajišnika i kućne zadruge u ratnoj državi)«. *Historijski zbornik* 17 (1964): 327 – 357.
49. **Moačanin 2006:** Moačanin, Nenad. *Town and country on the middle Danube: 1526-1690*. Leiden, Boston: Brill, 2006.

50. **Moačanin 2016a:** Moačanin, Fedor. »Pregled istorije Vojne krajine od XVI do XVII vijeka.« U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 77 – 108. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2016.
51. **Moačanin 2016b:** Moačanin, Fedor. »Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću.« U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 202 – 212. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2016.
52. **Moačanin 2016c:** Moačanin, Fedor. »Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.« U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 193 – 202. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2016.
53. **Moačanin 2016d:** Moačanin, Fedor. »Vlasi u Hrvatskoj i Gradišću u 16. i 17. st.« U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 272 – 282. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2016.
54. **Moačanin 2016e:** Moačanin, Fedor. »Problem zemljišnog posjeda vojničkog stanovništva na hrvatskoj i slavonskoj krajini.« U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 212 – 222. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2016.
55. **Pálffy 2000:** Pálffy, Géza. »The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century).« U *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 3 – 69. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000.
56. **Pálffy 2003:** Pálffy, Géza. »Plemićka obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća.« *Podravina* 2/3 (2003): 5 – 75.
57. **Pálffy 2004:** Pálffy, Géza. »Hrvatska i Slavonija u sklopu Ugarske Kraljevine u 16. i 17. st. (s posebnim osvrtom na političke, vojne i društvene odnose).« U *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. – 1918.*, ur. Milan Kruhek, 113 – 125. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.
58. **Pálffy 2005:** Pálffy, Géza. »Jedan od temeljnih izvora hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavanskog Sabora iz 1558. godine.« *Zbornik Odsjeka za povijest znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005): 47 – 61.
59. **Pálffy 2009:** Pálffy, Géza. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder, Colorado, New Jersey, New York: Social Science Monographs–Wayne, Center for Hungarian Studies and Publications, Columbia University Press, 2009.
60. **Pálosfalvi 2004:** Pálosfalvi, Tamás. »Slavonski banovi u 15. stoljeću.« U *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. – 1918.*, ur. Milan Kruhek, 45 – 51. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.
61. **Petrić 2012:** Petrić, Hrvoje. *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor, Zagreb: Meridijani, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2012.
62. **Sekulić 2007:** Sekulić, Duško. »Etničnost kao društveni konstrukt.« *Migracijske i etničke teme* 23/4 (2007): 347 – 372.
63. **Sekulić 2010:** Sekulić, Duško. »Pojam identiteta.« U *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu* ur. Neven Budak, Vjeran Katunarić, 15 – 47. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010.
64. **Smith 1995:** Smith, Anthony D. »National Identities: Modern and Medieval?.« U *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, ur. Simon Forde, Lesley Johnson, Alan V. Murray, 21 – 46. Leeds: Leeds Studies in English, University of Leeds, 1995.
65. **Stanić 2020:** Stanić, Damir. »Bihać kao sjedište Bihaćke kapetanije i slobodni kraljevski grad.« Zagreb: Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2020.
66. **Szakály 1979:** Szakály, Ferenc. »Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohacs (1365-1526).« *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1979): 65 – 111.
67. **Szakály 1982:** Szakály, Ferenc. »The Hungarian-Croatian border defense system and its collapse.« U *From Hunyadi to Rákóczi: war and society in late medieval and early modern Hungary*, ur. János M. Bak, Béla K. Király, 141 – 158. New York: Social Science Monographs, Brooklyn College Press, Columbia University Press, 1982.
68. **Šimunović 2006:** Šimunović, Petar. *Hrvatska prezimena*, 3. izd. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2006.
69. **Šimunović 2008:** Šimunović, Petar. *Hrvatska u prezimenima*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2008.
70. **Šimunjak 2020:** Šimunjak, Filip. »*Ille ego Sclavonia, ac unita Croatia tellus* – složenost pojma »Slavonija« u srednjem i ranome novom vijeku.« *Pro tempore* 16. Časopis se trenutno nalazi u tisku.

71. Štefanec 2001: **Štefanec, Nataša.** *Heretik Njegova Veličanstva – povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu.* Zagreb: Barbat, 2001.
72. Štefanec 2003: **Štefanec, Nataša.** »Pergošić's Translation of the *Tripartitum* into Slavonian.« U *Custom and Law in Central Europe*, ur. Martyn Rady, 71 – 85. Cambridge: Centre for European Legal Studies, Faculty of Law, Univeristy of Cambridge, 2003.
73. Štefanec 2005: Štefanec, Nataša. »Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia, c. 1570-1640.« U *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie: Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.-25. September 2004*, ur. Kurz von Marlene et al., 551 – 578. Wien, München: Oldenbourg, 2005.
74. Štefanec 2009: Štefanec, Nataša. *Muster liste: popratni komentari i objašnjenja.* <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/9> (pristup 8. 4. 2020).
75. Štefanec 2011: Štefanec, Nataša. *Država ili ne: ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici.* Zagreb: Srednja Europa, 2011.
76. **Weber 1976:** Weber, Max. Привреда и друштво [*Privreda i društvo*]. Sv. 1. Preveli Olga i Tihomir Kostrešević. Beograd: Prosveta, 1976.
77. **Weber 1978:** Weber, Max. *Economy and Society*. Sv. 1. Ur. Guenther Roth, Claus Wittich. Los Angeles, London: University of California Press, 1978.
78. **Zett 2013:** Zett, Robert. »O imenu Slavonija.« Prevela Mica Orban Kljajić. *Scripta Slavonica* 13 (2013): 489 – 495. Prijevod izvornog članka s njemačkog jezika: »Über den Namen 'Slavonien'.« *Radovi Zavod*

SUMMARY

This paper presents the results of a demographic inquiry into the 1577 Slavonian Military Frontier military payrolls (ger. *Muster Liste*). The document is a proto-statistical list which abounds in data conducive to several levels of research. At the first level of analysis, the author reconstructs the place of origin of frontier soldiers. He establishes whether most soldiers listed in the 1577 payroll were of Slavic heritage and whether there were any differences in heritage between field and fortress units. The second level of analysis pertains to the question of Croatian identity of those individuals dubbed »H(o)rvati« [Croats] in the source. This particular name is contextualized within the wider integrative process of the Kingdoms of Croatia and Slavonia into a single political unit. Finally, the third level of analysis deals with the etymology of soldiers' names, listing the most popular ones. The paper features several maps and tables which allow for the visualization of the findings.

DRUŠTVENE I POLITIČKE TEME TE POZICIJE TJEDNIKA DEMOKRAT U KOPRIVNICI (1919. – 1920.)

SOCIAL AND POLITICAL THEMES AND POSITIONS OF THE WEEKLY DEMOCRAT IN KOPRIVNICA (1919-1920)

Marko GREGUR

Sveučilište Sjever

Koprivnica, Trg Ž. Dolinara 1

Primljeno / Received: 25. 9. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 070(497.525.1Koprivnica)“1919/1920”(091)

[304.2+32] (497.5)“1919/1920”

Gordana TKALEC

Sveučilište Sjever

Koprivnica, Trg Ž. Dolinara 1

SAŽETAK

Rad se u prvom redu oslanja na tekstove objavljene u listu, a za razumijevanje novine važna su pisma glavnog urednika Mihovila Tomca poslana prevoditelju i suradniku Pavlu Rakošu (koja su u većoj mjeri obrađena u radu u kojem se autor bavio modelima financiranja lista). Kako bi se približio kontekst u kojemu izlaze listovi u tom razdoblju proučena je literatura koja se dotiče cenzure (Rauchensteiner, Novak, Stipčević...), političkih uvjeta u zemlji, ali i gradu (Krušelj, Šadek), starokatoličkog pokreta (Patafta) i povijesti novinskog nakladništva (Brešić, Gostl i dr., Topić...).

Analiziran je tjednik koji označava novu fazu razvoja koprivničkog nakladništva i doprinosi valorizaciji koprivničkog i podravskog novinskog nakladništva te detektira Pavla Rakoša, jednog od najvažnijih suradnika koprivničkog nakladnika i tiskara Vošickog, kao jednog od važnijih suradnika lista te definira osovinu Vošicki-Rakoš kao značajan pokretački kotačić tjednika, zajedno s nekim drugim ljudima i autorima poput Stjepana Zagorca.

Ključne riječi: Demokrat, H(P)SS, Koprivnica, novine, Rakoš

Keywords: Demokrat, H(P)SS, Koprivnica, newspapers, Rakoš

1. UVOD

Koprivnički tjednik Demokrat pokrenut je 1919. godine kao »glasilo mjestne organizacije saveza hrvatskih obrtnika [za] pouku, obrt, gospodarstvo i javni život«, odnosno kao nestranački, ali itekako politički angažirani list, koji je tiskao najvažniji koprivnički nakladnik Vinko Vošicki. Rad će dati kratak pregled hrvatskog novinskog nakladništva, analizirati sadržaj novina i suradnike, a posebno će se analizirati politička opredijeljenost novina te odnos lista prema Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (odnosno Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, nakon promjene imena). Jedna od važnijih tema kojima se list bavio Reformni je pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva, koji nije bio samo vjersko pitanje nego je utjecao i na političke odnose. Ovaj je pokret u vrijeme izlaženja Demokrata najsnažniji upravo u Koprivnici, a njegov vođa Stjepan Zagorac suradnik lista. Tema reformnog pokreta važna je za list jer ga stavlja izvan konteksta lokalnog izdavaštva, a također nije riječ o (samo) vjerskom već i o političkom pitanju, u razdoblju neposredno nakon Prvog svjetskog rata, koje donosi velike promjene u čitavoj Europi, stoga je važno naglasiti je, iako se zbog opsega rada tom temom ovom prilikom nećemo baviti.

2. UVJETI U KOJIMA SE POKREĆE DEMOKRAT

Nakon raspada Austro-Ugarske, kod osnivanja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, neke će novine biti nositelji političkog djelovanja, odnosno određene političke grupacije: *Novine*, *Male Novine* i *Glas SHS*, pristupile su Narodnom vijeću (Krizman 1954: 26) i njihovi su predstavnici kandidirani za plenum Narodnog vijeća. Lorković (*Male Novine*) i Šimrak (*Novine*) ušli su u Poslovni odbor koji je trebao voditi poslove predsjedništva do konstituiranja Središnjeg odbora, a u kojem su između ostalog bili zubar Ante Pavelić i Stjepan Radić (Krizman 1954: 28-29). Nakon dvodnevni pregovora delegati su se složili »da koaliciji u Vijeću pripadne 12, Starčevićancima 6, socijaldemokratima 2, Radiću 2, radikalima 2, grupi oko *Glasa SHS* 1, onoj oko *Novina* 1 i *Malih Novina* 1 mjesto. U središnjem odboru: Koaliciji 5, Radiću, socijaldemokratima i radikalima, kao i pomenutim grupama po jedan predstavnik« (Krizman 1954: 30).

Tranter i Western smatraju da je »odrastanje u uvjetima relativnog ekonomskog obilja i fizičke sigurnosti dobra polazna točka za buduća promišljanja o kvaliteti života, odnosno, kako se preko zadovoljenih osnovnih materijalističkih (ekonomskih) potreba prirodno stiže do promišljanja o postmaterijalističkim potrebama. Valja istaknuti kako je zamijećeno da iskustvo ekonomskih poteškoća, rat, veliki društveni i politički prevrati doprinose razvoju materijalističkog koncepta vrijednosti« (Tomašević i Horvat 2012: 27).

Sve to dogodilo se u razdoblju od 1914., odnosno neposredno pred početak objavljivanja *Demokrata*. Unatoč svemu: postratnom razdoblju, aprovizaciji, skupoći, političkoj situaciji, kao i malom broju stanovnika i nepismenošću koja je u to doba još prilično visoka, 1919. godine koprivnička organizacija *Saveza hrvatskih obrtnika* počinje objavljivati glasilo za pouku, obrt, gospodarstvo i javni život, koji je imao velike ciljeve i ambicije.

3. STRUKTURA LISTA

Prva stranica lista najčešće je bila rezervirana za uvodnik koji se bavio raznim, uglavnom vanjsko-političkim, ali i domaćim političkim pitanjima i prilikama. Dužina uvodnog teksta je varirala, ali prije bi se reklo da je razlog tome nedostatak priloga koji uobičajeno idu uz njega (na prvu stranicu), nego točno određeni prostor za pojedine rubrike. Naime, uvodnik je najčešće zauzimalo pola stranice ili otprilike 2/3, širine dva od tri tiskana stupca, ali ponekad je nakon tih dužina prelazio i na drugu stranu¹, a na prvoj bi ispod njega bio drugi članak. Do 20. broja prve godine izlaženja (1919.) vrlo često radilo se o nekom od Rakoševih književnih prijevoda², koje je Vošicki ponekad objavljivao kao knjige (npr. pisci Azov i Kielland), ili Rakoševe autorske pripovijesti³, u oba slučaja potpisane nekim od njegovih pseudonima. U rukom pisanoj autobiografiji koja je također dio ostavštine koja se čuva u Državnom arhivu u Osijeku, Rakoš navodi pseudonime pod kojima je objavljivao književne prijevode (od kojih je najčešći Selim Rakošev) kao i one pod kojima je objavljivao tekstove u novinama. Od oko pola tisuće članaka koje je objavio, na neke se uopće nije potpisao, a na drugima je koristio je najviše pseudonim S, kao i slova R, L, D i druga.⁴ Prema tome, izgledno je da je i velik broj uvodnika, ali i drugih tekstova autorstvo Pavla Rakoša.

Praksa književnih priloga ili podlistaka u novinama uobičajena je i stara pojava i *Demokrat* ovdje samo prati uhdanu, provjerenu matricu. Primjerice, Šenoini romani u nastavcima su izlazili u *Obzoru*, baš kao i Zagorkin prvijenac *Roblje*, ili prvi hrvatski SF roman koji je napisao Šufflay. Brešić u *Čitanju časopisa* ističe da se čuvala praksa književnih i lirskih kutaka na stranicama dnevnih listova, navodeći poimence zadarske političke novine *Glasnik Dalmatinski* koji je imao ne samo književne tekstove već i više književnih priloga s vlastitim imenima, istarsku *Našu slogu*, zatim *Bunjevačku* i *šokačku vilu*, a

¹ Npr. *Demokrat*, broj 12, god. I, 4. svibnja 1919. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

² Primjerice brojevi 7, 14, 16, 19, 20, pod pseudonimom Selim Rakošev.

³ Primjerice brojevi 8, 11, 12, pod pseudonimom Branimir Pekarić.

⁴ Rukopis autobiografije Pavla Rakoša, Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 1.1. Osobna i obiteljska dokumentacija, kutija br. 1.

osim spomenutog *Obzora* ističe da su književnosti posebno bili otvoreni odnosno posvećeni uskršnji i božićni prilozi u *Jutarnjem listu*, *Novostima*, ali i drugim novinama (Brešić 2005: 127-128). Naposljetku, mnogi su se poznati književnici okrenuli pisanju za novine, a Gustave Flaubert istaknuo je da su pisci luksuzni radnici pa stoga nitko nije dovoljno bogat da ih plati, uslijed čega, žele li pisanjem zaraditi, autori moraju ili pisati kazališna djela ili pisati za novine (Tomašević i Horvat 2012: 59).

Druga i treća strana donosile su rubrike kao što su »Domaće vijesti«, »Narodno gospodarstvo« ili »Šport«, odnosno različite političke, komunalne i sportske vijesti kao što su izvještaji s političkih skupova i skupština raznih društava, više vijesti o Hrvatskoj seljačkoj stranci, rezultati utakmica nogometnog kluba Slaven, najave predstava, nekoliko članaka o aprovizaciji u kojima se poziva na nepravilnosti, najava novog broja časopisa *Plamen* (s imenima urednika Cesarcom i Krležom)⁵, ali i vijesti s područja poljoprivrede i vinogradarstva. Vijesti su uglavnom s koprivničkog područja, a osim njih pojavljuju se »Križevačke vijesti« te vijesti iz Đurđevca i okolnih mjesta kao što su Virje, Gola i sl. U njima se *Demokrat* (jednako prema sadržaju kao i prema području koje pokriva) jasno ogleda kao lokalna (regionalna) novina čiji utjecaj u najbolju ruku završava na obodima Podravine, s time da je riječ o novinama naglašeno okrenutim problemima i temama Koprivnice. Ono što im ide u prilog i što ih s današnje distance čini zanimljivim izvan lokalnog okvira u prvom je redu činjenica da je *Hrvatska pučka seljačka stranka* (od 1920. *Hrvatska republikanska seljačka stranka*) uvelike »izrasla« na podravskom prostoru i dala niz aktera koji su postali važni(ji) u širim političko-geografskim okvirima, kao i suradnja s nekima od njih – ne ipak nužno HSS - ovcima – kao što su Stjepan Zagorac ili Ivan Kraljić. Uz to, širem okviru doprinio je u najvećoj mjeri aktivni suradnik Pavao Rakoš svojim člancima i prijevodima strane proze, čega ne bi bilo bez Vinka Vošickog.

Ponekad su se spuštali ispod razine (barem gledano iz današnje pozicije) i objavljivali privatne vijesti, uglavnom iz života glavnog urednika Tomca. Tako u 27. broju 1920., u članku »Hvala Bogu konačno ipak«, koji navodi na pomisao da je riješeno neko veliko političko ili barem infrastrukturno pitanje, možemo pročitati kako su ljudi siti grada, parka i asfalta(!), a željni friškog zraka i prirode, zbog čega je glavni urednik »na temelju tih opravdanih jadikovka, odlučio [...] u vinogradu svake nedjelje kod lijepog vremena dati u hladovini i zelenoj travi utočišta mladim i starim nezadovoljnicima«⁶, što bi se moglo smatrati i začetkom koprivničkog seoskog turizma. Članak piše sam Tomac. U 29. broju novi je člančić (obavijest) pompozno naslova »Velika ofenziva«, koji kaže da će u Tomčevim goricama biti pečenog janjca⁷, iako je ovdje jasno da je riječ o sadržaju (polu)šaljivog karaktera. No, do kolovoza stvar se izgleda »uhvatila« pa u 32. broju imamo ozbiljnu najavu koncerta šestinskih tamburaša u vinogradu glavnog urednika.⁸ Ako ove vijesti i imaju širi značaj i doprinose razvoju gradskog života, i može ih se promatrati sa simpatijom i šarmom, objava u 40. broju posve je osobne prirode: u članku od dvadeset redaka Tomac zahvaljuje na čestitkama koje je dobio povodom imendana.⁹

Zanimljiva je i pojava kajkavskih kolumnista koji pišu pod naslovom Gospon vurednik, odnosno pod pseudonimima Durilo No. II, Šepavi domobranitelj i Štefina z' goric, a prema stilu i činjenici da svi pišu kajkavskim dijalektom, dok je ostatak novina u potpunosti na standardu, nije nemoguće da je riječ o istoj osobi.

Sadržajno gledano, u dvije godine izlaženja dvije su glavne teme kojima se bave u više brojeva: izbori (dvoji za gradsko zastupstvo pa za Ustavotvornu skupštinu) i reformni pokret nižeg katoličkog klera, tzv. starokatolički pokret. Kao glavni protagonist priče oko izbora pojavljuje se HPSS-ovac (pa HRSS-ovac) Ivan Kraljić, a u priči oko starokatoličanstva ističu se velečasni Stjepan Zagorac i, opet, Ivan Kraljić. Zanimljiv je i odnos prema Stjepanu Radiću, koji se treba promatrati kroz prizmu politič-

⁵ Što je sigurno već i sad Vošickog stavljalo pod povećalo, pogotovo u kontekstu uskoro donesene Obznane, napose kad se uzme u obzir da nije riječ o reklami već vijesti, za koju zasigurno nisu primili nikakvu naknadu, već je dakle riječ isključivo o potpori listu.

⁶ *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷ *Demokrat*, broj 29, god. II, 18. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸ *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹ *Demokrat*, broj 40, god. II, 3. listopada 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

kih uvjerenja novina s jedne strane, sukoba i/ili odnosa s Kraljićem s druge, te reformnog pokreta, kao vjerskog, ali i političkog pitanja, s treće strane.

U suradničkom smislu, već na prvi pogled primjetno je da su novine u pravom smislu riječi i naziva koje nose demokratske. Rečeno je već da su otvorene za vijesti koje govore o svim političkim opcijama, kao i za suradnike različitih političkih preferencija. Tako u istom listu imamo Zagorčev esej »Nešto o socijalizmu«¹⁰ i Rakošev članak »Strah pred boljševizmom.«¹¹, koji stoje u potpunoj suprotnosti. Zagorac u svom članku piše: »U našoj domovini razmahala se agitacija za socijalizam. Drže se brojne skupštine, na kojima se govori o svemu i svačemu ali najmanje o socijalizmu. Najviše se huška proti svećenstvu i crkvi [K]ristovoj. Govori se pače, da je Krist bio prvi socijalista, dapače čak i komunista. To znači držati svijet za budalu.«¹² Zatim nastavlja kako su i kršćani socijalisti i protivnici kapitalizma ako je riječ o zgrižanju bogatstva izrabljivanjem radnika pa čak za današnjeg čitatelja pomalo iznenađujuće, budući da je riječ o svećeniku, dodaje kako je čak i borba protiv klerikalizma koju zagovaraju boljševici bila opravdana kad je Crkva imala i svjetovnu vlast. Nadalje piše kako se protivi borbi protiv kapitalizma ako se radi o ukidanju prava vlasništva: »Takova borba nužno vodi do građanskih ratova i anarhije uvodeći razrednu borbu i razrednu diktaturu stvara od ljudi nove moderne robove komunističkoj državi. Živi primjer za to nam je današnja Rusija. [...] Seljaku je ruski boljševizam obećao zemlju i mir, ali mu je oduzeo i ono, što je prije imao. Razorio mu je njegov miran život, a djecu i roditelje povukao opet na novu klanicu.«¹³

Manje od pola godine kasnije Rakoš pak piše: »Kapitalizam i udružena buržoazija upotrebila je sva sredstva, da dokaže štetnost i opasnost nauke socijalističke. Sluge Boga i oltara potpomagali ih u borbi. [...] Mamonu, bogu zlata i srebra, koje ugodno zvuči klanjali se crkveni i svjetski dostojanstvenici. [...] Sluge Boga i oltara blagosivlju oružje i zastave i mole za pobjedu oružja. Propovjednici socijalizma opominju na razboritost i nastoje, da što više ograniče klanje ljudi. Ostaju u manjini. Razmahala se silna i gigantska borba, koja je došla do vrhunca ludosti. Padaju milijuni ljudskih života, ništi se za milijarde i milijarde materijalnih dobara. Sa ruševina ovih i iz prolivene krvi radja se u Rusiji boljševizam, tražeći obustavu neprijateljstva i obustavu klanja.«¹⁴

Potpuno različiti stavovi koji mogu ukazati na demokratskost novina, ali s druge strane i na nedostatak uređivačke politike. Iako je u prvom uvodniku istaknuto da će biti otvoreni svima pa se to na neki način može smatrati određenom uređivačkom politikom, svjetonazorski potpuno različiti tekstovi mogu proizvesti učinak da čitatelj ne zna što može očekivati od novina te se sukladno tome s njima ni identificirati. Dodajmo ovdje i to da nedostaju posljednja 3-4 retka članka, koji je prekinut u pola rečenice, iza zareza, što je očito djelovanje cenzure.

Iza Rakoševa članka slijedi opaska uredništva, što pak može biti preventivno djelovanje na očekivanu cenzuru ili popunjavanje praznog mjesta, ali isto tako i rezultat doista demokratske ideje uređivanja, gdje objavljuju čak i članke s kojima se ne slažu (barem ne u potpunosti), a ovdje to imaju potrebu naglasiti: »Primismo od našega prijatelja i uvrštujemo ovaj članak, premda se sasvim ne slažemo sa izvodima pisca. Naše je stanovište, da s o c i j a l i z a m propovijedanjem k l a s n e b o r b e proti buržoaziji ne vodi društvo k njegovu cilju nego u katastrofu. Boljševizam pak svojim n a s i l n i m i t e r o r i s t i č k i m sredstvima uništjuje najveće pravo svakoga čovjeka – slobodu mišljenja i uvjerenja [...] Što se pak tiče k o m u n i z m a, to je svakako jedan prekrasni ideal, ali smo od njegova ostvarenja još vrlo i vrlo daleko. Trebat će mnogo i mnogo raditi, dok širi krugovi shvate barem uzvišenost i ljepotu toga ideala. To bi bilo u prvom reduzadaća k r š ć a n s k e v j e r e i C r k v e, koja mora ljude pripravljati i odgajati za ostvarenje ideala jednakosti, bratstva i zajednice svih zemaljskih dobara, da se tim utre put onoj i d e a l n o j l j u b a v i m e d j u l j u d i m a, kakvu je Hrist propovijedao. Budući da mnogi službenici Crkve često zaboravljaju na tu svoju dužnost, mi ne zamjeramo

¹⁰ *Demokrat, Prilog 7. broju Demokrata*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹ *Demokrat*, broj 31, god. I, 14. rujna 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹² *Demokrat, Prilog 7. broju Demokrata*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹³ Isto.

¹⁴ *Demokrat*, broj 31, god. I, 14. rujna 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

piscu ovoga članka, što je i njima očitao koju gorku. Neka se čuje slobodan glas i slobodna kritika svih društvenih klasa, jer sve treba da se preporodi i reformira.«¹⁵

Ništa im nije bilo čudno ili u koliziji, u uredničkom smislu. Tako primjerice u istom broju novina donose Rakošev članak koji piše kako će ruski boljševizam, odnosno Marxov komunizam, sjajno dovršiti svoju borbu izvojevavši svim jadnicima sreću i zadovoljstvo, a završava riječima: »Lenjin mora pobijediti!«¹⁶, ali i vijest kako bi u gradu uskoro trebao početi izlaziti novi list, koji bi suzbijao komunizam i socijalizam.¹⁷

Sličnih primjera, koji pokazuju da su, ponekad čak u uredničkom smislu promašeno, bili otvoreni, ima kroz čitavo vrijeme izlazenja.

Bili su otvoreni svima, ali jednako tako i spremni na kritiku, što je nezahvalna pozicija u svakom vremenu, a posebno u razdoblju snažne cenzure i političkih represija, koje će uskoro dobiti zakonsko ojačanje u vidu već spomenute Obznane i Zakona o zaštiti bezbednosti i poretka u državi.

S druge strane, postoje primjeri u kojima su bili nalik prethodnim novinama, koje su napadale pojedince jer su bili druge političke boje, o čemu će više riječi biti kasnije. Radi se u prvom redu o nasrtajima na Ivana Kraljića, nakon što propadne zajednički izlazak na izbore, pisanju protiv Demokratske stranke i njihovog vođe Miloša Radančevića, a zanimljiv je i odnos prema Stjepanu Radiću, koji je također uvjetovan odnosom s Kraljićem, tj. lokalnim političkim prilikama.

4. CENZURA

Uz sve probleme koji se tih godina vežu uz izdavanje jednog (lokalnog) lista, u prvom redu činjenicu da vlada teška gospodarska situacija i da je riječ o poratnom razdoblju u kojemu još mnogo toga nije u potpunosti, uobičajenoj funkciji, dodatni problem je cenzura, o kojoj je već bilo riječi.

Cenzura je takoreći neprekidno stanje s kojim se hrvatski nakladnici novina susreću i bore od samih početaka. Zabrane novina i kažnjavanje odgovornih osoba česte su i dugo bi ih se moglo nabrajati. Tako je, primjerice, zabranjen *Pozor*, a njegov glavni urednik Ivan Perkovac osuđen na tri mjeseca zatvora, nakon čega je u Beču pokrenut *Novi Pozor* kojem će se pokušati stati na kraj tako što mu se oduzme poštanska pogodnost za Hrvatsku. Nakon toga će se časopis preseliti u Sisak, jer je Zakon o štampi u Vojnoj krajini bio povoljniji te pod imenom *Zatočnik* izlaziti do ožujka 1871. kad će biti zabranjen. Potom će izlaziti pod imenom *Branik*, dok se konačno 1. srpnja 1871. godine list ne počne objavljivati u Zagrebu kao *Obzor*. Ili, od 60 brojeva lista *Die Drau* koji je izlazio u Osijeku, 1876. godine bilo je zaplijenjeno njih 50 (Novak 2005: 39, 43). Zatim, 1883. godine hrvatskim banom postaje Khuen-Hèdervary čime počinje razdoblje snažnije represije. *Sloboda*, list sklon socijalistima, 1898. izaći će 24 puta, od čega će 23 puta biti zaplijenjen te s 200 zapljena 1884. postati list s najviše zapljena na prostoru čitave Austro-Ugarske, a odgovorni urednik zaraditi 19 sudskih rasprava i kaznu od dva mjeseca zatvora. Osim toga, listu će biti zabranjena prodaja na kioscima i knjižarama, čime bi mu zapravo ostala mogućnost prodaje putem pretplate, na što bi se teško bilo tko odlučio. List je na koncu bio zabranjen. Represija za vrijeme bana Khuen-Hèdervarya bila je stalna. *Obzor* je od 1881. do 1892. bio zaplijenjen nevjerojatnih 500 puta, a odgovorni urednik osuđen na četiri mjeseca zatvora (Novak 2005: 47-48). Novine su ipak izdržale sve te napade i izlazile sve do 1941., niz godina i zahvaljujući pokroviteljstvu biskupa Strossmayera. U njemu su, inače, surađivala značajna imena, poput Šuleka, Račkog, Šenoe, Gjalskog, Matoša i Zagorke (Brešić 2005: 77).

Sa zapljenama se nastavilo i početkom 20. stoljeća. Na izmaku 19. stoljeća, u prvoj polovici 1900. od 24 broja lista *Dom* kojemu je urednik i jedini novinar bio Antun Radić, zaplijenjeno je njih šest. List *Hrvatski pokret* do 1911. bio je zaplijenjen oko 100 puta, *Riječke novine* bile su često plijenjene i konačno zabranjene na početku Prvog svjetskog rata, a list *Hrvat* obustavljen je 1915. zbog protuaustrijskog pisanja (Novak 2005: 55, 76, 95). Ovo su tek neki primjeri, a cenzura, zabrana listova i kažnjavanja

¹⁵ Isto.

¹⁶ *Demokrat*, broj 17, god. II, 25. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁷ *Demokrat*, broj 17, god. II, 25. travnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

odgovornih osoba u listovima bilo je znatno više. Dovoljno je istaknuti da su 1903. godine, nakon odlaska bana Khuen-Hédervarya, podršku hrvatskom novinstvu dali njemački i neki oporbeni mađarski listovi, »koji su isticali da se u Hrvatskoj vlada nasiljem, tlači sloboda štampe i uvodi cenzura« (Novak 2005: 62-63).

Stipčević piše da je unatoč svim nedaćama, cenzurama i progonima novinara, novinstvo početkom 20. stoljeća ojačalo i preuzelo odlučujuću ulogu u pripremi stanovništva za događaje koji će uslijediti i kulminirati Prvim svjetskim ratom. Ali, upravo će rat donijeti nove nevolje. Banskom naredbom iz srpnja 1914. bit će zaustavljeno izlaženje više stranačkih listova, a ostalima, poput *Obzora*, *Jutarnjeg lista* ili *Novosti*, nametnuta je preventivna ratna cenzura (Stipčević 2008: 182-183).

Novinstvo je dobilo važnu ulogu već i prije rata. Upravo su novine stalno prizivale vojsku i austrijska se politika provodila uz pomoć tiska, jer su novine bile te koje su formirale ili barem utjecale na ratno raspoloženje (Rauchensteiner 2019: 37). Tijekom Srpanjske krize 1914., kad se u Beču odlučivalo krenuti u rat ili ne, novine su pojačavale ratno raspoloženje pa čak i pozivale na sukob sa Srbijom, a austrougarski ministar vanjskih poslova Berchtold »tražio je da ga se svakodnevno izvještava o tendencijama u tisku« (Rauchensteiner 2019: 85-86). U pokušaju da Italiju pridobije na stranu Austro-Ugarske, Berchtold je želio podmititi talijanske novine. Činio je to i prije, ali manjim svotama, a sada je to želio učiniti s 10 milijuna kruna (Rauchensteiner 2019: 121).

Koliko se pazilo na to da istina ne izađe na vidjelo, zorno svjedoče dva primjera koje je u svojoj opsežnoj knjizi naveo Rauchensteiner, dugogodišnji ravnatelj bečkoga Muzeja za vojnu povijest. Prvi kaže da su ratni gubici od početka rata bili veliki i službena su tijela pazila da se o tome ne piše. Tako je Ministarstvo obrane izdalo propćenje da bi novine trebale paziti što pišu čak i ako je neka vijest dobila odobrenje ratnoga odjela za tisak i da bi bilo dobro da prije objavljivanja provjere slaže li se s takvim pisanjem i nadzorni ured (Rauchensteiner 2019: 170). Dvostruka dakle provjera, košmarna atmosfera koja je kod novinara stvarala osjećaj nesigurnosti.

Drugi je primjer suprotan. Dok se kod prvog može govoriti da se pazi da se ne piše, kod drugog se u jednu ruku pazi da se piše. Naime, temelj vojnoga izvješća bile su vijesti s različitih dijelova bojišta koje su se sastavljale u operativnom odjelu vrhovnoga zapovjedništva i one su bile uglavnom realni prikazi odnosno procjene situacije. No, prije slanja dalje stvar bi se mijenjala. Već bi izvješće za Cara bilo malo drugačije, odnosno ne bi bilo posve vremenski aktualno i bilo bi izmijenjeno (što je kod Cara izazivalo nezadovoljstvo), a izmijenjena bi bila i izvješća za Ministarstvo obrane te dvojicu predsjednika vlade. Takvo, već izmijenjeno izvješće slalo se zatim ratnome odjelu za tisak gdje se s vijesti radilo do besvijesti – novinari iz Austrije, Njemačke, Ugarske, savezničkih i prijateljski nastrojenih zemalja, prevrtali su vijesti iskušavajući, kako piše Rauchensteiner, vlastiti dar čitanja između redaka. Kreativnost je ovdje dolazila do izražaja.

Autor navodi sjećanja austrijskoga pisca Karla Hansa Strobila koji je u knjizi *Das Igelhaus* zapisao svoja sjećanja iz rada u odjelu za tisak: »Sjedili su ondje lakat do lakta i svaki je nastojao lapidarni stil (šturoga sirovog izvješća) uresiti najosobnijim uvidima. Rezultat su bile zapanjujuće pojedinosti o događanjima na bojištu, [...] opisi tako opipljivo vjerni kao da su nastali na licu mjesta. [...] Bilo je virtuoza toga posla, koji su oboružani ničim drugim do Hartlebenovim turističkim vodičem po Galiciji i zemljopisnom kartom stvarali velike pozornice za... [AOK-ova] dramatična događanja« (Rauchensteiner 2019: 203). Zaključak da je bilo virtuoza nipošto nije pretjeran. Dovoljno je pogledati popis ljudi koji su radili u ratnome odjelu za tisak, pisci kao što su Robert Musil, Hugo von Hofmannsthal, Ferenc Molnár, a u posebno uspostavljenoj književnoj skupini radili su, među ostalima, još i Rainer Maria Rilke, Felix Salten i Stefan Zweig (Rauchensteiner 2019: 205).

Ivan Bulić ističe da je u Prvom svjetskom ratu, unatoč nekim ranijim, djelomičnim primjenama, cenzura po prvi put institucionalizirana, a njome su se koristile sve zaraćene države. Vlada je, s ciljem zaštite vojske, nadzirala telegrame, propusnice, pošte i carinarnice (Bulić 2012: 324-326). »Upitni sadržaji su precrtavani ili bi, konačno, bio zaustavljen cijeli članak. Trebalo je spriječiti objavljivanje teksta u kojemu su iznesene vijesti s bojišnice ili sumnjivi navodi. [...] Tako se bez prethodne dozvole moglo publicirati samo vijesti iz službenih izvora. Svi ostali članci su smjeli biti objavljeni tek nakon odobrenja Ratnog ureda za tisak ili nadležnog vojnog zapovjedništva« (Bulić 2012: 326).

U Mađarskoj je predsjednik ugarske vlade Tisza u kolovozu 1914. izdao naredbu za provedbu cenzure koja je osim zabrane vijesti koje nisu prošle cenzuru u Beču i Budimpešti, ili onih koje se odnose na vođenje rata i njegove posljedice, zabranio i objavljivanje vijesti koje govore o padanju vrijednosti novca ili o poskupljenjima prehrambenih proizvoda. S cenzurom se počelo već nakon atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu kad je proglašena prva uredba o cenzuri svih vijesti koji se odnose na taj događaj. I dok se informativni tisak i onaj građanskih stranaka toga pridržavao, frankovačka *Hrvatska* i Radićev *Dom* osuđivali su utjecaj Srbije. Supilov *Riječki novi list* stao je u obranu Srbije, a Oskar Tartaglia, član organizacije *Ujedinjenje ili smrt*¹⁸, u splitskim novinama *Zastava* napisao je članak naslovljen »U obranu Srbije, Srba i Principa«.

Ban Skerlec 27. je srpnja 1914. objavio *Izvanredne mjere za slučaj rata* s 18 banski naredbi, a jedna od njih ticala se zabrane objavljivanja vojničkih odredbi. Za nepridržavanje je bila predviđena kazna zatvora od 14 dana do 3 godine i novčana kazna u iznosu 5 000 kruna. Prva zabrana tiskanja i distribuiranja predložena je 13. kolovoza 1914., a odnosila se na *Hrvatski narod*. Rizik je bio velik, a zatvor i globa nisu bile jedine, a ni najgore mjere koje su prijetile. Naime, kršenje vojne cenzure za novinare, urednike i suradnike novina značila je mogućnost poziva u vojsku i slanja na bojišnicu, neovisno o tome jesu li bili spremni za vojnu službu. Do toga nije nužno dolazilo samo zbog kršenja cenzure već i zbog denuncijacija ili političke opredijeljenosti listova. Na bojišnici su tako završili urednik *Pokreta* Parmačević i urednik *Malih novina* Nikolatić, koji je preminuo u Karpatima (Bulić 2012: 331, 333, 335-336, 338).

I dok su praznine koje je precrtavanjem članaka u početku rata bile neupadljive, kasnije su one postajale sve veće i vidljivije (Rauchensteiner 2019: 203).

Naposlijetku, ni vrijeme nakon rata kad 1919. godine *Demokrat* počinje izlaziti nije mnogo bolje. Počet će se stvarati nova atmosfera političkih sukoba koja će se pretvoriti u šestosiječansku diktaturu uspostavljenu 1929. godine. Početak objavljivanja vrijeme je neposredno prije Obznane, donesene u prosincu 1920., kojom će biti zabranjena svaka komunistička i druga propaganda te sve njihove novine. Odnosilo se to, primjerice, i na Radićev *Dom*, jer je diktatura imala geslo »batinanjem se moraju republikanci prisiliti da kleknu pred šajkačom« (Gostl i dr. 1997: 164). Indikativno je bilo da je tzv. Vidovdanski ustav iz 1921. naizgled ukidao preventivne mjere koje bi branile izlaženje novima, osim ako iste »sadrže uvredu vladaoca ili članova kraljevskog doma, stranih državnih poglavara, narodne skupštine, neposredno pozivanje građana da silom menjaju ustav ili zemaljske zakone ili sadrže tešku povredu javnog morala« (Stipčević 2008: 184). Osim toga, u kolovozu 1921. izglasan je Zakon o zaštiti države koji je režimu dao »slobodne ruke da se pomoću policije i sudskih organa obračunava s novinarima i urednicima novina, i to ovlastima nepoznatima još od Khuenova režima« (Stipčević 2008: 184).

U takvoj atmosferi izlaziti počinje *Demokrat*.

Demokrat su antirežimske i prilično hrabre novine, koje (gotovo) bez zadržke progovaraju o političkim i drugim problemima. Iako je to vrijeme izražene cenzure i politički motiviranih uhićenja, oni ne šute već o tome pišu. Primjerice, u 28. broju Dušan Ožegović, prvi profesionalni koprivnički novinar, u uvodniku naslovljenom »Za konstituantu!« piše: »I kad je u narodu pol[č]elo tim povodom (nepoštivanjem ugovora između Narodnog vijeća i srpske vlade, i zbog loših gospodarskih i socijalnih prilika, op.a.) izbijati nezadovoljstvo umjesto da se o d s t r a n e u z r o c i toga nezadovoljstva, započelo

¹⁸ »Crna ruka, ime srpske tajne organizacije koja je organizirala ubojstvo kralja Aleksandra Obrenovića i njegove žene Dage Mašin (1903). Nezadovoljni odlukom srpske vlade iz 1909. o priznanju austrougarske aneksije BiH i raspuštanju svih dragovoljačkih i drugih neregularnih postrojbi, deset glavnih urotnika, uglavnom vojnih časnika, osnovalo je 1911. novu tajnu organizaciju 'Ujedinjenje ili smrt', na čelu s pukovnikom D. Dimitrijevićem Apisom. Članovi su joj češće nazivani crnorukci. Cilj organizacije bio je ostvariti velikosrpski vanjsko-politički program, pod izgovorom sjedinjavanja svih Srba koji su još pod austrijskom ili osmanskom vlašću. Organizacija je djelovala tajno i javno pa su postojala i dva programa, tajni je iznesen u Ustavu i Poslovniku a javni u Pijemontu. Povezuju se s pokušajem atentata na crnogorskoga kralja Nikolu ('bombaška afera', 1908), a zajedno s 'Mladom Bosnom' pripremila je atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda (28. VI. 1914). U Solunskom procesu 1917. vođe D. Dimitrijević Apis, R. Malobabić i Lj. Vulović osuđeni su za pokušaj atentata na prijestolonasljednika Aleksandra i strijeljani (1917)« (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12769>, pristupljeno 30. lipnja 2020. 18:30).

se je vrijedjanjem ustava: gušenjem slobode štampe, zabranom političkih sastanaka i progonom političkih protivnika.«¹⁹ U 29. broju pak objavljuju uvodnik naslovljen »Vlada o političkim uapšenjima«²⁰, u kojem donose vladino priopćenje o političkim uhićenjima. Riječ je o 12 osoba uhićenih zbog nedjela protiv države i dinastije Karađorđevića, među kojima je i pet pripadnika Seljačke stranke, optuženih zbog veleizdajničkog djelovanja, nakon kojeg prenose članak iz *Hrvata* koji pobija priopćenje, na pomalo čak rugalački način.²¹

No, ipak su na oprezu i opterećeni cenzorskim škarama. Zato uz Rakoševe članke u sljedećim brojevima (31 i 32) u kojima se bavi boljševizmom, objavljuju opaske uredništva u kojima iskazuju određeni odmak (ipak hrabro objavljujući članke koji su antirežimski). Rakoš ne popušta (ili tek malo popušta), i u 34. broju nastavlja s optužbama. Na prvoj stranici u članku »Obziri« pod pseudonimom S. piše: »U našoj domovini ne postoji ni relativna a kamo li apsolutna sloboda. Ova druga je uopće nemoguća, dok bi prva mogla postojati, kad se ne bi javljali različiti obziri. Ovi obziri su rak rana u našem socijalnom životu jer svi kulminiraju u tom, da se zaštititi nepravica, da se ne izvrši ono, što bi se moralo izvršiti. Obziran učitelj i činovnik, svećenik i trgovac, ministar i seljak, obrtnik pa i sam tramvajski kočijaš. Svi su oni obzirni ali uvijek prema zlu a ne prema dobru.«²²

Oplevši po svim društvenim kategorijama, uključivši naravno ministre i svećenike protiv kojih redovito piše, Rakoš nastavlja da ta obzirnost osobito vlada u službenom svijetu i da se popušta onima koji imaju kapitala, ali ne i običnim smrtnicima. »Obziri vladaju i u samom novinstvu, koje hoće, da bude slobodno da bude jedna velevlast. Baš ovi novinski obziri su posve nemoralni. Novinstvo ih ne bi smjelo imati ni uz koju cijenu. Ono bi bilo zvano, da izriče kritiku bez obzira na desno i lijevo, prema onoj narodnoj ni po bab[i] ni po stričevima već po pravdi Boga istin[it]loga. Ali baš novinstvo, ono u tom najviše griješi. Ono obično stoji u službi pojedinaca, političkih spekulanta i u službi čitavih korporacija. Svi ovi uzdržavaju novine samo zato, da mogu u njima što lakše i uspješnije veličati svoje mane i nedostatke.«²³ Ovakva otvorenost i kritičnost prema svima neće im olakšati poslovanje, a neće ih zaobići ni cenzura.

5. POLITIČKA OPREDIJELJENOST NOVINA

Nesporno je da *Demokrat* nije stranački list, ni formalno ni neformalno, u suprotnom ne bi dopuštali toliko svjetonazorskih i po pitanju političkih opcija različitih ideja i ideologija, kao što je slučaj sa spomenutim tekstovima Zagorca i Rakoša, i u tom smislu može ga se čak označiti kao prekretnicu koprivničkog novinarstva, ali ipak su bili u ovisnosti i otvoreno navijali za određenu političku opciju, pa čak i za jednu, odnosno dvije stranke. U prvom redu, njihov izdavač bila je lokalna obrtnička organizacija, a ona je djelovala u skladu s državnom organizacijom u Zagrebu. To potvrđuje pismo koje urednik Tomac piše Rakošu: »Nezaboravite da moj list nije posve samostalan već se imade pisati suglasno sa Savezom hrv. obrt. u Zagrebu«.²⁴

Uz Zagorca i Rakoša, tu su i drugi autori različitih političkih profila. Zanimljivo je, osim činjenice da se nalaze na različitim stranama, a surađuju u istom listu, da su kroz desetak godina neki od njih mijenjali politička uvjerenja. Takav je slučaj i s glavnim urednikom Mihovilom Tomcem, pravaškim prvakom i vođom frankovaca, o kojem je u policijskom izvješću sastavljenom 1931. zapisano da je bio u prijateljskim odnosima s Pavelićem, a kasnije se provladinim člancima u novinama koje će uređivati u to vrijeme svrstao na stranu režima i deklarirao Jugoslavenom (Šadek 2009: 120). Slično je i sa suradnikom lista Dušanom Ožegovićem koji je više puta mijenjao politička uvjerenja: nakon rata bio je vođa

¹⁹ *Demokrat*, broj 28, god. I, 24. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁰ *Demokrat*, broj 29, god. I, 31. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²¹ Isto.

²² *Demokrat*, broj 34, god. I, 5. listopada 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²³ Isto.

²⁴ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 24. lipnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korrespondencija, kutija br. 2.

i predsjednik komunističke organizacije u Koprivnici te s njihove liste 1920. izabran u gradsko zastupstvo (Krušelj 2001: 69), da bi kasnije postao pristaša pravaških krugova i također bio u vezi s Pavelićem: Kasnije je pak pisao afirmativne članke o karađorđevićevskom režimu (Šadek 2009: 122). Iz toga se može zaključiti da su ljudi bili prevrtljivi, ali jednako tako i da je to bilo vrijeme u kojoj je politička situacija bila složena, društveno uređenje novo i puno oprečnosti, zbog čega se bilo teško snalaziti u političkom životu.

Ipak, već u uvodniku prvog broja, u kojem pišu da će biti otvoreni prema praćenju svih političkih stranaka, izričito navode da će podupirati Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS): »Što se opet političkoga smjera ti[č]e mi ćemo podupirati koli Hrv. pučk. selj. stranku toli sve ostale političke stranke koje će zastupati i zauzimati stanovište p o d p u n e r a v n o p r a v n o s t i i s a m o o d r e d j e n j e Hrvata, Srba i Slovenaca.«²⁵ U 7. broju pojavljuje se novi članak kojim se politički svrstavaju. Na naslovnoj stranici donose tekst »Seljačka skup. u Hlebinama«²⁶, u kojem pišu kako je nakon sastanka, koji je uspješno vodio narodni zastupnik Jalžabetić a na kojemu je bilo preko 500 ljudi, u kući »starog borca za seljačka prava g. Petra Gažija u prisutnosti poznatog sada narodnog vodje u Hlebinama g. Varge« održan sastanak na kojem je među ostalim bilo »govora glede seljačkih novina, koje upravo sada ne izlaze kada bi ih najviše trebalo. G. Varga predložio je da pošto *Dom*²⁷ ne izlazi, neka bi seljačka stranka naše obrt. glasilo *Demokrat* podupirala, jer i onako zastupa interese iste za obrtništvo toli i [s] eljaštvo. G. Jalžabetić izjavio se je pripravnim naše glasilo *Demokrat* podupirati i dapače među seljačtvom širiti jer koliko on sam prati pisanje *Demokrata* dolazi do osvjedočenja da glasilo zaslužuje preporuke, jer stoji u glavnom na stanovištu suglasno sa S[eljačkom]. p[učkom]. str[ankom].«²⁸

Nakon ovog izjašnjavanja, u kojem stranka iskazuje potporu novinama, a ne obrnuto, ne treba dugo čekati na odgovor u *Novostima* te reakciju uredništva *Demokrata* koji pišu kako spomenute novine ali i *Riječ SHS*²⁹ donose noticu u kojoj iznose objede na njihov račun, pišući da je list uređivan u frankovačko-radićevskom duhu i da pišu u smislu radićevskog huškanja.³⁰ Ovome treba dodati da je i *Demokrat* u članku o primanjima učitelja kojemu ću se posvetiti kasnije, napao *Novosti*, pišući da su bile »hiper austrougarsko habsburške«.³¹ No, ova su prepucavanja zanimljiva i stoga što ukazuju da se *Demokrat* pratio i u Zagrebu te da je bio barem u određenoj mjeri relevantan list, uglavnom zahvaljujući političkim okolnostima u gradu i okolici, jer inače na njega ne bi obraćali pažnju.

²⁵ *Demokrat*, broj 1, god. I, 16. veljače 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁶ *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁷ »*Dom* je bio politički tjednik, glavno glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije Hrvatske /republikanske/ seljačke stranke (H/R/SS). Izlazio je u Zagrebu od 1900. do 1941. Prvi vlasnik, nakladnik i urednik polumjesčnika *Dom* bio je dr. Antun Radić. Od 1906. godine izlazi kao tjednik, a vlasnik i glavni urednik bio je Stjepan Radić, uz kojega list uređuje i Rudolf Herceg. Zbog čestih zapljena i zabrana novina *Dom* 1920. mijenja naziv u *Slobodni dom*, a od 6. svibnja 1925. ponovno izlazi kao *Dom*. Novine mijenjaju naziv u *Seljački dom* 1931. godine. Tijekom godine 1933. ponovno se zovu *Dom*. Od 1929. glavni urednik bio je potpredsjednik HSS-a Vladko Maček, a ostali urednici bili su Janko Tortić i Rudolf Herceg. Naklada mu se kretala od 12.000 do 80.000 primjeraka i distribuiran je po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.« (Šubic Kovačević 2016: 118-119)

²⁸ *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁹ »*Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca* bila je politički dnevnik koji je izlazio od 1. siječnja 1919. do 1931., a nastao je spajanjem *Hrvatskog pokreta* i *Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba*. Tijekom 1919. odgovorni urednik bio je Milan Matković, a glavni urednik Ivo Sporčić. Glavni su urednici 1929. bili Stojan Stojanović i Ante Kovač. [...] Od početka izlaženja bila je glasilo Demokratske stranke, a od 1925. bila je glavno glasilo Samostalne demokratske stranke. *Riječ* je bila politički dnevnik koji se nije strogo fokusirao samo na svoje stranačke pristaše, već se pokušavao različitim rubrikama svidjeti i većem krugu čitatelja.« (Šubic Kovačević 2016: 114-115)

³⁰ *Demokrat*, broj 8, god. I, 6. travnja 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³¹ *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

Nadalje, u broju 16 pojavljuje se tekst »Prijatelji seljačke demokracije«³², a u čak tri sljedeća broja, 17.³³, 18.³⁴ i 19.³⁵, poduljim se tekstom, ali za koji se ipak stječe dojam da je mogao stati u jedan broj, pod naslovom »Iz Hrvatske Pučke Seljačke Stranke« javlja Ivan Kraljić, potpisan kao seljak, ali riječ je o jednom od prvih pripadnika Hrvatske pučke seljačke stranke u Podravini, koji će na izborima u Koprivnici 17. ožujka 1920. godine premoćnom pobjedom postati gradonačelnik (Šadek 2009: 51). S druge strane, kad u 21. broju donose članak o održanoj skupštini Demokratske stranke u Novigradu Podravskom, odmah ispod naslova otisnuta je rečenica: »Umoljeni smo na uvrštenje«, čime se distanciraju od sadržaja i određene politike.³⁶ Potom u 22. broju izlazi tekst pod naslovom »Je li potrebna seljačka stranka?« u kojem nepoznat autor zaključuje da su seljački sinovi dali najviše krvi za slobodu i da nitko ne zastupa njihova prava, da nemaju ni svoje novine i da je seljačka stranka upravo u to vrijeme najpotrebnija.³⁷ Broj 26. na prvoj stranici donosi tekst »Glas seljaka«, čiji je autor povjerenik HPSS-a koji piše kako se javlja povodom obustave njihova lista *Dom*, nastavlja kako zbog skupoće novina seljak slabo prati politiku te piše: »Nakon 5 mjesecnog trajanja obustave *Doma* imao je svaki pristaša priliku i želju barem jednom zaviriti u svake novine. I ovo je bilo dostatno da ih odbaci sa uzdahom: šteta za ovaj skupi papir i radne sile, jer ne služe onomu čije su ime uzele, već onomu tko ih izdaje, dakle pojedinim strankama i ličnim interesima pojedinaca.«³⁸ Tekst se nastavlja i završava u 27. broju novina.

Zanimljiva situacija događa se u 32. broju u kojemu se, identično kao i u prethodnom broju (u kojem zagovara boljševizam), tekstom javlja Pavao Rakoš (i ovaj put potpisan pseudonimom S.) iza kojeg opet slijedi opaska uredništva. U tekstu »Seljački interesi«³⁹ ovaj put piše protiv *Riječi Hrvata, Srba i Slovenaca*⁴⁰ i Demokratske stranke gdje tvrdi kako je samo seljačka stranka kadra braniti interese seljaka. »Svi oni, koji viču proti seljačkoj stranci, vi[č]u samo zato jer se boje narodnog suda, koji je za njih naprosto neizbježiv.«⁴¹ Uredništvo u svojem odgovoru piše: »Kako je naš list izvan svih političkih stranaka, te ide za tim, da štiti p r a v e d n e interese s v i h slojeva naroda, mi rado ustupamo prostora svakomu članku, koji ide za zaštitom opravdanih interesa pripadnika seljačkoga stališa. Ali smo ujedno žestoki protivnici svakoga k l a s n o g a e k s k l u z i v i z m a t.j. diktature jednoga stališa nad drugim.«⁴² Kažu kako se ne mogu oduševljavati za posebne seljačke, obrtničke, trgovačke i druge stranke, već samo za njihove organizacije. »Ipak jer hoćemo da naš list bude slobodna arena za razpravljanje svih vitalnih pitanja našega naroda, ustupamo prostora i ljudima gornjega mišljenja.«⁴³ Ovdje je vidljiv njihov otklon od seljačke stranke, ali prije je riječ o tome da paze što će misliti obrtnici, nego što im smetaju seljaci.

Ipak se u novinama pojavljuje niz članaka koji se bavi pitanjima seljaštva i seljačke stranke, a ne promonarhijskih stranaka, poput Demokratske stranke Svetozara Pribičevića, istaknutog zagovornika unitarističke države. Dapače, u 35. broju objavljuju članak »Seljačka stranka« u kojem staju u obranu Stjepana Radića, kojeg također nisu podržavali, čak ni kad su pisali o seljačkoj stranci. Izravno, otvoreno pišu: »Mnogi naši političari krivo misle, da će dotući seljačku stranku time, što su zatvorili vođu njezinoga Stjepana Radića, što su obustavili sve organe seljačke stranke [...]. Ovime oni ne samo, da

³² *Demokrat*, broj 16, god. I, 1. lipnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³³ *Demokrat*, broj 17, god. I, 8. lipnja 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁴ *Demokrat*, broj 18, god. I, 15. lipnja 1919. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁵ *Demokrat*, broj 19, god. I, 22. lipnja 1919. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁶ *Demokrat*, broj 20, god. I, 29. lipnja 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁷ *Demokrat*, broj 22, god. I, 13. srpnja 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁸ *Demokrat*, broj 26, god. I, 10. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁹ *Demokrat*, broj 32, god. I, 21. rujna 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁴⁰ Novine se zapravo zovu *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca*, (ne)namjerno je promijenio naslov. Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

slabe seljačku stranku već je naprotiv jačaju. [...] Tu ne će pomoći ni Demetrović⁴⁴ sa svojim pisanjem, a ne će ni Dojčić.⁴⁵ Primjer potpore seljačkoj stranci vidljiv je i u 44. broju izašlom u prosincu 1919. u kojemu Raić piše o seljačkom staležu i pita, misleći na vlast: »Zar misle da su time što su se na temelju Austro-Madžarske naredbe od 27 srpnja 1914 riješili buntovnog *Doma* ušutkali i zadnji ogorčeni glas seljaštva?«⁴⁶ Iza tog pitanja na djelu je cenzura, zbog koje nedostaje gotovo četvrtina stupca, nakon čega se članak nastavlja.⁴⁷ Na istoj je strani i nepotpisani »Odgovor g. Gjuri Ljubiću na članak Jugoslavija i seljaštvo« u kojem autor piše odgovor njegovoj »novoj agrarnoj stranci«, a gdje stoji da »Stjepan Radić [...] jest svoj život žrtvovao za prosvjetu seljaštva, on za nas i danas trpi, on se za nas žrtvuje.«⁴⁸ Dalje uspoređuje koprivničkog bravara Brozovića, koji je izumio »Utilior«, od čega je lijepo zaradio pa su svi bravari bili ljubomorni i tvrdili da bi i oni znali takvu peć napraviti, s osnivanjima novih seljačkih stranaka: »Tako se s Radićevom H. P. S. S. radi. B r a t e s e l j a č e i m a l i o b r t n i i č e ! Za tebe nema bolje stranke od seljačke. A što koprivnički seljaci ne mogu složiti se s obrtnicima, čudim se.«⁴⁹

I nisu se složili. Podjele su vidljive i u pismu glavnog urednika Tomca koji 5. listopada 1919. u pismu Rakošu kaže kako se pripovijeda po gradu da će u Koprivnici uskoro izaći novi list Seljačke stranke koji će biti »ustuk našem. To su Vam lokalne stare koprivničke svadje. Vedit ćemo što i kako će pisati pa ćemo prema tome zauzeti naše stanovište.«⁵⁰

U prvom broju novog, drugoga godišta novina, u siječnju 1920. Tomac piše članak »Nek pravedna javnost sudi«⁵¹ te piše kako nije istina da krivnja zbog nepostignutog sporazuma oko zajedničkog izlaska na izbore obrtničke organizacije i HPSS-a leži na obrtnicima. Nastavlja kako su na skupštinu svoje organizacije pozvali Kraljića i predložili suradnju na što je on rekao da će to moći reći nakon sastanka. Ispalo je da su u »drugom izborništvu« rekli da nema mjesta obrtnicima, zbog čega se Kraljić ispričavao, uz obrazloženje da se mora prikloniti većini, piše Tomac pa nastavlja kako je Kraljić trebao stati pred svoje pristaše i između ostalog reći: »Od onoga dana kada je obustavljen *Dom* mi nemamo naše

⁴⁴ »Demetrović, Eugen, hrvatski novinar, izdavač i političar (Jastrebarsko, 6. II. 1880 – Zagreb, 4. IV. 1934). Školovao se u Zagrebu, Pragu i Beču. Prve članke objavio je 1898. u listu *Pobratim*. God. 1901. pokrenuo je socijalistički list za seljaštvo *Narodna volja* a 1902. nastanio se u Zagrebu. Sudjelovao je u narodnom pokretu 1903. S bratom Jurjem i sa skupinom mladih hrvatskih intelektualaca 1904. pokrenuo je izdavanje književno-političkog časopisa *Naša snaga*. God. 1905. Demetrović i brat pristupili su Socijaldemokratskoj stranci i počeli uređivati njezino glasila *Slobodna riječ*. Tijekom I. svjetskog rata Demetrović je napustio socijalistički pokret i prihvatio uredništvo *Jutarnjega lista*, koji je uskoro, zahvaljujući njegovim intervencijama, postao najtiražniji zagrebački dnevnik. U razdoblju Kraljevine SHS Demetrović se u političkom smislu uglavnom priklanjao grupacijama na vlasti. U to doba, do 1926., rukovodio je poduzećem Tipografija d. d., najvećim grafičkim zavodom u zemlji. God. 1927., uz pomoć poduzetnika Tonija Schlegela, postao je redaktor i suvlasnik *Morgenblatta* i *Jugoslavenskoga Lloyd*a, a god. 1930. pokrenuo je komercijalni ilustrirani tjednik *Zora* i stručni list *Kurir*. Demetrović je u novinarstvo unio mnogo novosti: u listovima koje je uređivao utemeljio je, uz ostalo, i stalnu športsku i gospodarsku rubriku, inzistirajući pritom na komercijalnim temama. Njegov urednički stil postao je svojevrsnim modelom, koji se dugo primjenjivao u hrvatskom novinarstvu.« (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14489>, pristupljeno 16. siječnja 2019. 16:25.)

⁴⁵ Pretpostavljam da misli na Stjepana Dojčića, koji je 1919. u vlastitoj nakladi tiskao tekst *Tko je lopov? Stjepan Dojčić ili Stjepan Radić?* Već s 11 godina dao je prvi iskaz nakon što je zbacio državni grb u jurišu na gospodski dvor u rodnom Ludbregu. Kao mladić odselio je u SAD. S 20 godina odlučuje se na povratak u Hrvatsku s idejom da ustrijeli bana Cuvaja. Urednik njujorškog lista *Hrvatsko svjetlo* Krešić savjetuje mu da se javi Supilu, Vukiću i Radiću. Potonjem se javio u listopadu 1912. i rekao što planira, no nije dobio podršku. Na Cuvajevo mjesto 1913. dolazi Tisza, a Vladu preuzima Ivan Skerlec na kojeg Dojčić puca i ranjava ga u ruku nakon blagoslova zagrebačke katedrale, za što je osuđen na 16 godina robije (Burica i Ninčević 2008: 77). Nakon I. svjetskog rata je amnestiran.

⁴⁶ *Demokrat*, broj 44, god. I, 14. prosinca 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 5. listopada 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

⁵¹ *Demokrat*, broj 1, god. II, 4. siječnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

seljačke novine, a ipak svi znadete i priznati morate da je *Demokrat* vlasništvo obrtne organizacije pa taj *Demokrat* u svojem prvom broju piše, da će bezuvjetno u prvom pogledu podupirati seljačku stranku. Moramo priznati, da je *Demokrat* do danas svoje obećanje i održao. Uzmite od prvog do zadnjeg broja pa će te se uvjeriti, da skoro u svakom broju više ima članaka u prilog seljačtvu, nego obrtništva.⁵²

Na navedenim primjerima vidi se da je tome tako. Ne samo da su podupirali stranku, već je o njoj pisao i sam Kraljić, kandidat na izborima i budući gradonačelnik. Sigurno je da su se obrtnici, posebice uredništvo *Demokrata*, osjećali izdano, ili barem nelagodno ovakvim razvojem situacije. Stoga ne čudi poduži Tomčev tekst, kao ni njegov ton, u kojemu u usta stavlja riječi samom Kraljiću, kao ni to što se u istom broju pojavljuje zahtjev (potpisan s »Obrtnici«) da se iz obrtničke organizacije isključe oni za koje su čuli da su na posljednjim gradskim izborima glasali protiv organizacije i da se njihova imena objave u *Demokratu*. Uredništvo ga u opasci otisnutoj odmah ispod, iako prihvaćajući da je posve opravdan, ipak odbija, smatrajući da bi to uoči novih izbora bilo »nepodesno«.⁵³

Nakon toga novine se odmiču od HPSS-a i seljaka, a više se fokusiraju na obrtništvo. Tako se uvodnik drugog broja, »Obrtnici na okup«, bavi isključivo obrtnicima, nijednom riječju ne spominjući seljake ili ratare, čega prije nije bilo.⁵⁴ Opet se pojavljuje tekst pod naslovom »Tražimo imena«, kao odgovor na »dizanje prašine« zbog objave prvotnog članka i reakcija koje su uslijedile, čime se zapravo sukob između seljaka i obrtnika održava u žiži javnosti uoči očekivanih izbora.⁵⁵

Podijeljene strane u trećem broju pokušava pomiriti rođeni Koprivničanac dr. Rudolf Horvat, inače HPSS-ovac. U uvodniku lista (što također potvrđuje da su obrtnici za suradnju odnosno koaliciju te da je za raskid zaslužniji HPSS) dr. Horvat piše da je duboko žalostan zbog »opreke« između obrtnika i seljaka, kojoj je, kako je čuo, uzrok jal koji obrtnici osjećaju prema seljacima, koji su tijekom rata i nakon njega skupo prodavali svoje proizvode, dok se poljoprivrednici pak ljute na cijene koje obrtnici traže za svoje usluge.⁵⁶ Ništa neouobičajeno i nepoznato, moglo bi se reći. U nastavku piše o problemima i zaslugama jednih i drugih, djelujući kao medijator, poručujući im da odbace jal i natječu se u ljubavi prema Hrvatskoj i Koprivnici te dodaje: »Kod posljednjih gradskih izbora vidjelo se da je ,hrvatska pučka seljačka stranka' u Koprivnici vrlo jaka, jer je dobila većinu zastupnika. Ja bih rado u toj stranci vidjeti i obrtnike [...]. Koprivnički obrtnici bijahu vazda žarki rodoljubi hrvatski, a to su hvala Bogu i sada, kada ih domovina najviše treba. Glavni odbor ,seljačke stranke' u Zagrebu stvorio je zaključak, da se u gradske izbore može poći složno sa drugim rodoljubnim strankama. Svrha nam je, da svuda rušimo kandidate Pribičevićeve ,Demokratske stranke'. Dosljedno tomu zaključku molim pravke i povjerenike ,hrvatske pučke seljačke stranke' u Koprivnici, da se prigodom narednih gradskih izbora sporazume s rodoljubnim obrtnicima. [...] Zato milim svojim zemljacima dovikujem: ,Složno u gradske izbore!'«⁵⁷ Na kraju dr. Horvat piše da se sastavi jedna lista, i ne gubi snaga u besmislenoj borbi.

Već u sljedećem, 4. broju, odnosno u njegovu prilogu, Albert Comisso, koji u prethodnom broju piše o potrebi osnivanja seljačke banke, sad pojašnjava zašto bi takva banka bila potreba, a na više od jedne stranice, najdužim tekstom u jednom broju od početka izlaženja novina, objavljuje esej »Naš seljak (iz prošlosti u sadašnjost)«⁵⁸, kojim pojašnjava zašto je seljak neodgojen i tup. Tekst započinje tvrdnjom da te seljak poznaje samo do onda dokle te treba pa piše da seljak nije takav kakav jest po rođenju, jer smo svi rođeni jednaki, već zbog lošeg odgoja. Nadalje piše: »Roditelj koji i sam nije bolje odgojen, nemože bolje naučiti svoje dijete od onog što i sam znade. [...] Čovjek se oplemenjuje postepeno, inteligentniji roditelj imat će inteligentniju djecu, a jer je naš žalostni seljak zaostao duševno za svojim

⁵² Isto.

⁵³ Isto, str. 3.

⁵⁴ *Demokrat*, broj 2, god. II, 11. siječnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵⁵ Isto, str. 3.

⁵⁶ *Demokrat*, broj 3, god. II, 18. siječnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ *Demokrat*, broj 4, god. II, *Prilog Demokratu*, 25. siječnja 1920. 5. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

zapadnim drugovima, zaostala su mu i djeca.«⁵⁹ Zatim elaborira kako su za seljački status i ponašanje krivi političari, uslijed čega se seljak okrenuo lukavstvu: naučio se govoriti što vladajući očekuju i davanju mita (puran, odojak, pijetao). Kuće su seljačke prljave, a higijena nikakva, za što krivi općinare i »popa«, koji u kuću dođe samo jednom godišnje. Nastavlja kako iz raznih svađa nastaju nove stranke i kako se tako dijeli narod te kako zbog jala propadaju pojedinačni pokušaji da se nešto učini. »Konačno dolazi politika. Oh, ta nezahvalna tetka. Čast poštovanoj iznimki ali još uvijek ima razmjerno malo seljaka koji čitaj[u] novine, dnevnike itd. Jedan ili više njih načitanih, kojih vrlo malo ima drži 2-3 novine, sam za sebe ili zajedno, taj i ti donekle shvaćaju položaj. – i ti su pristaše stanovite stranke rekli bi iz osvedočenja. Drugi dio čita samo jedan list i to onog svoje stranke kojoj je pristaša agitacijom popa, učitelja, itd. i ti postaju zagrižljivi strančari. Treći dio prati koje kakovi strančarski tjednik, ti priklanjaju istoj stranci ali nestalno. Većina ih je koji ne čitaju to je ,masa' koja se daje štono kažu voditi, jedan strančar inteligenat, ako prem osvjedočen o neispravnosti one politike koju podupire ili slijedi za volju »briljiranja« da imade masu za sobom u stanju je sve zvesti makar država pošla u propast.«⁶⁰

Esej završava riječima kako je seljaku potrebno jedinstvo i stoga samo jedna, jedinstvena seljačka organizacija. Naravno da nakon ovog izravnog napada nije moglo biti govora o zajedničkom izlasku na izbore. Osim toga, *Demokrat* nastavlja s pokušajem destabilizacije seljaka – u 5. broju pišu kako među seljake zalaze različiti agenti⁶¹, a u 6. donose Rakošev članak »Što je najpotrebnije seljaštvu?«⁶² u kojem piše da nema ništa protiv toga da seljaci pišu za novine, ali ne na način na koji to čine novinari-seljaci u Demetrovićevim *Pučkim novinama* koji »tjeraju vodu na mlin Demetrovićev i njegove stranke« čime »negativno djeluju na odgoj svoje seljačke braće«. U istom broju donose i obavijest o skupštini HPSS-a na kojoj će jedina točka dnevnog reda biti gradski izbori, ispod kojeg je opet opaska uredništva koje radosno i od srca pozdravlja »ovaj prvi korak, koji vodi k slogi i zbliženju svih slojeva stanovništva.«⁶³ Sljedeći, 7. broj novina izvješćuje da je održana skupština HPSS-a na kojoj je Kraljić predložio da se sastavi jedna lista na kojoj će biti zastupljene sve skupine pučanstva, među kojima dakako i obrtnici, a koji je bio jednoglasno prihvaćen.⁶⁴ U *Demokratu* se ipak pitaju »koliko je istine u verzijama koje gradom kolaju, najme da se hoće od jedne strane ova nakana složnog i bratskog sporazuma omesti i opet nastojati, da se u gradske izbore uvuče ona nevidljiva crvena nit, koja je već toliko zla, napose što se našeg grada tiče prouzročila, a to je nesretna politika, kojoj nebi smjelo biti mjesta u gradskoj općini?«⁶⁵

Kako god, u idućem broju ne rogo bore protiv HPSS-a i ne bave se pitanjima seljaka. Objavljuju poziv na skupštinu svoje, obrtničke organizacije⁶⁶ i jasno je da su pregovori u tijeku te da prije zauzimanja jasnih pozicija vlada određeno primirje naspram Seljačke stranke i seljačkog staleža. Umjesto toga, tekstem »U oči gradskih izbora« obraćaju se buržoaziji, pišući da se gradom više godina loše upravlja za što očito krive njih te pišu: »Zato plemenita buržoazijo počivaj u miru[,] snivaj slatki sanak, jer sve je propalo, slijepi su progledali.«⁶⁷ U tom broju donose i tekst u kojem se pozitivno izražavaju o komunizmu odnosno bolševizmu koji će ujediniti sve ljude, a kojem će se morati pokoriti i kapitalizam, »koji će zauvijek nestati u zadovoljnom čovječanstvu.«⁶⁸

Tjedan dana kasnije, *Demokrat* se vraća na stari smjer i objavljuje članak pod naslovom »Najjača stranka« kojim podupire HPSS i Radića. Ponavljaju u više navrata izneseno mišljenje kako gospoda ne

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ *Demokrat*, broj 4, god. II, *Prilog Demokratu*, 25. siječnja 1920. 5-6. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶¹ Članak »Seljaci na okupu.«, *Demokrat*, broj 5, god. II, 1. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶² *Demokrat*, broj 6, god. II, 8. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶³ *Demokrat*, broj 6, god. II, 8. veljače 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁴ *Demokrat*, broj 7, god. II, 15. veljače 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ *Demokrat*, broj 8, god. II, 22. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁷ Isto, str. 3.

⁶⁸ Isto, str. 1-2.

mogu raditi za seljake i kako ih stalno izigravaju (opet se dotičući Demetrovićevih *Pučkih novina*) te zaključuju: »Seljaci će se uza sve to naći na okupu. To ne će biti ni u jednoj od dosadanih starijih političkih stranaka. Proces seljačkog okupljanja izvršit će se samo u „seljačkoj stranci“ osnovanoj po braći Radićima. Ovo je jedina stranka, u kojoj će se moći okupiti bar hrvatski seljaci koji imaju smisla za javan politički život. Ova će stranka biti matica budućoj jugoslavenskoj stranci [...]. Uzalud je nastojanje svih naših političkih stranaka, da što više seljaka osvoje za svoje političke programe, jer im to nikad ne će poći za rukom. Naprotiv morao bi se dogoditi obratan proces, to jest, da što više inteligencije ulazi u seljačku stranku, kojoj je budućnost sjajna.«⁶⁹ Nastavljaju kako će ta stranka oko sebe okupiti barem 60 posto seljaka (koji čine 80 posto ukupnog stanovništva) budući da je to jedina stranka koja je »istin-ski odlučila da brani seljačke interese.«⁷⁰

Očito je i skupština obrtničke organizacije zaključila da se na izbore ide s HPSS-om i izgledno je da je zajednička lista dogovorena. Doista, na trećoj stranici donose vijest da je skupština održana i da će se opunomoćenici javiti Kraljiću radi dogovora oko kandidata te pozivaju Hrvatsku zajednicu, Činovničku organizaciju, Trgovački savez i intelektualce da dostave imena svojih opunomoćenika, inače će se smatrati da ne žele biti ove koalicije.⁷¹ U 10. broju nastavljaju u jednakom tonu, izvješćujući kratko da će izbori biti 17. i da se može očekivati da će se na izbore ići s jednom listom sastavljenom od svih staleških grupa, o čemu će izvjestiti u sljedećem broju, a donose i članak da je Stjepan Radić nakon 11 mjeseci zatvora (u kojima niti je bio preslušan niti mu je bila uručena optužnica) pušten na slobodu pa je jasno da je bio politička žrtva bivše Vlade te dodaju da se to mora osuditi i od strane pristaša Vlade kao i Demokratske stranke.⁷² Do toga ipak nije došlo.

U 11. broju *Demokrat* donosi kandidacijsku listu obrtnice organizacije, ali i pismo kojim, očito nakon neuspjelih poregovora, udara po Kraljiću, i to preko pisma Miloša Radančevića⁷³, jednog od istaknutijih pripadnika Demokratske stranke. Naslovljeno je to »Povodom gradskih izbora«, u kojem piše da pred sobom ima letak Hrvatske narodne zajednice te nastavlja: »Medju redovima proglašuje ovaj letak demokrate za nešto vrlo opasnoga i ističe svoj rad oko prikupljanja narodne snage za razbijanje dem. stranke i njene politike. [...] Njegovi praporci u Koprivnici pružaju papak i vele, da će naša država biti uređjena na federalističkom temelju. Bog zna, da li nastoje tako i njihovi saveznici srpski radikali, koji ovu državu proglašuju za Veliku Srbiju? [...] Vi ste Ivana Kraljića uspodigli i naučili ga politizirati, a sada teško podnosite njegovu nadmoć. Vi ste ga pravili ponovo poštenim i onda, kada je sudbeno utvrđen kradljivcem i davali mu svjedodžbu poštenja. [...] Kraljićev učitelj vodja Stipa Radić je nekon-zekventan[.] Pa takav je i Kraljić i nije čudo, da vas je nasamario ili, – kako sami priznajete, – prevario. Nije to ni prvi ni posljednji put. On radje stupa u savez sa komunistama nego li s vama. Čuška vas i hoće komuniste prikazati boljima od vas.«⁷⁴ Ispod teksta opet slijedi opaska uredništva kojom kažu kako su objavili pismo zbog nepristranosti, ali ubuduće mole da svi to rade preko letaka, jer pretplatnici ponekad teško uvažavaju i shvaćaju takvu nepristranost.⁷⁵

Kraljić i HPSS kao najjača organizacija tražili su za sebe 14 mandata, dok je preostalih deset trebalo podijeliti među ostalim organizacijama. Hrvatska zajednica nije se složila i zajednička lista nije sastavljena te su na kraju na izborima bile čak četiri liste: HPSS-a, Radničke organizacije, Obrtnice organizacije i Hrvatske zajednice koja je listu sastavila s Činovničkom organizacijom i Savezom trgovaca. Ivan

⁶⁹ *Demokrat*, broj 9, god. II, 29. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁰ Isto, str. 2.

⁷¹ Isto, str. 3.

⁷² *Demokrat*, broj 10, god. II, 7. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷³ Miloš Radančević je, »pokušavajući organizirati stranačke ogranke, [on je] održavao skupove po podravskim selima, koji uglavnom nisu uspijevali. Tako je 1919. sazvao skup u Novigradu, računavši na podršku Srba u okolnim selima, na kojem je pokušavao obrazložiti stranački program, no bio je stalno prekidan i narod nije odobravao njegov stav.« (Šadek 2009: 53). Radančević je slično prolazio i u drugim mjestima, gdje je branio poteze beogradske vlade i govorio o nadolazećim lokalnim izborima, a koprivničkim je strankama zamjerao popustljivost prema politici HPSS-a, jer da radićevci surađuju s komunistima (Šadek 2009: 54).

⁷⁴ *Demokrat*, broj 11, god. II, 14. ožujka 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁵ Isto.

Kraljić i HPSS ozbiljno su ušli u kampanju i u svakoj su ulici odredili povjerenike koji su djelovali za uspjeh liste. Izbori su održani 17. ožujka 1920.⁷⁶, a HPSS je odnio premoćnu pobjedu osvojivši 17 od 24 mandata i Ivan Kraljić postao je gradonačelnik. Po dva mandata osvojile su Obrtna organizacija i Hrvatska zajednica dok su Činovnička organizacija, Savez trgovaca i Radnička organizacija (komunisti) osvojili po jedan mandat.

Obrtnici su za po njih loš izborni rezultat krivnju svalili na Hrvatsku zajednicu koja je pregovarala samo s HPSS-om, ignorirajući ostale potencijalne koalicijske partnere, a kad su pregovori s HPSS-om propali, okrenuli su se stvaranju liste protiv seljačke stranke. Kako im to nije uspjelo, na izbore su odlučili izaći samostalno i to je bio kraj ideje o zajedničkoj listi (Šadek 2009: 51).

Na koncu je ispalo da je i Radančević bio djelomično u pravu. Naime, gradski je HPSS svoju politiku i viđenje državnog uređenja temeljio na republikanizmu. »U tom smjeru je, prilikom prisege na konstitutivnoj sjednici novoizabranoga gradskog vodstva, Ivan Kraljić izjavio da će Seljačka stranka pod pritiskom okolnosti položiti prisegu kralju Petru, no drže je protuzakonitom sve dok zakonodavna skupština ne odredi oblik države. Međutim, vlada je proglasila nevaljanim sve mandate gradskih zastupnika koji su prisegu polagali uz određenu ogradu. Mnoga gradska i općinska vijeća nakon toga su raspuštena pa se slično očekivalo i u Koprivnici. No, Kraljić tada čini potez koji će kompromitirati njegovu dosljednost te ga izložiti raznim kritikama u lokalnom tisku. Koprivničko gradsko vodstvo odlučilo je ponoviti prisegu vjernosti kralju bez ikakvih ograda, opravdavajući to potrebom da Koprivnica treba imati vodstvo jer novim bezvlašćem gradu prijeti katastrofa« (Šadek 2009: 51-52).

Može se pretpostaviti kako su se osjećali u *Demokrati* kad je čovjek kojem su donedavno davali značajan prostor u novinama, preko noći odustao od ideje republikanizma i demokracije (ili barem izdao ono za što se zalagao) te se okrenuo kralju i monarhizmu. Nakon 12. broja u kojem Tomac piše o krivnji Hrvatske zajednice, stvari se, barem što se tiče izbora završavaju, ali se politički sukobi na stranicama novina ne smiruju. U istom tom broju novoizabrani gradonačelnik Kraljić, pozivajući se na 16. članak Zakona o tisku, odgovara Radančeviću, čime se *Demokrat* na trenutke pretvara u novine koje bi se moglo nazvati senzacionalističkim, jer riječ je o raspravi na osobnoj razini. Kraljić piše: »Za vrijeme prevrata bilo je preostalo od Austro-Ugarske vojne uprave u barakama par desetak[a] konja i kola i drugih stvari i to se je sve u para dana na dražbi prodalo i odmah na koncu dražbe porodila se vatra i to baš u pisarni, gdje su bile knjige i računi i tobože imali su i tamo novci biti, koje je vodio g. Miloš Radančević kao nadporučnik i zgorilo je sve i stime je svršila uprava taborišta u Koprivnici. Nakon godinu dana, kupio je Miloš Radančević kuću [...] za 300.000 slovom tristo hiljada? Zna Miloš najbolje sam kakav je!«⁷⁷ Umjesto Radančevićeve odgovora, u sljedećem broju imamo obavijest odvjetnika dr. Vidušića koji piše da je protiv Kraljića dignuo tužbu državnom odvjetništvu u Bjelovaru i javno iskazuje da će mu za svaku dokazanu tvrdnju dati 1000 kruna.⁷⁸ No, Radančević ipak odgovara, ali tek u 17. broju, jer ga, kako kaže, ljudi ispituju o tome.⁷⁹

Uredništvu *Demokrata* treba priznati da je i nakon razilaženja pokušao ostati otvoren, napose prema HPSS-u, kojeg u 14. broju brani (napadajući pritom Demokratsku stranku, odnosno demokratske listove) pišući da se Radić žigoše kao veleizdajnik.⁸⁰ U 15. broju opet se više posvećuju problemima seljaka, a ne obrtnika, donoseći na prvoj stranici tekst pod naslovom »Organizacija seljaka«⁸¹, kao i u 16. broju u kojemu na prvoj strani objavljuju članak »Za podizanje poljoprivredne proizvodnje«.⁸²

⁷⁶ »Biračko pravo imali su porezni obveznici s navršenom 21 godinom života, a glasovalo se javno. Pravo glasa na ovim izborima imale su i žene. Izborima su mogle pristupiti stranke koje su ondje imale ogranke i izvanstranačke ili cehovske liste. Glasovalo se tako da se gumena kuglica ispusti u kutiju stranačke liste koju je birač izabrao« (Šadek 2009: 49).

⁷⁷ *Demokrat*, broj 12, god. II, 21. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁸ *Demokrat*, broj 13, god. II, 28. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁹ *Demokrat*, broj 17, god. II, 25. travnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁰ *Demokrat*, broj 14, god. II, 4. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸¹ *Demokrat*, broj 15, god. II, 11. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸² *Demokrat*, broj 16, god. II, 18. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

S druge strane, u narednim brojevima otvoreno pišu protiv gradonačelnika Kraljića. Napadaju ga zbog, ni više ni manje, nezakonite kupnje pastuha. »Doznajemo da je pastuh 3-4 god. star, špičast na noge burlav, kao da mu mrtve kosti rastu, na prve noge slabi rog, kopita neodgovaraju, a osim toga mu obadvije prve noge stoje polulievo«, piše Tomac, dodajući da je konj preskup i da se osim toga morala ishoditi dozvola gradskog zastupstva, a kupnja obaviti uz prisutnost vještaka, gradskog veterinara Vodehnala.⁸³ U sljedećem broju izvješćuju o sjednici gradskog zastupstva, ističući nepristojno ponašanje gradonačelnika koji je zastupniku i obrtniku dovikivao da sve proda i odseli, ako ne želi plaćati nove namete o kojima su govorili, pozivaju veterinara da se izjasni je li istina da je bio upoznat s kupnjom pastuha, ali službeno spriječen sudjelovati kod kupoprodaje. Konačno, glasalo se za naknadno odobrenje kupljenog pastuha, gdje su doživjeli razočaranje. Naime, za kupnju je glasao i njihov suradnik Dušan Ožegović, koji je tako podržao Kraljića. »Budimo posve iskreni našeg Dušana predstavljali smo si u posve drugom svijetlu. Shvaćamo ga donekle on bi želio nekako ugoditi levo i desno, ali to će mu se bezuvjetno osvetiti«⁸⁴, zaključuju. Gradonačelnika u istom broju pritišću još jednim člankom, odnosno pismom poljoprivrednika Stjepana Nemca (ili je barem tako potpisano). On piše o suđenju, odnosno tužbi koju je Kraljić podnio protiv nekoliko osoba, a tiče se optužbi da nije naplatio gradska drva koja je prodao, oštetivši time grad. »Gosp. Kraljić priznao je da nije ubrao svotu od 140 K od Pavla Vutuca za kupljeno gradsko drvo«⁸⁵, o čemu je *Demokrat* pisao u prosincu 1919. Kraljić se branio na slab način, što je čudno budući je on taj koji je podnio tužbu i neovisno o tome što su ga uzeli za zub, ne prelaze granicu dobrog ukusa i izvršavaju funkciju koju bi javni medij i trebao imati, a to je da nadzire rad političara i o tome obavješćuje javnost. Kako stoji u pismu, Kraljić na upit suca kako mu je račun bio dobar, ako nije naplatio prodanu parcelu odgovara da su ljudi u podne otišli na ručak u vinograd i pijani se vratili natrag na dražbu zbog čega su mnogi više uplatili. No čak se i u ovom slabom odgovoru gradonačelnik zapetljao: »Ovo takodjer ne odgovara istini. Jer je jedan čovjek tvrdio da je više platio nego što ga pripada, pa zahtijevao više uplaćeni novac natrag, ali mug. K. – nije htio povratiti tvrdeći da nije više primio?«⁸⁶

Nakon toga (dva broja kasnije), zbog slučaja s pastuhom, objavljuju članak »Ostavka gradonačelnika«.⁸⁷ Kažu kako se ispostavilo da nije istina ono što je na sjednici tvrdio Kraljić – da je veterinar bio upoznat s kupnjom pastuha i da mu stoga ne preostaje ništa drugo, već odstupiti, a kažu da čak ni time stvar s kupnjom pastuha neće biti završena, već bi moglo biti i drugih neugodnih posljedica, aludirajući na sud.⁸⁸ Zanimljivo postaje u 24. broju, gdje na više od pola prve stranice donose članak koji se opet bavi (i) Kraljićem, a koji bi se trebao nastaviti i u sljedećem broju, kako stoji na kraju članka.⁸⁹ Naime, Kraljić i HPSS svoju su kampanju temeljili na republikanizmu i na konstitutivnoj sjednici novoga gradskog poglavarstva, o kojemu je već bilo riječi, Kraljić je izjavio »da će Seljačka stranka pod pritiskom okolnosti položiti prisegu kralju Petru, no drže je protuzakonitom sve dok zakonodavna skupština ne odredi oblik države.

Međutim, vlada je proglasila nevaljanim sve mandate gradskih zastupnika koji su prisegu polagali uz određenu ogradu. Mnoga gradska i općinska vijeća nakon toga su raspuštena, pa se slično očekivalo i u Koprivnici« (Šadek 2009: 51-52) no, Kraljić, za razliku od svih tih drugih, donosi odluku da prisegne kralju bezuvjetno, što je izazvalo reakciju *Demokrata*. Pišu kako se sjećaju što je govorio s balkona gradske vijećnice u društvu dr. Rudolfa Horvata, »gromovito« im govoreći kako će seljačka stranka tražiti samo republikansko uređenje države. Ističu kako se sjećaju da je ustao i pročitao navedenu izjavu kako prisegu drže protuzakonitom i kako nepokolebljivo stoje na republikanskom stanovištu. »Priznajem«, piše autor članka, »čudio sam se toj smjelosti g. Kr. – i drugova, prkositi postojećem zakonu i

⁸³ *Demokrat*, broj 18, god. II, 2. svibnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁴ *Demokrat*, broj 19, god. II, 9. svibnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁵ *Demokrat*, broj 19, god. II, 9. svibnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ *Demokrat*, broj 21, god. II, 23. svibnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ *Demokrat*, broj 24, god. II, 13. lipnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

uskratiti prisegu kralju. Držao sam, da će to imati bezuvjetno i posljedicu, – zaista, vlada je uništila i proglasila nevaljanima sve one mandate gradskih zastupnika, koji su uz neku ogradu polagali zakletvu.«⁹⁰

U članku dalje pišu kako je Kraljić s deputacijom otišao u Zagreb, kako bi sačuvao poziciju gradonačelnika: »Videći vlada iz ovih neustrašivih republikanskih lavova, pred sobom skrušeno kajuće se i moleće grešnike, pristala je da si vlast u rukama zadrže, ali samo pod tim uvjetom, da na istom onom mjestu t. j. u gradskoj vijećnici pred čitavim gradjanstvom svoju molbu pročitaju i prisegu vjernostu kralju bez ikakove klauzule koja miriši po – Republikanstvu – polože.«⁹¹ Kraljić je »na istom onom mjestu, na kojem je [...] čitao i dao izjavu svoju i drugova u smislu republikanstva, tako je opet na istom mjestu čitao izjavu [...] svoje lojalnosti i vjernosti kralju.«⁹² Pišu Kraljiću da si je time prepisao smrtnu presudu jer prevrtljiv čovjek ne može dugo imati povjerenje naroda te zaključuju prvi dio članka: »Zato mi posve otvoreno dovikujemo: Dolje farizejstvo! Napred istina i pravo.«⁹³

Ovaj članak hrabar je potez novina koje se suprotstavljaju iznevjerenim biračima, protiveći se i napadajući ne samo gradonačelnika već i državnu vlast kojoj se rugaju nazivajući njihov čin oprosta hvalevrijednim, jer da svatko mora iskazivati dužno poštovanje prema kralju. Time su se novine zbilja hlabro pa čak i ludo izložile, pokazujući da imaju vlastito mišljenje i stav. Nažalost, i sami su pokleknuili. Nastavak članka nikad, naime, nije objavljen. Umjesto toga, u idućem broju, na drugoj stranici na kojoj objavljuju članak »Licemjeri«, koji se bavi starokatoličkim pokretom, objavljuju i članak »Iz uredništva« u kojem se posipaju pepelom, pozivajući se na neimenovane prijatelje i napredak: »Da nam se neće predbacivati da nas vodi osobna mržnja proti g. načelniku i većini gr. zastupstva te na temelju preporuke jednog prijatelja koji se je založio da se društvene i političke prilike u našem gradu i okolici konsolidiraju obustavljamo nastavak našeg uvodnog članka iz prošlog broja i to tako dugo, dok ne ćemo biti prisiljeni izaći iz naše rezerve.«⁹⁴

Zaboravljen je tako republikanizam, što su tjedan dana ranije predbacivali Kraljiću, kao i kupnja pastuha ili prodaja drva, zbog čega su tražili njegovu smjenu. Odustali su zbog svega, u ime *višeg cilja*. Možemo samo nagađati koliko je to utjecalo na gubitak povjerenja kod čitatelja i pad prodaje, ali imali su povećani prihod od reklama, koje je u narednim brojevima objavljivao Kraljić. U prvom sljedećem broju Gradsko poglavarstvo (dakako s Kraljićem u potpisu) objavljuje oglas o povišenju dimnjačarske pristojbe⁹⁵, koja je inače stupila na snagu 1. travnja, dakle gotovo tri mjeseca ranije. Zauzvrat, novine na prvoj stranici objavljuju članak »N. K. V. Regent Aleksander u Zagrebu«, što je, unatoč činjenici da objavljuju vijesti iz širokog političkog spektra, potpuni zaokret i da nema ove poveznice bio bi iznenađenje.

Tu je i druga, možda važnija poveznica, uz potporu Pribičevića Zagorcu i starokatoličkom pokretu. Članak je pun hvalospjeva kralju, a između ostalog žale što je kralj u Zagrebu mogao boraviti samo četiri dana.⁹⁶ U 27. broju izvješćuju da je gospodin načelnik bio u Beogradu i kako doznaju, njegov put

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ Isto.

⁹⁴ *Demokrat*, broj 25, god. II, 20. lipnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁵ *Demokrat*, broj 26, god. II, 27. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁶ »Njegovo Visočanstvo Prestolonasljednik Aleksander boravio je samo četiri dana u predstavnici naše ljepe domovine Hrvatske u Zagrebu. Pa držimo, da se je i ovo kratko vrijeme njegovo Visočanstvo moglo osvedočiti, da se grad Zagreb ponosi ovim previšnjim posjetom, i upravo natječe, da svome visokom gostu ugodi, da Mu boravak bude među nama što ljepši i ugodniji, te ujedno goji nadu, da će Ga moći kad normalne prilike nastupe i na duže vremena gledati u svojoj sredini. Mnogi od našeg djela naroda ne pozna jošte regenta, pa je od velike važnosti da nas je pohodio i tako nam dao prilike da ga narod upozna da Ga iskreno pozdravi, du Mu iskaže svaku počast i pokaže svoje lojalne osjećaje. Dao Svevišnji, da će ovim visokim posjetom nestati u našoj mladoj državi raznih smutnja i trzavica, da će ipak konačno prevladati razbor i spoznaja, da nam je jedini spas u ovima sudbonosnim danima podpuno iskreni i bratski sporazum troimene braće Srha Hrvata i Slovenaca. Hegemonije jedoga plemena nad drugim imade podpuno nestati, već se ima isto tako slobodan smatrati Sbin i Slovenac u Zagrebu, kao obratno Hrvat u Beogradu i Ljubljani. Držimo se one naše narodne/

donijet će gradu raznih koncesija⁹⁷, a tu je i oglas Upravnog odbora županije bjelovarsko-križevačke o izvlašćivanju čestica, prema direkciji državnih željeznica.⁹⁸ Pravi uspon u reklamama doživljavaju pak u 28. broju. Prvo Kraljić u potpisu kao gradonačelnik objavljuje vijest da je 12. srpnja kraljev rođendan, ujedno i državni blagdan te da sve trgovine moraju biti zatvorene, a kuće okićene državnim i narodnim zastavama.⁹⁹ Potom na istoj stranici, sad potpisan kao Uprava gradske plinare, objavljuje članak o rastu cijena plina i koksa, a novinar pod pseudonimom C. piše o sjednici gradskog zastupstva, naglašavajući njihovu dobru odluku da se prodaju vojničke barake, a i o povišici doplatka činovnicima te činjenici da je otpuštena dvorkinja u gradskoj školi uklonjena radi manipulacije sa stolcima, predlažući Kraljiću novu, koja će raditi za manje novaca.¹⁰⁰ Konačno, na trećoj stranici, uz još jednu crticu o misi povodom kraljeva rođendana, nalazi se ponovljeni oglas Upravnog odbora županije bjelovarsko-križevačke o izvlaštenju.¹⁰¹ Slično je i u sljedećem broju – Gradsko zastupstvo oglašava jeftimbu u svrhu limarskih radnji kod djelomičnog pokrivanja krova crkve sv. Nikole¹⁰², a županija oglas o izvlaštenju.¹⁰³

Ali ovdje, pomalo neočekivano, objavljuju i pismo čitatelja, pod pseudonimom, koji u uvodu piše kako su u listu isticali da će biti nepristrani i u tom duhu raditi pa ih sad drži za riječ i postavlja pitanje što je bilo s nastavkom članka te kaže kako se očekuje njegov nastavak.¹⁰⁴ Dalje navodi novu sumnjivu situaciju u kojoj je Grad prodavao bika, za što je pristigla samo jedna ponuda, ali je bik ipak prodan drugoj osobi, čija se ponuda, viša za 50 kruna, pojavila naknadno. Upitan zašto ponude nisu otvorene javno, gradonačelnik odgovara da nikog nije bilo pa ih je otvorio sam, piše u članku.¹⁰⁵ Je li doista riječ o činjenici da list preko ovoga nije mogao prijeći, kao što je prešao preko drugih afera, ili je riječ o pritisku na gradonačelnika, može se samo pretpostavljati, ali nije izgledno da su pismo objavili zbog svoje otvorenosti.

Na pismo u idućem, 30. broju, odgovara Tomac, koji piše kako ostaje dosljedan svom obećanju i kako neće nastaviti članak tako dugo, dok neće biti prisiljen, jer želi doprinijeti konsolidaciji društvenih prilika. Potom dolazi do onoga što bi mogao biti odgovor na to zašto su gradonačelnika prvo napadali, a potom s napadima stali: izbor novog svećenika, odnosno starokatolički pokret, koji se trudio da župnik ostane Zagorac, kako bi pokret nastavili razvijati. Tomac piše: »Odsudjujem svaku nepravdu ali čestitam gradskom zastupstvu na solidarnom istupu, šta se u našem gradu svećeničkog pokreta tiče. Ovdje je zastupstvo sa g. načelnikom shvatilo dostojno svoju zadaću pa zaista zaslužuje svako priznanje. Zato sam duboko uvjeren, da će naše gradsko zastupstvo ostati dosljedno i vjerno tadanjem zaključku na obdržavanoj sjednici o Duhovima, tičući se svećeničkog pitanja?»¹⁰⁶

Pismo je vjerojatno bilo priprema, jer su naslućivali što će se dogoditi, a što je i objavljeno u idućem, 31. broju, u članku naslovljenom »Demoralizacija u našem gradu.«¹⁰⁷ Autor pod pseudonimom Verus piše kako je list od početka zauzeo ispravno stajalište u prilog reformnog pokreta katoličkog svećenstva, uz koji je stajao čitav grad, kao i Gradsko zastupstvo koje nije željelo prihvatiti Zagorčevu ostavku. Međutim, kasnije Kraljić odlazi u Zagreb biskupu Premušu i nadbiskupu Baueru, o čemu, kako pišu, ima pisanih dokaza koji upućuju da se gradonačelnik obećao pokoriti nadbiskupovu sudu. »Sve u svem pomalo se počinje opažati da gosp. Kraljić premda odbornik i tobožnji propagator reforme reterira.

Kad se bratska srca slože/ Tu'j olovo plivat može!« *Demokrat*, broj 26, god. II, 27. srpnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁷ *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁸ Isto. 4.

⁹⁹ *Demokrat*, broj 28, god. II, 11. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto, str. 3.

¹⁰² *Demokrat*, broj 29, god. II, 18. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰³ Isto, str. 4.

¹⁰⁴ Isto, str. 3.

¹⁰⁵ Isto, str. 3.

¹⁰⁶ *Demokrat*, broj 30, god. II, 25. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰⁷ *Demokrat*, broj 31, god. II, 1. kolovoza 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

Sazivlju se tajni sastanci glavnog odbora seljačke stranke a indiskrecijom pojedinih pristaša saznajemo da se Kraljić njegovi ‚vjernici‘ pomalo doista orijentiraju prema nadbiskupu Baueru.«¹⁰⁸

Iako se Kraljićevi (gradski) oglasi mogu naći u sljedeća dva broja^{109/110}, očito je da je došlo do razlaza (možda su uostalom bili unaprijed plaćeni) i nakon toga više ih nema, kao ni onih Županije. Možda oglasi staju i zbog novog pisma čitatelja, nakon kojeg dolazi do novih napada na Kraljića. U 34. broju, u poduljem uvodnom članku »Proslava Domoljuba – pobjeda zdrave misli« koji je potpisan pseudonimom Diogenes¹¹¹, posvećenom dugo priželjkivanoj dvorani koju su za potrebe kulturnih aktivnosti vlastitim prinosima izgradili obrtnici, ističu kako je otvorenje bilo od velikog značaja, jer su prilike u gradu »dosta razrovane« i da se činilo kako uvjeti za akciju (izgradnju) nisu bili povoljni, već se činilo da je to jedna močvara u kojoj se ističu grlati žapci, koji sve zaglušuju svojim nesnosnom kreketanjem. Spominju članak »Demoralizacija u našem gradu« koji su objavili u 31. broju. Njime su, kažu, »nemilosrdno počeli šibati nekarakternost, koja je stala zaražavati građanski život počevši od najviših mjesta – počevši od samoga gradskoga zastupstva.«¹¹² Dalje u članku hvale Zagorca i njegove zasluge.

Proslava je, inače, počela podoknicom velečasnom Zagorcu kao predsjedniku društva, što je dovelo do određenih tenzija, zbog čega je jedno »lokalno društvo« otkazalo sudjelovanje na proslavi, natjeravši uz to svoje članove (njih desetak) da istupe iz pjevačkog društva »Domoljub«. Tajnik društva Novačić održao je govor naglasivši Zagorčeve zasluge, dobivši za svoj govor burno »odobranje i pljesak«, odnosno ovaciju koja je bila »tako jednodušna i impozantna, da se nitko od protivnika nije usudio omesti je kakvim uzvikom, zviždukom ili upadicom«. Idući dan održan je kulturni program, na kojem je pozdravljao i gradonačelnik »koji je u svome govoru posve mimoišavši (kao da je navlaš učinio!) društvenoga predsjednika isticao zasluge – zborovođe ‚Domoljuba‘, što je vrlo upalo u oči i bilo napadno. G. načelnik mogao je postupati pred gostima ili s više takta ili – ako to nije mogao – onda delegirati podnačelnika da on govori. Bio bi i nama i gostima prištedio jednu neugodnost, koja nije bila nužna.« Nadalje još pišu o trijumfu reformnoga pokreta kod proslave »za koji su klerikanci trubili, da je već skrahirao u Koprivnici«, i misi koja je prvi put održana na hrvatskom jeziku.¹¹³

S pritiscima, odnosno člancima uperenima protiv gradonačelnika nastavljaju i u sljedećem broju.¹¹⁴ Dapače, kao da pojačavaju – polovica broja posvećene je temi starokatolika i Kraljiću. Uvodni članak naslovljen je »Krinka je pala«. Uvodno pišu kako ponavljaju ono što je urednik Tomac na Domoljubovu banketu tijekom zdravice rekao gradonačelniku, da ih ne vodi osobna mržnja, nego opravdana kritika pa kažu kako je posljednja sjednica gradskog zastupstva »jedamput za uvijek otkrila [je] krinku sa lukavoga g. Kraljića, koji je u svoj svojoj perfidiji izrabljivao iskrenost nekih poštenih inteligenata, koji su ga unatoč naših opomena pomagali. [...] Iz svega se vidi, da g. Kraljić misli da ima budale u zastupstvu i otkriva svoju apsolutističku crtu.«¹¹⁵ Potom članak skreće prema starokatoličkom pokretu i raspravi na sjednici. Nekolicina zastupnika traži da se krene glasati o Zagorcu, tj. o novom župniku, ali Kraljić se protivi. Zastupnik Gjuran kaže da će on i ostali zastupnici iz Koprivničkih Bregi glasati za pokret, na što gradonačelnik prekida sjednicu »i odlazi kako kakav general u ‚svete‘ načelničke prostorije ostavivši sjednicu i zastupnike. Dvoranom zaore poklici puni ogorčenja: ‚Živio Khuen‘, živjela Kraljićeva ‚sloboda‘ vijećanja. [...] Spominjemo pri koncu, da je g. Kraljić molio telefonom bana, da zabrani g. Zagorcu misu što javlja sama ‚Narodna politika‘.«¹¹⁶ Za kraj pišu kako misle da je potrebna nova grupacija u zastupstvu, bez obzira na političke boje, samo da se makne Kraljić. Navode pojedine zastupnike, čudeći

¹⁰⁸ Isto, str. 1.

¹⁰⁹ *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁰ *Demokrat*, broj 33, god. II, 15. kolovoza 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹¹ *Demokrat*, broj 34, god. II, 22. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹² Isto.

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ *Demokrat*, broj 35, god. II, 29. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Isto.

se da su kao razboriti ljudi pod takvim Kraljićevim utjecajem.¹¹⁷ Članak je opsežan, a na kraju piše da će se nastaviti, što se ovaj put i dogodi.

U nastavku članka u 36. broju vraćaju se na kupnju pastuha. Pišu kako su u 19. broju (1920.) novina pozvali veterinara da kaže jesu li gradonačelnikovi navodi istiniti, ali im do danas nije odgovorio. Konstruiraju tezu kako svojom tvrdnjom veterinar i nehotice tjera Kraljića u laž, iako sami pišu da im ništa nije odgovorio, te predlažu gradonačelniku da ga pozove na sjednicu sa zahtjevom da svoje tvrdnje opozove, a potvrdi njegove.¹¹⁸ Podsjećaju potom na prodaju bika i ostale grijehe, o kojima ne žele pisati jer bi ih predaleko odvelo pa pišu: »...već posve otvoreno kažemo g. načelnice Vaš dosadašnji rad nas nipošto nezadovoljava. Ako se želite g. načelnice na površini držati u budućem javnom životu, onda Vam prijateljski posljednji puta posve iskreno savjetujemo, da smjesta nastojte promijeniti pravac Vašeg rada ne samo kao načelnik već i kao predsjednik H.P.S.S. jer ćete inače bezuvjetno sami pospješiti brodolom Vašeg već tonućeg broda.«¹¹⁹

Kraljić je tema i u 37. broju. U članku »Zaklela se zemlja raju da se njene tajne znaju«, pišu kako je na njegov poziv u Koprivnicu došao dr. Kežman, istaknuti član seljačke stranke, te je u Kraljićevoj kući održan sastanak istaknutijih pristaša stranke na kojem je gradonačelnik izvjestio da je s nadbiskupom utanačio da će Zagorca maknuti i ugušiti starokatolički pokret, ali da kao protuuslugu traži da novi župnik postane upravo dr. Kežman, na što je nadbiskup pristao.¹²⁰ »Pošto se je gospodinu načelniku uspjelo prikazati u Beogradu na najvišem mjestu kao vjeran i lojalan dinastičar, pristaša demokratske stranke, to on želi tu rolu i na dalje igrati dok svoj plan nepostigne da se župničko pitanje do 1. listopada tg. zaviče kojim danom imade vlast jedini nadbiskup da župnika za Koprivnicu imenuje«, pišu, iako znaju da Kraljić, ako ništa drugo, nije pristaša Demokratske stranke.

Zanimljiva je i situacija s dr. Kežmanom, koja bi mogla objasniti i odnos prema Stjepanu Radiću tih mjeseci, o čemu će još biti govora. Naime, o tome piše Zlatko Matijević u članku »Ljudevit Kežman – Radićev diplomat«: »Mnogobrojne stranačke obveze, ipak, nisu sprečavale Kežmanov publicistički i novinarski angažman. Zahvaljujući njemu pred hrvatskom se čitateljskom javnošću pojavio prijevod knjige američkog predsjednika Wilsona *Nova sloboda*. Osim toga, kao svećenik se polemički osvrnuo na djelovanje pripadnika nižega katoličkoga klera koji su težili određenim reformama unutar Katoličke crkve. Nije bez važnosti napomenuti da je navodno Stjepan Radić osobno nagovorio Kežmana da napiše članak protiv zahtjeva nezadovoljnog svećenstva.«¹²¹ Dr. Kežman bio je Radićev pouzdanik. Primjerice, upravo je njemu Radić povjerio da na parišku mirovnu konferenciju, točnije na ruke predsjednika SAD-a Wilsona, dostavi »Memorandum«, njegov tekst kojim želi svjetsku javnost upoznati s problemima u Hrvatskoj. Osim toga, Kežman je imao problema s visokim crkvenim krugovima zbog svojih političkih aktivnosti. Štoviše, upravo s nadbiskupom Bauerom pa je pomalo čudno da je Kraljić baš njega našao, osim ako nije nametnut iz stranke. Kežman će nešto kasnije iste godine biti kandidat na izborima, o čemu Matijević piše: »Da Kežmanova kandidatura na listi H(P-R)SS-a nije bila prihvaćena s odobravanjem od crkvenih vlasti svjedoči i njegova kasnija izjava u kojoj je ustvrdio da je zagrebački nadbiskup Bauer njemu zabranio kandidaturu još prije sedam godina', tj. prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu.«¹²² To kao da naslućuju u *Demokrati*: »Gosp. Dr. Kežman usvaja ovu taktiku g. načelnika u cjelosti i čudi se ovoj lukavosti, koja nije poštena nu ako se hoće cilj postići svakako dopuštena. Jedino on nezna, bili ga htio g. nadbiskup imenovati, jer nema još župničkog ispita, a drugo on nemisli u obće primiti mjesto župnika već se posvetiti jedino politici.«¹²³ Pokazat će se da su bili u pravu po pitanju prihvaćanja župničkog mjesta.

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ *Demokrat*, broj 36, god. II, 5. rujna 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ *Demokrat*, broj 37, god. II, 12. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²¹ <http://www.matica.hr/hr/345/ljudevit-kezman-radicev-diplomat-21032/>

¹²² <http://www.matica.hr/hr/345/ljudevit-kezman-radicev-diplomat-21032/>

¹²³ *Demokrat*, broj 37, god. II, 12. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

U tom broju objavljuju i Kraljićev oglas o zabrani točenja alkoholnih pića iza 14 sati te nedjeljom i na dane održavanja sajмова. Je li im ga Kraljić poslao ili su ga sami uvrstili, ostaje za razmišljanje, ali ispod njega slijedi opaska uredništva u kojoj pišu da je suvišno uopće komentirati takvu naredbu i da je najpametnije gostionice uopće ne otvoriti.¹²⁴

Izbor župnika ostaje u fokusu i u sljedećim brojevima. Župnik Zagorac govori za *Jutarnji list* gdje kaže da je nadbiskupu pisao da odustaje od ostavke, ali je nadbiskup to odbio, a članak spominje i Kežmanov članak u Radićevom *Domu* koji je usmjeren protiv pokreta te kažu kako nijedan od kandidata nije sklon reformnom pokretu pa da stoga gradsko zastupstvo mora odbiti njihove molbe.¹²⁵ Potom, videći da se Zagorca ne može spasiti, u istom broju objavljuju članak »Kandidati za župnika u Koprivnici« kojim se zalažu za drugog kandidata, Stjepana Haberštoka.¹²⁶

Sljedeće nedjelje, čitatelji u novom broju novina mogu čitati Tomčev uvodnik »Naša javna sigurnost« koji piše kako se u Koprivnici krade, kako je sjecište švercera, »poplavljena novim crvenim dvokrunašima«, na što otpada pola članka, a druga polovica posvećena je pitanjima upućenima Kraljiću, u kojima izvlače otkaz koji je Kraljić dao redarstvenom naredniku Česiju, smatrajući ga korumpiranim. U posljednjem pitanju/tvrdnji kaže kako je njegova dužnost da mu povрати nevinost, ako je nevin, odnosno da snosi posljedice ako je kriv. Piše kako je on ionako načelnik odgovoran za sve što se događa te ga poziva da se ili probudi iz nehaja ili makne, ako je nesposoban.¹²⁷

U 40. broju Kraljića ostavljaju na miru, u 41. broju pak objavljuju članak u kojem podsjećaju da su gradonačelniku postavili određena pitanja (u broju 26.) na koja nije odgovorio. Navode i da su protiv njega podnijeli kaznene prijave Kraljevskom državnom odvjetništvu u Bjelovaru, ali da ništa nije pokrenuto,¹²⁸ a nakon toga sve se odjednom smiruje. Još uvijek nije izabran župnik, pa je moguće to razlog. Tek u 43. broju donose članak da nadbiskup zahtijeva ga gradsko zastupstvo izabere jednoga od njegovih kandidata, ali drže kako oni to neće učiniti. Kraljića spominju samo na kraju, i to pitanjem treba li tražiti župnika izvan Koprivnice, pored »domaćeg sina Kolarića« ili »obljubljenog Haberstocka«.¹²⁹

Nakon toga Kraljića posve puštaju na miru, unatoč tome što je to vrijeme odlaska Zagorca. Ne spominju ga čak ni u članku kojim opisuju župnikovu oproštajnu večeru i govore o gradu¹³⁰, ili u članku »Prosvjedna skupština protiv imenovanja župnika« u kojemu pišu protiv nadbiskupa i njegove očekivane odluke da ne podrži Kežmana. Kraljić im je jednostavno nestao s radara. Iako se bave skupštinom i spominju određene zastupnike, njega se ne dotiču, s izuzetkom malog članka, potpisanog pseudonimom, koji se bavi nekim novim nametom.¹³¹ Građani su se čak zatvorili u župni dvor kako ne bi pustili novog župnika, predavši ključeve načelniku.¹³² S druge strane, približavaju se novi izbori pa i to može biti razlog primirju. Konačno, nakon izbora i (možda zbog) njihovog naknadnog podržavanja HSS-a, u pretposljednem broju opet se nalazi oglas Gradskog poglavarstva, koji potpisuje Kraljić.¹³³

Novine se inače snažno angažiraju oko izbora i sad otvoreno navijaju za Hrvatsku zajednicu. Osim što su bili protiv seljačke, bili su i protiv Demokratske stranke, a kako se izbori približavaju njihovo pisanje postaje izravno. Tako u 45. broju objavljuju članak »Iskrena riječ izbornicima«.¹³⁴ Članak je to koji izgleda kao analiza političkih stranaka, a zapravo je riječ o kritici i manama svih te promoviranju Hrvatske zajednice. U uvodnom dijelu pišu o važnosti izbora i navode stranke, a potom detaljnije, u nekoliko redaka, opisuju svaku. Prva je dakako na redu Demokratska stranka, za koju navode kako

¹²⁴ Isto, str. 3.

¹²⁵ *Demokrat*, broj 38, god. II, 19. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²⁶ Isto, str. 3.

¹²⁷ *Demokrat*, broj 39, god. II, 26. rujna 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²⁸ *Demokrat*, broj 41, god. II, 10. listopada 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²⁹ *Demokrat*, broj 43, god. II, 24. listopada 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹³⁰ *Demokrat*, broj 45, god. II, 7. studenoga 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹³¹ *Demokrat*, broj 47, god. II, 21. studeniga 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹³² Isto, str. 3.

¹³³ *Demokrat*, broj 51, god. II, 19. prosinca 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹³⁴ *Demokrat*, broj 45, god. II, 7. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

jednim potezom pera želi s lica zemlje izbrisati sve Hrvate i sve što je hrvatsko te želi da preko noći postanemo Jugoslaveni. Ističu da smo čak i za »Austromonarhije« imali sabor u Zagrebu, a oni sve žele prebaciti u Beograd. Sljedeća na redu je Seljačka stranka, koja je po njima jedna od najradikalnijih »jer traži hrvatsku konstituantu i republiku, pa bilo to upravo i sa same tri županije.« Prigovaraju dakle da žele republiku i navode kako je to štetno te se time ruši Jugoslavija, koja još nije ni izgrađena. Pojednostavljeno, demokratima prigovaraju što su za Jugoslaviju, a seljacima što nisu. Stvar je dakako kompliciranija, i na njihovo pisanje vjerojatno utječe ideja kako bi čitatelji mogli nešto shvatiti. Za kraj o ovoj stranci pišu da bi svi do jednog bili u seljačkoj stranci, samo kad bi bila za federalistički uređaj države, jer se s ostatkom programa u potpunosti slažu. Pravaškom strankom se posebno ne bave. Stječe se dojam da ironično pišu kad kažu kako još nije pokazala svoj program, već kažu kako je njihov program volja naroda, a pošto znademo da je u našoj županiji veći dio seljačkog naroda za republiku, onda je ta stranka suglasna sa seljačkom strankom.

Potom dolaze do komunista koji su im u redu što se tiče ideje, ali ne i provedbe: »Komunizam znači zajedničarstvo. Znači, da u državi nesmiye biti siromaka niti bogataša, da u državi ništa nije tvoje niti moje. Misao je sama po sebi lijepa ali neprovediva. Jer imade ljudi marljivih i štedljivih a naprotiv velikih ljenčina i pijandura, pa bi prema tome marljivi morali hraniti ljenčine.«¹³⁵ Radikalnu stranku prikazuju kao omraženu čak i u Srbiji, iako nikoga ne priznaje za gospodara u Jugoslaviji osim Srbina. Konačno, na kraju na red dolazi Hrvatska zajednica. Za nju kažu kako želi autonomiju svih pokrajina, a ne centralnu upravu u Beogradu, kao demokrati, i ističu kako je obrtništvo odlučilo poduprijeti upravo njih, dijelom i zbog činjenice da je medičar i gradski zastupnik Stjepan Kovačić treći na njihovoj listi, a na listi je i »obljubljeni« Kolarek iz Peteranca.¹³⁶

Pišu kako prilažu i njihov program, ali ga nema. Ili je bio umetnut kao zasebni list ili misle na članak koji će biti objavljen kao uvodnik u 46. broju, opet pod naslovom »Iskrena riječ urednicima«.¹³⁷ Ponavljaju prigovore Demokratskoj stranci (otprilike 2/3 članka), a što se tiče Hrvatske seljačke stranke i Hrvatske stranke prava kažu kako žale što već prije izbora nije došlo do sporazuma između triju stranaka (treća je Hrvatska zajednica), ali zaključuju kako će se nakon izbora ove tri grupe morati bezuvjetno sporazumjeti i zajednički raditi. Na kraju čitatelju poručuju da dobro razmisli o važnosti izbora i o tome za koga će glasati: »Zato si do toga doba braćo dobro promislite i svijestni si Vaše zadaće svi do jednoga k izbornoj žari pristupite, i listinu Hrv. zajednice poduprite.«¹³⁸

Tjedan prije izbora, u 47. broju, nastavljaju s agitacijom. Osim izbora, zaoštava se i situacija s izborom župnika, pišu o zaključavanju župnog dvora, objavljuju pismo protiv Kraljića i pismo protiv Radića i, pomalo čudno, poziv na skupštinu Komunističke partije. Donose kandidacijsku listu za Bjelovarsko-križevački izborni okrug i objašnjavaju princip glasovanja (spuštanja kuglice u kutiju). Pišu: »Ponovno naglašujemo, da daleko leži od nas, da mi koga nagovaramo ili činimo budi kakav pritisak, da za gornju listu glasuje, već to prepuštamo svakom, da radi po vlastitoj volji i uvidjavnosti, držeći se one: 'Kako si tko prostre onako će i spavati'. Jedino primjećujemo, da poznamo g. Dr. Hanžeka sa njegovim javnim radom, [...] te smo duboko uvjereni, da je to čovjek podpuno na svome mjestu [...]«.¹³⁹ Potom se opet praveći naivni pišu kako ih nijedna stranka osim Hrvatske zajednice nije tražila potporu pa ih »već i sama dužnost veže, da se i mi Hrv. zajednici na taj način odužimo i listinu gornju složnima silama podupremo.«¹⁴⁰ Kao da im je stranka učinila uslugu što ih je tražila potporu, oni dakle pišu za njih da im na tome zahvale?! Osim toga, na listi se nalazi i glavni urednik Mihovil Tomac, naveden kao urednik *Demokrata* i ravnatelj Hrvatske zanatske zadruge.¹⁴¹

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Isto, str. 1-2.

¹³⁷ *Demokrat*, broj 46, god. II, 14. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹³⁸ Isto, str. 1-2.

¹³⁹ *Demokrat*, broj 47, god. II, 21. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Isto.

Konačno, na dan izbora, 28. studenoga 1920., na prvoj stranici, prije uvodnika, velikim podebljanim slovima pišu: »IZBORNICI! Pazite! Izborna kutija Hrvatske Zajednice je PREDZADNJA sa imenom nosioca listine Dr. Lavoslava HANŽEKA. Tamo ispustite izborne kuglice.«¹⁴² Osim toga objavljuju članak »Što svaki Hrvat treba da zna i pamti« u kojem hvale Hrvatsku zajednicu, pišući da onaj koji ne glasa za njih »podupire ili kakvu nemoguću sanjarsku politiku ili izdaje Hrvatstvo«, a da od svih stranaka ima jedna koju treba posebno žigosati. Riječ je o Hrvatskoj pučkoj stranci koja, pišu, pred seljacima nosi ime Seljačka demokracija. Ona se po njima ne bi smjela zvati hrvatskom, jer radi u interesu Slovenije.¹⁴³ Tu je još i članak »Radikalima svih dlaka« u kojemu ističu da se politički boj »vodi u znaku: Jugoslavija ili Velika Srbija.«¹⁴⁴ Opet, osim što zagovaraju jednu stranku i pišu protiv radikala odnosno demokrata, pišu i protiv seljačke stranke. Tako donose članak »Rascijep u Radićevoj seljačkoj stranci«, koji kao da su jedva dočekali, navodeći da je vodstvo stranke, prema zastupniku Hrvoju, napustilo temeljna načela stranke.¹⁴⁵

Njihova politička pozicija može se smatrati ambivalentom. Zagovaraju ideje HSS-a s jedne, ali i boljševizma s druge strane. Na mahove se čini (kad se maknu lokalne političke prepirke) da ne razumiju u potpunosti svjetsku politiku, ili da se traže, odnosno da u listu ima više političkih linija, koje su vidljive zbog slabe uređivačke politike. To je slučaj s Dušanom Ožegovićem, koji je u potpunosti mijenjao svoja politička uvjerenja, ali i s Mihovilom Tomcom, koji je prevaleo put od pravaša do člana »jereze«.

6. ZAKLJUČAK

Tjednik Demokrat označava novu fazu u razvoju koprivničkog novinstva. Činjenica da je pokrenut od strane lokalne obrtničke organizacije u malom gradu, u godini u kojoj je tek završio I. svjetski rat, govori o entuzijazmu pokretača i želji da se stvori novina koja će informirati javnost.

U uvodniku prvog broja, poučeni iskustvom ranije pokrenutih listova, ističu da su ovi prestali brzo izlaziti pitajući se treba li krivnju svaliti na nemarno izvršavanje pretplate, sa zaključkom da je javno mnijenje krivnju pripisalo izdavačima, odnosno urednicima, iz razloga što su objavljivali članke koji su bili osobne prirode, dotičući se i osobnog života političkih protivnika, čak to nazivajući i »novinskim klanjem«. Na žalost, dobrim dijelom kao da su pisali o sebi.

Odnos s Kraljićem, koji je uz reformni pokret nižeg klera katoličke crkve (ovaj je pokret je tema zasebnog rada) kojem su u jednom trenu i (polu)službeno glasilo, dominantna tema, nerijetko prelazi u osobne napade, gubeći objektivnost potrebnu novinskom tekstu.

Unatoč tomu, Demokrat označava novo razdoblje u povijesti koprivničkog novinarstva, u prvom redu iz razloga što nije pokrenut ni financiran od političke stranke. Druga je vrijednost novina, vezana uz činjenicu da iza njih ne stoji politička stranka, da su otvorene različitim stavovima i da objavljuju i one tekstove koji im ne idu na ruku, čime opravdavaju dio programa iznesenog u uvodniku prvog broja novina.

Također, i kad zauzimaju stranu, gubeći pritom objektivnost i prelazeći granice neutralnosti novinarskog diskursa, čine to iz uvjerenja u ispravnost ciljeva koje potpomažu. To ih dakako ne ekskulpira, ali nije posve nevažna činjenica da su iz granica poželjnog izvješćivanja iskakali zbog ideala, a ne financijske koristi, kao što je nerijetko slučaj sa suvremenim medijima. Štoviše, izglednije je da su u tako malom gradu, u kojem je za reformni pokret očito ipak bila manjima stanovništva, još i gubili čitatelje pa time i financijska sredstva.

O listu su, uglavnom zbog odnosa prema seljačkoj stranci i starokatoličkom pokretu pisali i relevantni zagrebački listovi, što listu daje dodatnu težinu, a pokazuje i da se list pratio izvan Koprivnice i imao određenu važnost, jer inače se na njega ne bi obazirali.

¹⁴² *Demokrat*, broj 48, god. II, 28. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁴³ Isto, str. 3.

¹⁴⁴ Isto, str. 1.

¹⁴⁵ Isto, str. 3.

LITERATURA

1. I. Bulić, Vojna cenzura u Hrvatskoj za vrijeme Prvoga svjetskog rata u 1918. u *hrvatskoj povijesti* (ur. Željko Holjevac), str. 323-352, Zagreb: Matica hrvatska, 2012.
2. V. Brešić, *Čitanje časopisa*. Zagreb: Matica hrvatska, 2005.
3. N. Burica i M. Ninčević, Pobuna omladine 1911.-1914. *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, volumen 1, broj 1, 68-78, 2008.
4. D. Feletar, Iz povijesti koprivničkog tiskarstva, Podravka, Koprivnica, 1978.
5. I. Gostl i dr., Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižarstva s adresarom. Zagreb: Horizont press d.o.o. i Kratis, 1997.
6. B. Krizman, 1954. Osnivanje »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu« 1918. *Historijski zbornik*, god. VIII, broj 1-4, str 23-32, 1954.
7. Ž. Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*. Koprivnica: Hrvatski zemljopis – Naklada Dr. Feletar, 2001.
8. Z. Matijević, Zlatko. 2007. Ljudevit Kežman – Radićev diplomat. Preuzeto s URL: <http://www.matica.hr/hr/345/ljudevit-kezman-radic-ev-diplomat-21032/> (pristupljeno 19. ožujka 2019. 22:19.)
9. Natuknica Crna ruka. Preuzeto s URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12769>, (pristupljeno 30. lipnja 2020. 18:30)
10. Natuknica Demetrović, Eugen. Preuzeto s URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14489>, (pristupljeno 16. siječnja 2019. 16: 25.)
11. B. Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005.
12. M. Rauchensteiner, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške monarhije 1914-1918*. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
13. A. Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
14. J. Strmečki, Josipa. Čitaonice i knjižnice u Koprivnici (1871.-1945.) u *Knjižnice i čitaonice grada Koprivnice 1650.-2010.* (ur. Dijana Sabolović Krajina), str. 30-42, Koprivnica: Knjižnica i čitaonica »Fran Galović«, 2010.
15. V. Šadek, *Političke stranke u Podravini 1918.-1941.* Koprivnica: Meridijani, 2009.
16. I. Šubic Kovačević, Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927. *Politička misao*, god 53, broj 1, str. 103-128, 2016.
17. N. Tomašević, Nives i J. Horvat, 2012. *Nevidljivo nakladništvo*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.

IZVORNA GRAĐA

1. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 24. lipnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
2. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 5. listopada 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
3. Rukopis autobiografije Pavla Rakoša, Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 1.1. Osobna i obiteljska dokumentacija, kutija br. 1.

IZVORI

1. *Demokrat*, god. I, 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
2. *Demokrat*, god. II, 1920. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

SUMMARY

The paper primarily on the texts published in the Demokrat newspaper, and for the understanding of the newspaper, the letters of editor-in-chief Mihovil Tomac sent to the translator and associate Pavao one of the Rakoš (which were more worked out in the paper in which the author Gregur deals with the models of Demokrat financing) are important. In order to approach the context in which the newspapers are published the literature dealing with censorship was studied (Rauchensteiner, Novak, Stipčević...), political conditions in the country, but also the city (Krušelj, Šadek), the Old Catholic Movement (Pataf-ta) and the history of the press publishing (Brešić, Gotsl i dr., Topić...).

The paper, which signifies the new phase of the development of the Koprivnica newspaper publishing, contributes to the valorization of the Koprivnica and Podravina newspapers and detects Pavao Rakoš one of the most important associates of the Koprivnica publisher and printing company Vošicki, as one of the most important associates of the Demokrat newspaper and defines the axis Rakoš-Vošicki as an important driving wheel of the weekly, along with some other people and authors, such as Stjepan Zagorac.

ČIMBENICI VARIJACIJE FERTILITETA U PROSTORU – PRIMJER EUROPE S OSVRTOM NA HRVATSKO-MAĐARSKO POGRANIČJE

FACTORS OF SPATIAL VARIATION IN FERTILITY – THE EXAMPLE OF EUROPE WITH THE PARTICULAR EMPHASIS ON THE CROATIAN-HUNGARIAN BORDER

Tomislav BELIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište
Odjel za sociologiju
Ilica 242, 10000 Zagreb
tomislav.belic@unicath.hr

Primljeno / Received: 6. 10. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 314.116(497.5:439)
314.114(497.5:439)

Roko MIŠETIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište
Odjel za sociologiju
Ilica 242, 10000 Zagreb
roko.misetec@unicath.hr

SAŽETAK

Trajno niske totalne stope fertiliteta dugoročno predstavljaju jedan od značajnijih izazova većine razvijenih zemalja. Iako se u Europi višom razinom fertiliteta ističu zemlje Sjeverne i Zapadne Europe, posljednjih je godina uočljiva konvergencija s ostalim regijama. Istraživanja varijacije fertiliteta u prostoru pokazuju sličan obrazac kroz cijelu Europu – razine fertiliteta više su u ruralnim područjima i malim gradovima, a niže u velikim gradovima. Rad daje pregled glavnih teorija o čimbenicima koji utječu na varijaciju fertiliteta u prostoru. U literaturi dominiraju dvije glavne hipoteze: kompozicijska hipoteza tvrdi da se razine fertiliteta razlikuju među mjestima zato što različite strukture ljudi žive u različitim naseljima, dok kontekstualna hipoteza tvrdi kako su od presudne važnosti čimbenici povezani s neposrednim životnim okolišem. Uz navedene hipoteze razmatra se i uloga selektivnih migracija. Ekonomski i sociokulturni čimbenici varijacije fertiliteta dvije su najistraženije skupine utjecaja. U recentnim istraživanjima naglašava se i uloga samog prostora u varijaciji fertiliteta, stoga zaseban odjeljak daje analizu varijacije fertiliteta u hrvatsko-mađarskom pograničju. Podaci pokazuju kako nema jednoznačne poveznice između pograničnog položaja i razine fertiliteta, no razine fertiliteta pograničja jedne i druge zemlje sličnija su međusobno nego razinama fertiliteta matičnih država.

Ključne riječi: fertilitet, Europa, varijacija u prostoru, pogranična područja, Podravina

Keywords: fertility, Europe, spatial variation, border regions, Podravina

UVOD

Trajno niske totalne stope fertiliteta s vrijednostima značajno ispod razine generacijskog obnavljanja postale su jedno od glavnih demografskih obilježja, a ujedno i jedan od značajnijih izazova većine razvijenih zemalja. Tranzicija fertiliteta zahvaća i sve veći broj srednje razvijenih zemalja, čime se u

novije vrijeme broj zemalja s TFR-om manjim od 2,1 popeo na 75, a one zajedno čine 48% stanovništva svijeta (Lundquist i dr., 2015). Krajem 90-ih godina 20. stoljeća u većem broju zemalja TFR spušta se rekordno nisko, nakon čega je oformljen pojam *najniže niske stope fertiliteta* (engl. lowest-low fertility rates) koji označava spuštanje TFR-a ispod 1,3 (Kohler i dr., 2002). Tranzicija fertiliteta najranije je započela u europskim zemljama te njihovo stanovništvo najduže vrijeme karakterizira niski režim fertiliteta. Stoga će ovaj rad biti usmjeren upravo na fertilitet u europskom kontekstu.

No razina fertiliteta nije podjednaka u svim europskim zemljama. Početkom 21. stoljeća u Europi su se profilirale države s dva različita režima fertiliteta, pri čemu prvu skupinu čine zemlje Sjeverne i Zapadne Europe s TFR-om oko 1,9, a drugu zemlje ostalih regija s TFR-om oko 1,3 (Rindfuss i dr., 2016). Unatoč jasnoj odijeljenosti dvaju režima, u recentnom razdoblju počela se pojavljivati njihova konvergencija (Jalovaara i dr., 2019). S druge strane, kod obaju režima prisutne su razlike u razinama fertiliteta unutar zemalja, a također su jasno vidljivi podjednaki obrasci varijacije fertiliteta u prostoru. Prethodna istraživanja prostornih aspekata fertiliteta u Europi najčešće su se odnosila na istraživanje varijacije fertiliteta između urbanih i ruralnih područja. Urbano-ruralne razlike u razini fertiliteta smanjile su se, no i dalje su prisutne. Studije pokazuju da su razine fertiliteta veće u ruralnim područjima i malim gradovima, a niže u velikim gradovima. Ovaj je obrazac uočen u Bjelorusiji (Shakhotska, 2000), Češkoj (Burcin i Kucera, 2000), Estoniji (Kulu 2005, 2006), Francuskoj (Fagnani, 1991), Njemačkoj i Austriji (Hank, 2001; Kulu, 2006), Italiji (Michielin, 2004), Nizozemskoj (De Beer i Deerenberg, 2007), nordijskim zemljama (Kulu i dr., 2007; Kulu, 2013), Poljskoj (Vojtěchovska, 2000), Rusiji (Zakharov i Ivanova, 1996) i Velikoj Britaniji (Kulu i Washbrook, 2014).

Promatrajući stanovništvo Hrvatske, intenzivni procesi urbanizacije i deruralizacije rano su učinili gradove demografskim inkubatorom. Osim što se od 1960-ih godina više djece rađalo u gradskim nego u seoskim naseljima, u istom je desetljeću i stopa rodnosti u gradskim naseljima postala višom no u seoskim i to zahvaljujući značajnom padu stope rodnosti u seoskim naseljima (Nejašmić, 1986). No iako je težište bioreprodukcije premješteno iz sela u gradove, oni za to nisu bili pripremljeni – životni uvjeti, napose u velikim gradovima, djelovali su na smanjenje fertiliteta. Tako je 1990. godine TFR županijskih središta iznosila 1,53, ostalih gradova 1,90, a ostalih naselja (sela) 1,75 (Nejašmić, 1996). Predočene se vrijednosti uklapaju u opće obrasce u Europi prema kojima su više razine fertiliteta u malim gradovima i ruralnim područjima. Podjednaki se obrasci nastavljaju i početkom 21. stoljeća kada su u velikim urbanim aglomeracijama i dalje prisutne niže norme rodnosti (Nejašmić i dr. 2008).

Cilj ovoga rada je dati pregled glavnih teorija o čimbenicima koji utječu na varijaciju fertiliteta u prostoru s naglaskom na zemlje Europe. Uz sagledavanje teme kroz prizmu urbano-ruralne varijacije fertiliteta, dodatan osvrt bit će usmjeren na sam smještaj u prostoru kao čimbenik varijacije fertiliteta. U nedavnom istraživanju (Campisi i dr., 2020) uočene su mnoge sličnosti u razinama fertiliteta među susjednim regijama, iako ih dijeli državna granica. Upravo taj nalaz sugerira kako je tumačenju varijacije fertiliteta potrebno pristupiti holistički te da je uz ekonomske i sociokulturne čimbenike nužno pridodati i prostornu dimenziju. Stoga će se u zasebnom odjeljku predložiti osvrt na Podravinu kao pograničnu regiju.

Iako istraživanja o razlikama varijacije fertiliteta između urbanih i ruralnih područja uglavnom pokazuju slične obrasce (što je veće naselje, to je niža razina fertiliteta), istraživači su daleko od konkretnoga odgovora zašto je tome tako. Većina istraživanja raspravlja o dvije različite hipoteze o varijaciji fertiliteta u prostoru: kompozicijskoj i kontekstualnoj (Basten i dr., 2012, Kulu, 2013) *Kompozicijska hipoteza* tvrdi da se razine fertiliteta razlikuju među mjestima zato što različite strukture ljudi žive u različitim naseljima, dok *kontekstualna hipoteza* tvrdi kako su od presudne važnosti čimbenici povezani s neposrednim životnim okolišem. U literaturi se razmatra i uloga *selektivnih migracija* prema kojoj se parovi s namjerom rađanja mogu odlučiti za preseljenje u manja mjesta koja su prikladnija za odgoj djece, dok oni koji nemaju planove rađanja mogu migrirati u veća naselja (Hank, 2002; Kulu i Washbrook, 2014).

Unatoč jasnim obrascima varijacije fertiliteta, dosadašnja istraživanja nisu dala odgovore na mnoga pitanja koja su povezana s ovom demografskom značajkom. Većina studija koje su proteklih desetljeća istražile varijaciju fertiliteta u prostoru po državama koristi agregirane podatke fertiliteta (Nejašmić,

1996; Zakharov i Ivanova, 1996; Burcin i Kucera, 2000; Shakhotska, 2000; Vojtěchovska, 2000). Agregirani su podaci dobri u ocrtavanju općih obrazaca, no ne govore dovoljno o uzrocima razlike u urbano-ruralnim razlikama u razini fertiliteta. Nadalje, u većini studija koje su ispitivale uzorke ponašanja koristeći podatke na pojedinačnoj razini, varijacije fertiliteta između gradova i sela bile su sporedna tema, a o uzrocima razlike u razinama fertiliteta između grada i sela tek se ukratko govorilo (Kulu, 2013). Rezultati recentnih istraživanja varijacije fertiliteta u prostoru (Campisi i dr., 2020) ukazuju na nužnost provođenja većeg broja makro-demografskih istraživanja na nižoj prostornoj razini čime se omogućava dublji uvid u varijaciju fertiliteta i detaljnije iscertavanje varijacije u prostoru.

UZROCI VARIJACIJE FERTILITETA U PROSTORU

Hipoteza kompozicijskih faktora govori da se razine fertiliteta razlikuju među mjestima jer ljudi s različitim obilježjima žive u različitim naseljima (Basten i dr., 2012; Kulu, 2013). Primjerice, udio visokoobrazovanih stanovnika veći je u velikim nego u malim gradovima i ruralnim područjima, a u mnogim se zemljama razine fertiliteta obično razlikuju po stupnju obrazovanja; najniža je za fakultetski obrazovane osobe, a najviša za one koji imaju samo obvezno obrazovanje (Hoem, 2005; Andersson i dr., 2009). Stoga bi se niži fertilitet u većim mjestima mogao jednostavno pripisati većem udjelu visokoobrazovanih. Obrazovni sastav stoga može biti važna odrednica urbano-ruralne varijabilnosti fertiliteta u mnogim zemljama. Uloga obrazovanja u razlikama fertiliteta između gradova i sela varira od zemlje do zemlje - ona može biti veća u onim zemljama u kojima su razlike u razini fertiliteta prema stupnju obrazovanja veće (Velika Britanija ili Njemačka), a manje u zemljama gdje se razine fertiliteta malo razlikuju ovisno o stupnju obrazovanja (nordijske zemlje) (Hoem, 2005; Andersson i dr., 2009).

Varijacije fertiliteta prema boravištu također mogu biti posljedica većeg udjela studenata u gradovima nego u malim gradovima i ruralnim područjima (Hank, 2001; Kulu i dr., 2007; Bujard i Schneller, 2017). Istraživanja pokazuju da je vjerojatnost formiranja obitelji vrlo mala tijekom studija, iako postoje određene razlike u Europi, posebno između Istoka i Zapada. Nadalje, udio osoba u braku veći je u manjim mjestima, a brak je jasno povezan s rađanjem djece. Stoga veća zastupljenost oženjenih ljudi u malim gradovima i ruralnim područjima može objasniti veće stope fertiliteta tamo, a posebno veću vjerojatnost formiranja obitelji (Hank, 2002). Međutim, smjer uzročnosti između braka i rađanja djeteta nije tako jasan kao što se čini na prvi pogled. Moglo bi se tvrditi da se ljudi često odluče vjenčati jer žele imati djecu – odluka o započinjanju rađanja mogla bi se smatrati razlogom da svoju vezu »ozakone« (Baizan i dr., 2004). To može vrijediti čak i za zemlje u kojima je rađanje djece u kohabitaciji česta pojava. Nadalje, važno je napomenuti da neki kompozicijski faktori u stvari mogu smanjiti varijaciju fertiliteta u prostoru i tako sakriti potencijalne kontekstualne faktore (Kulu i Washbrook, 2014). Tako fertilitet u velikim gradovima može biti relativno visok zbog značajnog udjela doseljenika i različitih etničkih skupina. Imigranti u razvijenijim zemljama imaju relativno visok fertilitet jer obično dolaze iz zemalja visokog fertiliteta i zato što su međunarodne migracije žena često vođene brakom i formiranjem obitelji (Toulemon, 2004). *Hipoteza kompozicijskih faktora* dakle objedinjava sastave stanovništva po različitim socio-demografskim obilježjima i njihove pojedinačne povezanosti s fertilitetom. Svako od tih obilježja u različitom je odnosu s fertilitetom i različitoj distribuciji u prostoru. Njihovim objedinjavanjem dobivaju se kompozicijski faktori varijacije fertiliteta u prostoru.

Dodatan čimbenik kojim se mogu objasniti varijacije fertiliteta u prostoru su *selektivne migracije*. Parovi koji planiraju rađati djecu nerijetko sele iz većih mjesta u manja jer se potonja smatraju prikladnijima za odgoj djece. Nedavna istraživanja pokazuju da se selektivna preseljenja odvijaju između gradova i susjednih ruralnih područja, od kojih se mnoga mogu klasificirati kao predgrađa gradova (Hank, 2001; Kulu i Boyle, 2009). Međutim, utjecaj selektivnih migracija može biti manje relevantan za objašnjenje varijacija fertiliteta između urbanih i ruralnih područja ako su područja oko gradova i mjesta uključena u analizu kao dio urbane regije. Na taj problem potrebno je pripaziti i kod Hrvatske – podjela prostora u istraživanjima na upravne gradove i općine može prikriti neke od vrijednijih podataka, a to su razlike između gradskog i okolnih naselja unutar upravnog grada. Nadalje, prethodne studije pokazale su da postoje obitelji koje sele iz velikih gradova u male gradove i ruralna područja na

velike udaljenosti, potencijalno s namjerom da dobiju drugo (ili treće) dijete, ali udio takvih parova nije jako velik (Kulu, 2008).

Kontekstualni faktor može utjecati na fertilno ponašanje kroz ekonomske prilike i ograničenja ili kulturne čimbenike (Kulu, 2013).

EKONOMSKI ČIMBENICI

Ekonomski čimbenici igraju važnu ulogu u donošenju odluka pojedinca kod planiranja obitelji (Kulu i Washbrook, 2014). Ideja o izravnim i neizravnim troškovima odnosi se na roditeljstvo kao vremenski intenzivnu ulogu koja se natječe s ostalim karijernim i financijskim ciljevima (Becker, 1960; Mason, 1997). Kompromis između kvantitete i kvalitete kod rađanja djece može se primijeniti i na urbano-ruralne obrasce fertiliteta. Djeca su »skuplja« u gradovima nego u ruralnim područjima. U prvom redu hrana, proizvodi i usluge skuplji su u većim nego u manjim mjestima (Becker, 1991, prema Kulu 2013). Također se može tvrditi da su troškovi povezani s djecom u gradovima veći zbog niza slobodnih aktivnosti koje roditelji u gradu moraju plaćati, dok su na selu slične aktivnosti besplatne, a i koncepcija slobodnoga vremena u ruralnim je područjima potpuno drukčija. Nadalje, djeca u gradovima trebaju više roditeljske posvećenosti, pa samim time i vremena od djece u ruralnim područjima; roditelji ne samo da trebaju platiti (ili platiti više) za aktivnosti, već moraju organizirati prijevoz svoje djece do škole i ostalih aktivnosti. To može postati izuzetno težak zadatak za parove s mnogo djece, posebno ako su aktivnosti u školi, kući i nakon škole na različitim mjestima, što je često slučaj u gradovima (Fagnani, 1991; Kulu, 2013). Ipak, potonji argument osporavaju neka istraživanja koja tvrde da se zapravo može postići veća raznolikost sadržaja u gradu nego u ruralnom području (De Meester i dr., 2007). Sadržaji u gradovima su koncentriraniji, stoga djeca u gradovima ne oduzimaju više vremena od djece u ruralnim područjima. Kako bi roditelj djetetu u manjem mjestu osigurao pristup istom zbiru aktivnosti kao i roditelj u gradu, mora mu osigurati prijevoz do istih aktivnosti u obližnjim većim gradovima.

Zaključno, urbana okruženja potiču veću potrošnju povezanu s potrebama djece, kako zbog normi, blizine trgovina i drugih atrakcija tako i zbog potrebe za većim ulaganjem u djecu kroz izvannastavne aktivnosti (Becker, 1991, prema Kulu, 2013). Svi ovi čimbenici značajniji su od (manje) razlike u plaćama između urbanih i ruralnih područja (Kulu, 2013). Život u malim gradovima i ruralnim područjima jednostavniji je za razliku od gradskog: manje je atrakcija za djecu, a manji je normativni pritisak za roditelje; djeca mogu čak financijski pridonijeti obitelji, pomažući roditeljima u vođenju gospodarstva ili obiteljskog turizmu (Caldwell, 2005). Nadalje, veći prostor za stanovanje prilagođen djeci dostupan je mnogim parovima u ruralnim područjima i malim gradovima, ali manjem broju parova u velikim gradovima (Kulu, 2013).

Specifični troškovi koji se mogu povezati s načinom života, navikama, aktivnostima i ukupnom ponudom mogućnosti koju pružaju gradovi također su značajniji u velikim gradovima nego u malim gradovima i ruralnim područjima (Michielin, 2004). Život u urbanom okruženju nudi razne mogućnosti za posao i raznodu. Kod poslova u gradu više je mogućnosti za napredovanje, no napredovanje u poslu i usredotočenost na karijeru mogu značiti sužavanje usredotočenosti na obiteljski život i na rađanje više djece. U ruralnim područjima i malim gradovima takvi su troškovi znatno niži. Dodatno, u gradovima postoji snažan normativni pritisak kako treba uspjeti u »areni rada«, što se još pospješuje jačom konkurencijom. Ukratko, u velikim gradovima se može »izgubiti« (i »pobijediti«) više nego u malim gradovima i ruralnim područjima, a ova dinamika može urbane parove stalno podsjećati na sukob između posla i obitelji (Kulu, 2013).

Struktura i troškovi stanovanja također se prostorno razlikuju. Većina stanovništva u ruralnim područjima i malim gradovima živi u kućama, dok su u većim gradovima dominantna vrsta stanovanja stanovi. Istraživanja pokazuju da pojedinci koji žive u stanovima imaju niži fertilitet od onih koji žive u obiteljskim kućama (Kulu i Vikat, 2007). Manji životni prostori stanova mogu prisiliti obitelji da ograniče rađanje zbog ograničenja prostorom, a obiteljsko okruženje, često povezano s obiteljskim kućama, može olakšati rađanje djece u ruralnim područjima (Kulu i Vikat, 2007). Visoki troškovi stanovanja mogu potaknuti obitelji da se isele iz urbanih centara u ruralno ili prigradsko okruženje ako žele

imati više djece. Takva selektivna preseljenja s fertilnim namjerama mogu pridonijeti obrascima nisko-urbanog fertiliteta (Kulu i Vikat, 2007; Kulu, 2013; Rusterholz, 2015). Međutim, nedavna istraživanja pokazuju da selektivni prelasci iz urbanih središta u okruženja pogodnija za obiteljski život ne dovode do značajnih razlika u razinama fertiliteta između gradova i sela (Kulu i Washbrook, 2014). Stoga preseljenje iz jednog tipa stanovanja na drugi tip vjerojatno neće uzrokovati promjenu u fertilnom ponašanju. Međutim, prilika za takvo preseljenje ili njezino nepostojanje mogu oblikovati planove i obrasce za rađanje (Mulder, 2006). Tako fertilitet može biti visok u ruralnim područjima jer se parovi mogu preseliti u veće stanove kada planiraju imati dijete (ili drugo dijete). Fertilitet u velikim gradovima, nasuprot tome, može biti nizak zbog nedostatka mogućnosti za mnoge parove da poboljšaju uvjete stanovanja. U velikim gradovima teže je doći do primjerenog stana za formiranje obitelji nego u malim gradovima i ruralnim područjima. Posjedovanje primjerenog stana preduvjet je formiranja obitelji u većini industrijaliziranih društava (Mulder, 2006; Bernardi i dr., 2008). Stoga različita dostupnost i priuštivost stanovanja u prostoru mogu objasniti urbano-ruralne razlike u razini fertiliteta.

Navođenje ekonomskih čimbenika ne znači nužno da su odluke o rađanju djeteta podložne isključivo individualnom racionalnom izračunu. Umjesto toga, ekonomski čimbenici mogu biti osnova za normativni kontekst različitih odluka, uključujući odluke o rađanju djece; kontekst može obeshrabrati parove da imaju velike obitelji (u velikim gradovima) ili ih potaknuti da imaju mnogo djece (u ruralnim područjima) (Kulu, 2013).

Makroekonomski uvjeti još su jedan mogući pokretač varijacija fertiliteta u prostoru. Gospodarski razvoj dogodio se neravnomjerno između urbanih i ruralnih područja zbog razlika u industrijalizaciji. Čak i u razvijenom kontekstu, neujednačen razmještaj prirodnih resursa ili kapitalnih ulaganja može različito utjecati na razinu fertiliteta lokalnih područja. Povećanja bruto domaćeg proizvoda (BDP) u povijesti su bila povezana s padom fertiliteta, ali odnos između gospodarskog razvoja i fertiliteta mijenja se u modernoj Europi (Myrskylä, i dr., 2009). Nedavni radovi koji koriste agregirane podatke tvrde da je negativni odnos između fertiliteta i dohotka oslabio na nacionalnoj razini i postao pozitivan u nekim subnacionalnim područjima (Fox i dr., 2019). To govori da bogatije regije mogu imati veći fertilitet, a glavna tumačenja odnose se na napredak u obiteljskim politikama, ekonomsku međuovisnost i migracijske procese širom Europe.

SOCIOKULTURNI ČIMBENICI

Varijaciju fertiliteta u prostoru mogu objasniti i sociokulturni čimbenici. Razlike u sociokulturnim čimbenicima u različitim prostornim kontekstima otežavaju utvrđivanje odnosa između tih čimbenika i razine fertiliteta. No jasno je da sociokulturni čimbenici igraju ulogu u oblikovanju fertiliteta na individualnoj razini. Mnoga istraživanja u psihologiji i antropologiji istražuju načine na koje pojedinci modeliraju, uče ili na neki drugi način utječu jedni na druge (Alvergne i dr., 2011). Društveni mehanizmi poput pritiska vršnjaka mogu djelovati kao socijalna kontrola te tako uobličavaju nove prakse ili se prilagođavaju postojećim (Lesthaeghe, 1980). Pojedinci unutar kulturnih skupina, uključujući društvene klase, ponašaju se na sličan način i olakšavaju širenje ideala i praksi fertilnog ponašanja (Klüsener i dr., 2019). Pojedinci u društvenim skupinama i mrežama utječu jedni na druge zbog sličnosti koje proizlaze iz izgradnje ili razvoja grupa (Hogg i Williams, 2000). Okruženost mnogim prijateljima ili drugim članovima mreže s malom djecom povećava fertilitet pojedinaca (Balbo i Barban, 2014; Lois i Becker, 2014). Lois i Becker (2014) navode tri mehanizma koji doprinose utjecaju »socijalne zaraze« na fertilitet: socijalno učenje (o pozitivnim i negativnim stranama rađanja), generacijski pritisak i smanjenje socijalnih oportunitetnih troškova koji mogu povećati ili smanjiti fertilitet. Ako su ti društveni pritisci normativni, pojedinac ih nije svjestan.

Normativni pritisci ili norme formalizirana su očekivanjima koja generira zajednica. Često potječu iz društvenih krugova i mogu se razlikovati ovisno o demografskim ili socio-ekonomskim skupinama. Norme su vidljive na različitim razinama, pokazujući ne samo da pojedinci utječu na svoju zajednicu već i da cijele zajednice mogu utjecati na druge obližnje zajednice. To je bilo i ključno za širenje druge demografske tranzicije (Lesthaeghe i Neels, 2002). Njezine su glavne karakteristike odbacivanje tradicionalnih normi, porast individualizacije i porast važnosti ekonomskih čimbenika za fertilne odluke

(Lesthaeghe i van de Kaa, 1986; van de Kaa, 2001). Istraživanja u Italiji pokazuju značajnu pozitivnu povezanost između razine fertiliteta jedne provincije i okolnih provincija (Vitali i Billari, 2017) te se time zaključuje kako su normativni čimbenici važni za prostorne razlike u fertilitetu.

Normativni pritisci na fertilno ponašanje djeluju izravno, kroz grupne učinke koji se odnose na fertitilne namjere (Billari i dr., 2009; Lois i Becker, 2014) i neizravno kroz fertilna ponašanja kao što su sklapanje braka i tempiranje rađanja djeteta. Kod jakih obiteljskih ili tradicionalnih normi, gdje je izvanbračni fertilitet neuobičajen, velik udio oženjenih i mali udio razvedenih pojedinaca pozitivno su povezani s razinom fertiliteta (Easterlin, 1975). Pozitivan odnos između razvoda i fertiliteta može nastati povećanjem izvanbračnog fertiliteta (Klüsener i dr., 2013) ili značajnom pojavom ponovnog partnerstva u kojem razvedene osobe mogu imati dodatnu djecu (Thomson i dr., 2012). Kroz povijest je povezanost između razvoda i fertiliteta bila negativna, no nedavna istraživanja govore da povezanost u nekim zemljama Europe slabi ili se mijenja u blago pozitivnu (Billari i Kohler, 2004).

Promatrajući urbano-ruralne varijacije fertiliteta, istraživanja su pokazala da stanovništvo u ruralnim područjima i malim gradovima zadržava tradicionalne stavove i načine života, s vrijednosnom orijentacijom prema velikim obiteljima i preferencijama za šire obitelji (Trovato i Grindstaff, 1980; Heaton i dr., 1989; Snyder, 2006). Seosko i stanovništvo malih gradova stoga se može smatrati »obiteljski orijentiranom« supkulturom u zemlji (Lesthaeghe i Neels, 2002; Sobotka i Adigüzel, 2002). Supkultura »orijentirana na obitelj« čini normativni kontekst na koji se parovi mogu osloniti kada donose razne odluke. S druge strane, gradovi su pak mjesta na kojima je započela i širila se druga demografska tranzicija, a također ostaju uporište »postmodernih« vrijednosti (Lesthaeghe i Neels, 2002). Gradovi promiču samostalnost pojedinca i samoaktualizaciju – a time i pojedinačne izbore, što unatoč njihovoj raznolikosti obično znači manje djece. U gradovima je i više heterogenosti – iako i u njima može postojati »obiteljski orijentirana« supkultura, osobito u predgrađima, gradovi su također mjesta koja podržavaju ili toleriraju »kulturu samohranih roditelja i roditelja bez djece« (Kulu, 2013).

Važno je spomenuti i fizičke i socijalne dimenzije stambenog okoliša. Život u ruralnim područjima i malim gradovima uključuje život u češćem kontaktu s prirodom. Privlačnost ruralnog i okoliša malih gradova za mnoge roditelje ili buduće roditelje povezana je s okolišem prilagođenim odgoju djece – zeleno i tiho okruženje s puno otvorenog prostora (Kulu, 2013). Također je vjerojatnije da će stanovnici ruralnih područja i manjih gradova biti okruženi drugim obiteljima s djecom zbog većeg fertiliteta na tim područjima i moguće migracije nekih obitelji s malom djecom iz velikih gradova u ruralna područja i male gradove (Courgeau, 1985; Mulder i Wagner, 1998; Kulu, 2008).

GEOGRAFSKI POLOŽAJ I VARIJACIJE FERTILITETA

Iako na prostorne razlike u fertilitetu utječu i ekonomija i politike i norme, kontekst koji pridonosi ovoj varijaciji mijenja se u prostoru i vremenu (Campisi i dr., 2020). Prema nekim istraživanjima ekonomski čimbenici igraju ključnu ulogu u razlikama fertiliteta između urbanih i ruralnih mjesta (Kulu i Vikat, 2007; Kulu i Washbrook, 2014), a druga ističu ulogu sociokulturnih čimbenika (Hank, 2001; Lois i Becker, 2014; Vitali i Billari, 2017). Konteksti koji doprinose urbano-ruralnim varijacijama fertiliteta različiti su i nisu dovoljno proučeni na europskoj razini. Campisi i dr. (2020) provode istraživanje u kojem zajednički istražuju varijaciju fertiliteta u prostoru za 21 europsku državu na razini NUTS 3 regija. Pritom analiziraju utjecaj ekonomskih, sociokulturnih, ali i prostornih faktora na varijaciju fertiliteta u prostoru. U istraživanju dolaze do zaključka kako su sva tri faktora važna za objašnjavanje varijacije fertiliteta na prostoru Europe.

Načelo prema kojem je sve povezano sa svime ostalim, ali su bliski objekti više povezani nego udaljeni, često se navodi kao prvi zakon geografije (Tobler, 1970). Odnosi između dvaju bliskih mjesta mogu nastati iz bilo kojega od prethodno navedenih ekonomskih, sociokulturnih ili kontekstualnih čimbenika. Dva su obližnja mjesta vjerojatno izložena sličnim ekonomskim uvjetima zbog sličnih geografskih okruženja. Tako područje, smješteno uz područje s plodnim tлом, vjerojatno i samo ima plodno tlo pa obje regije mogu imati gospodarstva ovisna o poljoprivredi. Regija u blizini druge u planinskom području vjerojatno neće imati ekonomiju zasnovanu na poljoprivredi. Ti su obrasci gospodarskog razvoja povezani s dostupnošću resursa te stvaraju ekonomske sličnosti u regijama izloženim istim

geografskim uvjetima (Campisi i dr. 2020). S druge strane, prekograničnim putovanjima radi posla ili razonode stanovništvo također može stvarati slične uvjete u obližnjim mjestima. To je osobito moguće u Europi unutar granica Schengena. Kontinuiranim boravkom u obližnjim regijama pojedinci mogu poprimiti ekonomske i normativne uvjete odredišta što može utjecati na razinu fertiliteta u njihovim matičnim regijama (Campisi i dr., 2020).

Za razumijevanje utjecaja prostora na varijaciju fertiliteta u recentnom razdoblju potrebno je najprije razmotriti prostorne obrasce fertiliteta u ranijim razdobljima. Watkins (1991) je primijetila kako su se nacionalne granice na demografskoj karti Zapadne Europe 1870. godine jedva uočavale, da bi se do 1960. godine duboko urezale. Države su igrale dominantnu ulogu u crtanju demografske karte Europe, stoga su se smanjile subnacionalne regionalne varijacije, dok su se razlike među zemljama povećale. Watkins (1991) tvrdi kako je na konvergenciju regionalnih (i divergenciju međudržavnih) razlika u demografskim pokazateljima utjecalo nekoliko procesa izgradnje nacije. Prvi je uspostava obrazovnih sustava sa standardiziranim kurikulumima, što je povećalo jezičnu homogenost u zapadnoeuropskim zemljama. Jezična homogenizacija ne samo da je pridonijela približavanju socijalnih normi u kontekstu fertilnog ponašanja, već je i podržavala osnivanje masovnih medija sa dosegom širom zemlje. Drugi je važan proces bio razvoj nacionalnih tržišta i prometnih mreža što je dovelo do smanjenja subnacionalnih prostornih ekonomskih nejednakosti. Navedeni procesi posljedično su djelovali na konvergenciju fertilnog ponašanja u prostoru unutar države. No u pogledu daljeg razvoja Watkins (1991) predviđa kako će proces europske integracije i stvaranje zajedničkog tržišta, kao i globalizacija, dovesti do konvergencije ekonomskih uvjeta među zemljama. Unatoč tome, važno je istaknuti kako Europska unija još uvijek ima malo utjecaja u području obiteljskih politika i drugih važnih institucija socijalne države poput mirovinskog sustava (Basten i dr., 2012).

Varijacija fertiliteta 2010. godine na prostoru Europe na razini NUTS 3 regija jasno pokazuje spomenuta dva različita režima fertiliteta (Campisi i dr., 2020). To je najuočljivije na granicama poput francusko-njemačke koje razdvajaju viši i niži režim fertiliteta. Iako bi se zbog prostorne blizine susjednih regija moglo pretpostaviti kako će imati slične razine fertiliteta, njihove razlike govore u prilog tezi kako su nacije ključne za oblikovanje razine fertiliteta. No u slučaju granica unutar istog fertilnog režima (Portugal i Španjolska, Francuska i Belgija, Njemačka i Poljska), granične regije bilježe podjednake razine fertiliteta što govori kako geografska blizina ipak utječe na fertilne obrasce (Campisi i dr., 2020). Urbano-ruralna varijacija uočljiva je diljem Europe, veliki se gradovi ističu kao »otoci nižeg fertiliteta«.

Campisi i dr. (2020) provode i analizu standardnih odstupanja fertiliteta NUTS 3 regija od prosječnog fertiliteta države čime su uočljivije još veće varijacije fertiliteta unutar država. U ovom slučaju promatranje pograničnih regija postaje još zanimljivije. Kod granica regija s podjednakom razinom fertiliteta (Italija i Švicarska, Njemačka i Poljska) jedna od pograničnih regija ima iznadprosječan, a regija s druge strane granice ispodprosječan fertilitet za svoju državu. Takvi obrasci pokazuju kako sličnosti fertiliteta među tim regijama nisu određene specifičnostima tih zemalja, već prostornom blizinom regija (Campisi i dr., 2020). Slični su obrasci uočljivi i na granicama zemalja različitih režima fertiliteta, ali u slabijem intenzitetu. Tako mnoge pogranične regije bilježe sličniju razinu fertiliteta pograničnoj regiji s druge strane, nego razini fertiliteta matične države. Istraživanje je pokazalo mnogo prednosti korištenja podataka na nižoj razini prostornih jedinica i za toliko zemalja Europe te je pokazalo da varijacije stopa fertiliteta nastaju kao kombinacija ekonomskih, sociokulturnih i prostornih čimbenika.

FERTILITET U HRVATSKO-MAĐARSKOM POGRANIČJU

Svaka pojedina granica između dviju zemalja ima svoje specifičnosti koje se mijenjaju kroz vrijeme. Rijeka Drava često je bila granica između razmjerno različitih državnih tvorevina, no ta granica najčešće nije bila ona koja dijeli, već ona koja spaja (Kolar-Dimitrijević i Petrić, 2005). Ipak, današnju hrvatsko-mađarsku granicu teško je uspoređivati s granicama zemalja koje su već nekoliko desetljeća u schengenskom prostoru. U pograničnim područjima tih zemalja znatan dio stanovništva može dnevnom migracijom poprimiti ekonomske i normativne uvjete odredišta i time potencijalno utjecati na razinu

fertiliteta matične regije. Promatrajući područje uz Dravu kao jedinstveno društveno-gospodarsko područje, mogu se izdvojiti različita razdoblja u smislu razine suradnje. Tako se za razdoblja 1918. – 1939. i 1945. – 1990. godine područje uz Dravu može opisati uz pojmove »otučeno« i »koji postoje jedan pored drugoga«, dok se za razdoblje prije 1918. i nakon 1990. godine može opisati uz pojmove »međusobna suradnja« i »djelomično integrirano« (Bali i Gulyás, 2012). Nesumnjivo je kako posljednjih godina, nakon pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, međusobna suradnja u hrvatsko-mađarskom pograničju u uzlaznoj putanji.

Kao polazišnu točku zanimljivo je promotriti razine fertiliteta u pograničnim županijama prije 1918. godine kad su obje zemlje bile unutar Austro-Ugarske Monarhije. Prema podacima iz 1910. – 1911. godine demografska granica između hrvatskih i mađarskih županija jasno je iscertana – hrvatske županije isticale su se višom razinom TFR-a od mađarskih, a jedini je izuzetak Bjelovarsko-križevačka županija koja je predstavljala svojevrсни »demografski poluotok« nižeg fertiliteta (Harrach, 2011). Demografska tranzicija brže se primicala kraju u Mađarskoj no u Hrvatskoj, stoga bi presjek u različitim trenucima sljedećih desetljeća pokazao nešto nižu razinu fertiliteta stanovništva Hrvatske. U recentnom razdoblju obje zemlje bilježe podjednako niske stope fertiliteta. Mađarska je 2011. godine dosegla povijesni minimum TFR-a od 1.23 nakon čega je uslijedio set populacijskih mjera da bi do 2019. TFR porasla na 1.55, dok Hrvatska posljednjih godina bilježi vrijednosti oko 1.45.

Iničijalne obrasce razine fertiliteta može razotkriti varijacija fertiliteta u prostoru na razini županija (sl. 1). Promatrajući samo prostor Hrvatske, nema jasno izraženih prostornih obrazaca fertiliteta. Značajno višom razinom fertiliteta ističe se Međimurska županija, Istarska i Primorsko-goranska županija bilježe osjetno niže razine fertiliteta, dok su ostale županije na podjednakoj razini. S druge strane, na prostoru Mađarske vidljivi su određeni prostorni obrasci – generalni je trend smanjivanje razine fertiliteta od sjeveroistoka prema jugoistoku zemlje. Kao »otok niže razine fertiliteta« izdvaja se Budimpešta, što je uobičajen obrazac u europskim okvirima. Istovremeno, to nije slučaj i kod Grada Zagreba, iako razina fertiliteta jest niža od prosjeka. No pitanje demografskog odudaranja velikih gradova povezano je i s prostornom razinom analize, ali i administrativnim granicama pojedinog grada. Analiza na razini županija prikriva dio vrijednih prostornih obrazaca. Istraživanje na nižoj prostornoj razini zasigurno bi detektiralo i neke druge veće gradove kao »otoke niže razine fertiliteta«, a koji na ovoj razini bivaju »utopljeni« unutar svojih županija.

Ako promatramo pogranične područje, izuzev Međimurske županije, ostale su županije na podjednakoj razini fertiliteta koju bilježe i susjedne županije preko granice. Unatoč zanimljivom obrascu, sličnost fertiliteta pograničnih regija teško je pripisati (samo) geografskom položaju kao faktoru fertiliteta. Tome u prilog govori činjenica kako još uvijek nije došlo do transformacije hrvatskoga pograničnog područja prema susjednim zemljama članicama EU (Šimunić i dr., 2020). Razloge zabilježene sličnosti fertiliteta treba ponajprije tražiti u globalnoj konvergenciji fertiliteta, a posebice na području EU, što je i Watkins (1991) predviđala. Razine fertiliteta promatranih županija podjednake su fertilitetu ostalih županija obiju zemalja te ne postoje jednoznačni prostorni obrasci fertiliteta.

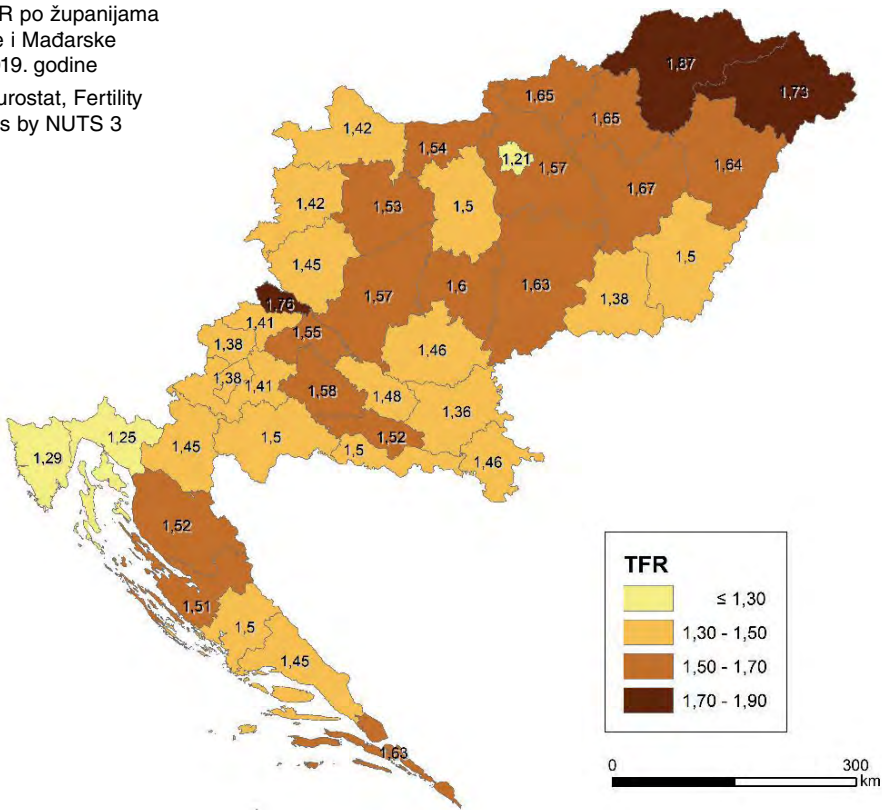
Analiza županijskih odstupanja od državnih prosjeka TFR-a, izražena u standardnim devijacijama, pokazuje izrazitiju prostornu varijabilnost od samih TFR-a (sl. 2).

Predočene vrijednosti pokazuju kako kod hrvatskih županija nema jednoznačne poveznice između pograničnog položaja prema Mađarskoj i razine fertiliteta u odnosu na prosjek Hrvatske. Štoviše, pogranično područje izrazito je heterogenog sastava prema odstupanju fertiliteta od prosjeka, no zanimljiva je pravilnost prema kojoj se TFR spušta po županijama prateći nizvodno tok rijeke Drave. S druge strane, sve mađarske zapadne i jugozapadne granične županije, izuzev županije Somogy, bilježe ispodprosječne vrijednosti u odnosu na Mađarsku, a prema podacima za 2010. godinu i ta bi županija bila ispod mađarskog prosjeka.

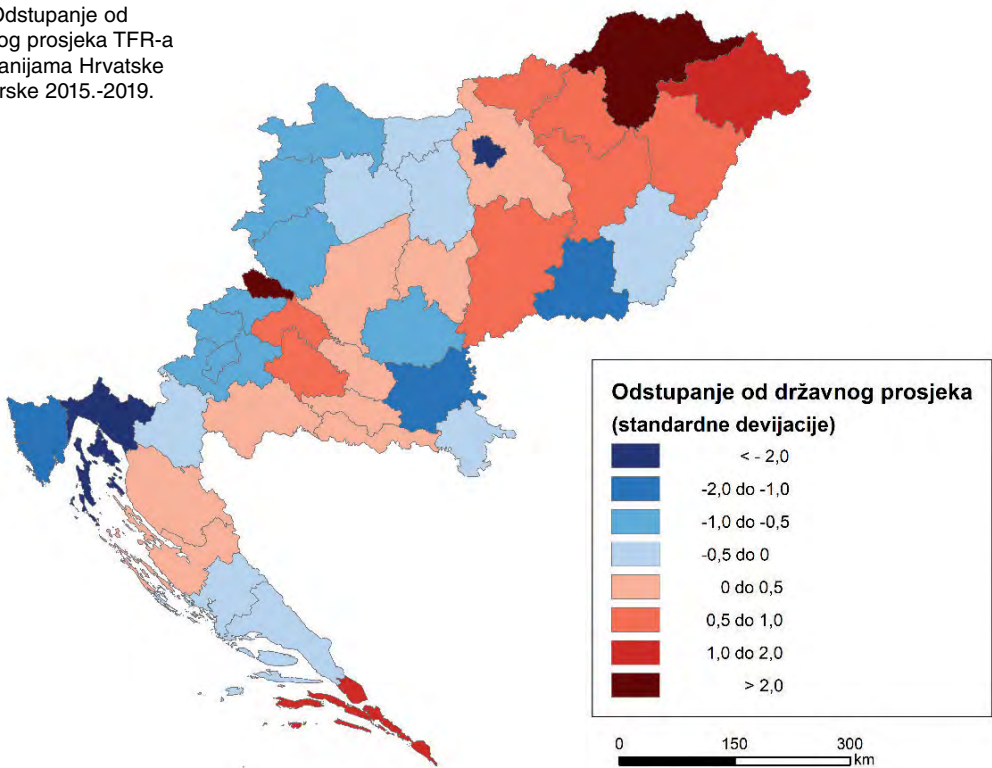
Promatrajući pogranične županije obiju zemalja kao cjelovita područja dolazimo do potvrde navedenih prostornih obrazaca fertiliteta (sl. 3). U recentnom razdoblju područje triju mađarskih pograničnih županija bilježi nešto niže stope fertiliteta u odnosu na Mađarsku. Istovremeno, područje četiriju hrvatskih pograničnih županije bilježi nešto više stope fertiliteta u odnosu na Hrvatsku. Iako se nameće zaključak kako su razine fertiliteta pograničnih područja sličnije međusobno nego razinama fertiliteta

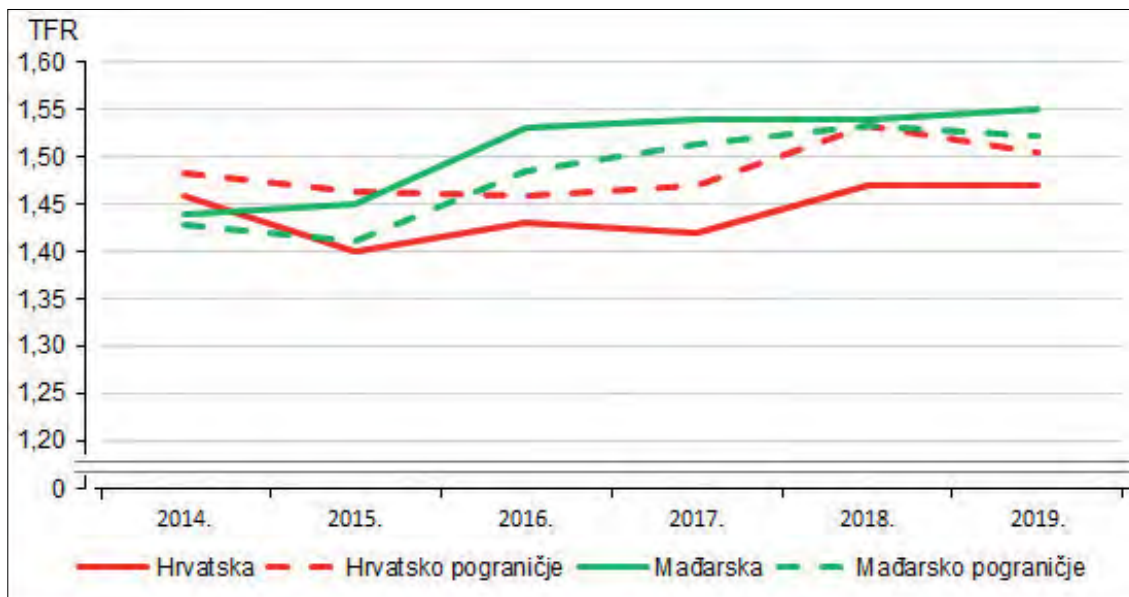
Sl. 1. TFR po županijama
Hrvatske i Mađarske
2015.-2019. godine

Izvor: Eurostat, Fertility
indicators by NUTS 3
region.

Sl. 2. Odstupanje od
državnog prosjeka TFR-a
po županijama Hrvatske
i Mađarske 2015.-2019.
godine

SI. 3. TFR Hrvatske, Mađarske i pograničnih područja od 2014. do 2019. godine

Izvori: Eurostat, Fertility indicators by NUTS 3 region, Live births by age group of the mothers and NUTS 3 region, Population on 1 January by age group, sex and NUTS 3 region.

matičnih zemalja, nužno je napomenuti kako je razina fertiliteta svih četiriju promatranih jedinica unutar maloga raspona, a osjetan pozitivan ponder u hrvatskom pograničju ima i Međimurska županija. Nadalje, cjelokupni prostori pograničnih županija obuhvaćaju širi prostor od pravoga, užeg pograničja. Uža pogranična područja duž Podravine u recentnom razdoblju bilježe negativnije demografske trendove u odnosu na ostala područja pograničnih županija (Feletar i Feletar, 2016). Stoga bi za detaljnije istraživanje sličnosti fertiliteta pograničnih područja Hrvatske i Mađarske trebalo izdvojiti uža pogranična područja obiju zemalja na nižoj prostornoj razini.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Obrasci varijacije fertiliteta u prostoru slični su na području cijele Europe. Iako su se smanjile, urbano-ruralne razlike i dalje su prisutne. Na temelju iznesenih teorija i postojećih istraživanja, za vjerovati je kako će veliki gradovi i dalje ostati »otoci nižeg fertiliteta« u odnosu na okolna područja. No pitanje koje će ostati otvoreno je može li eventualna intenzifikacija migrantskih strujanja u budućnosti, na temelju povećanja pondera useljenika iz visokofertilitetnih zemalja, značajno povećati razinu fertiliteta u gradovima. Sljedeće je pitanje hoće li i u kojoj mjeri razvoj globalizacije dovesti do odbacivanja tradicionalnih normi i daljnjeg porasta individualizacije i u ruralnim područjima. Započeto smanjivanje urbano-ruralnih razlika u fertilitetu moglo bi se nastaviti.

Premda je uloga ekonomskih i sociokulturnih čimbenika u varijaciji fertiliteta dobro istražena, malo je radova koji objedinjuju te dvije skupine čimbenika u jednom istraživanju. Nadalje, uloga ekonomskih i sociokulturnih čimbenika mijenja se u kontekstu vremena i prostora. Neka od recentnih istraživanja uvrstila su ulogu prostora kao jednako važnog čimbenika razine fertiliteta. Kako su u nekim pograničnim područjima uočene sličnosti razine fertiliteta koje se ne mogu objasniti nekim drugim faktorima, prostor se nameće kao mogući čimbenik varijacije fertiliteta. Inicijalna analiza prostornih obrazaca fertiliteta u hrvatsko-mađarskom pograničnom području pokazala je kako postoji osjetna sličnost između razine fertiliteta pograničnih županija, no u ovom slučaju ona je zasigurno rezultat i drugih faktora, a ne samo prostora. Ipak, uočene opservacije ukazuju na nužnost provođenja daljnjih istraživanja prostora kao čimbenika varijacije fertiliteta, na što je moguće nižoj prostornoj razini. Jedan od ograničavajućih faktora svakako je neusklađenost reda veličine teritorijalnih jedinica niže razine. No istraživanja

razine fertiliteta u različitim pograničnim područjima diljem Europe mogla bi dati neke od odgovora na pitanje u kojim ekonomskim i sociokulturnim uvjetima prostor ima veći, a u kojima manji utjecaj na razinu fertiliteta. Konačno, kako su ekonomski i sociokulturni uvjeti mijenjaju i u vremenu, uvođenje varijable vremena dodatno bi rasvijetlilo i objasnilo prostorne obrasce fertiliteta.

LITERATURA

1. Alvergne, A., Gibson, M. A., Gurmu, E., Mace, R., 2011: Social transmission and the spread of modern contraception in rural Ethiopia, *PLoS ONE*, 6 (7), 1-10.
2. Andersson, G., Rønsen, M., Knudsen, L., Lappegård, T., Neyer, G., Skrede, K., Teschner, K., Vikat, A., 2009: Cohort fertility patterns in the Nordic countries, *Demographic Research* 20 (14), 313-352.
3. Baizan, P., Aassve, A., Billari, F. C., 2004: The interrelations between cohabitation, marriage and first birth in Germany and Sweden, *Population and Environment* 25 (6), 531-561.
4. Balbo, N., Barban, N., 2014: Does fertility behavior spread among friends?, *American Sociological Review*, 79 (3), 412-431.
5. Bali, L., Gulyás, L., 2012: Uloga željeznice u regionalnom razvoju uz Dravu u Austro-Ugarskoj Monarhiji i u EU, *Podravina*, 11 (22), 21-25.
6. Basten, S., Huinink, J., Klüsener, S., 2012: Spatial Variation of Sub-national Fertility Trends in Austria, Germany and Switzerland, *Comparative Population Studies*, 36 (2-3), 573-614.
7. Becker, G., 1960: An Economic Analysis of Fertility, u: *Demographic and economic change in developed countries*, Universities- National Bureau, Inc.
8. Becker, G., 1991: *A Treatise on the Family*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
9. Bernardi, L., Klarner, A., Von der Vippe, H., 2008: Job insecurity and the timing of parenthood: a comparison between eastern and western Germany, *European Journal of Population*, 24 (3), 287-313.
10. Billari, F. C., Kohler, H. P., 2004: Patterns of low and lowest-low fertility in Europe, *Population Studies*, 58 (2), 161-176.
11. Billari, F. C., Philipov, D., Testa, M. R., 2009: Attitudes, norms and perceived behavioural control: Explaining fertility intentions in Bulgaria, *European Journal of Population*, 25, 439-465.
12. Bujard, M., Scheller, M., 2017: Impact of Regional Factors on Cohort Fertility: New Estimations at the District Level in Germany, *Comparative Population Studies*, 42, 55-88.
13. Burcin, B., Kučera, T., 2000: Changes in fertility and mortality in the Czech Republic: an attempt of regional demographic analysis, u: *New Demographic Faces of Europe* (ur. Kučera, T., Kučerova, O., Opara, O., Schaich, E.), Springer, Berlin, 371-417.
14. Caldwell, J. C., 2005: On net intergenerational wealth flows: an update, *Population and Development Review*, 31 (4), 721-740.
15. Campisi, N., Kulu, H., Mikolaj, J., Myrskylä, M., 2020: Spatial variation in fertility across Europe: Patterns and determinants. *Population, Space and Place*, Vol. 26 (4), 1-18.
16. Courgeau, D., 1985: Interaction between spatial mobility, family and career life-cycle: a French survey, *European Sociological Review* 1 (2), 139-162.
17. De Beer, J., Deerenberg, I., 2007: An explanatory model for projecting regional fertility differences in the Netherlands, *Population Research and Policy Review*, 26, 511-528.
18. De Meester, E., Mulder, C. H., Droogleever Fortuijn, J., 2007: Time spent in paid work by women and men in urban and less urban contexts in the Netherlands, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98 (5), 585-602.
19. Easterlin, R. A., 1975: An economic framework for fertility analysis, *Studies in Family Planning*, 6 (3), 54-63.
20. Eurostat, *Fertility indicators by NUTS 3 region*, <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.
21. Eurostat, *Live births by age group of the mothers and NUTS 3 region*, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_r_fagec3&lang=en.
22. Eurostat, *Population on 1 January by age group, sex and NUTS 3 region*, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_r_pjangrp3&lang=en.
23. Fagnani, J., 1991: Fertility in the influence of urbanization, u: *The Geographical Approach to Fertility*, (ur. Bähr, J., Gans, P.), Geographisches Institut der Universität Kiel, Kiel, 165-173.

24. Feletar, D., Feletar, P., 2016: Stanovništvo kao faktor razvoja Podravine: ljudski resursi Podravine u posttranzicijskoj etapi intenzivne depopulacije, *Podravina*, 15 (30), 9-100.
25. Jalovaara, M., Neyer, G., Andersson, G., Dahlberg, J., Dommermuth, L., Fallesen, P., i Lappegård, T., 2019: Education, gender, and cohort fertility in the Nordic countries, *European Journal of Population*, 35, 563-586.
26. Fox, J., Klüsener, S., Myrskylä, M., 2019: Is a positive relationship between fertility and economic development emerging at the subnational regional level? Theoretical considerations and evidence from Europe, *European Journal of Population*, 35, 487-518.
27. Goldstein, J. R., Lutz, W., Testa, M. R., 2003: The emergence of sub-replacement fertility ideals in Europe, *Population Research and Policy Review*, 22 (5-6), 479-496.
28. Hank, K., 2001: Regional fertility differences in Western Germany: an overview of the literature and recent descriptive findings, *International Journal of Population Geography*, 7(4), 243-257.
29. Hank, K., 2002: Regional social contexts and individual fertility decisions: a multilevel analysis of first and second births in Western Germany, *European Journal of Population*, 18, 281-99.
30. Harrach, G., 2011: A »demographic peninsula« in Croatia 1 fertility features of the Drava-region based on the Hungarian census in 1910, *Podravina*, 10 (20), 93-101.
31. Heaton, T. B., Lichter, D. T., Amoateng, A., 1989: The timing of family formation: rural–urban differentials in first intercourse, childbirth, and marriage, *Rural Sociology*, 54 (1), 1-16.
32. Hoem, J. M., 2005: Why does Sweden have such high fertility?, *Demographic Research*, 13 (22), 559-572.
33. Hogg, M. A., Williams, K. D., 2000: From I to we: Social identity and the collective self, *Group dynamics: Theory, research, and practice*, 4 (1), 81-97.
34. Klüsener, S., Dribe, M., Scalone, F., 2019: Spatial and social distance at the onset of the fertility transition: Sweden, 1880–1900, *Demography*, 56, 169-199.
35. Klüsener, S., Perelli-Harris, B., Gassen, N. S., 2013: Spatial aspects of the rise of nonmarital fertility across Europe since 1960: The role of states and regions in shaping patterns of change, *European Journal of Population*, 29 (2), 137-165.
36. Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H., 2005: Podravsko višegraničje – pristupi, ciljevi i metode istraživanja, *Podravina*, 4 (8), 7-31.
37. Kohler, H.-P., Billari, F. C., Ortega, J. A., 2002: The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe during the 1990s, *Population and Development Review*, 28 (4), 641-680.
38. Kulu, H., 2005: Migration and fertility: competing hypotheses re-examined, *European Journal of Population*, 21 (1), 51-87.
39. Kulu, H., 2006: Fertility of internal migrants: comparison between Austria and Poland, *Population, Space and Place*, 12 (3), 147-170.
40. Kulu, H., 2008: Fertility and spatial mobility in the life-course: evidence from Austria, *Environment and Planning A*, 40 (3), 632-652.
41. Kulu, H., 2013: Why do fertility levels vary between urban and rural areas?, *Regional Studies*, 47 (6), 895-912.
42. Kulu, H., Boyle, P. J., Andersson, G., 2009: High fertility in city suburbs: evidence from four Northern European countries, *Demographic Research*, 21 (31), 915-944.
43. Kulu, H., Vikat, A., 2007: Fertility differences by housing type: the effect of housing conditions or of selective moves?, *Demographic Research*, 17 (26), 775-802.
44. Kulu, H., Vikat, A., Andersson, G., 2007: Settlement size and fertility in the Nordic countries, *Population Studies*, 51 (3), 265-285.
45. Kulu H., Washbrook E., 2014: Residential context, migration and fertility in a modern urban society, *Advances in Life Course Research*, 21, 168-182.
46. Lesthaeghe, R., 1980: On the social control of human reproduction, *Population and Development Review*, 6 (4), 527-548.
47. Lesthaeghe, R., Neels, K., 2002: From the first to the second demographic transition: an interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland, *European Journal of Population*, 18 (4), 325-360.
48. Lesthaeghe, R., van de Kaa, D. J., 1986: Twee Demografische Transitie's?, u: *Bevolking - Groei en Krimp* (ur. Lesthaeghe, R., van de Kaa, D.), Van Loghum Slaterus, Deventer, 9-24.
49. Lois, D., Becker, O. A., 2014: Is fertility contagious? Using panel data to disentangle mechanisms of social network influences on fertility decisions, *Advances in Life Course Research*, 21, 123-134.

50. Lundquist, J. H., Anderton, D. L., Yaukey, B., 2015: *Demography - The Study of Human Population*, Waveland Press, Inc., Long Grove.
51. Mason, K. O., 1997: Explaining fertility transitions, *Demography*, 34 (4), 443-454.
52. Michielin, F., 2004: Lowest low fertility in an urban context: the role of migration in Turin, Italy, *Population, Space and Place*, 10 (4), 331-347.
53. Mulder, C. H., 2006: Population and housing: a two-sided relationship, *Demographic Research*, 15 (13), 401-412.
54. Mulder, C. H., Wagner, M., 2001: The connection between family formation and first-time home ownership in the context of West Germany and the Netherlands, *European Journal of Population*, 17 (2), 137-164.
55. Myrskylä, M., Kohler, H. P., Billari, F. C., 2009: Advances in development reverse fertility declines, *Nature*, 460, 741-743.
56. Nejašmić, I., 1986: Prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske prema tipu naselja boravka, *Hrvatski geografski glasnik*, 48, 123-136.
57. Nejašmić, I., 1996: Regional Characteristics of Population Reproduction in the Republic of Croatia, *Hrvatski geografski glasnik*, 58 (1), 1-13.
58. Nejašmić, I., Toskić, A., Bašić, K., 2008: Prostorne značajke nataliteta u Hrvatskoj, *Hrvatski geografski glasnik*, 70 (2), 91-112.
59. Rindfuss, R. R., Choe, M. K., Brauner-Otto, S. R., 2016: The emergence of two distinct fertility regimes in economically advanced countries, *Population Research and Policy Review*, 35, 287-304.
60. Rusterholz, C., 2015: Costs of children and models of parenthood: Comparative evidence from two Swiss cities, 1955-1970, *Journal of Family History*, 40 (2), 208-229.
61. Shakhotska, L. P., 2000: Demographic Development of the Republic Belarus, u: *New Demographic Faces of Europe* (ur. Kučera, T., Kučerova, O., Opara, O., Schaich, E.), Springer, Berlin, 29-51.
62. Snyder, A. R., 2006: The role of contemporary family behaviors in nonmarital conception outcomes of nonmetro women: comments on Albrecht and Albrecht (2004), *Rural Sociology*, 71 (1), 155-163.
63. Sobotka, T., Adigüzel, F., 2002: Religiosity and Spatial Depographic Differences in the Netherlands, Research Report Number 02F65, University of Groningen, Groningen.
64. Šimunić, N., Turk, I., Živić, D., 2020: Dinamički indikatori demografske održivosti hrvatskoga pograničja s Mađarskom (1981. - 2018.), *Podravina*, 19 (38), 91-113.
65. Thomson, E., Winkler-Dworak, M., Spielauer, M., Prskawetz, A., 2012: Union instability as an engine of fertility? A microsimulation model for France, *Demography*, 49, 175-195.
66. Tobler, W. R., 1970: A computer movie simulating urban growth in the Detroit Region, *Economic Geography*, 46, 234-240.
67. Toulemon, L., 2004: Fertility among immigrant women: New data, a new approach. *Population and Societies*, 400.
68. Trovato, F., Grindstaff, C. F., 1980: Decomposing the urban-rural fertility differential: Canada, 1971, *Rural Sociology*, 45 (3), 448-468.
69. van de Kaa, D. J., 2001: Postmodern fertility preferences: From changing value orientation to new behavior, *Population and Development Review*, 27, 290-331.
70. Vitali, A., Billari, F. C., 2017: Changing determinants of low fertility and diffusion: A spatial analysis for Italy, *Population, Space and Place*, 23, 1-18.
71. Vojtěchovská, P., 2000: Population development in Poland, u: *New Demographic Faces of Europe* (ur. Kučera, T., Kučerova, O., Opara, O., Schaich, E.), Springer, Berlin, 247-266.
72. Zakharov, S. V., Ivanova E. I., 1996: Regional fertility differentiation in Russia: 1959-1994, *Studies on Russian Economic Development*, 7 (4), 354-368.
73. Watkins, S., 1991: *From Provinces Into Nations: The Demographic Integration of Western Europe, 1870-1960*, Princeton, NJ. Princeton University Press.

SUMMARY

Persistently low total fertility rates are one of the most significant challenges for most developed countries in the long run. Although the countries of Northern and Western Europe stand out in Europe with their higher levels of fertility, convergence with other regions has been noticeable in recent years. Surveys of spatial fertility variation show a similar pattern across Europe - fertility levels are higher in rural areas and small towns, and lower in large cities. The paper provides an overview of the main theories on the factors influencing the variation of fertility in space. The literature is dominated by two main hypotheses: the compositional hypothesis claims that fertility levels differ between places because different structures of people live in different settlements, while the contextual hypothesis argues that factors related to the immediate environment are crucial. In addition to the above stated hypotheses, the role of selective migration is also considered. Economic and sociocultural factors of fertility variation are the two most studied groups of influences. Recent research also emphasizes the role of space itself in fertility variation, so a separate section provides an analysis of fertility variation in the area of Croatian-Hungarian border. The data show that there is no unambiguous link between the border position and the level of fertility, but the fertility levels of border areas of both countries are more similar to each other than the fertility levels of their respective home countries.

IZAZOVI GOSPODARSKE DIPLOMACIJE REPUBLIKE HRVATSKE NA PRIMJERU VELIKE PREHRAMBENE KOMPANIJE PODRAVKA D.D.

CHALLENGES OF ECONOMIC DIPLOMACY OF THE REPUBLIC OF CROATIA ON THE EXAMPLE OF THE LARGE FOOD PROCESSING COMPANY PODRAVKA D.D.

Petar KUREČIĆ

Sveučilište Sjever
petar.kurecic@unin.hr

Vesna HALUGA

Sveučilište Sjever
vehaluga@unin.hr

Karlo VIŠAK

Sveučilište Sjever
karlo.visak@unin.hr

Primljeno / Received: 22. 1. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC: 339.9:327.82(497.5)

338.45(497.525.1 Koprivnica)

SAŽETAK

Gospodarska diplomacija važna je sastavnica vanjske politike svake države. Razrađena strategija gospodarske diplomacije olakšava rad tvrtkama izvoznicima koje na taj način, iako indirektno, aktivno sudjeluju i u promociji države. U Republici Hrvatskoj brojni su akteri koji sudjeluju u procesu gospodarske diplomacije, no čini se kako unutar važećeg modela nema dovoljno međusobne koordinacije i suradnje što se negativno odražava ponajprije na kompanije koje imaju proizvode i teže izvozu. S druge strane, u Hrvatskoj posluju i tvrtke koje primarno ne ovise o diplomatskoj pomoći države budući da imaju tradiciju, ali i razvijene vlastite službe. Primjer je koprivnička tvrtka Podravka d.d., najveća prehrambena i farmaceutska tvrtka regije, ujedno snažno prisutna u međunarodnom poslovnom okruženju, sa široko razvijenom mrežom predstavništava i službama koje omogućavaju samostalno analiziranje novih potencijalno prodajno i izvozno zanimljivih tržišta.

Ključne riječi: diplomacija, gospodarska diplomacija, Republika Hrvatska, međunarodno poslovno okruženje, prehrambena i farmaceutska industrija, Podravka d.d.

Keywords: diplomacy, economic diplomacy, Republic of Croatia, international business environment, food-processing and pharmaceutical industry, Podravka d.d.

UVOD

U posljednjih dva desetljeća diplomacija doživljava brojne transformacije. Umjesto klasične, prvenstveno političke diplomacije, primat u vanjskopolićkim ciljevima gotovo svih svjetskih, a poglavito europskih država, zadobila je gospodarska diplomacija, koja se po dosezima, utjecaju i načinu provedbe svrstava uz bok političkoj. Ovaj trend prisutan je prvenstveno iz razloga što države upravo kroz kanale gospodarske diplomacije mogu gospodarstvenicima omogućiti i olakšati ulazak na inozemna tržišta, davanjem aktivne potpore kroz informiranje o stanju na tržištu, aktualnoj zakonskoj regulativi, otvore-

nim natjecajima, analizama tržišta i potencijalnih tržišnih niša, sve do pomoći pri sklapanju novih poslova. Također, na bilateralnoj osnovi, često je da se upravo putem snažnijeg gospodarskog povezivanja i suradnje, grade i bolji politički odnosi, jačaju ne samo gospodarske već i političke veze. Važnost gospodarske diplomacije prva je još šezdesetih godina prepoznala Francuska, a danas brojne, poglavito razvijenije zemlje ulažu velika sredstva u razvoj gospodarske diplomacije. Prema Prvuloviću (2001: 24) gospodarska diplomacija sve više zauzima središnju ulogu diplomatskog djelovanja, sastavni je dio diplomacije i u najširem je smislu riječi predstavljanje interesa gospodarstva vlastite zemlje u drugim zemljama.

Hrvatska na području gospodarske diplomacije od 2011. godine pokušava uspostaviti sustav koji bi, poglavito u gospodarski izazovnim vremenima kao što je i trenutna pandemija korona virusa odgovorio zahtjevima i potrebama hrvatskih izvozno orijentiranih gospodarskih subjekata. U proteklom desetljeću, promjene vlasti rezultirala su i promjenom sustava gospodarske diplomacije što je zasigurno, bez obzira na namjere, unazadilo sustav gospodarske diplomacije budući da sustav uspostavljen 2011. g. nije stigao biti razvijen, drugi uveden 2012. g. krenuo je u novi ustroj, koji je ponovnom promjenom vlasti 2016. g. također napušten.¹ Strategija, da bi bila uspješna, bi međutim trebala biti opće prihvaćena i potpuno neovisna o promjenama vlasti.

Dobro koncipirana i kvalitetno razrađena strategija gospodarske diplomacije uvelike olakšava pozicioniranje država na globalnom tržištu. Pitanje ekonomije, proizvodnje, prirodnih resursa, tehnoloških ostvarenja, industrijskog napretka i izvoza zahtijevaju poseban politički interes državnog vrha svake zemlje.

Znanstvenim metodama analize sadržaja i zatim sinteze, rad tematizira gospodarsku diplomaciju s više aspekata. U prvom dijelu definirane su teorijske odrednice, pojam i pregled modela gospodarske diplomacije, a uvodno je dan i kratki pregled povijesnog razvoja gospodarske diplomacije, obilježja bitna za razumijevanje gospodarske diplomacije kao sastavnog dijela vanjske politike.

Drugi dio rada tematizira pitanja hrvatske gospodarske diplomacije, njena obilježja i značajke kao i institucionalni ustroj s ciljem definiranja ključnih aktera s ciljem definiranja problema i izazove s kojima se hrvatska gospodarska diplomacija najčešće susreće.

U radu se analiziran rad Podravke d.d. s aspekta poslovnih aktivnosti na stranim tržištima, kroz predstavništva, a znanstvenom metodom polustrukturiranog intervjua, za potrebe ovoga rada, istražena su konkretna iskustva Podravke d.d. na stranom tržištu, razgovorom vođenim s direktoricom Podravkinog predstavništva u Mađarskoj, gospođom Sandrom Ledić.

U posljednjem dijelu rada iznesen je zaključak, obzirom na dostupnost navedenih izvora o funkcioniranju gospodarske diplomacije na području Republike Hrvatske na primjeru koprivničke prehrambene i farmaceutske tvrtke, Podravka d.d.

GOSPODARSKA DIPLOMACIJA

Interes za gospodarsku diplomaciju stranih autora postaje aktualno početkom 2000-tih godina, kad se gospodarska diplomacija pojavljuje u istraživanjima kao interdisciplinarno polje u području međunarodne ekonomije, međunarodne političke ekonomije i međunarodnih odnosa (Okano-Heijmans, 2011).

Gospodarska diplomacija u suvremenim međunarodnim odnosima, neizostavan je i važan dio vanjske politike svake države. U recentnoj znanstvenoj literaturi dostupno je više definicija gospodarske diplomacije te opisa koji konkretiziraju njen rad.

¹ U vrijeme mandata ministra vanjskih poslova Jandrokovića, u tijeku je bila reforma gospodarske diplomacije s intencijom zamjene gospodarskih savjetnika u hrvatskim diplomatsko konzularnim predstavništvima trgovinskim atašeeima. Krajem 2011. g. dolazi do promjene vlasti, a vlada premijera Milanovića napušta koncept gospodarske diplomacije prethodne vlade i pokreće novi koncept stvaranja gospodarske diplomacije koji je osmislio i pokrenuo tadašnji zamjenik ministricе vanjskih i europskih poslova Klisović. Na parlamentarnim izborima 2016. g. ponovno dolazi do promjene vlasti te napuštanja i ovog koncepta. Tadašnji ministar Kovač primat u razvoju gospodarske diplomacije daje Hrvatskoj gospodarskoj komori (HGK).

Prema Bazdanu (2011: 104), gospodarska diplomacija »postaje sve značajnijom temom. Definira se kao proces od nacionalnog interesa u kojem nacionalni poslovni subjekti u globalnoj ekonomiji stječu optimalnu poziciju zahvaljujući obavještajnoj zajednici i najvišim državnim dužnosnicima«.

Bayne i Woolcock (2011: 5) pod pojmom gospodarska diplomacija podrazumijevaju djelatnost države u međunarodnim gospodarskim odnosima. Naglasak pritom daju na metode i procese donošenja odluka državnih tijela u njihovim pregovorima s drugim državama ili međunarodnim organizacijama kada je u pitanju gospodarstvo vlastite zemlje.

Lee (2004: 51) definira gospodarsku diplomaciju kao »zajednički proces privatnog i javnog sektora kojim se upravlja komercijalnim odnosima koristeći diplomatske kanale i procese«, a slično ju definira i Naray (2008: 2), kao »aktivnost koju provode državni akteri s diplomatskim statusom u smjeru promocije biznisa između domaće i strane zemlje, s ciljem podrške razvoja poslovnog sektoru kroz promociju biznisa i njemu potpornih aktivnosti.«

Još konkretnije obrazloženje gospodarske diplomacije u prvi plan ističe povezanost s ekonomskim odrednicama na vanjsko-trgovinskim odnosima među državama, navode Boromisa, Tišma i Raditya-Ležaić (2012: 12): »Gospodarska diplomacija podrazumijeva diplomatske aktivnosti za podršku poslovnome i financijskome sektoru matične zemlje. Ove se aktivnosti odnose na pitanja ekonomskih politika«.

Hornung (2019: 5) gospodarsku diplomaciju općenito opisuje kao »diplomatske procese koji se oslanjaju na gospodarske aktivnosti ili pokušavaju postići bolju gospodarske rezultate.«

Zaključno, osnova gospodarske diplomacije je klasična, politička diplomacija, u interakciji s ekonomijom, poduzetništvom, odnosima s javnošću, business intelligence, a sve ovo s primarnim ciljem omogućavanja domaćim poduzećima izlazak i poslovanje na stranom tržištu.

POVIJESNI RAZVOJ GOSPODARSKE DIPLOMACIJE

Iako se gospodarska diplomacija smatra relativno novijom disciplinom u okviru cjelokupne diplomacije, prve oblike prema Bazdanu (2011: 104) nalazimo u Srednjem vijeku: »Gospodarska diplomacija je na sceni još od srednjeg vijeka, kada je 1301. g. u Dubrovačkoj Republici osnovan centar za obavještajnu službu, koji je nazvan Centrom za sakupljanje vijesti i informacija. Dubrovačkim plemićima-političarima bio je glavno uporište njihove merkantilističke gospodarske diplomacije«.

U svom radu Bazdan (2011) dalje opisuje povijesni tijek gospodarske diplomacije u kojem spominje dvije države od iznimne važnosti za razvoj ovog vida diplomacije. Riječ je o Sjedinjenim Američkim Državama i Francuskoj koje su prve kroz gospodarsku diplomaciju promicale i štitile svoje interese. Za SAD je tako, za gospodarsku diplomaciju značajan kroz Marshallov plan u kojem su uložili dvanaest milijardi dolara u države i gospodarstva europskog Zapada.

S druge strane, Francuska je prva isticala važnost gospodarske diplomacije kroz rad političara: »prva europska država čiji su najviši političari postali gospodarski diplomati, bila je Francuska. Nakon 1963. g., u vrijeme Charlesa de Gaullea, francuska diplomacija, skupa s obavještajnim službama, počinje s procesom zastupanja francuskih poslovnih subjekata u svijetu. U ovaj proces počinju se uključivati i druge zemlje, kao što su: SSSR, Japan, Velika Britanija« (Bazdan 2011: 104).

OBILJEŽJA GOSPODARSKE DIPLOMACIJE

Područje djelovanja gospodarske diplomacije ne obuhvaća samo usredotočenost zemalja na trgovinske odnose. Upravo suprotno, gospodarski diplomati bave se mnogo širim područjem koje obuhvaća nekoliko problemskih cjelina.

Bazdan (2011) pojava opisuje kao proces gospodarske diplomacije u kojem nacionalne vlade imaju obveznu zadaću u predstavljanju gospodarskih kapaciteta na međunarodnom planu i to na tri razine. Prva se tako odnosi na obaveze vladajućih pojedinih zemalja u predstavljanju i šticanju nacionalnih gospodarskih subjekata.

Nadalje, »druga razina se odnosi na razgovore koje vlada mora poticati i tražiti s menadžmentom gospodarskih subjekata u trećim zemljama kako bi u izravnim kontaktima s određenim gospodarskim

subjektima u inozemstvu zastupala svoje nacionalne subjekte (...) Treća razina se odnosi na zadatak vlade da aktivno sudjeluje na odlučujućim sastancima i skupštinama međunarodnih međudržavnih organizacija, zalažući se za svoje nacionalne gospodarske subjekte» (Bazdan 2011: 106).

No, obilježja gospodarske diplomacije u smislu njihove djelatnosti su široko rasprostranjene, a koje je u svojoj doktorskoj disertaciji sažela Radolović (2016: 74), koja izdvaja pet ključnih »područja djelovanja i aktivnosti gospodarske diplomacije:

- promicanje izvoza i trgovine,
- privlačenje ulaganja,
- prijenos tehnologija – znanstvena suradnja,
- razvojna suradnja, u smislu pružanja pomoći
- promocija zemlje – u smislu brendiranja zemlje, posebice turističko brendiranje«.

Autorica navodi i kako je temelj gospodarske diplomacije uz ostale navedene čimbenike, promicanje trgovine: »Promicanje trgovine uključuje stvaranje mogućnosti za povećanje izvoza na postojeća tržišta te identifikaciju novih potencijalnih tržišta« (Radolović 2016:75).

Također, postoje i dodatne aktivnosti koje nadopunjavaju temeljne odrednice gospodarske diplomacije te koje prema Boromisa, Tišma i Raditya-Ležaić (2012: 13), omogućuju ostvarivanje glavnih ključnih područja. To su, kako autori navode: poslovno obavješćavanje, umrežavanje i odnosi s javnošću, podrška za pregovaranje i provedbu ugovora te rješavanje problema.

GOSPODARSKA DIPLOMACIJA REPUBLIKE HRVATSKE

Gospodarska diplomacija Republike Hrvatske ovisi o nekoliko čimbenika i većem broju sudionika kako bi uspjeli promovirati vlastite interese te uspostaviti kvalitetne okvire vanjsko-trgovinske politike.

Jedan od zadataka gospodarske diplomacije, uz uspostavljanje novih i održavanje postojećih odnosa među državama, ističe se i u ostvarivanju određenih kapitalnih prihoda. Tako Radošević (2002) ističe važnost kohezije između političke diplomacije i gospodarskih resora, a sve kako bi se pokušala ostvariti diplomacija koja će takav »suživot« pretvoriti u ekonomske dobitke: »Diplomacija i poduzetnici imaju dva osnovna zadatka u izgradnji međunarodne legitimnosti hrvatske države: diplomacija bi morala osigurati što niže troškove ulaza hrvatskog gospodarstva na nova tržišta i/ili povećanja relativnih tržišnih udjela na postojećim izvoznim tržištima, uklanjanjem političkih zapreka i nekomercijalnih (političkih) rizika, a hrvatski bi poduzetnici morali osigurati konkurentsku sposobnost izlaza na međunarodna tržišta roba i usluga. Nedovoljna međunarodna konkurentnost hrvatskog gospodarstva, međutim, predstavlja glavno ograničenje za efikasnije djelovanje hrvatske gospodarske diplomacije (Radošević 2002: 1075).

Iako je Radošević još 2002. g. pisao o ne-konkurentnosti hrvatskog gospodarstva pa time i ograničenih gospodarsko-diplomatskih aktivnosti, brojni parametri ukazuju kako se situacija nije drastično popravila, unatoč značajnom vremenskom odmaku. Varšić (2014: 25) navodi kako je Vlada RH još 2011. godine donijela plan za razvoj gospodarske diplomacije. Sustav je bio zamišljen kako bi konkretizirao podjelu poslova među institucionalnim ustrojem koji se bave poslovima gospodarske diplomacije. No, autorica navodi drugačije podatke koji ne idu u prilog zamišljenom planu: »Međutim, rezultati istraživanja gospodarske diplomacije u Hrvatskoj pokazuju nešto drugačije stanje. Prema rezultatima istraživanja iz 2013. godine vidljivo je kako različite državne institucije, poput MVPEI-a, HGK ili HUP-a, imaju različita shvaćanja gospodarske diplomacije, kako »ne postoji izgrađena organizacijska struktura koja se bavi gospodarskom diplomacijom«, a isto tako da različito shvaćaju veze između gospodarske diplomacije te bilateralnih i multilateralnih odnosa«.

U kontekstu obilježja hrvatske gospodarske diplomacije važno je napomenuti i vještine koje mora posjedovati osoba koja se bavi tim područjem: »Gospodarski diplomat mora prije svega biti fakultetski obrazovan sa specijalizacijom iz međunarodnog gospodarstva i vanjsko-trgovinskog poslovanja. Treba perfektно poznavati stanje u globalnoj ekonomiji, uključujući i detalje o njezinim naprijed navedenim *dualnim razinama*. (...) Potrebno je da perfektно vlada suvremenom informacijskom tehnologijom. Treba biti vješt govornik i pregovarač s uglednim ponašanjem« (Bazdan 2011: 121).

ORGANIZACIJSKA MREŽA HRVATSKE GOSPODARSKE DIPLOMACIJE

Institucionalni ustroj hrvatske gospodarske diplomacije ovisi o više različitih aktera koji su svojim djelovanjem uključeni u procese provedbe određenih problemskih zadataka. Lista sudionika poprilično je dugačka. Radolović u svojem radu izdvojila je najznačajnije profile hrvatske gospodarske diplomacije.

»Istraživanjem recentne domaće znanstveno-stručne literature može se zaključiti kako se aktivnosti hrvatske gospodarske diplomacije vežu uz:

1. Vladu RH
2. Ministarstvo vanjskih i europskih poslova,
3. Ministarstvo gospodarstva
4. Ministarstvo poduzetništva i obrta,
5. Hrvatsku gospodarsku komoru,
6. Ured Predsjednika RH-a,
7. Hrvatski sabor (Odbor za europske poslove i Odbor za vanjsku politiku),
8. Hrvatsku udrugu poslodavca,
9. Hrvatsko udruženje menadžera i poduzetnika,
10. Agencije za investicije i konkurentnost,
11. Udrugu Hrvatski izvoznici,
12. Hrvatsku turističku zajednicu,
13. Hrvatsku obrtničku komoru,
14. Hrvatsku banku za obnovu i razvitak,
15. Hrvatsku agenciju za malo gospodarstvo, inovacije i investicije (HAMAG-BICRO)
16. Centar za praćenje poslovanja energetskog sektora i investicija (CEI)« (Radolović 2016: 55).

Boromisa, Tišma i Raditya-Ležaić (2012) navode još nekoliko aktera koji se u svom radu bave gospodarskom diplomacijom: Ministarstvo turizma, Ministarstvo obrazovanja, znanosti i sporta, Ministarstvo financija, Državni ured za trgovinsku politiku i Nacionalno vijeće za konkurentnost.

U Republici Hrvatskoj moguće je pronaći primjere samostalnog promicanja gospodarskih potencijala regija/gradova/županija u stranim zemljama: »Svoje gospodarske interese promiču i gradovi i županije, pa su tako npr. Istarska županija, Dubrovačko-neretvanska županija, Varaždinska županija, Osječko-baranjska županija i grad Zagreb otvorili svoja predstavništva u Bruxellesu. (...) Regionalna razvojna agencija Slavonije i Baranje zadužena je za rad Predstavništva u Bruxellesu, koje kroz svoje aktivnosti predstavlja interese Grada Osijeka i Osječko-baranjske županije u svim institucijama Europske unije u Bruxellesu« (Boromisa, Tišma i Raditya-Ležaić, 2012: 32).

IZAZOVI HRVATSKE GOSPODARSKE DIPLOMACIJE

S kojim se problemima susreću hrvatske tvrtke u svom poslovanju te što očekuju od hrvatske gospodarske diplomacije u suočavanju s izazovima, može se vidjeti u istraživanju koje je 2017. godine provela Hrvatska gospodarska komora. Istraživanjem su obuhvaćene hrvatske tvrtke izvoznice, a koje su se izjasnile kako su glavni problemi niskog izvoza sljedeći: nedovoljna financijska potpora (84%), porezni sustav RH-a (79%), nepostojanje jasne izvozne strategije (77.9%), nedovoljna učinkovita gospodarska diplomacija (75%), itd. (HGK, 2017).

Anketirane tvrtke u istraživanju navele su i nedovoljnu potporu koja bi im na inozemnim tržištima trebala pružiti sve potrebne informacije. Ispitane tvrtke ponudile su i konkretne parametre s kojima bi im hrvatska gospodarska diplomacija mogla pomoći. Pored trgovačkog atašea koji bi im na ciljanim tržištima bio izuzetno važan izvor informacija, kako se u istraživanju HGK-a navodi (HGK, 2017), hrvatski izvoznici apeliraju i na rješavanje ostalih problema.

»Od gospodarske diplomacije izvoznici nadalje očekuju prijedloge provjerenih potencijalnih inozemnih poslovnih partnera, okupljanje tvrtki koje već rade na pojedinom tržištu, organiziranje individualne posjete pojedinom tržištu, umrežavanje s institucijama na inozemnom tržištu, specijalizirane analize tržišta i izvoznih mogućnosti, kao i pribavljanje informacija i analitičkih prikaza gospodarsko-političke situacije na pojedinom inozemnom tržištu« (HGK, 2017).

PODRAVKA D.D. – PRIMJER MEĐUNARODNE PRISUTNOSTI TVRTKE KAO USPJEŠNE GOSPODARSKE DIPLOMACIJE KOMPA NIJE

Podravka d.d. je jedna od najvažnijih i najvećih hrvatskih kompanija koja zbog prepoznatljivosti proizvoda predstavlja i brand s kojim se povezuje i Republika Hrvatska. Gotovo da ne postoji dio svijeta na kojem nije prisutan barem jedan Podravkin proizvod, a u kontekstu uspješne domaće tvrtke važne za hrvatsko gospodarstvo, radom će biti istraženi elementi gospodarske diplomacije na primjeru Podravke: »Jedan smo od najvećih hrvatskih izvoznika, kontinuirano ostvarujemo rast čime dodatno učvršćujemo poziciju lidera na tržištu Adria regije. Temelj snažnog i kontinuiranog rasta jest razvoj i nadogradnja naših ključnih brendova, inovacije u asortimanu kojima pratimo trendove i potrebe naših potrošača, planiranje i uspješna realizacija prodajno-marketinških aktivnosti na svim tržištima, kao i efikasno upravljanje troškovima te operativna učinkovitost i dugoročna profitabilnost« (Podravka, 2020).

Podravka je tvrtka s dugom tradicijom u prehrambenoj industriji Republike Hrvatske i ovoga dijela Europe još od 1934. g.: »Podravkini začeci vezani su uz radionicu za osnovnu preradu voća pod nazivom »Braća Wolf«, čija je glavna djelatnost bila trgovina i promet raznom industrijskom robom putem prodavaonica. Od 1934. obitelj Wolf započinje s preradom voća. (...) 1947. poduzeće prelazi u društveno vlasništvo i Podravka dobiva ime koje nosi i danas« (Jurin, 2016: 17).

Desetak godina kasnije Podravka širi vlastito poslovanje te pokreće neke od proizvoda koji se danas mogu smatrati i sinonimom koprivničke tvrtke: »Već 1958. Podravka je tržištu ponudila klasične kokoške i goveđe juhe, goveđi gulaš i kokošju paštetu. (...) 1959. na tržište je lansiran proizvod pod nazivom VEGETA 40, univerzalan dodatak jelima koji se danas prodaje u više 40 zemalja na svim kontinentima« (Jurin, 2016: 17).

Tijekom godina Podravka je razvila snažnu mrežu proizvoda, a pored prehrambene djelatnosti sastavni dio grupacije je farmaceutika, odnosno tvornica Belupo. Tako se na internetskoj stranici Podravke ističu i ostali brendovi po kojima je Podravka u današnjem društvu prepoznata, a to su: Dolcela, Eva, Fant, Lino, Kviki... (Podravka, 2020).

VANJSKOTRGOVINSKI USPJESI PODRAVKE

Kao jedna od najpoznatijih i najkompleksnijih tvrtki u Republici Hrvatskoj, Podravka prati suvremene trendove poslovanja te uspješno odgovara na izazove domaćeg i stranih tržišta.

»Analizom misije i vizije Podravke jasno je kako Podravka teži liderskoj poziciji u svojoj industriji. (...) Podravka je svojim dugogodišnjim poslovanjem, tradicijom, a isto tako i stalnim unapređenjem svojih proizvoda, kontinuiranom modernizacijom svog tehnološkog pogona, zadovoljnim zaposlenicima, te stalnim odnosom sa svojim kupcima, stvorila imidž svoje kompanije, te zadobila povjerenje svojih klijenata i kupaca te i dalje ulaže napore da tako ostane i u budućnosti« (Čuljak, 2019: 18-19)

U prilog tome idu i nagrade za vanjskotrgovinske aktivnosti Podravke, ali i razna postignuća u država diljem Europe i svijeta. Koliki je obol Podravka dala promoviranju hrvatskog gospodarstva može se iščitati i kroz osvojenu zlatnu plaketu hrvatske diplomacije za poseban doprinos u promicanju izvrsnosti hrvatskog gospodarstva u svijetu: »Nagrada je zasnovana na rezultatima ankete provedene među veleposlasticima, konzulima i gospodarskim savjetnicima u diplomatskim misijama i konzularnim predstavništvima RH u inozemstvu« (Podravka, 2020).

Kontinuiranim istraživanjem novih tržišta te promicanjem vlastitih proizvoda, Podravka je uspjela internacionalizirati poslovanje. Tako unazad par godina Podravka ulazi na tržište države Katar, otvara tvornicu u Tanzaniji te širi svoj utjecaj i u susjedstvu akvizicijom slovenskog Žita: »Raduje me da će se danas ugovorenom suradnjom Podravkini proizvodi naći na svim katarskim policama. To će, uz ovu snažnu institucionalnu i političku potporu, dati vjetar u leđa i drugim prehrambenim i ostalim proizvodima za proboj na ovo tržište« (Žugčić, 2017)².

² »Podravka je otvorila svoju prvu tvornicu na velikom tržištu Afrike. Tvornica je otvorena u Tanzaniji, sukladno strategiji internacionalizacije poslovanja« (Gospodarska diplomacija, 2017).

Što se tiče domaćih konkurentskih poduzeća, Podravka s aspekta prisutnosti i rezultata prodaje ima značajnu prednost nad ostalim sličnim kompanijama, a što u svom radu ističe Jurin (2019).

»Najveća prednost Podravke, uspoređujući s drugim sličnim kompanijama i multinacionalnim kompanijama je proizvodnja i uprava kompanije koja je smještena u Koprivnici. Proizvodnja u Hrvatskoj u vlastitim tvornicama znači da Podravka može puno brže reagirati na promjene na tržištu. Put koji informacija treba prijeći od istraživanja tržišta ili reakcija potrošača do donositelja odluka i proizvodnih linija u tvornicama puno je kraći nego kod konkurenata, te se određene promjene mogu napraviti jako brzo« (Jurin 2019: 28).

Upravo kroz potonji segment sportskog kolektiva, Podravke je u poziciji promovirati i svoje poslovne afinitete te stupiti u kontakt s novim potencijalnim partnerima i na stranim tržištima: »S obzirom na zajedničke težnje prema postizanju vrhunskih rezultata, Podravkina suradnja s RK Podravka Vegeta, osim društveno-odgovornog djelovanja, ima i dodatnu vrijednost – kompatibilnost s Podravkinom strategijom ostvarivanja novih poslovnih uspjeha« (Podravka, 2020).

PODRAVKA I SUSTAV GOSPODARSKE DIPLOMACIJE RH

Kako bi se konkretno istražila iskustva Podravke s nositeljima gospodarske diplomacije, za potrebe rada, provedeno je istraživanje metodom polustrukturiranog intervjua s direktoricom predstavništva Podravke u Mađarskoj, gospođom Sandrom Ledić. Kako je Mađarska po mnogočemu specifično tržište, naglasak je bio na pitanjima funkcioniranja, izazova te obilježja vanjskotrgovinskih aktivnosti Podravke.

Prema Kurečić i Padjen (2014: 505): »Mađarska, kao važan hrvatski trgovinski partner i članica NATO-a i EU treba biti država s kojom Hrvatska treba održavati što bolje odnose. Hrvatska je prirodni izlaz Mađarske na svjetsko more. Ovu ulogu Hrvatska treba vrednovati pružajući Mađarskoj usluge u tranzitu robe. S Mađarskom Hrvatska nema graničnih sporova što je povoljno za razvijanje što boljih odnosa.«

Gospodarska suradnja zbog blizine svakako može biti važan čimbenik održavanja i daljnjeg unapređenja odnosa dviju država.

Bez obzira na uspješnost, moderan ustroj, kvalitetnu strategiju Podravka surađuje s nositeljima hrvatske gospodarske diplomacije s ciljem unapređenja poslovanja, ali i promidžbe Republike Hrvatske na stranim tržištima.

»Podravka kao internacionalna kompanija ima dobru suradnju s HGK i MVEP-om. Što se tiče oblika suradnje, uglavnom je riječ sudjelovanju na sajmovima i promotivnim događajima, sastancima s gospodarskim predstavnicima stranih zemalja kao i posjeta s ciljem širenja poslovanja« (Ledić, 2020)

Podravka uz mađarsko ima predstavništva diljem svijeta, s jasnim strateškim odrednicama rada, poslovanja i unapređenja prodaje: »Podravka ima razgranatu mrežu predstavništva u više od 60 zemalja svijeta. Kako su sva Podravkina poduzeća ili predstavništva distributivna, jer se bavimo distribucijom Podravkinih proizvoda, glavni zadaci su prodaja i promocija kvalitetnih hrvatskih brandova.

Kod Podravke Mađarska predstavljanje proizvoda odvija se kao i u ostalim zemljama putem promocija, ATL kao i BTL kampanja te samih aktivnosti na prodajnom mjestu. Puno više truda se ulaže u svim zemljama koje ne pripadaju Adria regiji, u kojoj je Podravka poznata dugi niz godina« (Ledić, 2020).

Upravo, Adria regiju, Ledić ističe kao najvažnije tržište u Podravkinom cjelokupnom poslovanju. Podravka na području Adria regije koje obuhvaća zemlje bivše Jugoslavije Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu te Srbiju ostvaruje najznačajnije rezultate i poslovne uspjehe, a kako navodi primarni fokus Podravke je upravo na to te naravno na tuzemno tržište.

U prilog tome idu i brojna priznanja. Vegeta je u više navrata proglašena najjačim domaćim brandom (Podravka, 2017). Ipak, u ostalim dijelovima svijeta u kojima je Podravka prisutna još uvijek je potrebno puno ulaganja kako bi hrvatska kompanija ostvarila značajne poslovne uspjehe. Iako se

»Navedenom kupnjom dionica Žita, Podravka konsolidira svoj položaj, odnosno postaje lider u nekoliko kategorija proizvoda – čime se značajno poboljšava tržišna snaga i pregovaračka moć kod kupaca« (Gospodarska diplomacija, 2015).

Podravka može pohvaliti kao multinacionalna kompanija sa sjedištima na gotovo svim kontinentima, u svjetskim razmjerima pred Podravkinom upravom i nadležnim službama nalazi se zahtjevan posao plasmana i rada na prepoznatljivosti brandova, ističe Ledić.

Da je tako govori i podatak kako su u Mađarskoj, bez obzira na dugogodišnju prisutnost na tome tržištu, slabo poznati Podravkini brendove, izuzev Vegete: »Podravka je kompanija čije ime puno znači u Adria regiji, gdje su proizvodi tradicionalno poznati, dok u svim ostalim zemljama svijeta ključnu ulogu igra kvaliteta i konkurentna cijena« (Ledić, 2020)

Svako tržište specifično je po raznim zakonitostima, a dominiraju pitanja financijske naravi. Tako se i Podravka mora prilagoditi načelu ponude i potražnje u kojem tradicija ili povijest tvrtke nema preveliku ulogu, navodi Ledić, objasnivši pri tome specifičnosti mađarskog tržišta: »Tržište Mađarske specifično je zbog svojih dodatnih nameta i poreza koji se plaćaju, po iznimno niskim prodajnim cijenama, tako da se visokokvalitetni proizvodi mogu pozicionirati isključivo kao »Price premium« te samim time ne možete surađivati s institucijama (u promociji proizvoda) već samo s trgovcima na malo. Bez obzira na veličinu tržišta, veliki problem su iznimno niske cjenovne pozicije domaćih proizvođača te nekonkurentnost naših proizvoda zbog dodatnih poreza« (Ledić, 2020).

Stoga, neki od planova Podravke u Mađarskoj jesu građenje krovnog brenda Podravke koji je do sada bio zanemaren zbog isticanja Vegete. Također, jačanje prodaje u regijama, poglavito u pograničnom području gdje postoji prostor za napredak jest jedan od ciljeva Podravke, kaže Ledić.

Na pitanje o problemu hrvatske gospodarske diplomacije u vidu nedostatka informacija o tržištu na koje izlaze, Ledić odgovara: »Koliko su dostupne informacije ne mogu govoriti, no činjenica je kako Podravka ima organiziran odjel izvoza koji se bavi pronalaskom novih kupaca ili širenja proizvoda kroz postojeće kupce u različitim zemljama svijeta. Podravka samostalno izlazi na najvećim svjetskim sajmovima te tako sklapa kontakte i pronalazi potencijalne kupce«. Iako situacija nije optimalna, Ledić ipak, vjeruje kako Vlada Republike Hrvatske i za to zadužene institucije, rade na gospodarskoj strategiji RH-a: »Zasigurno institucije razrađuju strategije i načine kako osigurati poslovanje hrvatskim kompanijama jer to ima pozitivan učinak na izvoz kao i promociju same RH« (Ledić, 2020).

ZAKLJUČAK

Gospodarska diplomacija posebno je važan segment vanjske politike, a time i diplomacije svake države. Promoviranje vlastitih tehnoloških dostignuća, robnih i ostalih dobara s ekonomskim pokazateljima države pridonosi boljim odnosima i suradnjom s ostalim zemljama. Kroz povijest su se razvijali razni koncepti i definicije gospodarske diplomacije, a u Europi prva je Francuska kroz navedeni oblik diplomacije počela štiti i širiti vlastite gospodarske interese te tako jačati i političku poziciju u Europi i svijetu.

U Hrvatskoj, postoje brojni nositelji gospodarske diplomacije što i nije osobito dobar pristup. Ne postojanje jasnog i strukturiranog modela gospodarske diplomacije rezultira brojnim problemima s kojima se susreću hrvatski izvoznici, a to je prvenstveno nedostatak informacija. Istražujući i percepciju javnosti po raznim komentarima na društvenim mrežama i internetskim stranicama, vidljivo je kako hrvatska gospodarska diplomacija premalo radi na brendiranju kvalitetnih i jedinstvenih proizvoda hrvatskih tvrtki.

Također, dosta toga ovisi o veličini i ekonomskoj stabilnosti određene tvrtke, ali zakonima tržišta koji se od države do države razlikuju. Tako se na primjeru Podravke d.d. može vidjeti kako na stranim tržištima, bez obzira, na povijest tvrtke, profitabilnost i multinacionalnost dosta toga ovisi o zakonu ponude i potražnje, kvaliteti i cijeni proizvoda. Iako Podravka d.d. ima predstavništva po cijelom svijetu, koprivnička tvrtka relativno je mala kompanija u svjetskim razmjerima, no s vrlo dobrom pozicijom u daljnjem plasiranju i promoviranju vlastitih proizvoda. Upravo je u tome vrlo bitan segment gospodarske diplomacije i dobro razrađene strategije kako bi Podravka, ali i ostale tvrtke uspješno proširile vlastito poslovanje. Najjače tržište Podravke je Adria regija, no zanimljivo je kako se uz dugu prisutnost u Mađarskoj, ime koprivničke tvrtke veže samo uz Vegetu što zasigurno može biti predmet budućih istraživanja s primarnim ciljem nadilaženja potencijalnih prepreka i stvaranja novih prilika za daljnje poboljšanje uspješnosti najveće i najznačajnije hrvatske prehrambene tvrtke.

LITERATURA

1. Bayne, N. (2011) The Diplomacy of the Financial Crisis in Context. *The Hague Journal of Diplomacy*, 6 (1–2) 187–201.
2. Boromisa, A. M., Tišma, S., Raditya-Ležaić, A. (2012) *Gospodarska diplomacija Republike Hrvatske ili zašto Hrvatskoj nužno treba snažna i sustavna gospodarska diplomacija*. Institut za međunarodne odnose, Zagreb.
3. Čuljak, J. (2019) *Analiza vanjskotrgovinskog poslovanja tvrtke Podravka d.d.* Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek.
4. Hornung L. J. (2019) *Economic Diplomacy of the European Union Liberal or Realist Actor?* Zeppelin University, Friedrichshafen.
5. Jurin, A. (2019) *Analiza eksterne okoline poduzeća Podravka d.d.* Završni rad. Sveučilište u Splitu, Split.
6. Kurečić P., Padjen M. (2014) *Utjecaj oblika teritorija i granica na geopolitičke značajke Republike Hrvatske*, Zbornik 1. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Fedor Rocco / T. Grmuša (ur.) Zagreb: Visoka poslovna škola Zagreb s pravom javnosti, 499-509.
7. Lee, D., Hudson, D. (2004) The old and the new significance of political economy in diplomacy. *Review of International Studies*, (30) 343-360.
8. Ledić, S. 2020. Intervju za potrebe rada studenta K. Višak.
9. Naray, O. (2008) *Commercial Diplomacy: A Conceptual Overview*. Conference paper for the 7th World Conference of TPOs –Hague.
10. Okano-Heijmans, M. (2011) Changes in Consular Assistance and the Emergence of Consular Diplomacy, u: J. Melissen and A. M. Fernandez (ur.), *Consular Affairs and Diplomacy*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden and Boston: 21-41.
11. Radolović, S. (2016) *Uspostava modela gospodarske diplomacije za razvoj hrvatskog gospodarstva*, doktorski rad. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula.
12. Varšić, N., (2014) Poslovna znanja u funkciji regionalnog razvoja: Gospodarska diplomacija na primjeru Međimurske županije, diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.

INTERNETSKI IZVORI

1. Bazdan, Z. (2011) Gospodarska diplomacija i patološki trendovi globalne ekonomije. Case study: Republika Hrvatska, *Poslovna izvrsnost*, 5 (1) 103-124. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/75457> (Datum pristupa: 18.12.2020.)
2. Radošević, D. (2002) »Hrvatska gospodarska diplomacija u globaliziranom svijetu«, *Ekonomski pregled*, 53 (11-12) 1070-1086. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/28537> (Datum pristupa: 18.12.2020.)
3. Žugčić, D., *Podravka u Kataru potpisala ugovor s distributerom Arabian Supplies*, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/podravka-u-kataru-potpisala-ugovor-s-distributerom-arabian-supplies-5946001> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 15:40)
4. <https://www.podravka.hr/kompanija/mediji/priopcenja/vegeta-ponovno-proglasena-najjacim-domacim-brandom-u-adria-regiji/> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 16:00)
5. <https://www.podravka.hr/kompanija/odgovornost/gospodarstvo/> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 15:13)
6. <https://www.podravka.hr/kompanija/mediji/priopcenja/podravki-urucena-zlatna-plaketa-hrvatske-diplomacije-za-poseban-doprinos-u-promicanju-izvrsnosti-hrvatskoga-gospodarstva-u-svijetu/> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 16:15)
7. <http://gd.mvep.hr/hr/vijesti/podravka-kupila-dionice-prehrambene-tvrtke-zito,27995.html> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 16:32)
8. <https://www.hgk.hr/documents/kratka-analiza-ankete590c80a58b4be.pdf> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 16:55)
9. <http://gd.mvep.hr/hr/vijesti/podravka-otvorila-tvornicu-u-tanzaniji,41336.html> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 17:03)
10. <https://www.podravka.hr/kompanija/o-podravki/sponzorstva-i-zaklada/sponzorstva/> (pristupljeno 22. prosinca 2020. 14:22)

SUMMARY

Economic diplomacy is an important component of the foreign policy of every country. The elaborated strategy of economic diplomacy facilitates the work of exporting companies, which in this way, although indirectly, actively participate in the county's promotion. In the Republic of Croatia, there are many actors involved in the process of economic diplomacy, but it is clear that within the current regulatory model there is not enough mutual coordination and cooperation which has a negative impact primarily on companies that have products and tend to export. On the other hand, there are companies in Croatia that do not primarily depend on the diplomatic assistance of the state, since they have a tradition, but also developed their own services. An example is a company named Podravka d.d., the largest food-processing and pharmaceutical company in the Podravina region, concordantly very active in the international business environment, with a widely developed network of representative offices and services that enable independent analysis of new potentially interesting for sale and export markets.

THE WARTIME ECONOMY OF OSIJEK (1991-1993)

GOSPODARSTVO U OSIJEKU ZA VRIJEME RATA (1991. – 1993.)

Miljenko BREKALO

Institute of Social Sciences Ivo Pilar
Osijek Regional Center
e-mail: miljenko.brekalo@pilar.hr

Primljeno / Received: 12. 2. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 338.245(497.543Osijek)“1991/1993”
351.862.6(497.543Osijek)“1991/1993”

Zvezdana PENAVA BREKALO

Univerity of Josip Juraj Strossmayer in Osijek
Faculty of Education
e-mail: zpenavabrekalo@foozos.hr

ABSTRACT

In the beginning of the Homeland War, the fiercest battles took place in Osijek area. There was an intense war dynamics of Croatian armed forces against part of the rebel Serbs and the Yugoslav People's Army, resulting in the highest number of the military and civilian casualties. Due to the location of Osijek in Eastern Croatia, where Serbia borders the Republic of Croatia directly, the rebel Serbs and the Yugoslav People's Army had an unlimited logistic support. Furthermore, the national structure of the population in Eastern Croatia, where there were Serb enclaves (Tenja, Bobota, Vera, Pačetin, Trpinja, Bijelo Brdo and other villages), facilitated Greater Serbia aggression and hindered the defensive activities of the Croatian authorities. The city of Osijek was a headquarters city having contributed to the defense of Eastern Croatia. The city economy was functioning continuously during the Homeland War, strongly supporting its defense, despite the numerous war damages and demographic losses.

Key words: city of Osijek, Eastern Croatia, economy, economic activity, economic consequences, displaced persons, refugees, demographic losses

Ključne riječi: grad Osijek, istočna Hrvatska, gospodarstvo, gospodarska aktivnost, ekonomske posljedice, prognanici, izbjeglice, demografski gubici

INTRODUCTION

Osijek is a city in Eastern Croatia, located in the plain, on the right bank of the Drava River, between the 16th and the 24th km from the Drava-Danube confluence. This city is the seat of Osijek-Baranja County. Before the World War II it was the second largest city in terms of economic and demographic indicators. However, due to the bad policy of the former SFRY conducted after 1948, the city began to lag in its development. It is currently the fourth largest city in the Republic of Croatia.¹

The City of Osijek consists of seven city districts, namely: the District of Gornji grad, the District of Donji grad, the District of Retfala, the Industrial District, the District of Jug II, the District of Tvrdica and the District of Novi grad. The Osijek area, in addition to the above mentioned city districts, includes also ten suburban settlements, namely: Brijest, Brijesće, Josipovac, Klisa, Nemetin, Podravlje, Sarvaš, Tenja, Tvrdavica and Višnjevac. Sarvaš, Tenja and Klisa are the only suburbs of the city of Osijek that

¹ NODILO, Branko, Nastanak i razvoj osječke Tvrdice, Građevinar 57, 2005., p. 533.

were occupied.² They were returned to the constitutional and legal system of the Republic of Croatia on January 15, 1998.³

Osijek is the economic, communication, administrative, judicial, scientific and cultural center of Eastern Croatia, and it is attracting a large number of Croats from North-Eastern Bosnia. A significant number of students arriving from the region of Bosnian Posavina, the central Bosnia and Herzegovina, study at the Josip Juraj Strossmayer University and they have made a significant contribution to the economic, cultural, sports and every other development of Osijek. The role of Bosnian-Herzegovinian Croats in the defense of Osijek, as well as in the defense of the entire Republic of Croatia during the Homeland War, was especially appreciated.

The 1991 Census in the Republic of Croatia was conducted on the basis of the provisions of the Act on the Procedure of the Census of Population, Households, Dwellings and Agricultural Holdings, and the 1991⁴ Act on Amendments to the Act on the Procedure of the 1 Census of Population, Households, Dwellings and Agricultural Holdings of 1991.⁵ According to the 1991 Census, the city of Osijek counted 104,761 inhabitants,⁶ which represented 2.189% of the total population of the Republic of Croatia, then amounting to 4,784,265 inhabitants.⁷

During its twenty-century long history, Osijek was destroyed on several occasions, and it experienced an especially great destruction during the Ottoman Empire. During the World War II, it was systematically bombed. However, the city of Osijek suffered the greatest destruction in the course of the Homeland War, and it was a target of a particularly intense artillery attacks until the date of the international recognition of the Republic of Croatia. During the Homeland War, Osijek stood under a horseshoe-shaped siege, having only free exit from the city, the one pointing to the West. This situation went on the 15th January 1998, ie until the peaceful reintegration of the Croatian Danube region into the constitutional and legal system of the Republic of Croatia.

During the Homeland War, Osijek suffered numerous damage losses, as follows:

- the demographic losses
- the destruction and damage of a large number of cultural and sacral buildings
- the destruction, damage and bankruptcy of a large number of economic entities
- the disruption of economic and agricultural production
- the influx of a large number of displaced persons and refugees.

THE WAR DAMAGE AND LOSSES

From the legal point of view, the war damages in the Republic of Croatia were prescribed by: the Decree on the Establishment and the Function of Commissions for the Inventory and the Assessment of War Damage, issued by the Government of the Republic of Croatia on the 28th August 1991;⁸ the War Damage Act of the 8th November 1991;⁹ The Correction of the War Damage Act of the¹⁰ 11th December 1991; and the Instructions for the Application of the War Damage Act of¹¹ the 20th May 1993, prepared by the Ministry of Finance.

² Andraković, Verica, Jukić, Marijan: *Dinamika stanovništva grada Osijeka od 1857. do 2001. godine*, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, sv. 25., Zagreb-Osijek, 2009., 23, 30-33.

³ Nacionalni program povratka prognanika i izbjeglica, Vlada Republike Hrvatske, Zagreb, 1994., 12-30.

⁴ Narodne novine, No. 16/1990.

⁵ Narodne novine, No. 47/1991.

⁶ HRŽENJAK, Juraj: *Lokalna samouprava i uprava u Republici Hrvatskoj*, Informator., Zagreb, 1993., p. 218.

⁷ Popis stanovništva 1991. godine u Republici Hrvatskoj, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992., p. 9.

⁸ Narodne novine, No. 44/1991.

⁹ Narodne novine, No. 61/1991

¹⁰ The Decree on the Establishment and Work of Commissions for the Inventory and Assessment of War Damage was abolished when the Act on War Damage entered into force, Narodne novine, No. 44/1991

¹¹ Narodne novine, No. 44/1991

In terms of the provisions of the War Damage Act, war damages are considered property and non-property damages, direct and indirect damages that occurred in the Republic of Croatia, ie referring to its legal and natural persons. A War damage refers to:

- the harm done to the bodily integrity, to the life and health of people, to their freedom and honor
- the destruction of the property (movable and immovable)
- war expenses
- the loss of national income
- the loss of national wealth
- the damage done to the environment
- all other types of damage.¹²

War damage is considered to be any damage done by the enemy, the illegal groups, the legal bodies of the Republic of Croatia, as well as the allies of the mentioned groups and bodies, if it occurred indirectly or directly in the period from the 15th August 1990 to the 15th January 1998 or until the end of the UNTAES mandate in the Croatian Danube Region.¹³

The War Damage was determined by the type and size in natural and value indicators, by the territorial principle - for settlements, municipalities, cities, districts, counties, as well as for the whole country, for the means and goods, for the economic and social activities, for the physical and legal persons.¹⁴

The War Damage is stated in the value required to restore the property back into the state and condition before the damages, destructions and other consequences had occurred; or to compensate for the value of the indirect damage at the time of occurrence and in the near future. Non-pecuniary damage was stated in an estimate of the compensation that would be given to a person inflicted physical or mental pain, or fear. The war costs and expenses, ie expenses caused by war, are an integral part of the war damage.¹⁵

The war damage also includes the losses incurred as a result of: the war (military) actions or their consequences; the activities of the enemy military and paramilitary formations including the terrorist and other units controlled or supported by the enemy; the losses due to the capture and hostage-taking; the losses due to the expulsion of the population and other illegal activities.¹⁶

During the wartime events and the post-war period, the following types of damage were determined and assessed: direct damage, indirect damage, the costs caused by the war and non-material damage done to natural persons.¹⁷

A direct damage is the damage which is directly inflicted on an asset or good and is expressed in the amount of money necessary to restore it to its original condition. If the asset is either seriously destroyed or confiscated, one starts from the new purchase (replacement) value of the destroyed or confiscated asset, or good, decreasing it in value by the amortization (except for cultural monuments) and increasing it by the value of the remaining usable material or equipment. The direct damage to assets and goods was assessed referring to: fixed assets (land, facilities, equipment, long-term plantations, basic herd and forests); to working capital (raw materials, reproductive material, semi-finished products, current agricultural production, final products, trade goods); to immovable cultural monuments; to movable cultural

¹² Article 2. Of the Law on Determining War.

¹³ BREKALO, Miljenko: Slatinska kronika Domovinskoga rata, Svjetla grada d.o.o., Osijek 2017., p. 454.

¹⁴ Točka A Upute za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete. Item A of the Instructions for the Application of the War Damage Act.

¹⁵ Instructions for the application of the Law on Determining War Damage, Narodne novine No. 54/1993. ponint No. 1.

¹⁶ Ibidem, ponint No. 2.

¹⁷ Ibidem, ponint No. 3.

monuments; to natural monuments; to household goods (personal means of transport, furniture, etc.); to the natural environment.¹⁸

An indirect damage was assessed for the profits lost due to the reduced scope of economic activities due to the war, but also due to the lost growth of individual economic assets in a longer future period. The indirect damage is also estimated for the unrealized profits for the period after the end of the war, for a maximum of five years after the end of the war. In the case of cultural and natural monuments, indirect damage is determined if their use is profitable.¹⁹

The costs or expenses caused by the war were assessed for all activities related to war damage and related to: defense costs, costs of providing for the population, displaced persons and refugees; the debts and financial obligations related to the war, as well as other specified costs. The costs of technical protection and marking of cultural monuments, the costs of evacuation, accommodation, storage and preventive rehabilitation of evacuated cultural monuments and the costs of return and reassembly of evacuated objects are also assessed. The costs also include the estimated costs for a period of five years after the date set as the date of the end of the war.²⁰

The damage due to the loss of human life and health was determined for all citizens of the Republic of Croatia, as well as for the foreign citizens with permanent or temporary residence in the Republic of Croatia. This damage can be material or non-material. In the case of material damage, the following was determined: the loss in the share of the national income, the costs of future benefits of the company for lost alimony of persons who were supported by the deceased or an injured citizen; and the future benefits of the company for pension compensation. The damage was being also determined for persons who died from a wound, an injury, an injury or a disease caused by the war circumstances within one year from the date of cessation of hostilities.²¹

Non-pecuniary damage suffered by citizens was determined in the following cases: the death or disappearance of a spouse, a child or a parent; when a person had witnessed the intentional infliction of injury, torture or rape on his or her spouse, child or parent; when serious physical injuries had been inflicted on a person, causing him or her to become lame, permanently or temporarily severely disfigured; to have a permanent or temporary inability to use or a limited ability to use a bodily organ, limb, function or system; when a person was raped, attacked or tortured; when a person had been taken hostage or unlawfully detained for more than three days or had been detained for a short time under circumstances in which his or her life was immediately endangered; when, on the basis of a well-founded fear for one's own life, the person had to hide or flee from armed attacks for more than three days; when a person had been deprived of all economic goods, seriously endangering the existence of that person and his or her spouse, children or parents; in cases where the assistance of his or her government or other institutions had not been available to him or her; when a person was forced to work for the needs of the enemy under difficult living and psychological conditions (forced labor), and in other cases related to non-pecuniary damage.²²

The inventory and the assessment of war damage were performed by the Republic Commission for Inventory and Assessment of War Damage appointed by the Government of the Republic of Croatia, consisting of expert representatives of the following public authorities: Ministry of Defense, Ministry of Interior, Ministry of Justice and Administration, Ministry of Energy and Industry, Ministry of Maritime Affairs, Transport and Communications; the Ministry of Tourism, the Ministry of Environmental Protection, Physical Planning and Construction; the Ministry of Trade, the Republic Statistical Office, the Croatian Public Attorney's Office, the Croatian Chamber of Commerce, the Croatian Property and Personal Insurance Association, the Social Accounting Service (SDK) and the Republic Bureau for Planning, Analysis and Prognostics. The President of the Commission was the Assistant Minister of

¹⁸ Ibidem, ponint No. 4.

¹⁹ Ibidem, ponint No. 5.

²⁰ Ibidem, ponint No. 6.

²¹ Ibidem, ponint No. 7.

²² Ibidem, ponint No. 8.

Finance, and the Ministry of Finance performed the professional and administrative tasks for the Republic Commission for the Inventory and Assessment of War Damage.²³

The damages were listed and assessed in territorial units, ie in the settlements, municipalities, cities and counties, regardless of the seat, residence or domicile of the property owner. The damages were listed and assessed for legal and natural persons.

There was a separate inventory, assessment and report of the damages done to assets and goods located outside the territory of the Republic of Croatia (seized property), and their owners had their registered office, residence or domicile in the Republic of Croatia. In such cases, the damage was determined by the county commission for all legal and natural persons from the corresponding area.

The damage to large economic and other systems was assessed by special commissions appointed on the proposal of these systems, by the Republic Commission. The large systems include: Oil Industry (INA), Croatian Electric Power Industry (HEP), Croatian Post and Telecommunications (Hrvatska pošta i telekomunikacije), Croatian Water Management (Hrvatska vodoprivreda), Croatian Roads (Hrvatske ceste), Croatian Radio and Television (Hrvatska radiotelevizija), Croatian Forests (Hrvatske šume), Croatian Railways (Hrvatske željeznice), Jadrolinija, Croatian Army (Hrvatska vojska) and Croatian Police (Hrvatska policija).

In order to effectively determine the war damage, the prefect established a county commission for the inventory and assessment of war damage. The prefect would then submit The decision on the appointment of the county commission to the Republic Commission for the Inventory and Assessment of War Damage. The county commission was in charge of organizing the assessment and inventory of war damage in the county. If necessary, the prefect established one or more expert commissions for individual areas of the county, ie. settlements, municipalities, cities, districts and individual professional areas (economic areas, social activities).

The expert commissions were responsible to the county commission for conscientious, professional and timely execution of the inventory and assessment of war damage. For this purpose, the county commission determined the scope of work - territory, deadlines for the preparation of the assessment, the material and technical conditions for the preparation of the assessment, and the work as a whole for the the expert commissions. The expert commissions consisted of of appropriately qualified experts who would, if necessary, undergo training (instructional seminar) in order to ensure a uniform way of working. Given the great diversity of war damage, expert commissions covered the following areas: construction damage; damage to equipment (fixed assets); damage to agriculture, land, long-term plantations, forests and livestock; damage to working capital; damage to mineral resources; health and social care costs; all other types of costs; damage caused by loss of life and health. When it was necessary, one expert commission could cover several related areas.²⁴

Republic Commission prepared a summary report on the assessment and inventory of war damage for the Republic of Croatia, it unified and coordinated the work of county and special commissions for damage assessment; determined and adopted uniform prices for the calculation of damages through the Special Commission of Experts on Prices and published those prices in a special bulletin of the Republic Commission. The Republic Commission adopted a detailed method of calculating indirect damage; introduced the uniform damage assessment forms and appropriate auxiliary forms; determined the prices and the list of household items included in the budget of the global assessment of damage to household items; controlled and verified the damage assessments of the county and special commissions and made the final decision on its amount; submitted reports on its work to the Parliament and the Government of the Republic of Croatia.²⁵

²³ Ibidem, ponint No. 9.

²⁴ Ibidem, ponint No. 10.

²⁵ Ibidem.

Table 1: Structure of direct war damages in the city of Osijek in 1993²⁶

Structure of direct war damages in the city of Osijek in 1993		
Types of damage	USD \$	%
Material damage	461.437.000,00	35,17
War costs and non-maintenance of goods	349.435.000,00	26,63
Life and health of people	501.279.000,00	38,20
In total	1.312.151.000,00	100

Table 2: The structure of direct war damage in the economic activities of the city Osijek 1993²⁷

Structure of direct war damages in teconomic activities of the city of Osijek in 1993		
Types of damage	USD \$	%
Industry	198.991.000,00	28
Agriculture	29.780,00	12
Construction	14.479.000,00	26
Trade	22.339.000,00	26
Other economic activities	65.655,00	46
In total	331.478.000,00	129

Table 3: Structure of direct war damages in social activities of the city of Osijek 1993²⁸

Structure of direct war damages in social activities of the city of Osijek 1993		
Types of damage	USD \$	Number of companies
Education	20.386.000,00	61
Health and social care	215.620.000,00	13
Local government	16.822.000,00	17
In total	252.828.000,00	91

THE WAR DAMAGE TO THE JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY IN OSIJEK

During the Homeland War, the buildings of the Josip Juraj Strossmayer University in Osijek sustained a significant damage. According to the Government of the Republic of Croatia, on the 14th July 1994 the structure of damages expressed in HRK was as follows:

- City and University Library Osijek 890,424.00
- Faculty of Agriculture and Faculty of Food Technology 185,505,000.00
- Faculty of Agriculture in Vinkovci 5,565,150.00
- Faculty of Civil Engineering 2,337,363.00
- Faculty of Economics 1,632,444.00
- Faculty of Electrical Engineering 5,565,150.00
- Faculty of Law 556,515.00
- Faculty of Mechanical Engineering - Slavonski Brod 4,266,615.00¹⁹

²⁶ PAVIČIĆ, Marta: Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata i njihov utjecaj na razvoj Osijeka, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, No. 25, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Osijek, 2009., p. 154.

²⁷ Ibidem, p. 155.

²⁸ Ibidem, p. 155.

- Faculty of Pedagogy 593,616.00
- Rectorate 556,515.00
- Student Center Osijek 2,485,767.00
- Student Dormitory Osijek 4,081,110.00
- University premises in Tvrdā 148,404,000.00.²⁹

On the 14th July 1994, the the total damage to the facilities of higher education and science in the Republic of Croatia amounted to HRK 586,566,810.00 or DEM 157,831,991.00,³⁰ and the facilities of the university components of the Josip Juraj Strossmayer University amounted to HRK 357,468,135,00 HRK or 96,186. 668.60 DEM, which represents 60.94% of the total damage of this sort of damage in the Republic of Croatia.³¹ Some of the university buildings have never been renovated, such as the buildings of the Faculty of Agriculture and the Faculty of Food Technology, which have both been dislocated at new addresses. In the building of the Rectorate in Tvrdā, at the Holy Trinity Square, there are still even today some visible signs of artillery attacks on Osijek. The buildings nearby in Tvrdā were all also seriously damaged. All this has a special meaning when one considers the fact that Tvrdā, as a whole, the old town of Osijek, has been a serious candidate for the list of UNESCO-certified World Heritage Sites.

THE BUSINESS BANKRUPTCIES

At the beginning of the Homeland War, there were some respectable business entities in the city of Osijek as follows: Analit (PVC production), Autoreparatura (car service and transportation), Auto-Slavonija (car service and transportation), Drava (match factory) Elos (electrical engineering), Gradnja (construction), I. Maj Osijek (fashion industry), Ivo Marinković (furniture industry), Kandit Osijek (chocolate production) Kovinar Osijek (metal engineering), Elektroosijek (electrical engineering), LIO (textile industry), Litokarton (paper production), Mara (textile industry), Mobilija (furniture production), Obuća (footwear factory), OLT (metal industry), Opeka (brick production), Osječka mljekara (factory of milk products), Osječka pivovara (brewery), Panonija (transportation), Poljotehnika (agricultural products and machinery), Saponia (industrial and institutional consumption), Slavonija (fashion industry), Slavonijatextil (textile production), Sloboda (bread and biscuit factory), Standard (metal industry), Svilana Osijek (silk factory), Tehnika-beton (construction), Tekos (textile factory), Štampa (graphic industry) and others. Due to the wartime itself, as well as to the postwar period, a significant number of these entities ended up in bankruptcy. Their locations were quite attractive so that numerous shopping centers have been built up on their sites.³²

On the 31st December 1992, a total of 3207 business subjects were registered in the city of Osijek. The overview of their activities shows the following structure: 158 business subjects were registered in industry, 70 in agriculture, 2 in forestry, 2 in water management, 67 in construction, 91 in transport and connections, 1,280 in trade, 217 in catering and tourism, 76 crafts, 36 in housing and communal services, 230 in finance, 465 in education and culture, 85 in health and social care and 428 referred to socio-political communities, funds and socio-political organizations.³³ In the first quarter of 1993, a

²⁹ Podaci državne uprave Osječko-baranjske županije, Osječko-baranjska županija, Osijek, 1998.

³⁰ The German Mark (*Deutsche Mark*), abbreviated DM or DEM, was the currency of the Federal Republic of Germany from the 23rd May, 1949 to the 31st December, 2001. After that, it was withdrawn from circulation because the Federal Republic of Germany introduced the Euro (€), ie it entered the European Monetary Union (EMU). The Croatian Kuna (HRK) was officially put into circulation on the 30th May, 1994, and its then exchange rate in relation to the DEM was 1 DEM = 3.7164 HRK. Cfr. BREKALO, Miljenko: Suverenitet Republike Hrvatske 1990.-1998., Svjetla grada d.o.o., Osijek, 2009., p. 286.-288.

³¹ Supra notae No. 3, p. 14.

³² NJEGAČ, Dražen i dr.: Promjene u morfološkoj strukturi Osijeka nakon 1991. godine, Acta Geographica Croatica, Vol. 38, No. 1., Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012., p. 38, 59-74

³³ Županija Osječko-baranjska u brojkama, Zavod za društveno planiranje i statistiku Osijek, Osijek, 1993., p. 8.

total of 13,205 employees were employed in industrial production in Osijek, and their structure will be presented in table number 4.³⁴

Table 4: Structure of industrial production in Osijek 01.04.1993³⁵

Structure of direct war damages in the city of Osijek in 1993		
Types of damage	Number of companies	Number of employees
Electric power industry	1	1092
Metal industry	1	381
Mechanical engineering	1	260
Electrical machinery and equipment industry	1	1826
Chemical industry	2	346
Construction material industry	2	129
Sawn timber and board industry	1	548
Finished wood industry	1	294
Paper production and processing	1	936
Yarns and fabrics	2	1652
Finished textile products	4	293
Leather and fur	1	395
Leather footwear and haberdashery	7	2823
Food haberdashery	1	418
Beverage industry	1	92
Animal feed industry	2	281
Graphic activity	2	78
Waste processing industry	2	616
Various products	2	616
In total	36	13205

Before the Homeland War, the city of Osijek was a respectable industrial center dominated by twenty types of industrial production. Due to the wartime events and their consequences, the following production branches were shut down: electricity industry, metal engineering, mechanical engineering, the production of: electrical machinery, construction materials, sawn timber, wood products; paper production and processing, yarn production and fabric, production of final textile products, the production of leather and fur, the production of leather goods: the industrial processing of waste. The respectable number of these economic can be best seen from the structure of bankruptcies in the period from 1991 to 1998.

According to the records of the locally and really competent Commercial Court in Osijek, 50 companies had gone bankrupt in Osijek during the Homeland War, till 1995. In the period from 1996 to 1998, ie during the peaceful reintegration of the Croatian Danube region into the constitutional and legal system of the Republic of Croatia, 45 economic entities went bankrupt.³⁶

³⁴ Ibidem, p. 9.

³⁵ Ibidem, p. 9.

³⁶ Dopis Trgovačkoga suda u Osijeku, No. 26-Su-1/18-2 od 11.01.2018., p. 1-4.

In 1991, the following fifteen business entities went bankrupt: GP Štampa, GP Prvi maj, DP Obuća, DP Slavonka tvornica koža, PP Ivor, PP Task, DP Radnik, DP Keramičar, DP Koperje, DP Izolacija, DP Izotehna, PP Pax, PP Marketing center spo, IPK Construction, PP BIS commerce.³⁷

In 1992, the following eleven business entities went bankrupt: Hodex export-import spo, Kinopoduzeće Prosvjeta, LIO-holding Tkaonica doo, LIO-holding Prateće usluge doo, Zadruga Prijevoz Osijek, PP Goldex, DP Aerodrom, Vranica doo, Tehnika-beton doo, DP Mursa export, DP Mercos.³⁸

In 1993, the only company that went bankrupt was DP Gramat.³⁹

In 1994, the following ten business entities went bankrupt: Smart, Proximus s. p. o., Domitex s.p.o., Rem d.o.o., Metkon d.o.o., Eloprom d.o.o., Remont-servis d.d., Modna kuća d.d., Tragos d.d., Trgocoop s.p.o., Čalić d.o.o.⁴⁰

In 1995, the following twelve business entities went bankrupt: Mobilia dd, Vila s po, Polimer d.o.o., Slavonija modna konfekcija d.d., Stan d.d., Onix d.o.o, Tref d.o.o, Inžinjering IPK d.o.o., Svilana d.d, Litokarton d.d, Osijek-šped d.o.o, and Transportholding.⁴¹

In 1996, the following eleven business entities went bankrupt: Gravex doo, Poljoopskrba d.d., Elektrosijek d.o.o., Imbianchino d.o.o., Emona-supermarket d.o.o., Beбето d.o.o., Bijela lađa d.o.o., Kontić i sinovi d.o.o., Obiteljska tjestenina d.o.o., Obitelj d.o.o., and Teina d.o.o.⁴²

In 1997, the following fourteen business entities went bankrupt: Hab-ales d.o.o., Iskraelektronika d.o.o., Privatum d.o.o., Tesma d.o.o., Linea natura d.o.o., Funtana-trade d.o.o., Agromed d.o.o., Jadran commerce d.o.o., Zanatsko-uslužni centar Gornji grad d.o.o., Topas commerce d.o.o., Leather export d.o.o., Lovinac d.o.o., Vezak d.o.o. and Makreto d.o.o.⁴³

In 1998, the following nineteen business entities went bankrupt: Resurs d.o.o., Medosan doo, Vemal-eks s.p.o., Termotehnika Višnjevac d.o.o., Hećimović d.o.o., Agroslavonija d.o.o., MAB trade d.o.o., TR Ornela d.o.o., Zarkos d.d., Soldić trade d.o.o., Drava trade network d.o.o., Keramika dizajn Dalić d.o.o., Pragma d.o.o., Ratarstvo-stočarstvo d.o.o., Tvrdža d.d., Baldr d.o.o., LIO d.o.o., Lio likom d.o.o., Lio proizvodnja tkanina d.o.o., Nova zemlja d.d.⁴⁴ The 1998 bankruptcy of these companies was directly caused by the impact of the wartime events, ie by the disturbance on the labor and capital markets caused by the war.

THE CROP CULTIVATION AND LIVESTOCK PRODUCTION UNDER WARTIME CONDITIONS

Before the Homeland War, the Osijek area was best known for crop cultivation and livestock production in the Republic of Croatia. The Homeland War and the postwar psychosis had a direct impact on the production of field crops and the livestock production. The highest decline in farming and livestock production was recorded in 1991, which can be best seen from tables no. 5 and 6.

³⁷ Ibidem, p. 1.

³⁸ Ibidem, p. 2.

³⁹ Ibidem, p. 2.

⁴⁰ Ibidem, p. 2.

⁴¹ Ibidem, p. 2-3.

⁴² Ibidem, p. 3.

⁴³ Ibidem, p. 3.

⁴⁴ Ibidem, p. 3-4.

Table 5: Structure of production of basic field crops 1990/91⁴⁵

Production of basic field crops on Osijek area in 1990 and 1991 expressed in tons		
Field crops year	Businesses and agricultural cooperatives	Private sector
1990		
Wheat	9003	4024
Corn	1662	206
Barley	8180	9231
Sugar Beet	3044	453
Sunflower	1639	409
1991		
Wheat	1150	215
Corn	360	105
Barley	4246	2486
Sugar Beet	394	50
Sunflower	816	84

Table 6: Structure of livestock breeding in Osijek 1990/91⁴⁶

Production of basic field crops on Osijek area in 1990 and 1991 expressed in tons		
Field crops year	Businesses and agricultural cooperatives	Private sector
1990		
Cattle	11 092	5800
Dairy cows	4 195	2330
Pigs	39617	24650
Horses	257	170
Sheep	2360	2110
Piglets	236680	236680
Milki n lire	16701	5241
Number of hen eggs	14072	14072
1991		
Cattle	5353	1713
Dairy cows	3671	2040
Pigs	19622	11666
Horses	185	166
Sheep	3284	2064
Piglets	52798	52798
Milki n lire	13936	4009
Number of hen eggs	4890	4890

⁴⁵ Supra notae No. 34, p. 3.⁴⁶ Ibidem, p. 3-4.

TOURISM LOSS

The tourist offer during the Homeland War experienced a significant decline, and it is very difficult to express financial indicators because at that time there was hyperinflation in the Republic of Croatia due to the war events. However, The losses in tourism can be best seen in terms of the number of domestic and foreign tourists, ie the number of their overnight stays. Table 7 very clearly shows the situation if we compare the pre-war 1990s and the first three quarters of 1992.

Table 7: Tourist offer in the area of the city of Osijek in 1990 and 1 - 9, 1992⁴⁷

Tourist offer in the area of the city of Osijek in 1990 and 1992		
	1990	1991
Number of tourists	48109	5549
Domestic tourists	40922	4985
Foreign tourists	7187	564
The No. of overnight stays	87088	15231
Domestic tourists	72868	14038
Foreign tourists	14220	1193

THE HOUSING STOCK LOSS

According to the data of May 1993, there was a significant destruction of the residential buildings in the city of Osijek and its suburbs. The assessment was made by the Institute for Social Planning and Statistics Osijek, it included the city and suburbs that were not occupied, whereas the occupied settlements of Sarvaš, Tenja and Klisa were not included in the assessment. The assessment of the total war damage to residential buildings in the area of the former Municipality of Osijek amounted to DEM 441,535,000.00.⁴⁸ The structure of the total war damage to the housing stock can best be seen in Table 8.

Table 8: Structure of damaged residential buildings in the Osijek area in 1993⁴⁹

Structure of damaged housing stock of the city of Osijek and unoccupied suburbs in May 1993				
Settlement	No. of damaged apartments	Unusable	Usable with major repairs	Usable with minor repairs
Osijek	16655	596	5506	10553
Briješće	23	3	12	8
Brijest	33	2	13	18
Tvrđavica	260	31	155	74
Višnjevac	346	7	83	256
Podravlje	138	28	81	29

The population also suffered substantial damage to the equipment of apartments and houses, personal belongings, agricultural production, vehicles, machinery, vessels, tools, ie to their movable property, as well as, mainly in suburban settlements, to the livestock and poultry. This damage was assessed for each family having sustained damage, and according to the report or the damage listed to the housing unit.

⁴⁷ Ibidem, p. 3.

⁴⁸ Ibidem, p. 8.

⁴⁹ Ibidem, p. 12.

The value of the total destroyed property is HRK 387,816,020, or US \$ 54,621,970.⁵⁰ More than 65% of the value are the destroyed household appliances and furniture, 15% refers to the destroyed motor vehicles and boats, and 20% to the destroyed personal belongings, valuables, tombs and the like.

The destruction and the damage to cultural and sacral buildings, ie cultural monuments, should be especially emphasized. The cultural monuments and sacral buildings in Osijek seemed to have been the direct targets of the attack. The Fortress, the Church of St. Peter and Paul, the building of the Croatian National Theater, the County, the Chamber of Commerce and many other buildings of the monument category were significantly damaged. The estimated amount of the damage to these buildings is HRK 175,479,550, or US \$ 24,715,429.⁵¹ The war damage to the housing stock of the city of Osijek can best be seen from Table 9.

Table 9: Structure of damaged residential buildings according to categories in Osijek area⁵²

Structure of war damages on residential buildings by categories			
Category	Number of buildings	Number of apartments	Number of persons
I.	6028	10801	31014
II.	2860	3755	11301
III.	1919	1976	6117
IV.	878	896	2809
V.	527	528	1696
VI.	398	404	1165
In total	12610	18360	54102

THE DISPLACED PERSONS AND REFUGEES IN THE OSIJEK AREA

The war operations during the Homeland War took place on 54% of the state territory., There were 14,760 km² or 26% of the state territory occupied, and 36% of the citizens of the Republic of Croatia lived in the occupied territory. In the period from 1991 to 1995, there were 13,583 dead and missing persons in the Republic of Croatia, and 37,180 people were injured. In December 1991, there were about 550,000 displaced persons and refugees in Croatia; furthermore, 150,000 people were in exile abroad.⁵³

According to the Government of the Republic of Croatia, 247,278⁵⁴ displaced persons had been registered in the Republic of Croatia since the 22nd April 1992, and on the 2nd March 1994 there were 247,688 displaced persons, located in nineteen regional offices for displaced persons and refugees.⁵⁵ According to the estimates at that time, another 59,949 citizens fled outside the borders of the Republic of Croatia, so that the number of displaced persons was 307,637.⁵⁶ In 1992, there were 31,158 displaced persons and refugees in Osijek, of which 26,253 were displaced persons and 4 905 were refugees.⁵⁷

⁵⁰ Supra notae No. 27, p. 156.

⁵¹ Ibidem, p. 157.

⁵² Supra notae No. 27, p. 155.

⁵³ PERKOVIĆ, Marijan; PULJIZ, Vlado: »*Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj*«, Revija za socijalnu politiku, Vol. 8 No. 2., Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2001., p. 235-238.

⁵⁴ Supra notae No. 3, side dish No. 1.

⁵⁵ The regional offices existed in the following cities: Bjelovar, Čakovec, Dubrovnik, Gospić, Karlovac, Makarska, Slavonski Brod, Opatija / Buzet, Osijek, Pula, Rijeka, Sisak, Split, Šibenik, Varaždin, Virovitica, Zabok, Zadar and Zagreb.

⁵⁶ Supra notae No. 3, side dish No. 2.

⁵⁷ Supra notae No. 3, p. 16

On the 21st April 1992 there were 146,714 refugees coming from other republics of the former SFRY, in the Republic of Croatia, while in March 1994 the number was 283,629. The official data at the time show that 53% of refugees or 150,323 were Muslims and 47% of them or 133,306 were Croats. The displaced persons and refugees made up 12.5% of the population in the free territory of the Republic of Croatia. About one hundred thousand displaced persons and refugees were accommodated in one of the 507 accommodation capacities throughout the Republic of Croatia. Other persons were in private accommodation, houses, flats, cottages, etc. Among the displaced there were mostly Croats (94%), followed by Serbs (3%), and there were only 3%⁵⁸ of other national minorities. In 1992, a total of 31,158 displaced persons and refugees resided in Osijek, of which 26,253 were displaced persons and 4,905 were refugees.⁵⁹

According to the Office for Displaced Persons and Refugees of the Government of the Republic of Croatia, there were 22,740 displaced persons in Osijek on the 2nd March 1994, of which 20,507 were Croats, 103 Muslims, 858 Serbs, and 1,272 others.⁶⁰ In the area of the Osijek Regional Office, including the city of Osijek and the surrounding places, the number was even higher, amounting to 45,818. As previously stated, on the 2nd March 1994, there were 247,688 displaced persons registered in the nineteen above-mentioned regional offices in the Republic of Croatia, and 7,214 persons of the stated status were not registered.⁶¹

Table 10: Displaced persons and refugees in the Republic of Croatia in the period 1991-1998, years⁶²

Registered displaced persons and refugees in the Republic of Croatia 1991 - 1998			
Registration time	Displaced persons from the Republic of Croatia	Refugees from BiH and FRY	Total in Croatia
01.12.1991	550 000	0	550 000
01.12.1992	260705	402768	663493
01.06.1993	254791	272869	527660
01.08.1994	196870	212056	408926
01.05.1995	210592	188672	399264
31.05.1996	167609	184545	352154
01.03.1997	117721	106750	224471
04.04.1998	94796	37400	126181

THE NUMBER OF THE DEAD AND THE WOUNDED IN OSIJEK

According to the data of the Medical Staff of the Ministry of Health, stated by professor Andrija Hebrang, PhD, the Minister of War, in his book titled Crimes against Civilians in the Serbo-Montenegrin Aggression against the Republic of Croatia, the number of the dead and the killed was 14,154; including 6,891 Croatian defenders and 7,263 civilian casualties.⁶³

During the Homeland War, there were 5,694 wounded admitted to the Osijek General Hospital, of which 1,906 were the members of the National Guard Corps (ZNG), 652 were members of the Ministry of the Interior (MUP), 1,914 were civilians and 169 were others. There were also outpatients taken care

⁵⁸ Supra notae No. 3, p. 9.

⁵⁹ Supra notae No. 34, p. 16.

⁶⁰ Supra notae No. 3, side dish No. 4.

⁶¹ Supra notae No. 3, side dish No. 1.

⁶² Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, Vlada Republike Hrvatske, Narodne novine No. 92/1998.

⁶³ HEBRANG, Andrija: Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku, Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990. - 1991./Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Zagreb – Zadar, 2013., p. 78.

of as follows: 1,476 members of National Guard Corps; 194 members of the Ministry of the Interior, 699 civilians and 17 unmarked persons. 423 members of the National Guard Corps lost their lives, as well as 438 civilians and 135 others.⁶⁴ In the course of the fierces aggression against the Republic of Croatia, ie from May 1991 to November 1992, there were 4,425 wounded taken care of at the Osijek General hospital whereby 60% of them were members of the army and 40 % were civilians.⁶⁵ The total death toll due to the Homeland War in Eastern Croatia amounted to 7,957 defenders and civilians.⁶⁶

CONCLUSION

Due to the occupation of some territory of the Republic of Croatia, the development function of public revenues was absent in the occupied and war-affected areas, the material base in the sphere of production and other forms of social activity was not maintained and expanded, ie the social balance was disturbed. Namely, the absence of fiscal sovereignty in the occupied areas and the reduction of the fiscal base in the unoccupied but devastated areas had significant consequences for the Republic of Croatia on the level of economic development, national income, as well as the fiscal capacity of the state budget and local government budgets. Thus, the lack of public revenues collected by the Krajina authorities and the reduction of the fiscal base in the devastated areas directly affected the quality and quantity of meeting public needs in the Republic of Croatia. Therefore, having liberated the occupied territories, the official Government of the Republic of Croatia, was forced to declare, via the legislative procedure, these areas of special state concern. Three occupied suburbs of Osijek (Tenja, Sarvaš and Klisa) were declared an area of special state concern. Given the intensity of destruction, the city of Osijek should have received an identical status, but for the reasons unknown, it did not happen. Namely, the primary task of the area of special state concern is to eliminate the consequences of war, to facilitate a faster return of displaced persons and refugees, to encourage demographic and economic progress and to achieve the most balanced development of all areas of the Republic of Croatia. Due to the occupation of part of the state territory, the Croatian authorities did not have fully established monetary sovereignty the same as with the fiscal sovereignty. In the first years of its state independence, rather significant inflationary trends were recorded in the Republic of Croatia. Namely, on one hand, due to the occupation, the National Bank of Croatia could not regulate the amount of money in circulationm, using the standard monetary and credit policy instruments. On the other hand, there was no money market in the occupied territories, no cash flows, ie no monitoring of the payment of certain transactions. In other words, due to the occupation, cash flows had neither a solid institutional structure nor a formal organization, as opposed to the case in the free part of the state territory. As a result, the escaped population was largely deprived of money accumulation, thus their investment activity was absent, and therefore the Croatian market showed a lower demand for finished goods and products. Lacking the fiscal and monetary sovereignty in the occupied territory, Croatian fiscal and monetary authorities were left without a share of revenue. This fact should certainly be considered when regulating the post-war revenues that the Republic of Croatia could and must receive from the Republic of Serbia and the Republic of Montenegro in the future. Thirty years after the direct armed aggression, the city of Osijek did not reach the level of the pre-war industrial war, a significant number of respectable economic entities went bankrupt, and the pre-war fiscal base has not yet reached its pre-war level. These are some of the most

⁶⁴ GLAVINA, Krešimir: »Značenje Kliničke bolnice Osijek u Domovinskom ratu«, Domovinski rat i njegovi društveno-ekonomski odrazi na razvoj hrvatskoga istoka, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2016., p. 266.

⁶⁵ GALIĆ, Josip: »Rezultati liječenja ranjenika u Općoj bolnici Osijek tijekom Domovinskog rata«, Domovinski rat i njegovi društveno-ekonomski odrazi na razvoj hrvatskog istoka, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2016., p. 292.

⁶⁶ MIŠKULIN, Ivan i dr.: »Gubitci gospodarske produktivnosti zbog ratnog stradanja stanovništva istočne Hrvatske«, Domovinski rat i njegovi društveno-ekonomski odrazi na razvoj hrvatskog istoka, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2016., p. 328.

important reasons for the the city of Osijek falling back in the industrial development, compared to other Croatian economic centers, where there were no direct combat operations.

SAŽETAK

Početkom Domovinskog rata na području Osijeka vodile su se najžešće borbe. Postojala je intenzivna ratna dinamika hrvatskih oružanih snaga protiv dijela pobunjenih Srba i Jugoslavenske narodne armije, što je rezultiralo najvećim brojem vojnih i civilnih žrtava. Zbog položaja Osijeka u istočnoj Hrvatskoj, gdje Srbija izravno graniči s Republikom Hrvatskom, pobunjeni Srbi i Jugoslavenska narodna armija imali su neograničenu logističku podršku. Nadalje, nacionalna struktura stanovništva u istočnoj Hrvatskoj, gdje su postojale srpske enklave (Tenja, Bobota, Vera, Pačetin, Trpinja, Bijelo Brdo i druga sela), olakšavala je velikosrpsku agresiju i ometala obrambene aktivnosti hrvatskih vlasti. Grad Osijek bio je stožerni grad koji je pridonio obrani istočne Hrvatske. Gradsko gospodarstvo kontinuirano je funkcioniralo tijekom Domovinskog rata, snažno podržavajući njegovu obranu, unatoč brojnim ratnim štetama i demografskim gubicima.

EFFICIENCY OF BANKS IN NORTHERN CROATIA

EFIKASNOST BANAKA U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

Katerina FOTOVA ČIKOVIĆ

University North, Croatia

kcikovic@unin.hr

Joško LOŽIĆ

University North, Croatia

jlozic@unin.hr

Mirko SMOLJIĆ

University North, Croatia

mamoljic@unin.hr

Primljeno / Received: 16. 9. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 336.712(497.523:497.525)

[658:330.322] (497.5-17)

ABSTRACT

Banks are important financial intermediaries of any national economy and especially vital in bank-based systems as the one in the Republic of Croatia, where banks hold a crucial role in the financial system, with a share of almost 70% of the total assets of the financial sector in 2018.

This paper aims to evaluate and discuss the relative efficiencies of three small-sized commercial banks operating and headquartered in Northern Croatia by implementing the output-oriented DEA (Data Envelopment Analysis) methodology. The model uses two input and two output variables, following Banker et al. (2010), Cvetkoska et al. (2021a) and Cvetkoska et al. (2021b). Even though the sample consists of 20 banks operating in Croatia at the end of 2019, only three of them are headquartered in Northern Croatia (Banka Kovanica d.d., Varaždin; J&T banka d.d. Varaždin and Podravska banka d.d. Koprivnica). They are the main focus of this research. The time frame is from 2015 to 2019.

The findings show that J&T Banka d.d. Varaždin noted 86.8% efficiency, Podravska Banka d.d. Koprivnica 78.7% and the most efficient of these small-sized banks is Banka Kovanica d.d. Varaždin with an efficiency score of 100% in the whole observed period. The total average efficiency score for the whole Croatian sector is 90.9%.

The findings of this study will provide valuable insights and feedback for the analyzed bank's management as well as for the bank's stakeholders, which would ultimately lead to an improvement of efficiency of the analysed banks, and eventually, the whole banking system. Notwithstanding, the findings could bring light to the fact that small-sized banks operating in rural counties could be neglected by researchers in Croatia, but also globally. The results are somewhat in line with many previous studies that found large banks to be more efficient than small banks.

Keywords: banks, commercial bank, small-sized banks, efficiency, DEA, data envelopment analysis, Northern Croatia

Ključne riječi: banke, komercijalne banke, male banke, učinkovitost, efikasnost, DEA, Analiza omeđivanja podataka, Sjeverna Hrvatska

INTRODUCTION

Banks are one of the most researched institutions worldwide. They are vital financial intermediaries of any national economy and especially important in bank-based systems since their management and efficiency has an important role in the banking sector, especially due to the processes of globalization and internationalization, as well as due to the sensitivity of the activities between the interest groups (Tomičić et al., 2012). Namely, one of the main specifics of banks is a large number of stakeholders with diverse interests, such as shareholders and managers (whose relations and communication are crucial for “good” corporate governance), deponents and bank creditors (as the most specific stakeholders), as well as employees, the country and the broader community, whose interests are being represented by various supervisory and regulatory bodies and judicial authorities (Trifunović, 2009). The banking industry in every economy enjoys great visibility and attention from the public, scholars and the government. The banking sector is held to be the “nerve system of a country’s economy”. In this sense, if there are malfunctions of the nervous system, the whole body is of no use. In the context of banking, malfunction or failure of the banking system leads to a disastrous situation for the entire financial and economic system (Khan and Khattak, 2016). In developing countries, the importance of the banking industry is even greater. Namely, it is often the most vibrant industry in the developing economies and it “serves as a catalyst for growth and development” (Emori et al., 2014). Furthermore, the banking industry has a major impact on financial stability and economic growth. Because of this, banks have to operate efficiently and at their optimum level so that they could support the stability and growth of the financial sector as a whole. This is the reason why efficiency evaluation studies regarding the banking sectors have become so popular in the past few decades.

The relative efficiency of commercial banks is a very important issue for research, due to banks’ vital intermediating role in each economy. However, the question of their performance and efficiency is even more important in developing countries such as Croatia. The reason behind this is simple: the financial markets in Croatia are still underdeveloped, there are not enough diverse tradable financial instruments on the market and the Croatian financial system is a bank-based system, which means that commercial banks play the vital intermediating role of financing, through collecting deposits and transferring them as loans (Kordić & Visković, 2018; Gulin et al., 2012). Furthermore, Croatian banks in 2018 hold a share of almost 70% of the total assets of the financial sector (Cvetkoska et al., 2021a).

The purpose of this article is to evaluate and comment on the efficiencies of three small-sized banks whose headquarters and basis are in the region of Northern Croatia. These are three commercial banks: Podravska Banka d.d. with headquarters in Koprivnica (Koprivničko-križevačka county), Banka Kovanica d.d. and J&T banka d.d. (both with headquarters in Varaždin – Varaždin County).

Banks, like any other business, need to be efficient and profitable. Efficiency is a concept that has been first developed by Farrell (1957), but has been further reworked and introduced as the DEA (Data Envelopment Analysis) model in 1978. In this paper, we have followed previous studies of Banker et al. (2010), Cvetkoska et al. (2021a) and Cvetkoska et al. (2021b) and have applied the output-oriented DEA model with two input and two output variables in order to assess and comment on the relative efficiency of each of the three analysed banks based in Northern Croatia.

Our research findings reveal rather interesting facts regarding the position and efficiency of small-sized banks in Croatia. They also represent results that are exclusive for banks in Northern Croatia. This is why this research would bring a significant contribution to the existing literature.

The remainder of this paper is structured as follows. Following the Introduction, in Section 2 the Croatian banking sector has been presented, with all of its characteristics and specifics. In Section 3 (Literature review), the relevant literature of DEA in the Croatian banking sector is given, and their findings have been elaborated. Section 4 describes the selected methodology and data. Section 5 presents the results of the research, supported by the analysis and opens up a discussion, while Section 6 concludes the paper and gives guidance for future research.

THE BANKING SECTOR IN CROATIA

In the early 1990s, when the inception of the Croatian banking system occurred, it had faced many inherited problems from the socialist legacy in Croatia, but most of them have been resolved over the years and most of the bank's assets in the early 2000s were already foreign-owned (Galac & Kraft, 2001). The Croatian banking sector has also undergone substantial changes over the last three decades, becoming "a more propulsive and competitive sector with a significant contribution to social stability and economic development" (Pervan et al., 2015). However, the process leading up to this market-based banking practice was not smooth. The Croatian banking market was not isolated from "tectonic" structural changes (Davidović et al., 2019), and in order to get there, Croatia was obliged to transform and restructure its banking system (Jemrić & Vujčić, 2002). In 1990, the Croatian banking sector consisted of 26 state-owned banks. This number has risen to 60 banks in 1997, but ultimately the transactions of M&As, the entrance of foreign ownership and the intense competition in the market led to a decrease in the number of operating commercial banks in Croatia (Tipurić, Kolaković & Dumičić, 2002).

The Croatian financial system nowadays is a bank-centric continental system where banks play the crucial intermediation role of transferring funds to the economy. It represents a "pillar for the national economy and its stability, because of the important role in the financing of economic activity" (CBA, 2020; Kordić & Visković, 2017). The banking sector in 2019 consisted of 20 commercial banks, which operate in a highly concentrated market, where the leading five banks control over 80% of the total assets in the whole banking sector. The Croatian banking sector is mostly foreign-owned (with 90.2%), with mostly Italian (48.9%) and Austrian shareholders (29.9%) (Banks bulletin, 2019; Peša et al., 2021; Cvetkoska et al., 2021a). Furthermore, the banking system notes quite high capital adequacy ratios in the past few years, and a capital adequacy ratio of 22.9% at the end of 2018 (Cvetkoska et al., 2021b). With such a high total capital ratio, the Croatian banking system is among the ten best-capitalized banking systems in the world (CBA, 2020). According to the abovementioned, the efficiency of banks is vital because it affects the soundness of the financial sector and the viability of the whole monetary system. Furthermore, the soundness and efficiency of small-sized banks operating and headquartered in small Croatian counties are even more appealing.

In 2021, the NUTS-2 (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) in Croatia have been revised and there are currently four statistical regions in Croatia, which are: City of Zagreb, Northern Croatia, Adriatic Croatia and Pannonian Croatia. This paper analyses the efficiency of commercial banks based in the region of Northern Croatia.

LITERATURE REVIEW

There are a couple of commonly used approaches for measuring the efficiency of financial institutions in the existing literature. These are the parametric and the non-parametric approaches (Tuškan & Stojanović, 2016; Cvetkoska et al., 2021). Non-parametric approaches can handle multiple outputs, which is not the case with the parametric approaches. According to Jemrić et al. (2002), DEA could be perceived as an alternative to regression analysis. While regression analysis relies on central tendencies, DEA is based on extreme observations. In the regression approach, a single estimated regression equation is assumed to apply to each observation vector, whereas DEA analyzes each vector (DMU) separately, producing individual efficiency measures relative to the entire set under evaluation. This is one of the main reasons why the Data Envelopment Analysis (DEA) has received so much praise, application and popularity in the past four decades since its introduction in 1978.

However, studies regarding the efficiency of the Croatian banking sector with the application of the DEA methodology are relatively scarce. Namely, the authors have browsed the Croatian Scientific Bibliography Database (also known as CROSBİ) using the keywords "DEA" and "banking" combined, and this resulted in only 15 papers, of which only 6 regarded the Croatian commercial banks, while the other papers discussed and investigated foreign banking sectors or are cross-country studies. And even though the banking industry in Croatia is sufficiently explored and investigated with 2081 studies on CROSBİ (using the keywords "bank" or "banking"), it is safe to assume that the DEA methodology still struggles to find its way to the Croatian researchers and academics and its application is modest, to say the least

(Fotova Čiković et al., 2021). Hunjak and Jakovčević (2001) claim that this is due to some “subjective reasons”, such as the required supplementary education of management for DEA to be utilized to the full extent, but also several objective reasons resulting from its main limitations. Jemrić & Vujčić (2002) state that the main limitation of DEA is that the “frontier is sensitive to extreme observations and measurement errors since the basic assumption is that random errors do not exist and that all deviations from the frontier indicate inefficiency”. However, Gardener et al. (2011) note that the possibility to be adapted and used for small samples is what makes DEA so popular.

In this paper we focus on assessing and analysing the relative efficiency of three commercial banks from Northern Croatia, hence we have surveyed all of the applications of DEA solely in banking in Croatia (i.e. cross-country studies were not taken into consideration). Accordingly, a total of 8 studies were found (Jemrić & Vujčić, 2002; Jurčević & Mihelja Žaja, 2013; Tuškan & Stojanović, 2016; Kordić & Višković, 2018; Pavković et al., 2018; Davidović et al., 2019; Novak & Hsu, 2020; and Peša, Mate and Prvonožec (2021). Their findings are presented in Table 1. These studies have been published in the period from 2002 to 2021, but there is a huge gap in the literature from 2002 to 2013. The analysed period is diverse. Jemrić & Vujčić (2002) were amongst the first researchers to have dealt with DEA problematics in the early 2000s and are the only researchers referring to pre-2000s, analysing the period from 1995 to 2000. Most of these studies analyse the period between 2005 and 2016. Both CCR and BCC models have been applied, however, it seems that Croatian scientists are keener on using the BCC DEA model with VRS (variable returns to scale).

Table 1: Studies assessing the efficiency of the Croatian banking sector with the implementation of the DEA methodology

Author/s and year of publication	Time frame	Findings
Jemrić & Vujčić (2002)	1995-2000	In the six-year transition period, the Croatian financial system has moved towards the equalization of the banks regarding their technical efficiency, and after 1999 there was a rapid catch-up towards the „normal“ levels of efficiency. Foreign-owned banks are on average more efficient compared with domestic banks and that new banks are more efficient than old ones.
Jurčević & Mihelja Žaja (2012)	2005-2010	Lowest efficiency scores in 2008, but with visible lower values of efficiency already in 2007.
Tuškan & Stojanović	2008-2012	CCR-model (output-oriented, CRS): the worst average relative efficiency was recorded in 2012 and the highest in 2008. BCC-model (output-oriented, VRS), the lowest average efficiency was recorded in 2009. DEA window analysis had their lowest values in 2008.
Kordić & Visković (2018)	2016	11 of 24 banks are overall technically efficient in 2016. According to BCC model, 12 banks are pure technically efficient. Inefficient domestic banks were forced to exit from the market and the remaining domestic banks have improved their efficiency over time. The group of large banks is more efficient than medium and small-sized banks. They found statistically no significant difference regarding bank ownership. In their study, they identified the top performers on the market in 2016 are Banka Kovanica d.d. and Zagrebačka Banka d.d.
Pavković, Cesarec & Stojanović (2018)	2004-2016	Results indicate that large banks are the most profitable and most efficient banks' group using variable returns to scale (BCC model), while the medium-sized banks appear most efficient using constant returns to scale (CCR model).
Davidovic, Uzelac & Zelenovic (2019)	2006-2015	Croatian banks have largely benefited from the EU membership, and the efficiency score after the EU association increased by about 45%. Contrary to the agency theory hypothesis, state-owned banks are permanently more efficient than private banks.

Author/s and year of publication	Time frame	Findings
Novak & Hsu (2020)	2014- 2018	Large- and medium-sized banks were not very efficient in the year 2014 and 2015 but they note higher efficiency every consecutive year from 2014 to 2018. The average efficiency scores in the Croatian banks from the years 2014 to 2018 were on the scale of 0.5 to 1. The final results showed that from 2014 to 2018, five to eight banks had perfect efficiency scores of 1. Their study concludes that banking efficiency in Croatia increased after Croatia joined the EU.
Peša, Mate & Prvonožec (2021)	2019	The group of large banks has noted the highest efficiency results. They tried to prove that deposits and loans should be used as key variables in DEA model to measure the efficiency of Croatian banks, but their hypothesis could not be confirmed.

Source: Authors' construction

METHODOLOGY AND DATA

After its introduction in 1978 in the groundbreaking paper *Measuring the efficiency of decision-making units* by Charnes, A., Cooper, W. W. and Rhodes E, Data Envelopment Analysis (DEA) has instantly been recognized as a useful methodology for measuring the relative efficiency of different entities, called Decision Making Units (DMUs), given multiple criteria. However, many scholars argue that Farrell (1957) is the father of the efficiency concept and that “in his seminal paper, he has graphically presented the three efficiency measures in a single output case” (Cvetkoska et al., 2021b).

Nevertheless, in the last four decades, the popularity of DEA has expanded and the literature shows that the performance measurement in economics and business has remained the main applicative area of DEA (Neralić & Gardijan Kedžo, 2019). DEA has become increasingly accepted and widely used in measuring efficiency in different national banking industries since it allows comparison of the relative efficiency of banks by determining the efficient banks as benchmarks and by measuring the inefficiencies in input combinations (slack variables) in other banks relative to the benchmark (Jemrić & Vujčić, 2002). Interestingly, according to Emrouznejad & Yang (2018), the majority of DEA studies have been conducted in the following areas: agriculture, banking, supply chain, transportation, and public policy, whereas Emrouznejad & Cabanda (2015) found “banking and finance, education, health care and hospital efficiency, energy and utilities, and transportation” to be the most popular application areas of DEA.

Data Envelopment Analysis (DEA) is currently the leading non-parametric technique for measuring the efficiency of homogeneous units called Decision-Making Units (DMUs). It can be considered as a “useful alternative or complementary analytical tool for detecting early signs of inadequate business strategies” (Tuškan & Stojanović, 2016).

DEA as a linear mathematical programming approach and as one of the most used frontier methods assigns a score of 1 to a DMU only when the comparisons with other relevant DMUs don't prove its inefficiency in the use of any input or output, and assigns an efficiency score less than 1 to relative inefficient units. However, researchers should bear in mind that when using DEA, we always think of relative efficiency because its measurement by DEA is regarding to some set of units we are comparing with each other. The efficiency score is usually expressed as either a number between 0-1 and a percentage 0-100%. A DMU with a score below 100% is deemed inefficient relative to other units (Gökşen et al., 2015; Cvetkoska, 2011). That being said, DEA gives benchmarking feedback regarding the reference set for each relative inefficient DMU (Decision Making Unit). As Maletić et al. (2013) state, DEA lets researchers observe a set of points and construct the line that wraps them (envelope), which represents the limit of efficiency. The main purpose of DEA is to identify the best practice units (DMUs), i.e. the units that are relative efficient and have a score of 1 (or 100%), so that the best practice frontier is constructed and all analysed DMUs are related to the frontier (Hartwich et al., 1999).

In this study, we follow Banker et al. (2010), Cvetkoska et al. (2021a) and Cvetkoska et al. (2021b) in the selection of the used inputs and outputs under the income-based approach, together with the output-oriented BCC DEA model. This BCC DEA model is “one of the most used models in the DEA literature, as well as in analyzing the banking efficiency in Croatia” (Cvetkoska et al., 2021b). The time frame is from 2015 to 2019, a total of 5 years and the year 2020 has not been taken into consideration due to the unavailability of financial reports and publications. Furthermore, the year 2020 was a rather untypical year, because of the unfavourable economic trends caused by the coronavirus pandemic. In 2020, most of the systemic and credit risks for the banking sector have increased. This has affected the trend of significant improvement in the quality of banks’ loan portfolios. The deteriorating macroeconomic environment has caused an increase in credit risk, which has adversely affected the profitability of banks, and there has been a noticeable increase in the risk of concentration of exposure due to the rapid growth of government lending. However, current high levels of capital and liquidity provide ample room for amortization of expected shocks. In conditions of impaired profitability, the continuation of structural changes in the direction of digitalization of operations will be challenging, but also necessary for the sustainable operations of the banks after the pandemic (Financial stability report, 2021). This can be subject to future research, to assess the extent to which the COVID-19 has affected bank efficiency in the Republic of Croatia, and small-sized banks in particular.

The envelopment form of the model used is given in (1) - (5), [Cooper et al. (2007)]:

$$(BCC - O_o) \quad \max_{\eta_B, \lambda} \eta_B \quad (1)$$

$$\text{subject to} \quad X\lambda \leq x_o \quad (2)$$

$$\eta_B y_o - Y\lambda \leq 0 \quad (3)$$

$$e\lambda = 1 \quad (4)$$

$$\lambda \geq 0 \quad (5)$$

where η_B is a scalar. The input data for DMU_j ($j=1, \dots, n$) are $(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})$, and the output data are $(y_{1j}, y_{2j}, \dots, y_{sj})$; the data set is given by two matrices X and Y , where X is the input data matrix, and Y is the output data matrix, λ is a column vector and all its elements are non-negative, while e is a row vector and all its elements are equal to 1 [Cooper et al. (2007), pp. 22, pp. 91-92, Cvetkoska & Barišić (2017), pp. 33-34]. The DMU is BCC efficient if the efficiency score is equal to 1 (100%) and its slacks are equal to 0. See more about the BCC DEA model in Banker et al. (1984) and Cooper et al. (2007, pp. 90-94).

Collection of deposits and lending transactions are assumed to be banks’ core business. The main groups of income and expenses arise from those activities (Jurčević & Mihelja Žaja, 2013). Following Banker et al. (2010), Cvetkoska et al. (2021a) and Cvetkoska et al. (2021b), the selected input and output variables are interest and non-interest income (income from operating activities) as well as interest and non-interest expenses (such as expenses on fees and commissions, general administrative expenses and depreciation, expenses on value adjustments and provisions and other operating expenses) (Table 2).

In this paper, the authors investigate the efficiency of the three small-sized banks in the period from 2015 – 2019. The data for the banks are extracted from the profit and loss account of banks published in the Banks bulletin, a regular publication of Croatian National Bank (CNB) until 2020 and their official financial reports published on their websites.

Table 2: Selected variables for the DEA analysis of efficiency of the Croatian banks

<i>Character of variable</i>	<i>Variables</i>	<i>Elements of the variables</i>
INPUT	interest expenses (I1)	
	non-interest expenses (I2)	Expenses on fees and commissions
		General administrative expenses and depreciation
		Expenses on value adjustments and provisions
		Other operating expenses
OUTPUT	interest revenues (O1)	
	non-interest revenues (O2)	Income from fees and commissions
		Other operating income

SOURCE: Authors' construction

Namely, many scholars and researchers have covered the topic of banking efficiency in Croatia (Cvetskoska et al., 2021a, 2021b; Jemrić & Vujčić, 2002; Kordić & Visković, 2018; Pavković et al., 2018; Jurčević & Mihelja Žaja, 2013). However, none of them has ever covered the region of Northern Croatia exclusively (covering Međimursku, Varaždinsku, Koprivničko-križevačku i Krapinsko-zagorsku counties).

In the next few passages, a short overview and introduction to the three analyzed banks is given.

J&T Banka d.d. Varaždin has expanded its business in the Republic of Croatia through the acquisition and recapitalization of then-called Vaba Bank d.d. in June 2014. The greatest shareholder (with 82.55%) is the Czech leading bank – J&T bank. In 2020, the Bank operated through two branches and employed a total of 67 full-time workers (Annual report for 2020, 2021).

Podravska Banka d.d. Koprivnica is one of the oldest banks in the Republic of Croatia and its roots go back to Koprivnička dionička štedionica (Equity Savings Bank of Koprivnica), established in 1872. It has been operating under the name Podravska Banka for the last three decades. Based on centuries-old traditions, the Bank profiles itself as a modern financial institution of a universal type. It is in 80% Italian ownership (several small individual shareholders). In 2020, the Bank operated through 22 branches in whole Croatia, but most of these branches (a total number of 13) are located in the region of Northern Croatia.

Banka Kovanica d.d. has been founded in 1997 under the name Štedionica Kovanica d.d. and it has been renamed in Banka Kovanica d.d. in 2002. Since May 2007, Banka Kovanica d.d. is owned by Cassa di Risparmio della Repubblica di San Marino (100% Italian ownership). Banka Kovanica is specialized in retail banking, focusing on consumer lending and working capital financing (factoring). It currently has a business network of 12 branches in 10 major cities throughout the Republic of Croatia.

Commercial banks in Croatia are classified by the Croatian National Bank (HNB), according to their market share. Namely, banks with a market share of less than 1% are considered small-sized banks, banks with a market share between 1 and 5% are considered middle-sized banks and banks with a market share above 5% as large or big banks (Croatian National Bank Home Page, 2021). The three commercial banks that are the core of this research belong to the small banks' group. According to The Banks (2020), J&T Banka d.d. has a 0.26% market share in 2020, Podravska Banka d.d. has a 0.99% and Banka Kovanica d.d. has a market share of 0.34%.

RESULTS AND DISCUSSION

This paper attempts to measure the intermediation efficiency of three small-sized commercial banks operating in the Republic of Croatia and located in the region of Northern Croatia in the period from 2015 to 2019 by employing the DEA BCC output-oriented model. Interestingly, this observed time frame is after the Croatian banking sector had faced many challenging macroeconomic developments, including the aftermath of the global financial crisis, whose impact together with the local economy weaknesses have led to the six years of recession thereafter. This, of course, led to lower banks' performance and efficiency (Pavković et al, 2018).

According to the obtained results of average efficiency in separate years, a slow and continuous increase of efficiency occurred in this sample, starting from 80.7% in 2015, to 91.04% in 2017 and to the highest efficiency noted in 2019: 93.04%. Furthermore, this average efficiency seems to get better every year. Unfortunately, the challenging year 2020 does not leave us much hope for better efficiency results. The coronavirus pandemic has caused unfavourable economic trends and a significant materialization of credit risk. The negative effect due to lower revenues and impairment on financial assets due to the expected losses will significantly affect bank profitability. Although the current trends are unfavourable, high capitalization and liquidity remain the basic features of the banking system of the Republic of Croatia, which will give ample room for amortization of the expected shocks. In conditions of impaired profitability, continuation of structural changes in the direction of further business digitalization will be troublesome, but they are vital for the sustainable operation of banks after a pandemic (Croatian National Bank, 2020).

In Table 3, the efficiency scores per years are presented, together with the mean efficiency scores for the whole analysed period for the sample as well as for each individual bank. Among these three banks, Banka Kovanica d.d. has been most efficient (and relative efficient in the whole observed period) with 100%, Podravska Banka d.d. has been least efficient bank with an efficiency score of 78.7%, whereas J&T Banka d.d. is somewhere in the middle of these two, with an efficiency of 86.8% for the whole observed period from 2015 to 2019.

As seen in Figure 1, it is obvious that Podravska Banka d.d. has experienced a dramatic fall in efficiency in 2017, whereas J&T Banka d.d. has increased its efficiency in 2017 and has been thereafter relative efficient (with a 100% efficiency score).

Table 3: Mean efficiency scores for Northern Croatia banks in the observed period of 2015-2019

Bank	2015	2016	2017	2018	2019	Total average efficiency
Banka Kovanica d.d., Varaždin	1	1	1	1	1	1
J&T Banka d.d., Varaždin	0,6592	0,682	1	1	1	0,868
Podravska Banka d.d., Koprivnica	0,7626	0,8735	0,7312	0,7766	0,7912	0,787
Average	0,807	0,852	0,9104	0,925	0,9304	0,885

When compared to the average efficiency of the whole Croatian sector (which is 90.9%), it is clear that the findings from this research are somewhat in line with previous studies who claim small-sized banks to be less efficient than medium and large-sized banks (Pavković, Cesarec & Stojanović, 2018; Kordić & Visković, 2018; Davidović et al., 2019; Cvetskoska et al., 2021; Peša, Mate & Prvonožec, 2021) and somewhat in line with the study of Novak & Hsu (2020). Because of this notion, many researchers and scholars today question the sustainability of small banks and propose potential benefits from the further consolidation processes in the banking sector. These results could also be interpreted in the sense of the many articles suggesting consolidation of the banking sector, which could bring business sustainability, enhanced financial stability and profitability growth (Fotova Čiković et al.,

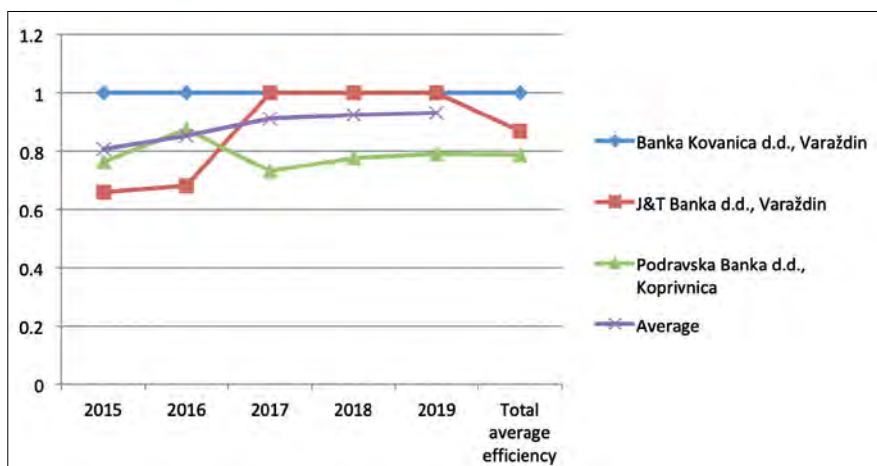

Figure 1: Efficiency results for the sample of three small-sized banks (2015-2019)

Source: Authors' construction

2015; Emeri et al., 2014). Notwithstanding, Šverko et al. (2012) claim that the consolidation of small-sized banks has long been cited as “an inevitable scenario for the development of the banking sector”.

However, one of these small-sized banks is an exception to this rule. Namely, Banka Kovanica d.d., Varaždin has noted an average efficiency score of 100% in the whole observed period, which makes it a relatively efficient bank. These results of relative efficiency for five consecutive years can be explained through their increasing business results (Return On Equity was 13.4% in 2019), relatively high capital adequacy ratio (18.0% in 2019) and Banka Kovanica's “prudent investment policy and effective uncollected debt recovery policy as well as the further automation of company processes to optimize the back and middle-office functions” (Annual report for 2019, 2020). The other two banks' inefficiency results (J&T Banka d.d., Varaždin with an average efficiency result of 86.80% and Podravska Banka d.d., Koprivnica with an average efficiency result of 78.70%) could be further interpreted with an in-depth analysis of the macroeconomic environment and their operations in the observed period.

J&T Banka d.d. has started this research with an efficiency score of 0.6592 in 2015 and 0.6820 in 2016, which is quite a low efficiency. However, it has suddenly increased its efficiency in 2017 to 100% and stayed relative efficient till 2019. This “sudden” increase in efficiency could be a result of the strategy alteration in 2017 and the Bank's shift to large corporate clients. This strategy change had also optimized the business processes, organizational structure and impacted the decrease of the number of employees.

Podravska Banka d.d. Koprivnica notes the lowest efficiency results from all of the three analysed banks in Northern Croatia. It has started with an efficiency score of 0.7626 in 2015, increased its efficiency to 87.35% in 2016, only to experience a sharp fall in efficiency in 2017 (73.12%), and started increasing its relative efficiency in 2018 and 2019 (77.66% and 79.12%). The sharp fall of efficiency in 2017 could be explained through the prism of one of the toughest years in Croatian banking when the final fall of the Agrokor Group occurred. This has left the economy and a large portion of entrepreneurs shattered and this could be one logical explanation for this decline in efficiency. Its efficiency in the future could be improved through the implementation of their “digital strategy in the following years, which would bring today's consumers simple and modern interaction with the bank, an improvement of their customer experience, as well as an optimization of the business processes.” (Annual report for 2020, 2021).

The ownership of the bank could be an interesting argument for further analysis by researchers and scholars, but it cannot be an argument for this study. Namely, in this case, both Podravska Banka d.d. (with 80% Italian ownership) and Banka Kovanica d.d. (in 100% Italian ownership) are in mostly Italian ownership, and one of them (Banka Kovanica d.d.) is relatively efficient, while the other one (Podravska Banka d.d.) is relative inefficient and noting worst efficiency results from these three banks. J&T Banka d.d., on the other hand, is in 100% Czech ownership (the J&T Finance Group in particular). Bank

ownership of these small-sized banks shows that small North Croatian commercial banks are an interesting investment opportunity for shareholders from the European Union. However, it would be interesting to see how the banks' ownership impacts its efficiency on the sample of the whole Croatian banking system, which is our plan for the next research.

The DEA model used in this study, as any model, presents results influenced by the selected inputs and outputs. The use of different DEA approach (production or profitable) or even a different selection of analyzed variables could result in different efficiency levels and results (Pavković et al., 2018). This should be taken into consideration by future researchers.

CONCLUSION

The efficiency of commercial banks is globally very important, but even more in developing countries, due to its impact both on the stability of the financial system and on the economy's well-being. As Pavković et al. (2018) state, both "profitability and efficiency of the banking sector significantly contribute to the economic growth and stability". This is why the research on banking efficiency is always praised by both the public and the banks' management.

In this paper, we measure the efficiency of three small-sized commercial banks based in the region of Northern Croatia in a period of 5 years (2015-2019) by using the leading non-parametric methodology DEA. We follow Banker et al. (2010), Cvetkoska et al., (2021a) and Cvetkoska et al., (2021b) in the selection of the variables and the DEA model. Based on the obtained results, the average efficiency of the Croatian banking system is 90.9%, and the average efficiency of the three Northern Croatia banks is 88.5%. One of the analysed small-sized banks (Banka Kovanica d.d., Varaždin) has been relative efficient in the whole observed period and has thus debunked the myth that small-sized banks are less efficient than large and medium-sized banks.

This research represents an essential contribution to the previous research papers regarding the efficiency of the Croatian banking sector and has a great scientific value. The important input of the paper is the fact that for the first time in history, three individual banks from Northern Croatia have been screened, thus enabling specialization of the results and findings for their future use and further analysis from the bank management and the interested public. In our further research, we plan to investigate the impact of the COVID-19 pandemic and bank ownership on the efficiency of the Croatian banking sector.

REFERENCES

1. Andries, A. M. & Ursu, S. G. (2016). Financial crisis and bank efficiency: An empirical study of European banks. *Economic Research-Ekonomska istraživanja*, 29(1), pp. 485-497.
2. Banka Kovanica d.d. (2020). *Annual report for 2019*. Available online at: https://www.kovanica.hr/images/Dokumenti/Javna_objava/Banka_Kovanica_2019_KON.pdf
3. Banker, R. D. & Chang, H. (2006). The super-efficiency procedure for outlier identification, not for ranking efficient units. *European Journal of Operational Research*, 175(2), pp. 1311-1320. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2005.06.028>
4. Banker, R. D. & Natarajan, R. (2008). Evaluating contextual variables affecting productivity using data envelopment analysis. *Operations Research*, 56(1), pp. 48-58.
5. Banker, R. D., Chang, H. & Lee, S. (2010). Differential impact of Korean banking system reforms on bank productivity. *Journal of Banking & Finance*, 34(7), pp. 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2010.02.023>
6. Banker, R. D., Charnes, A. & Cooper, W. W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30(9), pp. 1078-1092.
7. Bokan, N., Grgurić, L., Krznar, I. & Lang, M. (2009). The Impact of the Financial Crisis and Policy Responses in Croatia. *CNB Working Paper No. W-22*. Zagreb: Croatian National Bank.
8. Charnes, A., Cooper, W. & Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision-Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2(4), pp. 429-444. [https://dx.doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://dx.doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8)
9. Cooper, W., Seiford, L. & Tone, K. (2007). *Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-45283-8>

10. Croatian Banking Association (2020). Doprinos hrvatskih banaka rastu i razvoju 2019. <https://www.hub.hr/hr/doprinos-hrvatskih-banaka-rastu-i-razvoju-2019>
11. Croatian National Bank (2018). *Banks Bulletin No. 31*. <https://www.hnb.hr/documents/20182/2561265/ebiltten-o-bankama-31.pdf/b1ec2e1b-fa07-49ce-bfef-6e04ca2739cc>
12. Croatian National Bank (2019). *Banks Bulletin No. 32*. <https://www.hnb.hr/documents/20182/2868711/ebiltten-o-bankama-32.pdf/3a0e4fc0-e413-49da-2a9b-3c9fc0ff0b84>
13. Croatian National Bank (2021). *Financial stability report 22*, Available online: <https://www.hnb.hr/documents/20182/3899508/h-fs-22.pdf/76ddbfb81-191c-c0af-d642-ee31f937d4fc>
14. Croatian National Bank Home Page. (2018). Available online: <https://www.hnb.hr/documents/20182/123145/h-procjena-stabilnostifinancijskog-sustava/6dc837fa-3c55-48fa-ac21-b353f27fb6b8>
15. Croatian National Bank Home Page. Available online: <https://www.hnb.hr/documents/20182/123145/h-procjenast-abilnostifinancijskogsustava/6dc837fa-3c55-48fa-ac21-b353f27fb6b8> (accessed on 7 June 2021).
16. Cvetkoska V., Fotova Čiković, K. & Tasheva, M. (2021a). Efficiency of Commercial Banking in Developing Countries. *Mathematics*. 9(14),1597, pp. 1-21. <https://doi.org/10.3390/math9141597>
17. Cvetkoska, V. & Barišić, P. (2017). The efficiency of the tourism industry in the Balkans. *Proceedings of the Faculty of Economics in East Sarajevo*, 6(14), pp.31-41. <https://doi.org/10.7251/ZREFIS1714031C>
18. Cvetkoska, V. & Fotova Čiković, K. (2020). Assessing the relative efficiency of commercial banks in the Republic of North Macedonia: DEA window analysis. *Croatian operational research review*, 11 (2), pp. 217-227 doi:10.17535/corr.2020.0017.
19. Cvetkoska, V. & Fotova Čiković, K. (2021b). Efficiency Analysis of Macedonian and Croatian Banking Sectors with DEA. *Economy, Business & Development*, 2 (2), pp. 1-19 doi:10.47063/ebd.00003.
20. Cvetkoska, V. & Savic, G. (2021c). DEA in banking: Analysis and visualization of bibliometric data. *Accepted for publication in Data Envelopment Analysis Journal*.
21. Cvetkoska, V. & Savić, G. (2017). Efficiency of bank branches: empirical evidence from a two-phase research approach. *Economic Research–Ekonomika Istraživanja*, 30(1), pp.318-333. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1305775>
22. Cvetkoska, V. (2011). Data Envelopment Analysis Approach and Its Application in Information and Communication Technologies In: M. Salampasis, A. Matopoulos (eds.): *Proceedings of the International Conference on Information and Communication Technologies for Sustainable Agri-production and Environment (HAICTA 2011)*, Skiathos, 8-11 September
23. Davidović, M., Uzelac, O. & Zelenovic, V. (2019). Efficiency dynamics of the Croatian banking industry: DEA investigation. *Economic Research–Ekonomika Istraživanja*, 32(1), pp. 33-49. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1545596>
24. Emori, E., Nkamare, S., Nneji, I. (2014). The Impact of Banking Consolidation on the Economic Development of Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5 (16), pp. 113-119
25. Emrouznejad A. & Cabanda, E. (2015). Introduction to Data Envelopment Analysis and its applications, in Osman et al. (Eds.) *Handbook of Research on Strategic Performance Management and Measurement Using Data Envelopment Analysis*: pp. 235-255. IGI Global, USA
26. Emrouznejad, A. & Yang, G. (2018). A survey and analysis of the first 40 years of scholarly literature in DEA: 1978–2016. *Socio-Economic Planning Sciences*, 61, pp. 4-8, <https://doi.org/10.1016/j.seps.2017.01.008>
27. Farrell, M., (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A*, 120, pp. 253–281.
28. Feletar, D., Žauhar, B. (1982.), 110 godina koprivničkog bankarstva, 1872.-1982., Podravska banka, Koprivnica
29. Fotova Čiković, K. (2020) Bankarski marketing: Izazovi i strategije u doba pandemije COVID-19. *Marketing*, 1 (12), pp. 119-130.
30. Fotova Čiković, K., Smoljić, M. & Lozić, J. (2021). The application of the non-parametric methodology DEA in the Croatian banking sector. U: Gregurec, Iva, Dukic, Darko, Nedzhad, Abdelhamid (ur.) *Book of Proceedings-71st International Scientific Conference on Economic and Social Development Development*.
31. Galac, T. & Kraft, E. (2001). What has been the impact of foreign banks in Croatia? (CNB Survey No. S-4). Zagreb: Croatian National Bank.
32. Gardener, E., Molyneux, P., Nguyen-Linh, H. (2011). Determinants of efficiency in South East Asian banking. *The Service Industries Journal*, 31(16), pp. 2693-2719.

33. Gökşen, Y., Doğan, O., Özkarakacak, B. (2015). A Data Envelopment Analysis Application for Measuring Efficiency of University Departments. *Procedia Economics and Finance*, Volume 19, pp. 226-237, ISSN 2212-5671, [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00024-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00024-6).
34. Gulin, D., Perčević, H. & Hladika, M. (2012). The Interdependence Between Bank Provisions and Bank Placements in the Croatian Banking Sector. *Theoretical and applied economics*, 19, pp. 133-150.
35. Hartwich, F., Kyi, T. (1999). Measuring efficiency in Agricultural Research: Strength and Limitations of Data Envelopment Analysis. In: *Discussion Paper No.99/8*, Institute of Agricultural Economics, University of Hohenheim, Hohenheim
36. Hunjak, T., Jakovčević, D. (2001). AHP Based Model for Bank Performance Evaluation and Rating. U: *Sixth International Symposium on the Analytic Hierarchy process, ISAHP 2001*.
37. J&T Banka d.d. (2021). *Annual report for 2020*. Available at: <http://www.jtbanka.hr/UserDocsImages/2021/JT%20Annual%20report%202020%20ENG%20final%20signed.pdf?vel=1632420>
38. Jemrić, I. & Vujčić, B. (2002). Efficiency of Banks in Croatia: A DEA Approach. *Comparative Economic Studies*, 44(2-3), 169-193. <https://doi.org/10.1057/ces.2002.13>
39. Jurčević, B. & Mihelja Žaja, M. (2013). Banks and insurance companies efficiency indicators in the period of financial crisis: The case of the Republic of Croatia. *Ekonomika istraživanja–Economic research*, 26(1), pp. 203-224.
40. Khan, F., and Khattak, B. (2016). An empirical investigation of commercial banks' efficiency in Pakistan: A non parametric Data Envelopment approach. *Gomal University Journal of Research*, 32(1), pp. 21–32. <http://www.gujr.com.pk/index.php/GUJR/article/view/137>
41. Kordić, L. & Visković, J. (2018). Investigating efficiency of Croatian banking sector - further steps towards more efficient banks. In Mašek Tonković, A. & Crnković, B. (Eds.). *Proceedings of the 7th International Scientific Symposium Economy of Eastern Croatia - vision and growth*. Osijek: Faculty of Economics in Osijek.
42. Kraft, E. & Galac, T. (2007). Deposit interest rates, asset risk and bank failure in Croatia. *Journal of Financial Stability*, 2(4), pp. 312-336.
43. Kraft, E., Hofler, R. & Payne, J. (2002). Privatization, foreign bank entry and bank efficiency in Croatia: a fourier-flexible function stochastic cost frontier analysis (*CNB Working Paper No. W-9*). Zagreb: Croatian National Bank.
44. Maletić, R., Kreća, M., Maletić, P. (2013). Application of DEA Methodology in Measuring Efficiency in the Banking Sector. *Economics of Agriculture*, 60/4, pp. 843-855
45. Maradin, D., Olgić Draženović, B. & Benković, S. (2018). Performance evaluation of banking sector by using DEA method. U: Ribeiro, Humberto, Naletina, Dora, da Silva, Ana Lorga (ur.) *Economic and Social Development (Book of Proceedings) 35th International Scientific Conference on Economic and Social Development – »Sustainability from an Economic and Social Perspective«*.
46. Maradin, D., Suljić Nikolaj, S. & Olgić Draženović, B. (2020). Efficiency and Productivity of Islamic Banking Industry by using DEA Method: A Literature Review. U: *Book of Abstracts 12th International Conference The Economies of the Balkan and the Eastern European Countries EBEEC 2020*.
47. Neralić, L. & Gardijan Kedžo, M. (2019). A Survey and Analysis of Scholarly Literature in DEA Published by Croatian Researchers: 1978 – 2018. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 22(1), pp. 93-106. <https://doi.org/10.2478/zireb-2019-0014>
48. Novak, M., Hsu, S.Y. (2020). Efficiency of Banks in Croatia. *Economic Insights – Trends and Challenges. Vol. IX(LXXII) No. 4/2020*, pp. 25-33
49. Pavković, A., Cesarec, A. & Stojanović, A. (2018). Profitability and efficiency of the Croatian banking sector: impact of bank size. *International Journal of Trade and Global Markets*, 11(4), pp. 243-258.
50. Pervan, M., Pelivan, I. & Arnerić, J. (2015). Profit persistence and determinants of bank profitability in Croatia. *Economic Research–Ekonomika Istraživanja*, 28(1), pp. 284-298. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2015.1041778>
51. Peša, A., Maté, M. & Jerić, M. (2020). Regional efficiency in European Union banking industry – traditional and DEA approach. U: Anastasios Karasavvoglou, Persefoni Polychronidou, Goran Karanovic (ur.) *12th International Conference, The Economies of the Balkan and the Eastern European Countries, EBEEC 2020*.
52. Peša, A., Maté, M., Prvonožec, S. (2021). Measuring bank efficiency: Croatian banking sector research. U: Leko Šimić, M. & Crnković, B. (ur.) *Proceedings of 10th International Scientific Symposium Region, Entrepreneurship, Development – RED*.
53. Podravska Banka d.d. (2021). *Annual report for 2020*. Available at: https://www.poba.hr/wp-content/uploads/2021/06/Godisnje-izvjesce-2020_compressed-1.pdf

54. Pribudić, Š. (1980). Samoupravno bankarstvo u funkciji razvoja Podravine. *Podravski zbornik*, No. 6, pp. 155-165
55. Šverko, I., Pavlović, A. & Vukas, J. (2012). Analiza poslovanja malih banaka u Republici Hrvatskoj. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 22(133), pp. 27-46.
56. The Banks (2020, July). <https://thebanks.eu/banks/9814>
57. Tipurić, D., Kolaković, M. & Dumičić, K. (2003). Koncentracijske promjene hrvatske bankarske industrije u desetogodišnjem razdoblju (1993.-2002.). *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 1(1), pp. 1-22.
58. Toçi, V. Z. (2009). Efficiency of Banks in South-East Europe: with Special Reference to Kosovo (CBK Working Paper No. 4). Prishtina: Central Bank of the Republic of Kosovo.
59. Tomičić, I., Čorić, A. & Klačmer Čalopa, M. (2012). Croatian Banking Sector Research: Relationship between Ownership Structure, Concentration, Owners' Type and Bank Performance. *Journal of Information and Organizational Sciences*, 36(2), pp. 159-167.
60. Trifunović, A. (2009). Principi korporativnog upravljanja u bankama u svjetlu pravno-regulatornog okvira u Srbiji. *Bankarstvo*, 38(1-2), pp. 84-96.
61. Tuškan, B. & Stojanović, A. (2016). Measurement of cost efficiency in the European banking industry. *Croatian Operational Research Review*, 7(1), pp. 47-66. <https://doi.org/10.17535/corr.2016.0004>

SAŽETAK

Banke su važni financijski posrednici bilo koje nacionalne ekonomije. Poglavitito su značajne u bankovnim sustavima poput onih u Republici Hrvatskoj, gdje banke imaju ključnu ulogu u financijskom sustavu, s udjelom od gotovo 70% ukupne imovine financijskog sektora u 2018.

Cilj je ovog rada procijeniti i raspraviti relativnu efikasnost triju malih poslovnih banaka koje djeluju sa sjedištem u sjevernoj Hrvatskoj primjenom metodologije DEA (*Data Envelopment Analysis* – Analiza omeđivanja podataka). Model koristi dvije ulazne i dvije izlazne varijable, slijedeći Banker et al. (2010), Cvetkoska i sur. (2021a) i Cvetkoska i sur. (2021b). Iako se uzorak sastoji od 20 banaka koje posluju u Hrvatskoj krajem 2019., samo tri od njih imaju sjedište u sjevernoj Hrvatskoj (Banka Kovanica d.d., Varaždin; J&T banka d.d. Varaždin i Podravska banka d.d. Koprivnica). Istraživanje je fokusirano na tri odabrane banke iz sjeverne Hrvatske. Vremenski okvir je od 2015. do 2019. godine.

Rezultati istraživanja pokazuju da je J&T Banka d.d. Varaždin zabilježila 86,8% efikasnosti, Podravska banka d.d. Koprivnica 78,7%, a najefikasnija od ovih malih banaka je Banka Kovanica d.d. Varaždin s rezultatom efikasnosti od 100% u cijelom analiziranom razdoblju. Ukupna prosječna ocjena efikasnosti za cijeli hrvatski sektor iznosi 90,9%.

Rezultati ove studije pružit će vrijedne uvide i povratne informacije za menadžment analiziranih banaka, kao i za dionike banke. To bi u konačnici trebalo dovesti do poboljšanja učinkovitosti analiziranih banaka, a na kraju i cijelog bankarskog sustava. Rezultati istraživanja mogli bi ukazati na činjenicu kako su male banke koje posluju u ruralnim županijama zanemarene u istraživanjima znanstvenika u Hrvatskoj, ali i globalno. Rezultati su donekle u skladu s mnogim prethodnim studijama koje su pokazale da su velike banke efikasnije od malih banaka.

EUROPÄISCHER VERBUND FÜR TERRITORIALE ZUSAMMENARBEIT (EVTZ) ALS INSTRUMENT ZUR INTENSIVIERUNG DER GRENZÜBERSCHREITENDEN BEZIEHUNGEN NACH DEM VORBILD VON MURREGION

EUROPSKA GRUPACIJA ZA TERITORIJALNU SURADNJU (EGTC) KAO ALAT ZA INTENZIVIRANJE PREKOGRANIČNIH ODNOSA NA PRIMJERU MURSKJE REGIJE

Lóránt BALI

Magyar Agrár - és Élettudományi Egyetem

Georgikon Campus

8360 Keszthely Deák F. u. 16.

bali.lorant@uni-mate.hu

Primljeno / Received: 28. 6. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC: [338.2+502.131.1] (497.5:439)

332.146.2(497.5:439)

ABSTRACT

Mura Region EGTC was registered by the Croatian and Hungarian partners in June 2015 to strengthen the social-economical cohesion with the improvement of accessibility in micro level and with the evolve of ecotouristical developments for the reason of less environmental impact. Based on existing plans and implemented projects and utilizing the results which have multiplier effects the main destination is to realize a sustainable ecoregion. Mura Region EGTC is a border region of Hungary with unique social relations where not Hungarian-Hungarian but Croatian-Croatian relations are dominating. In addition it's size and existing daily inter-ethnic relations contribute to the high level of success. This study aims to demonstrate the formation and future potencial of Mura Region EGTC by presenting relevant projects and analyzing their multiplier effects. The research have been completed with detailed legal analysis and interviews with municipal leaders.

Keywords: Mura, EGTC, Croatian-Croatian relations, sustainable development, river

Ključne riječi: Mura, EGTC, hrvatsko-hrvatski odnosi, održivi razvoj, rijeka

Die nachbarstaatlichen Staatsbeziehungen von Ungarn waren in der Zeit vom Friedensvertrag von Trianon bis zur Gegenwart besonders seltsam, insbesondere war das geltend für das Kroatisch-Ungarische Beziehungsverhältnis. Aus historischer Sicht, lebten die beiden Staaten von 1102 in partieller partnerländischen Beziehung, die im Jahr 1868 neu definiert wurde. Der XXX. Gesetz von 1868, das sog. ungarisch-kroatische Kompromissgesetz bildet Ungarn, Kroatien, Slawonien und Dalmatien in den öffentlichen und administrativen Relation desselben Gemeinschaft des Staates, wo nur das Königreich Ungarn mit tatsächlichen Grenzen bestimmten. Die Binnengrenzen hatten nur administrativer Natur. Infolgedessen bildeten beide Länder eine integrierte sozioökonomische Region, die nach dem Friedensvertrag von Trianon, zwischen den beiden Weltkriegen aktiv geblieben worden, nur in der Zeit des Staatssozialismus zerteilte sich (HAJDÚ, Z. 2001).

Nach der Zeit des Staatssozialismus beschleunigte sich die Auflockerung der Staatsgrenzen, in einigen Fällen die Grenzen vollständig verschwunden. Anschließend beschleunigte sich die Institutionalisierung der Zusammenarbeit auch. In der Region bot die Alpen-Adria-Kooperation erstmals einen ins-

titutionellen Rahmen der Zusammenarbeit. Nach dem EU-Beitritt wurden mehreren euroregionalen Kooperationen eingerichtet wie z. B. Euregio West/Nyugat Pannonia, Euroregion Mura-Drava.

„Die Euroregion ist eine formalisierte Struktur der grenzüberschreitenden Kooperation, wo der Vertreter lokaler und regionaler Gebietskörperschaften und manchmal Sozial- und Wirtschaftspartner beinhalten sind. Sie hat eine spezielle Organisationsstruktur, deren oberste Ebene der gewählte Rat ist, danach folgt die Kommission, die thematischen Arbeitsgruppen und das ständige Sekretariat.“ (ÉGER, GY. 2000 p. 11.).

Die oben genannten euroregionalen Kooperationen zeigen eine große Heterogenität in ihrer Organisation. Die beteiligten Partner sind gemischt: Gemeinde- und Komitatsverwaltungen, Provinzen. Derzeit sind keine der oben erwähnten Organisationen praktisch einsatzbereit. Die Organisationen auf lange Sicht als erfolglos erwiesen haben, trotzdem halfen sie nach der Wende auf lokaler Ebene die Entstehung der auf Gegenseitigkeit beruhenden Beziehungen dabei.

Mit der Verordnung (EG) Nr. 1082/2006 haben das Europäische Parlament und der Rat den Europäischen Verbund für territoriale Zusammenarbeit (EVTZ) zur Verbesserung der grenzüberschreitenden Beziehungen eingerichtet. Das Dokument „Perspektive der territorialen Zusammenarbeit und der EVTZ: Eine politische Strategie und Unterstützungsmaßnahmen des Ausschusses der Regionen (AdR)“ wurde im Jahr 2006 von dem AdR verabschiedet, worin strategische Leitlinien für die territoriale Zusammenarbeit und institutionelle Aufgaben im Rahmen des EVTZ vorgeschlagen sind. In den letzten acht Jahren haben sich viele Veränderungen ergeben. Fast allen Regierungen der EU-Länder ist es gelungen, die EVTZ-Gesetzgebung in ihre Rechtsprechung einzubeziehen, die früh gebildete Organisationen über mehrere erfolgreiche Projekte verfügen. Ungarn war eines der ersten Länder, das die EVTZ-Bestimmungen 2007 in seine Rechtsvorschriften umgesetzt hat, und Kroatien hat dies im Jahr 2014 getan.

Vor der Gründung des EVTZ für die Murregion (Mura Region EGTC) wurde eine Organisation für das untersuchte Gebiet gegründet. Die Ausdehnung des EVTZ von Pannon (Pannon EGTC) ist extrem groß und die Zusammensetzung der Mitglieder ist vielschichtig. Es umfasst Pécs, das funktionale Zentrum Südtransdanubiens, sowie anderen Gemeinden und Städten wie Siklós-Máriagyűd, Tófej, Misefa, Keszthely, Kiskutas, Tamási und die slowenische Lendava (Lendva) usw. Es handelt sich um eine Organisation von 52 Mitgliedern, wo – den Zweck des Gesetzes zur Gründung des EVTZ wissend – jedem wird klar, dass seine Tätigkeit nur förmlich ist. Es soll die politischen Interessen einiger Akteure befriedigen.

Hypothesen:

1. Hypothese:

Der EVTZ (EGTC) als neue Organisationsstruktur für grenzüberschreitende Beziehungen stärkt die Vertiefung der Zusammenarbeit, die Organisation und vergrößert die Anzahl der Interaktionen zwischen den Mitgliedern.

2. Hypothese:

Die neue Organisationsform führt zu einer Stärkung des bestehenden Vertrauensverhältnisses zwischen den Mitgliedern, die sich sowohl quantitativ als auch finanziell zur Steigerung der Bewerbungseffizienz auswirkt.

1. These

THEORETISCHE ASPEKTE DER GRENZÜBERSCHREITENDEN BEZIEHUNGEN

Es ist wichtig, das Konzept der Grenzgebiete sowie die Unterscheidung zwischen grenzüberschreitenden Beziehungen und Grenzbeziehungen zu erklären und die verschiedenen Formen und Techniken der Zusammenarbeit, die sich aus ihrer Qualität und den Gründen für ihre Entwicklung ergeben. „In Bezug auf die Räumlichkeit gibt es zwei Ansätze um Ländergrenzen zu untersuchen: Linientheorie und Zonentheorie. Die Grenze ist eine Linie im rechtlichen und geografischen Erscheinungsbild auch, aber sie ist eine Zone in ihrem Inhalt und ihrer Wirkung, ein kleineres-größeres Gebiet, in dem die Interaktionen der Staaten stattfinden.“ (HAJDÚ, Z. 1988).

Um diese Zone abzubilden, ist es wichtig genau zu bestimmen, was wir unter Grenzgebiet verstehen. Es gibt unterschiedliche Definitionen, und es ist typisch, dass diejenigen verwendeten Daten der Aggregationsebenen (Siedlungen, Mikroregionen, Komitaten) untersucht sind, die über eine gemeine Staatsgrenze verfügen. Dies wirkt sich auch auf unsere Untersuchungen aus, da die wirtschaftlichen und politischen Auswirkungen der Grenze sich auf größere Gebiete durchgesetzt sind und die Auswirkungen auf die sozialen Beziehungen nur in den nächstgelegenen Siedlungen zu befühlen sind (HARDI, T. 2000. 597 p.).

Die genaue Abgrenzung der Grenzgebiete ist ganz länder- und regionenspezifisch. In Europa haben die Länder unterschiedliche politisch-geografische Merkmale und ihre Grenzen haben unterschiedliche historische Entwicklungspfade entwickelt. Aus diesem Grund haben wir nur versucht, eine Definition für das Karpatenbecken zu erstellen. Grenzgebiete sind definiert als das geografische Gebiet neben der Grenzlinie, auf dem die Gesamtheit der negativen und positiven sozioökonomischen Komponenten, die sich aus dem Vorhandensein der Staatsgrenze ergeben, zu spüren ist. Diese Gebiete haben dynamischen Charakter, da sie sich in Abhängigkeit von politischen und wirtschaftlichen Veränderungen innerhalb kurzer Zeit erheblich ändern können. Ihre Auswirkungen auf das Siedlungsnetz sind mittelfristig teilweise statisch, so dass in der Zeit der „Lockerung“ der Grenzen die bisher aktiven Einzugsgebiete kaum erneuert werden! Die Ausdehnung des Grenzgebiets hängt von der Art des geografischen Gebiets ab, das von historischen und aktuellen politischen Faktoren beeinflusst wird. Dies bedeutet auch, dass die Entfernung dieses Gebiets von der Staatsgrenze derzeit nicht genau bestimmt werden kann.

Für die kroatisch-ungarische Kooperation muss aufgrund der lockeren Struktur der Grenzgebiete zwischen grenzüberschreitenden Beziehungen und Grenzbeziehungen unterschieden werden. Aufgrund der unvollständigen Textur ist das Ausmaß der Übergänge an bestimmten Abschnitten der kroatisch-ungarischen Grenze statistisch nicht oder überhaupt nicht nachweisbar, so dass wir nicht über grenzüberschreitende Zusammenarbeit im klassischen Sinne sprechen können. In einigen Fällen sind die sozioökonomischen Beziehungen zwischen den beiden Seiten der Grenze unerheblich. Es besteht jedoch immer eine bilaterale Beziehung zwischen den makro- und mesoregionalen Zentren der benachbarten Gebiete. An dieser Stelle können wir nicht mehr über Grenzbeziehungen sprechen, da die Zusammenarbeit nicht lokal und von unten, sondern von einem grenzneutralen Zentrum organisiert ist, aus diese Kontextsysteme sind die grenzüberschreitenden Beziehungen bereits erschöpft (BALI, L. 2012).

Das Auftreten der grenzüberschreitenden Beziehungen ist charakteristisch für das Raumsegment, in dem die positiven sozioökonomischen Komponenten, die sich aus dem Vorhandensein der Staatsgrenze ergeben, nur schwach oder gar nicht nachweisbar sind. Die hier abgelaufenen Interaktionen beginnen in einem Zentrum oder zentralen Bereich der betroffenen Länder, und die tatsächliche Zusammenarbeit zwischen diesen Akteuren verlaufen. Grenzüberschreitende Beziehungen sind daher ein umfassenderes, größeres System als Grenzbeziehungen. Letzteres ist praktisch eine Art von grenzüberschreitenden Beziehungen, die normalerweise in einem engen Grenzgebiet, weit entfernt von den zentralen Bereichen, manchmal in einer peripheren Position organisiert sind.

Abb. 1: Interaktionen in den Grenzgebieten

Quelle: Hardy, T. 2009.

Basierend auf dem Klassifizierungssystem der Grenzen von Tamás Hardy (Abb. 1): In den 1990er Jahren noch nebeneinander bestanden kroatisch-ungarischen Grenzgebieten erreichen die miteinander kooperierende Ebene. Das Verhältnis zwischen beiden Ländern ist durch politische Stabilität gekennzeichnet, und die sozioökonomische Vergleichschancen tragen ebenfalls zur Entwicklung der Interaktionen bei. Die höchste Ebene ist jedoch noch nicht erreicht.

RÄUMLICHE LAGE VON MURA REGION EGTC

Mit dem EU-Beitritt Kroatiens am 1. Juli 2013 gewinnen die bereits lebhaften kroatisch-ungarischen zwischenstaatlichen, territorialen, lokalen und zivilen Beziehungen immer mehr an Dynamik. Dies wird dadurch erleichtert, dass die EU-Mittel zur Unterstützung grenzüberschreitender Beziehungen im Grenzgebiet weiterhin auf ein Minimum anwachsen.

Die Entwicklung der Wirtschaft der Murregion hängt von der erfolgreichen Zusammenarbeit von Gemeindeverwaltungen, Zivilorganisationen und regionalen sozioökonomischen Organisationen ab. Hauptpartner des Projekts ist die *Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás*, die seit 19 Jahren in den territorialen Prozessen der Murregion mitgestaltet. Die Partner der Organisation die Gemeinden von Donja Dubrava, Goričan, Donji Vidovec, Kotoriba, Podturen und Donji Kraljavec haben bereits in den letzten 15 Jahren mehreren erfolgreichen Zusammenarbeiten verwirklicht. Sie haben jedoch vor allem im Bereich der Volkszugehörigkeit, der kulturellen und sportpädagogischen Interaktionen sowie der Infrastrukturentwicklung bedeutende Ergebnisse erzielt, ohne dass ein realer wirtschaftlicher Wiederaufschwung zu verzeichnen gewesen wäre (Abb. 2).

Bei der Gründung der Organisation wurden die Gemeindeverwaltungen, Opčinen und die regionalen Entwicklungsverbände angesprochen. Das Ziel ist, die Organisation nach der Gründung kontinuierlich auszubauen, auf 30-40 Gemeinden, Verbänden, Behörden, Zivilorganisationen und die führende Hochschuleinrichtung der Region, die Pannonische Universität (Fakultät Georgikon) sind gerechnet. Aus Sicht der Effektivität wichtig ist die Inhomogenität der Mitgliedschaft, die die Umsetzung aller lokalen, zivilen und offiziellen Ideen ermöglicht. Sie zählen auch auf Organisationen, die sich neben der gemeindlichen, behördlichen und zivilen Ebene mit Forschung, Entwicklung und territorialer Innovation beschäftigen.

1. These

BEWERBUNGSAKTIVITÄT ALS MASS FÜR WECHSELWIRKUNG UND KOHÄSION

Aus der Bewertung der Bewerbungsaktivität im IPA-Programm konnten wir den meisten Schlussfolgerungen über den Wechselwirkungen ziehen mit denen wir – außerhalb der historischen Aspekten – die Begründung der Gründung der Organisation über die historischen Aspekte hinaus rechtfertigen können. Es war unsere einzige authentische Quelle, die eine detaillierte Datenbank über Beziehungen hatte. Der kroatisch-ungarischen Industrie- und Handelskammer, die seit mehreren Jahren tätig ist und Büros in beiden Ländern hat, liegen keine ausreichenden Daten zu bilateralen gegenseitigen Investitionen vor. Deshalb haben uns auf die IPA-Programmdaten verlassen (GULYÁS L.- BALI L. 2013).

Abb 2. Mura Region EGTC

Legende:
Mitgliedgemeinden
von Mura Region
EGTC (rot)

Quelle: Bali, L. –
Gulyás, L. 2013.

In den Ergebnissen der ersten Runde zeigte sich eine besondere Situation im Hinblick auf Unterricht und „zwischenmenschlichen“ Beziehungen wo die meisten erfolgreichen Projekte entstanden wurden (Tab. 1). Im Bildungsbereich ist das Spektrum der teilnehmenden Siedlungen breit, wie zum Beispiel: Murakeresztúr, Čakovec (Csáktornya). In fünfzig Prozent dieser Fälle bildeten die bestehenden und gut funktionierenden Städtepartnerschaften die Grundlage sowie die zwischenmenschlichen Beziehungen, in denen die kroatischen und ungarischen Kleinstädte (Čakovec, Križevci, Letenye) entlang der Mur (und entlang der Drau) erfolgreich waren. Im Bereich der grenzüberschreitenden Geschäftspartnersuche wurde zum Thema der Priorität der kooperierenden Wirtschaft ein Projekt – zur Vertiefung der Tätigkeit der tatsächlichen wirtschaftlichen Zusammenarbeit – von der Stiftung für Unternehmensentwicklung Komitat Zala ins Leben gerufen.

Nach der Überprüfung der gewonnenen Themen der zweiten Runde zeigt einen Trend von der Vergangenheit, bei dem der Ressourcenmangel der Gemeindeverwaltungen aus Mitteln für die grenzüberschreitende Zusammenarbeit aufgefüllt wird (Tab. 1). Einige Beispiele befinden sich in den Prioritäten 1.1.1 und 1.1.2 entstandenen Projekte: „Entwicklung der Abwasserbeseitigungsanlage von Letenye und die Kanalisation des südwestlichen Teils der Stadt Prelog“ bzw. „Technische Dokumentation der Kanalisation von Bázakerettye, Donja Dubrava, Donji Vidovec und Kotoriba“ und „Technische Dokumentation der Kanalisation von Őrtilos und Goričan“. In jedem Fall fraglich ist die Verstärkung der sozioökonomischen Kohäsion in dem Grenzgebiet, insbesondere in dem Fall von Bázakerettye. In der zweiten Priorität gibt es keine derartigen Tendenzen. Die bisherigen Erfahrungen haben gezeigt, dass die Densität der grenzüberschreitenden Interaktionen in erster Linie durch räumliche, verkehrliche und volkzugehörige Verhältnisse bestimmt ist. Eine Kooperation, die nur als grenzüberschreitende Zusammenarbeit interpretiert werden kann, wurde bisher selten durchgeführt wie z. B. Letenye (HUHR/1001/2.2.2/0012), Tótszerdahely (HUHR/1001/1.1.2/0004). In all diesen Fällen hat der Nationalitätsaspekt einen starken Einfluss, praktisch wurden die vor dem Staatssozialismus existierenden mikroregionalen Kontakte durch EU-Unterstützungen neugestartet (Bali, L. – Fitos, G. 2013).

Überprüfen die gewonnenen Bewerbungen der dritten Runde, sich ein anderes Bild als vorherig gesehen ist, trat auf (Tab. 1). Die meisten Bewerbungen wurden in dem Hauptthema „Nachhaltiger Tourismus im Mur-Drau-Donau Einzugsgebiet“ entstanden, im Themenbereich Aktiv- und Ökotourismus. Darüber hinaus wurden bei den Entscheidungsträger die Bewerbungen im Themenbereich Aktivtourismus und die Schaffung eines einheitlichen Tourismusimage priorisiert. In den ersten beiden Runde gab es nur ein Gewinnprojekt, während im dritten, 26. Beim Thema „Kooperative Wirtschaft“ ist ein deutlicher Rückgang um über 50 Prozent zu verzeichnen. Noch deutlicher ist der Rückgang der Anzahl der Bewerbungen im Themenbereich „Entwicklung der Humanressourcen zwischen Gemeinschaften“ bei dem nur drei Gewinnprojekt entstanden statt der Anzahl der ersten (11) und zweiten (31) Runde (GULYÁS, L – BALI, L. 2013).

Tab. 1: Prioritäten/Interventionsbereiche/Aktionen Ungarn-Kroatien IPA grenzüberschreitendes Kooperationsprogramm (Summierte Übersichtstabelle der ersten, zweiten und dritten Runde)

1. Priorität: Nachhaltige Umwelt und Tourismus			
1.1. Nachhaltige und attraktive Umwelt			
1.1.1. Landschaftsentwicklung im Mur-Drau-Donau-Gebiet	2	3	1
1.1.2. Umweltplanungsaktivitäten und kleinräumige Gemeinschaftsaktionen zur Verbesserung der Umweltqualität von Naturgebieten; Rekonstruktion der Lebensräume	4	6	1
1.2. Nachhaltiger Tourismus im Mur-Drau-Donau-Gebiet			
1.2.1. Entwicklung eines regionalen Tourismus-Produktplans	1	0	0
1.2.2. Infrastrukturentwicklung im Zusammenhang mit Aktiv- und Ökotourismus: Besucherzentren, Waldschulen, Wassersportinfrastruktur, Radwege, Wanderwege, Verleihe	0	0	13
1.2.3. Entwicklung thematischer Routen für das kulturelle Erbe	0	0	7
1.2.4. Förderung des Flussgebiets als ein einziges touristisches Produkt	0	0	4
1.2.5. Förderung privater Investitionen	0	0	2

2. Priorität: Humanressourcenentwicklung zwischen kooperativer Wirtschaft und Gemeinschaften			
2.1. Kooperative Wirtschaft			
2.1.1. Grenzüberschreitende Geschäftspartnersuche	3	6	0
2.1.2. Erleichterung des grenzüberschreitenden Arbeitsflusses	2	3	2
2.1.3. Gemeinsame FuEul	8	6	3
2.1.4. Gemeinsame lokale Planung, Strategien, Programme	2	5	3
2.2. Humanressourcenentwicklung zwischen Gemeinschaften			
2.2.1. Grenzüberschreitende Aus-, Weiterbildungs- und Austauschprogramme	7	12	3
2.2.2. Zwischenmenschliche (people-to-people) Beziehungen	7	16	0
2.2.3. Aktivitäten im Zusammenhang mit Zweisprachigkeit	4	3	0
Summe der gewonnenen Bewerbungen	40	60	39

MURA REGION EGTC IM RAHMEN EINER INTEGRIERTEN GRENZÜBERSCHREITENDEN ZUSAMMENARBEIT

Ziel ist des EVTZ der Mur-Region (Mura Region EGTC) unter Beteiligung des Verbands für Territoriale Entwicklung der Minderheiten von Murregion, Donja Dubrava, Donji Vidovec, Goričan und des wissenschaftlichen Hintergrunds der Pannonischen Universität das traditionelle interstädtische (vernetzte) Netzwerk der letzten 20 Jahre zu nutzen, aufbauend auf bestehenden Entwicklungen und sich an bestehende Pläne anzupassen und weitere umweltverträgliche Investitionen tätigen. Das Ziel ist auf dem Bereich der zu entstehenden EVTZ – der in der Tat das durch das ungarischsprachige Untere-Mur-region und die Mur-Drau Dreieck in Kroatien darstellt – mit einer erfolgreichen Nutzung der wissens- und kulturbasierten Entwicklung des Natur- und Kulturerbes, die auf intensiven ethnischen und sozio-ökonomischen Beziehungen beruht, festlegen. Durch den Einsatz von Technologien der dritten Generation im Zusammenhang mit erneuerbaren Energiequellen könnte die lokale Wirtschaft gestärkt werden, indem lokale Unternehmen einbezogen und nur diejenigen mit zusätzlichen Einnahmen einbezogen werden. Das erste derartige Projekt derzeit im Lauf ist, Tótszerdahely und Goričan wollen im Rahmen des HUHR / 1001 / 2.1.4. / 0004 die Grundlagen und die künftige Strategie eines gemeinsamen mikro-regionalen Industrieparks sowie bestehender Industriezonen (Goričan) und zellulärer Industrieinheiten legen. (Tótszerdahely) weiterentwickelt.

Die Nähe der beiden Siedlungen und die ethnische Homogenität des Gebiets, die Auflockerung der Grenze, prognostizieren auch den Beginn eines wechselseitigen bidirektionalen Arbeitsflusses. Passend zu der Wasserkraftproduktion, auf den Flüssen Mur (schwimmendes Minikraftwerk bei Tótszerdahely) und Drau (Wasserkraftwerk Donja Dubrava) in den geplanten Industriepark bei Donja Dubrava und Donji Vidovec sollen Geräte und Werkzeuge aus natürlichen Rohstoffen für die Nutzung erneuerbarer Energien hergestellt werden. Damit wird eine komplexe Grundlage für die regionale Energieerzeugung auf der Grundlage erneuerbarer Energiequellen geschaffen, an die sich die industrielle Produktion anknüpft wird. Die Tourismusentwicklung zielt darauf ab, eine einzige Destination zu entwickeln, von dem einige Einzelheiten bereits existieren. Dies sind das Full Bowl Festival HUHR 0901 / 2.2.2 / 0002 (MNTT-Goričan) mit typischer regionaler Küche und ein regionales Strudelfestival, das von der Gemeinde Tótszerdahely organisiert wird. Basierend auf den Traditionen von Fisch- und Landwirtschaft und der damit verbundenen Handwerksindustrie soll das von Murregion und der Mur-Drau Dreieck als ein einziges Touristenziel präsentiert werden. Dies geschieht im Rahmen des Projekts „Zwei Flüsse, ein Ziel“ HUHR 1601 / 2.1.2 / 0004. Der von MNTT geplante Radweg kann bereits in der Planungsphase eine direkte Verbindung zu den von Zalaegerszeg-Goričan-Ludbreg-Prelog-Donji Kraljevec aufgelisteten Radwegentwicklungsplänen herstellen. Damit verfügen nicht nur das MNTT und seine Partner über ein einziges Radwegenetz, sondern auch einige Siedlungen in Međimursak und im Komitat Zala. Die Pläne für Goričan beziehen sich auf den Ausbau der bestehenden Infrastruktur des

Industrieparks und den Ausbau des Siedlungszentrums. Die bebaute Umwelt und die Entwicklung individueller Dienstleistungen werden die Attraktivität der Gemeinde weiter erhöhen, auch für diejenigen, die mit Fahrrad anreisen. Wie aus den obigen Ausführungen hervorgeht, sind die zu realisierenden Pläne das Bild einer erfolgreichen „Zukunftsregion“, in der die Entwicklungsideen auf einer früheren, organisch miteinander verbundenen und in die Zukunft gerichteten Zusammenarbeit beruhen!

ZUSAMMENFASSUNG

Der EVTZ (EGTC) hat als Rechtsinstrument die Zusammenarbeit und ein gewisses Maß an Anwendungstätigkeit angeregt. Dies zeigte sich insbesondere im Umfang und in der räumlichen Ausdehnung der einzelnen Anwendungen. In der Zeit vor der Gründung der Organisation gab der Verband für Territoriale Entwicklung der Minderheiten von Murregion den ersten Anstoß zur Vertiefung der grenzüberschreitenden Beziehungen. Die Organisation hat den Grundstein für Vertrauen und Zusammenarbeit in den ersten erfolgreichen gemeinsamen Veranstaltungsprojekten gelegt. So wurde ein EVTZ geschaffen und wurde funktional, was auf den kroatisch-kroatischen Beziehungen im Murregion basiert.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Bali L. 2012: A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője. Underground Kiadó és Terjesztő KFT. Szepetnek-Budapest. 212 p.
2. Bali L.- Fitos G. 2013: *EGTC a Mura mentén*. In: (szerk.) Buday-Sántha A.- Erdősi F.- Horváth Gy. *Régiók Fejlesztése II. Kötet*. TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0002 Projekt Kutatószáró Konferencia Pécs, 2013. május 23-24. PTE Közgazdaságtudományi Kar. Pécs, pp. 276-287.
3. Éger Gy. 2000. *Regionlizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Szempontok a határrégiók vizsgálatának elméleti megközelítéséhez*. PhD értekezés. BKE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest, 166 p.
4. Gulyás L.-Bali L. 2013: *From the Coexistence of Border Zones to Integration: Characteristics of Croatian-Hungarian Border Relations from 1945 until Today*. In: (szerk.)Horga I.-Süli-Zakar I. Eurolimes. Volume 16. Oradea-Debrecen, pp. 13-27.
5. Hajdú Z. (1988): *Az államhatárok és a határ menti területek politikai földrajzi kutatása*. In.: OKKF Ts-2/2 »A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon« c. program. Kiadja: A Ts-2/2 program iroda. 221 p.
6. Hajdú Z. 2001. *A horvát határ*. Beszélő 6. évf. 5. szám, pp. 69-71.
7. Hardi T. 2000. Államhatárok és regionális együttműködések. In: (szerk.) Rechnitzer J. – Horváth Gy. *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 595-615.
8. Hardi T. 2010: Határ menti térségek, határon átnyúló kapcsolatok In: Szirmai, V. (szerk.) Közép-Dunántúl. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs pp. 109-120.

SAŽETAK

Kao pravni instrument, EGTS grupacija (EGTC) je potaknula suradnju i određeni stupanj primjene. To je posebno došlo do izražaja u opsegu i prostornoj ekspanziji pojedinih primjena. U vrijeme prije osnivanja grupacije, prvi poticaj produbljivanju prekograničnih odnosa dao je Savez za teritorijalni razvoj manjina murskog kraja. Savez je postavio temelje za povjerenje i suradnju u prvim uspješnim projektima zajedničkih događanja. Tako je stvorena i postala funkcionalna EGTS grupacija koja se temelji na hrvatsko-hrvatskim odnosima na području Murske regije.

COMMUNICATION MODEL OF THE CAMPAIGN »MEĐIMURJE DAJE VIŠE«, WITH THE AIM OF REDUCING THE NEGATIVE IMPACT OF THE COVID 19 VIRUS PANDEMIC ON THE TOURIST RESULTS OF MEĐIMURJE COUNTY

KOMUNIKACIJSKI MODEL KAMPANJE »MEĐIMURJE DAJE VIŠE«, S CILJEM SMANJENJA NEGATIVNIH UTJECAJA PANDEMIJE COVID 19 VIRUSA NA TURISTIČKE REZULTATE MEĐIMURSKE ŽUPANIJE

Vesna HALUGA

University North, Koprivnica
e-mail: vahaluga@unin.hr

Nikša SVILIČIĆ

University North, Koprivnica, Croatia
e-mail: niksa.svilicic@unin.hr

Primljeno / Received: 20. 9. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 338.487(497.524Međimurje)“2020”
[338.48+316.776.32]
(497.524Međimurje)“2020”

Rudi GRULA

Tourist Board of Međimurje County
e-mail: info.tzm@gmail.com

SUMMARY

The paper deals with the communication model and the results achieved by the campaign »Međimurje daje više«, (»Međimurje Gives More« led with the aim of reducing the negative economic consequences of the COVID 19 pandemic on the tourist results of Međimurje County from 15.6.2020 to 15.9.2020.

The starting point is the fact that the outbreak of a pandemic plays an important role in the social habits of tourists and results in changes in their needs, but also the capabilities of providers and users of tourist services / offers.

The paper identifies and analyzes the factors of the persuasive communication model that will positively influence the sustainable tourism and recovery of Međimurje as a tourist destination through nudge tools.

The paper is based on descriptive and developmental research, descriptive methods of synthesis and analysis, comparisons, and the collected data are systematized and compared and qualitatively and quantitatively presented in tables and graphs.

The central point of the paper is the thesis that the use of new, alternative communication models and tools is crucial for the crisis management, as well as professionalism of employees at all levels of the tourism industry.

Key words: sustainable tourism, Međimurje, COVID 19, communication models, communication tools

Ključne riječi: održivi turizam, Međimurje, pandemija, COVID 19, destinacije, katastrofe i krize, persuazija, nudge, komunikacijski modeli, komunikacijski alati

INTRODUCTION

UNWTO (2014) defines tourism as “a social, cultural and economic phenomenon that involves the movement of people to countries or places outside their usual environment for personal or business / professional purposes”. The logical question is whether tourism is just a movement, a change of place of residence for a specific usually shorter period of time?

Denti (2012:11) considers tourism “in itself a cultural, intercultural dialogue process whose participants are travellers / tourists who explore new areas, eager to meet and discover new worlds, new languages and new discourses, and are also promoters of tourist destinations they visit, discovering different aspects and patterns of their cultural identity.” Tourism is, therefore, more than a mere entertainment or professional activity; it can be seen as representing and revealing the cultural identity of a country, region or a city.

At the time of the pandemic¹ of the COVID 19 disease caused by the coronavirus, everything stopped for a few months, and the biggest disturbances were recorded in the tourism sector.

Methods to bring back tourists or attract new ones to a destination in the inter and post pandemic period require changes in approach, ad hoc solutions through modern communication tools.

“Promotional texts, such as tourism texts, are an example of variability (presented in promoted destinations) that systematize the tourism industry in advance and, in this context, as pre-packaged displays, are transformed into objects of tourism consumption” (Francesconi 2007: 6).

Međimurje was the first tourist destination in the Republic of Croatia that recognized and accepted the fact already in March that a prompt action is needed once the crisis caused by the coronavirus passes, but also in the period of relaxation of preventive measures, albeit not in the same way as it was before the crisis. Regardless of the fact that it was a good way, as evidenced by numerous awards² at Croatian and European level and the continuous increase in the number of arrivals and overnight stays, new communication techniques and tools are needed corresponding to the psychological, social and economic factors.

The paper researches the persuasive communication model and the effects on sustainable tourism and economic recovery in the inter and post ‘corona’ period. The following hypothesis H1 was set: *“The application of persuasive communication techniques and tools through the campaign “Međimurje gives more” resulted with the same or better tourist results in the period between 15.6. and 15. 9.2020 compared to the same period in the previous year, regardless of the crisis caused by COVID 19.”*

RESEARCH METHODOLOGY

For the purpose of the analysis, the data from the e Visitor system about the number of arrivals and overnight stays by the Tourist Board of Međimurje County for the periods between 15 June and 15 September 2019 and 2020 were used as primary, and books, scientific and professional articles and online sources were used as secondary sources. Collected data were systematized and compared using descriptive methods of synthesis and analysis as well as comparisons in order to provide an overview of the impact of new communication techniques and tools in the promotional campaign “Međimurje gives more” on the overall tourist results in Međimurje County during the COVID-19 crisis.

The paper applies descriptive and developmental research. The data are quantitatively and qualitatively analyzed with the Microsoft Office Excel and are presented in tables and graphs.

¹ gr. πανδημία: all the people, the spread of a disease over large areas, i.e. to several countries, the whole continent or the whole world. (Croatian encyclopaedia, online edition. Lexicographic Institute Miroslav Krleža, 2020. Accessed January 2, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46397>>)

² Međimurje is the only destination in Europe that has won three awards European Destination of Excellence (2007, 2016, 2019, Golden Flower of Europe with a silver sign 2010, The Swiss Tourism Award 2016, Golden INTERSTAS 2017, Best Continental Tourism Destination 2019 (source TZMŽ)

CAMPAIGN “MEDJIMURJE GIVES MORE” - PERSUASIVE COMMUNICATION MODEL AND THE EFFECTS ON SUSTAINABLE TOURISM, ENDING INCOME DROP IN TOURISM IN THE INTER AND POST CORONA PERIOD

Environment and destination profile during the COVID-19 pandemic

On March 12 2020, the World Health Organization officially declared the outbreak of the COVID-19 virus a pandemic.³ Travel was limited and / or completely suspended by individual government decisions, recommendations, but also due to the unknown nature of the virus and fear, so people stopped travelling, especially as tourists.

For almost a month, Međimurje County successfully resisted the outbreak of the COVID 19 virus, despite the large number of daily and weekly labour migrations of residents to Zagreb, Slovenia and Austria, where a much higher number of cases was recorded in early March 2020. From 25.2.2020 to 2.7. 2020, there were only 11 people infected with COVID 19 virus and there were no deaths.

Until 15.6.2020 Međimurje had been without new COVID-19 cases for 61 days and a “corona free” county for 35 days. Also, opening of the borders announced by the Decision of the National Headquarter of the Civil Protection came into force on June 15. (Headquarters of the Civil Protection of the Republic of Croatia).

The experience of recovery of the tourism sector after the pandemic caused by the SARS virus was also analyzed.

The post-pandemic SARS experiences in the tourism sector showed a rapid recovery. Beijing was one of the heavily infected areas and the last city in mainland China removed from the list of areas with local transmission (June 24, 2003). Occupancy fell to just 10% in May and then returned to 52% in July, 65% in August and 70% in September (STR.com).

Also, according to the survey “What are we looking forward to about life after the pandemic?” conducted from 24 to 30 March 2020 in the UK, after only seven days of quarantine, travel was one of the ten things in the narrowest focus of the respondents.

Photo 1: Map of the Republic of Croatia with the number of patients with COVID 19 virus from 25.2. to 2.7.2020

Source: index.hr 2.7.2020.

³ Statement by the Director-General of the World Health Organization <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-March-2020>, accessed 23.1.2021.

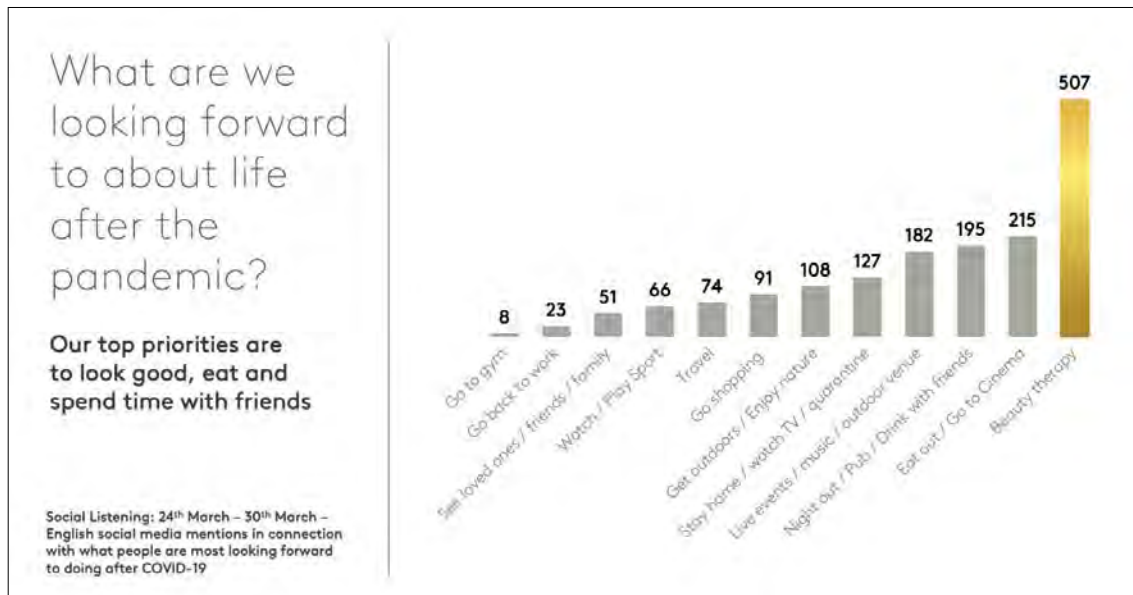

Photo 2: “What are we looking forward to about life after the pandemic?”

Source: Kantar.com

Just after a week of quarantine, it was obvious that people were thinking about their next vacation. Many just wanted to go somewhere or just book without a special destination in mind.

Based on these and similar studies, the generally present psychological factor of the “desire to escape”, the promotional campaign “Međimurje gives more” was completely designed in March, during the lock-down.

Table 1: destination profile

DESTINATION PROFILE			
DESTINATION	THE MEĐIMURJE COUNTY		
COUNTRY	Republic of Croatia		
COUNTRY BORDER	The Međimurje County borders with the Republic of Slovenia in the north and west, with Hungary in the east, with Varaždin County in the south, and with the Koprivnica-Križevci County in the southeast. The boundaries of the county are mainly determined by the natural flows of the Mura River in the north and east and the Drava River in the south. In the west, the natural border with the Republic of Slovenia is not so clearly defined, and it is partially formed by hills in Međimurje.		
THE LOCATION		FEATURES	
Position	Distance from the capital	The main forms of tourism and popular activities	Top five of the most popular attractions (natural environment, cultural attractions)
Međimurje County is located in the far northwest of the Republic of Croatia and geographically and geotraffically forms part of Central Europe	90 km FROM Zagreb	Health tourism Active holidays MICE tourism Enogastronomy	1. St. Martin Spa 2. Međimurje wine road 3. Old Town Zrinski 4. Mill on the Mura river 5. Regional Nature Park Mura-Drava

Source: Međimurje county Tourist board

Campaign settings »Medjimurje daje više«

Campaign planning was approached extremely rationally. The state of existing capacities, potential offers, financial possibilities were analyzed, with an emphasis on the importance of revenue management strategies in order to stabilize the business in the long run. It was assessed that the reduction of prices, halting all projects in progress with the aim of reducing costs is only favorable in the short term because it does not generate new demand and new revenues, and then it is difficult to return to old prices or increase existing ones after the crisis. The data obtained from the survey through the ETIS⁴ system for 2017 and 2018, which is available only in Međimurje County in the Republic of Croatia, were also used. The research showed that “the responsibility of managing a tourist destination as well as the financing system entirely depends on the destination itself, specifically politics, which puts the management of a tourist destination aiming for sustainable tourism and sustainable development in the hands of the local authorities and stakeholders.” (Haluga et al., 2019: 1)

The same research shows that Međimurje County, as a small destination, bases its development on sustainable tourism, has a good and recognizable image with an emphasis on the optimal ratio of quality of service and high preservation of natural and social resources, which was the basis of the campaign “Međimurje daje više”. Considering the total lock-down in which economic losses are an indisputable fact, the idea was to offer a bonus based on consumption, instead of competing with lower prices, and thus stimulate potential guests to decide for their vacation in Međimurje.

The bonus is conceived in such a way that each guest receives one coupon for every HRK 250.00 spent from an accommodation provider, catering (restaurant, cafe, family farm...) or other commercial tourist service provider. The partner who provides the service hands over a coupon upon service delivery (arrival at the accommodation facility, paying the bill at a catering facility). With the coupon received from the partner, the guest can visit one of the public tourist facilities, or use a tourist service provided free of charge by public or commercial partners in the project.

The conditions and manner of using the coupon are published on the website specially created for the campaign [www.visitmedimurje.com /](http://www.visitmedimurje.com/), which was designed to accompany the promotional campaign, and on the leaflet that was distributed with the coupon.

The campaign involved 50 tourist and cultural institutions and tourism entrepreneurs who provided guests with more than 100 different free experiences. During the campaign, new partners were involved and the offer was enriched.

A prize game was also organized. All used coupons (with guest information) were submitted by the partners to the County Tourist Board as the project holder, which organized a prize draw at the end of the campaign, and special prizes were awarded in the form of a return visit to Međimurje. Detailed sweepstakes rules and prize value were also posted on the campaign website.

The promotion of the campaign was carried out by the Tourist Board of Međimurje County in the national and regional media on the Croatian and Slovenian markets. The campaign lasted from 15.6. to 15.9.2020. All costs related to the organization, implementation, production and distribution of promotional materials, website development and advertising were paid by the Tourist Board of Međimurje County with the co-financing by Sveti Martin Spa.

The aim of the project was to achieve the largest possible number of arrivals and overnight stays of guests in Međimurje in the rest of the year, to extend the average length of stay of guests in Međimurje, to encourage visitor consumption by guests who chose Međimurje for vacation. At the same time, it was meant to encourage the consumption by the local population in catering and other tourist facilities, minimize the reduction of prices of tourist services, and, consequently, the decline in the overall quality of the destination and keep as much employment as possible in tourism and catering companies.

⁴ ETIS European Tourism Indicator System - designed as a process managed at the local level and designed to monitor, manage and strengthen the sustainability of a tourist destination. It was developed on the basis of the conclusions of previous initiatives of the indicator system and is adapted in the following way to the feedback obtained from field tests. It was launched by the European Commission in 2013

The media campaign began on the first day of the opening of borders on June 15 2020 with a press conference and a Facebook campaign, broadcasting videos lasting 7 sec. on N1 and RTL television and digital promotion.

Persuasive elements of the campaign »Međimurje daje više« and nudge tools

Settings of the campaign show a very serious and thoughtful approach to the promotional campaign. The fact is that Međimurje has been developing and growing into a very desirable continental tourist destination for many years. The situation caused by the COVID 19 virus was new and required new ways of reacting and a completely different approach from the aspect of communication with potential tourists / guests. The English dictionary Macmillan (2007: 350) defines a crisis as “an urgent, difficult or dangerous situation” and a catastrophe as “something very bad that happens and causes great damage or kills a lot of people” (Macmillan, 2007: 416). In order to avoid a catastrophe when it comes to the tourism sector, price reductions were most often used as a standard, the simplest and the fastest response to the new situation, which would result with even bigger problems after the crisis finishes, and a destination will need to invest much more additional effort and resources to restore the image and prices from the time before the crisis. A better approach, which can be seen in the campaign “Međimurje daje više” is not to damage the acquired destination image, but to highlight and promote it, with new communication techniques and tools, focus on the domestic market and potential domestic tourists because they know about the destination and Međimurje County Tourist board does not need to make efforts and invest extra funds in the presentation of the destination, and use nudge tools for a little “push” for potential tourists to visit the destination.

The crisis caused by the COVID 19 virus has affected people's attitudes about health, illness, safety, and life in general. According to Katz (1960: 163) “Attitudes can be divided into three parts: the emotional component, the cognitive component, and the behavioral component. Although each position consists of these three components, they are not equally represented, and individual positions are more often based on one primary component. Accordingly, persuasion may be directed at one of the components of the attitude, provided that the change of one component will lead to a shift in the other component.” Due to the uncertainty everyone felt, there is a consequent feeling of insecurity, which is primarily an emotionally conditioned attitude. According to Aronson, Wilson, and Akert (2005), emotional attitudes can arise from affect, sensory or aesthetic reactions, classical or operant conditioning that lead to an object's preference or aversion to it. Attitudes that are primarily cognitively based are thus based on beliefs about the characteristics of the object of the attitude. According to Fazio (1989: 154), the strength of an attitude is determined through the arousal of an attitude, which is defined as the strength of the association between an object and the evaluation of that object, and is measured by the speed of expressing oneself about the question or object of the attitude.

In persuasion, the creation and change of attitude are not categorically distinguished, but are observed on a continuum between the absence of attitude and a strong attitude (Petty, Wegener, 1998). Therefore, the persuasive technique used in the promotional campaign “Međimurje daje više”, in circumstances caused by the COVID 19 virus was a good choice. Perloff (2003) defined persuasion as a symbolic process in which a communicator tries to persuade others to change their attitudes or behavior about an object through the transmission of a message in an atmosphere of free choice.

When the possibility of a free choice is given, all that remains is to encourage a little, to push the one for whom the message is intended. Međimurje has been doing this for the last ten years, but nudge as a tool is unfortunately insufficiently known in our country. The Cambridge dictionary defines “nudge”⁵ as gently, lightly pushing something or someone to gain their attention or to attract and encourage someone to a particular activity. Thaler and Sunstein (2008: 6) define the term nudge as any aspect of the architecture of choice that changes people's behavior in a predictable way without prohibiting any options (decisions) or significant changes in economic incentives.

⁵ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nudge> (02.01.2021)

Content analysis of the campaign »Međimurje daje više« (slogan, visuals, bonus coupon)

The initial assumption is that the content of the campaign or, in this case, promotional material is not only text (language) and photos (sent image), but also a set of culturally and functionally dependent ways, which contribute to the overall meaning and work as a complete communication system.

The analysis will be based on the assumptions that the texts and images in the sent message are interconnected, and since they are intended for domestic tourists, they represent intracultural communication from the product design to the development of promotional tourism products for domestic audiences. It will examine whether the selected model has obtained a successful result.

Halliday (1985a: 4) defines ways as a set of systems of meaning that include language but also artistic expressions such as painting, sculpture, music, dance and other forms, or “forms of exchange”. Therefore, the study of meaning is the study of this set of interconnected texts and images used in the promotional campaign “Međimurje daje više”.

This metafunctional framework was adopted and expanded by Kress and van Leeuwen (2001) and applied to a wide range of semiotic systems (or modes), including images, music, and sounds. The communication theory arising from this application is defined as multimodality.

Tourism is an area where a combination of verbal and visual communication is necessary since the goal is to attract and ultimately convince a potential tourist to choose a particular destination by sending an appropriate message in the phase before the tourist decides to travel.

According to Halliday (2004) the processes that take place in a verbal group can be of different types. Depending on what they describe, they can be: material, mental, verbal, behavioral, existential, and relational.

Based on these settings, the campaign “Međimurje gives more” will be analyzed. Material, mental and behavioral processes are analyzed for the reason that there is no verbal (oral message), and also the campaign is not correlated with the existential and relational process and will not be analyzed.

Material process - describes the processes of doing, concrete actions. Factors are the actor (executor of the action), the process (performance of the action), the user (participant who benefits from the procedure), the goal (participant to whom the procedure is directed) and the circumstance (where, when, how and why the processes occur).

Table 2: Material process

<i>Međimurje</i>	<i>to you (unwritten)</i>	<i>gives</i>	<i>more</i>
actor and in a certain way circumstance	user	process and goal	process and goal

Source: authors

In this case, Međimurje is both an actor and a circumstance. Even though it is not written, the message is clearly aimed at the user. The phrase “gives more” means process and the goal.

Conversely, processes that encode the meaning of a thought or feeling are defined as mental processes. All mental processes have two participants, who are labeled as Sensor (participant who perceives, thinks and feels) and Phenomenon (what is perceived, thought and felt).

Table 3: Mental process

<i>Međimurje</i>	<i>to you (unwritten)</i>	<i>gives</i>	<i>more</i>
Phenomenon	Sensor (participant who perceives, thinks, feels)	mental process	mental process

Source: authors

The third type of process is defined as behavioral: it refers to the type of action that the person to whom the message is sent must consciously experience. Most behaviors have only one participant. The behavior and participant to which the process is directed is a Phenomenon.

Table 4: Behavioral process

Međimurje	gives more	to you (unwritten)
Phenomenon	behavioral process	Senser

Source: authors

Photo 3: campaign visual

Source: Međimurje County Tourist Board

“Storytelling” - is one of the most important components of modern communication approaches in the tourism sector for the purpose of promotion, but also to differentiate products and / or services in tourism. Storytelling is also a persuasive technique that can inspire and ultimately convince a person to choose a particular product, service or in this case destination with a well-designed and told story without creating pressure.

The Tourist Board of Međimurje County has been telling stories for more than ten years, but it is also continuously upgrading the story of Međimurje as an ideal vacation spot, as evidenced by numerous awards and recognitions. Not only destination managers but also tourist workers, without whom there is no successful storytelling, have a significant role in this process.

Visual content is an important component of this campaign as well, since only a story with visual elements creates a complete impression by means of visuals, photos and videos, providing the opportunity to read and see what is specifically offered. There is a well-known proverb that pictures speak louder than words.

From the perspective of the narrative process, the visual of the campaign “Međimurje daje više” suggests movement, relaxation, refers to rest and fun by applying invisible vectors consisting of young men on bicycles. It is possible to perceive the processes that are realized by them. The actual picture of the environment can help contextualize and give a better perception of the environment offered to potential tourists for vacation. The image activates the affective responses of pleasure in the figurative sense that, staying in Međimurje, visitors can optimally combine relaxation, fun and recreation, regain strength, feel the harmony of nature, bring joy back to life.

Finally, “Međimurje daje više” - is entirely a persuasive message by which the communicator offers (gives) more, without specifying what exactly, in an atmosphere of a completely free choice. The message is also specific and can be received consciously in its entirety. The Tourist Board of Međimurje County is a reliable source that with its authority and already established positive perception of Međimurje as a developed part of Croatia, well-connected and thus more easily accessible, quiet, green,

evokes interest and has all the predispositions to attract attention and trust of potential tourists. The promotional material uses the recognizable logo of the Tourist Board of Međimurje County (italic stylized letters), which also indicates the destination (Međimurje). In the message, Međimurje gives more, the word *gives* is highlighted, thus immediately attracting attention, as well as the phrase “gives more” which is written on a red background.

The message itself is short, clear and the Tourist Board of Međimurje County should definitely keep it in future promotional campaigns / activities. It can be without additional bonuses, in the form of coupons used in the campaign “Međimurje daje više”. Međimurje as a destination can be presented as a destination of continental tourism which gives more - whether in the form of content, beauty and preservation of the environment, accommodation facilities, eno and gastronomic offer...

Finally, both websites (the campaign page and the Međimurje County Tourist Board) through which the campaign was monitored, allow users to easily obtain the necessary information about the destination, content, offers and attractions. The websites are interactive and well organized. The content on the websites has been successfully grouped and linked for navigation. There are various user interface components that help visitors to find information and encourage them to take desirable actions.

Navigation feels like an invisible hand that helps users navigate the site resulting in a good flow of information within the domain, allowing the tourist to be well informed about topics of their particular interest. The data is clearly arranged and it is possible to get the impression that the website is a “one-stop-shop” and no further visit to another website is required.

Campaign »Međimurje daje više« in the media

The campaign “Međimurje daje više” was well received in all media (TV, radio, portals, social networks). According to the press clipping of the Tourist Board of Međimurje County (Appendix 1) with 63 announcements / news, the campaign itself was followed and all announcements were positively connoted.

A Facebook campaign had the largest range with 528,161 views, 223,216 unique views and 8256 unique clicks.

Web campaign from 15.6. - 15.7. 2020 records a total of 11,203 visits, 10,951 unique visits, 23,075 page views. Visits are recorded from 45 countries (from Croatia 10,494, Germany 187, Slovenia 96, Austria 81, USA 8). There are less than 50 visits from other countries, and the duration of the visit is between 0.30 - 4.30 min on average.

One mega board and one billboard were placed at the border crossings at the entrance to Croatia from Slovenia and Hungary.

There was also a TV campaign on N1 and RTL television, a 7-second video, and according to data obtained from the Međimurje County Tourist Board, the reach was more than a million viewers.

In conclusion, there was a great interest for the campaign “Međimurje daje više”, which was highly positively evaluated by journalists and the profession, as the news was also published on portals related to the tourism sector (Ministry of Tourism and Sports, turizam.hr portal, etc.).

RESEARCH

Results achieved by the campaign “Međimurje gives more”

This is a quantitative study of the effects of the promotional campaign “Međimurje gives more” during the crisis caused by the COVID 19 virus, when there is a decline in arrivals, overnight stays and tourist spending even in Croatian coastal destinations.

The subject of the research is the results of the campaign “Međimurje gives more” which was conducted from 15.6. to 15.9.2020 with the aim of reducing the negative impact of the COVID 19 virus pandemic on the tourist results of Međimurje County.

The main goal of the research is to obtain reliable, current and representative, qualitative and quantitative information on the possibilities of new communication techniques and tools in tourism promotion. That is, whether and to what extent a modern promotional campaign can influence the improvement of results during crises, in the observed case of the COVID 19 virus pandemic?

The results of the research provide a basis for future monitoring of the effects of tourism policy and marketing activities of the Tourist Board of Međimurje County, but also a basis for monitoring the sustainable development of tourism in Croatia. Given the fact that this is a study conducted according to comparable methods, on comparable samples, one of the main objectives of the study is the future continuous monitoring of trends in domestic tourism, which were neglected in most destinations, and during the crisis caused by COVID 19 virus proved to be an important segment of guests who deserve special attention in future promotional campaigns and activities in tourism. The objectives of the research are to determine the effects of the promotional campaign “Međimurje gives more” on stopping the trend of price reduction, layoffs in tourism, and out of board consumption.

Hypothesis H1 was set: The campaign “Međimurje daje više” resulted in the same or better tourist results in the period between 15.6. to 15.9.2020 compared to the same period in the previous year 2019 regardless of the crisis caused by COVID 19 virus disease.

Four auxiliary hypotheses were also set:

H1.1. The campaign “Međimurje daje više” achieved the same or higher number of arrivals and overnight stays of domestic tourists compared to the same period in the previous year 2019

H1.2. The campaign “Međimurje daje više” generated tourist consumption of guests who chose Međimurje as a holiday destination

H1.3. The “Međimurje daje više” campaign minimized or completely stopped price reductions in order to maintain the quality of the destination.

H 1.4. The campaign “Međimurje daje više” contributed to employment in the tourism sector.

Arrivals and overnight stays in the period between 15.6.2020 and 15.9.2020

The campaign “Međimurje gives more” was aimed primarily at domestic guests given the circumstances caused by the COVID 19 virus. At this level, the goal of the campaign was to achieve at least the same number of arrivals compared to the same period in 2019.

Table 5: Number of foreign and domestic tourists from June 15 to September 15, 2019 and 2020

TOURISTS	2019	2020	%2019	% 2020
Domestic	8.715	9.567	32,71	52,04
Foreign	18.085	8.805	67,29	47,96
Total	26.800	18.327	100,00	100,00

Source: eVisitor, Međimurje County Tourist Board

Table 6: Overnight stays from 15 June to 15 September 2019 and 2020

Duration of tourist stay (days)	2019	2020
Domestic	2,40	2,44
Foreign	3,03	3,30

Source: Međimurje County Tourist Board/ e Visitor

As expected, the number of arrivals and overnight stays of foreign tourists has decreased, but at the same time the duration of their stay in the destination has increased. It can be assumed that the reason is that tourists are less inclined to change their destination due to the circumstances of the COVID 19 virus.

Also, it is possible to confirm the auxiliary hypothesis H1.1. The campaign “Međimurje daje više” achieved the same or higher number of arrivals and overnight stays of domestic tourists compared to the same period in the previous year 2019.

Compared to the same period in 2019, the number of domestic tourists in the destination increased, the number of domestic tourist overnight stays increased and the duration of stay of domestic tourists in the destination increased.

From all the above, it is clear that the campaign “Međimurje daje više” in terms of the number of arrivals and overnight stays of domestic tourists, and given the circumstances caused by COVID 19 virus when most destinations recorded a decline in arrivals and overnight stays, was extremely successful.

Employment in the period between 15.6.2020 and 15.9.2020

In June, Međimurje County had a registered unemployment rate of 5.8%, i.e. 2,529 persons (CES PU Čakovec, Annex 2). For the purposes of this paper, the data on leaving the unemployment register in the field of hospitality (accommodation and catering) during the months of June, July and August, i.e. during the campaign “Međimurje gives more” were observed.

Table 7: Exit from the unemployment register in the period between 15.6.2020 and 15.9.2020

MONTH	June 2020.	July 2020.	August 2020.
TOTAL number of persons leaving the records	334	346	280
ACCOMMODATION AND FOOD SERVICE ACTIVITY (number of persons leaving the records and percentage)	52 (21,4%)	59 (22,4%)	24 (11,7%)

Source: Croatian Employment Service, Čakovec Regional Office

It is evident from the obtained data that, according to the unemployment records of the CES, Čakovec regional office, in the three observed months a total of 135 persons left the record in the field of hospitality (accommodation and catering), and it is possible to confirm the auxiliary hypothesis H1.4. The “Međimurje daje više” campaign contributed to employment in the tourism sector.

Consumption and prices in the destination in the period from 15.6. to 15.9. 2020.

One of the basic settings of the campaign “Međimurje daje više” was to offer a bonus based on the realized consumption, instead of competing with lower prices, and thus stimulate potential guests to decide for a vacation in Međimurje.

Table 8: Prices of accommodation in Golf and spa resort “Sveti Martin”

YEAR	2019	2020
HOTEL SPA GOLFER (standard room)	608 kn	710 kn
APARTMENTS REGINA (standard apartment)	600 kn	888 kn

Source: Golf and spa resort “Sveti Martin”

Lifeclass spa Sveti Martin is a generator of tourism in Međimurje County. From the compared price lists for 2019 and 2020, it is clear that the prices of accommodation in the hotel “Golfer” and apartments “Regina” in 2020 slightly increased despite the crisis caused by COVID 19 virus, so we can confirm the auxiliary hypothesis H1.3. The “Međimurje daje više” campaign minimized or completely stopped price reduction in order to maintain the quality of the destination.

Regarding the consumption itself, according to the data of the Tourist Board of Međimurje County, 3.75 million kuna of tourist consumption was generated in Međimurje in just thirty days of the promotional campaign “Međimurje daje više”.

“Specifically, if we know that the campaign is measurable, because guests receive one coupon for every 250 kuna spent, we can conclude that in the first month, tourist spending of 3.75 million kuna was realized in Međimurje. Which is the exclusive and measurable result of the campaign “Međimurje daje više!”. Also, the consumption is even higher, because every guest who used the coupon certainly gen-

erated additional consumption, such as visiting a winery and buying wine, but this cannot be further measured.” (Rikelj, 2020).

According to the Međimurje County Tourist Board, a total of 18,450 coupons were used.

Table 9: Used coupons by facilities:

The name of the facility where the coupon was used	Number of used coupons	GUESTS	
		foreign	domestic
Potrți kotač	110	20	90
PG Geler	460	230	230
ČK bazeni	190	10	180
Apartmani Polanec	60	0	60
Međimurski dvori	450	310	270
OPG Hažić	780	69	90
Toplice Sveti Martin	13.390	670	12.720
Apartmani Lapaž	290	0	290
Zadrevec	70	0	70
TZO Nedelišće	220	0	220
Muzej Međimurja	200	0	200
TZO Sveti Martin	1.240	150	1.090
OPG Dvanajščak Kozol	60	0	60
Centar Med dvemi vodami	170	0	170
Restoran Terbotz	700	30	670
Hotel Castellum	60	0	60
	18.450	1.489	16.470

Source: Međimurje County Tourist Board

It is clear that the tourist consumption in the amount of HRK 4,612,500.00 was realized with coupons only, which does not represent the total realized consumption, since it is to be assumed that tourists bought some of the products having sampled them, or after using the free service, additionally paid for one of the other services offered.

It is also possible to confirm the auxiliary hypothesis H1.2. The campaign “Međimurje daje više” generated tourist consumption of guests who chose Međimurje as a holiday destination.

Discussion

All collected and analyzed data show that the campaign “Međimurje daje više”, by means of modern persuasive communication techniques and nudge tools in the form of coupons, gave good results: increase in the number of domestic tourists, increase in overnight stays and stays of domestic tourists, tourist consumption and employment in the tourism sector.

It is possible to confirm the set hypothesis H1: The campaign “Međimurje daje više” resulted with the same or better tourist results in the period between 15.6. and 15.9.2020 compared to the same period of the previous year 2019 regardless of the crisis caused by COVID 19 disease.

Also, it is clear that it is necessary to plan and react in a timely manner, systematically analyze and, when it comes to crisis situations, to predict the course of events in a post-crisis situation. The basic goal of the “Međimurje daje više” campaign should be especially emphasized - offering additional content in the form of bonus coupons gave a number of excellent results as opposed to competing with lower prices, which is difficult to reverse later on as is the perception of the destination.

Despite clear evidence of the need to introduce new communication models, techniques and tools, the possibility of a complete transformation of the tourism system with sustainable tourism as the only real and certain future of tourism requires global transformation given the circumstances caused by COVID 19 virus.

CONCLUSION

Tourism, as one of the most endangered branches of the economy, in the post-pandemic period requires changes in approach, which leads to the necessary transformation, which consequently strengthens modern communication paradigms and tools for implementing promotional campaigns.

The crisis caused by the COVID 19 virus pandemic must be mitigated by new answers to old questions, a new "ad hoc" approach that must be effective in encouraging visitors to return or choose a destination for the first time.

Through its tourist community and regional government, Međimurje was the first destination in the Republic of Croatia which predicted the situation in a timely manner. Already at the beginning of March during the corona crisis, concrete products began to be prepared which will be offered to tourists through new and unused or rarely used communication approaches and tools once the crisis ends. The campaign "Međimurje daje više" was ready and set for the first day of the relaxation of preventive measures, i.e. the opening of the state border for potential tourists from the European Union.

Crisis management included a reactive response in the tourism of Međimurje, in contrast to the state of proactive anticipation found in other destinations. The systematic contribution of human resource management has been identified as a way to assist tourism companies in preparing for and resolving crises.

It should be noted that the impact on the perception of tourism is reflected in subjective factors that arise under the influence of objective circumstances of socio-economic and / or political circumstances. The crisis is not a challenge, the crisis is a problem that needs to be solved. The campaign "Međimurje daje više" can certainly be a good example, a model of how the crisis can be turned into a new opportunity to promote and further develop the destination as a whole by choosing appropriate promotional techniques and tools to face up to the consequences of the crisis, in this case COVID 19 virus.

It is possible to avoid losses and achieve satisfactory tourist results by timely quality assessment of changes that consequently follow each and every tourism sector during the crisis, by taking appropriate measures, in this case by choosing promotional persuasive techniques and nudge tools, by asymmetry of perception of potential losses and their non-acceptance.

In conclusion, in order to achieve all of the above, the key factor of success and good results in tourism under both normal and extraordinary circumstances are definitely professionals able to predict, react, plan and act, and then success is inevitably achieved.

REFERENCES

1. Aronson, E., Wilson, T.D. & Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate.
2. Denti, O. (2012). *The island of Sardinia from travel books to travel guides. The evolution of a genre*. Societa Editrice il Mulino.
3. Francesconi S. & Palusci O. (2006). *Translating Tourism: Linguistic/Cultural Representations*. Editrice Università degli Studi di Trento.
4. Fazio, R. H. (1989). On the power and functionality of attitudes: The role of attitude accessibility. (eds.) A.R. Pratkanis, S.J. Breckler, A.G. Greenwald. *Attitude structure and function*. (153-179). Hillsdale.
5. Haluga V, Globočnik Žunac A, Grula R. (2019.) *ETIS destination management sustainability measurement system on the example of Međimurje County*, Economic and Social Development 46th International Scientific Conference on Economic and Social Development – »Sustainable Tourist Destinations« Book of Proceedings, Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, Varazdin, 1-12, https://www.esdconference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdVarazdin2019_Online.pdf
6. Halliday, M.A.K. (1985a). *Spoken and written language*. Geelong, Vic. Deakin University Press.
7. Katz, D. (1960) *The functional approach to the study of attitudes*. (163-204). Public Opinion Quarterly.

8. Kress, G. & van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse*. Arnold.
9. Morens, D. M., Folkers, G. K., & Fauci, A. S. (2009). *What is a pandemic?*. The Journal of Infectious Diseases, 2007), 1018–1021. <https://doi.org/10.1086/644537>
10. Petty, R. E., Wegener, D. T. (1998). Attitude change: Multiple roles for persuasion variables. (eds) D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey. *The handbook of social psychology*. 323–390. McGraw-Hill.
11. Perloff, R. M. (2003). *The dynamics of persuasion: Communication and attitudes in the 21st century*. Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates.
12. Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2008): *Nudge :improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.
13. **Internet sources:**
14. Looking back at the SARS outbreak and hotel performance recovery, <https://str.com/data-insights-blog/looking-back-sars-outbreak-and-hotel-performance-recovery>
15. Izvješće Stožera civilne zaštite, <https://civilna-zastita.gov.hr/vijesti/vijesti/priopcenje-za-medije-stozera-civilne-zastite-republike-hrvatske-od-15-lipnja-2020/2655>
16. What are people looking forward to most, post pandemic? <https://www.kantar.com/inspiration/coronavirus/what-are-people-looking-forward-to-most-post-pandemic>
17. Rikelj Goran (2020), *Fenomenalan uspjeh Međimurja: distribuirano preko 15000 kupona te generirano 3,75 milijuna kuna turističke potrošnje*, Turizam info, Fenomenalan uspjeh Međimurja: Distribuirano preko 15.000 kupona te generirano 3.75 milijuna kuna turističke potrošnje - HrTurizam

SAŽETAK

Rad se tematizira komunikacijski model i rezultate postignute kampanjom »Međimurje daje više« vođene s ciljem smanjenja negativnih ekonomskih posljedica pandemije bolesti COVID 19 virusa na turističke rezultate Međimurske županije od 15.6.2020. do 15.9.2020.

Problemiziraju se i transformativne mogućnosti turizma zbog pandemije, uvođenjem persuativnog modela te nudge komunikacijskog alata, do sada rijetko korištenog na području turizma.

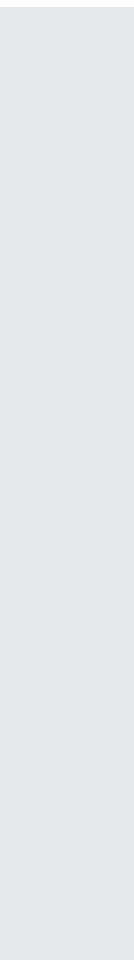
Predviđanje, priprema i djelovanje s ciljem smanjenja posljedica krize izazvane COVID 19 virusom važan su izazov s kojim su suočene turističke destinacije u cijelom svijetu, a male su destinacije, poglavito ako je riječ o kontinentalnim destinacijama, s obzirom na ograničene financijske i ljudske kapacitete najugroženije.

Polazišna osnova je činjenica da izbijanje bolesti pandemijskih razmjera igra važnu ulogu u društvenim i socijalnim navikama turista te rezultira promjenama potreba, ali i mogućnosti pružatelja i korisnika turističkih usluga/ponude.

Temeljem dostupne literature u radu su identificirani i analizirani čimbenici persuazivnog komunikacijskog modela koji će kroz nudge alat pozitivno utjecati na održivi turizam i oporavak Međimurja kao turističkog odredišta koje, ako postignu očekivane rezultate kroz promatrano razdoblje od tri mjeseca, mogu dovesti do preusmjerenja turizma te pridonijeti politikama održivog turizma primjenjivim i u drugim turističkim destinacijama.

Rad je temeljen na deskriptivnom i razvojnom istraživanju, odnosno deskriptivnim metodama sinteze i analize, usporedbama, a prikupljeni podaci su sistematizirani i komparirani te kvalitativno i kvantitativno prikazani tabelarno i grafički.

Središnja točka rada je teza kako je korištenje novih, alternativnih komunikacijskih modela i alata ključno za sanaciju i upravljanje kriznom situacijom u turizmu, a stručnost zaposlenika na svim razinama turističke industrije važna komponenta pripreme i upravljanja destinacijom za vrijeme i nakon krize izazvane bolešću COVID 19 virusa.

PRINOSI ZA ŽIVOTOPIS HUMANISTA, ZNANSTVENIKA I SPORTAŠA ŽARKA DOLINARA

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF HUMANIST, SCIENTIST AND ATHLETE ŽARKO DOLINAR

Dragutin FELETAR

PMF, HAZU Zagreb

Koprivnica

Trg Mladosti 8

drago@meridijani.com

Primljeno / Received: 30. 8. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 929Dolinar, Ž.

316.663-057.85(497.5)“19/20”

796(497.5)“19/20”(091)

Branko PLEŠE

Povjesničar sporta

Koprivnica

Podravska 9

brankopleše@net.hr

Sanja ŠVARC JANJANIN

Opća bolnica

Dr. Tomislav Bardek

Koprivnica

sanja.svarc.janjanin1@gmail.com

SAŽETAK

U nizu velikih imena koja je kroz povijest dala Koprivnica i Podravina, svakako se ističe humanist, znanstvenik i sportaš Žarko Dolinar (Koprivnica, 3. 7. 1920. – Basel, 9. 3. 2003.). U ovom radu dat je pregled podataka o životnom putu i stvaralaštvu tog značajnog Koprivničanca. Poticaj za ova istraživanja bio je kolokvij o Žarku Dolinaru, koji su 2020., a u povodu njegove stote godišnjice rođenja, organizirali Grad Koprivnica, Muzej grada i Povijesno društvo. U prvom dijelu rada iznose se poznati i dosad manje poznati podaci iz životopisa Žarka Dolinara. Kako je to za njega rekao hrvatski nobelovac Lavoslav Ružička, »Dolinar je jedan od najkompletnijih i najaktivnijih akademičara koje sam upoznao«. S obzirom da se Dolinar intenzivno bavio sportom (bio je i svjetski prvak u stolnom tenisu), znanostu (u Zagrebu i Švicarskoj), te osobito kolekcionarstvom, društvenim i kulturnim djelovanjem, njegov životopis je vrlo bogat i kompleksan, pa ovaj rad predstavlja tek mali prinos poznavanju njegova djelovanja, te je možda poticaj za nova i temeljitija istraživanja.

Ključne riječi: Žarko Dolinar, Koprivnica, Basel, stolni tenis, znanstvena istraživanja, kolekcionarstvo, pravednik među narodima

Keywords: Žarko Dolinar, Koprivnica, Basel, table tennis, scientific research, collecting, righteousness among nations

STVARALAČKI ŽIVOTNI PUT ŽARKA DOLINARA

Humanist, znanstvenik i sportaš, Žarko Dolinar, rođen je u Koprivnici, u Frankopanskoj ulici (staroj gradskoj jezgri), 3. srpnja 1920. godine, kao drugo dijete u obitelji (stariji brat Boris bio mu je prijatelj i suradnik cijeloga života).¹ Otac, Jakob Dolinar, bio je podrijetlom istarski Slovenac, a obavljao je dužnosti visokog apelacijskog suca i vijećnika Banskoga stola, te je zbog toga češće morao mijenjati mjesto prebivališta. Za usmjerenje i životni put Žarka, važnu ulogu imala je njegova majka Franciska (Fanika, Franjica), koja je rođena u znamenitoj sportskoj koprivničkoj obitelji Friedrich.² Tako je Žarku omogućeno kvalitetno obrazovanje, ali i rano uključivanje u sportski život.

Žarko Dolinar započeo je svoj životni obrazovni i karijerni put kao »građanin svijeta« već od svoje najranije mladosti. Poradi zanimanja njegova oca, familija se stalno selila, te je i osnovno, kao i srednje obrazovanje proveo u različitim sredinama i upijao različite kulture. To je bitno utjecalo na njegov kozmopolitizam, ali i na domoljublje. Bio je to i začetak njegova poliglotstva: odlično je poznao sve verzije hrvatskog, srpskog i slovenskog jezika, ali je razumio češki i mađarski, sve bolje govorio njemački, te kasnije engleski, talijanski i druge jezike. To mu je otvorilo put upoznavanja naroda i zemalja širom svijeta (bio je pasionirani globtroter), ali uvelike pridonijelo njegovoj uspješnoj sportskoj i osobito znanstvenoj karijeri.

Obitelj Dolinar 1925. iz Koprivnice seli u Banat, u mjesto Jaša Tomić, gdje je 1926. Žarko započeo polaganje pučke škole. Već slijedeće godine, 1927., obitelj seli u Novi Sad, gdje Dolinar nastavlja pučku školu, koju tu i uspješno završava.³ Klasičnu mušku gimnaziju »Kralj Aleksandar« u Novom Sadu upisuje 1930. godine (današnji viši razredi osnovne škole). Zatim se obitelj Dolinar opet seli, ovaj put u Ljubljanu, gdje 1935. Žarko nastavlja klasičnu gimnaziju, svladavši slovenski jezik za nekoliko mjeseci. Uskoro, već 1936., obitelj seli u Zagreb,⁴ u kojem Žarko stječe ključna znanja za njegovu sportsku i znanstvenu karijeru. Tu je nastavio i završio klasičnu gimnaziju kod salezijanaca, te 1938. upisuje

Žarko Dolinar

Slika 1. Žarko Dolinar, snimljen oko 2000. godine

¹ Zanimljivo je spomenuti da se tada u istoj ulici rodio i znameniti industrijalac Marijan Badel. Gordan Radman Grlić, Miroslav Novak i Zdenko Uzorinac, Dolinar – pet života u jednom, Zagreb, 2003., 7-8

² Majka Franjica Dolinar (Friedrich) rođena je 2. listopada 1892. godine, u brojnoj obitelji (imala je tri sestre i petero braće). Obitelj Friedrich je, među ostalim, bila i suosnivač jednog od najstarijih nogometnih klubova u Hrvatskoj – koprivničkog HŠK Slavena. Svi članovi obitelji Friedrich bili su visoko obrazovani, s glazbenim umijećem, a osobito su bili angažirani u nekoliko sportskih grana. Stoga su na životni put Žarka Dolinara osobit utjecaj imali njegovi ujaci. Dragutin (Karlek) Friedrich, inače gimnazijski profesor prirodopisa i zemljopisa, bio je jedan od uspješnijih sportaša u hrvatskoj sportskoj povijesti: državni reprezentativac u nogometu, tenisu, atletici, hokeju na ledu i klizanju. Sudionik je Olimpijskih igara u Parizu, te s bratom državni prvak u tenisu. Ujak Krešimir Friedrich, doktor prava i generalni ravnatelj PTT (pošte) Banovine Hrvatske, bio je teniski prvak države i Davis cup reprezentativac, a kao nogometaš nastupao je u zagrebačkom HAŠK-u. Treći ujak Ferdo Friedrich, bio je viši financijski inspektor, a igrao je nogomet u koprivničkom Slaveni, te bio istaknuti sportski dužnosnik. Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, Podravski zbornik, 26/27, Koprivnica, 2001., 296. Žarko Dolinar je zapisao: »Moj najveći kapital je moja majka, prijatelji i uvjerenje da svakom mogu pogledati u oči«. Radman-Novak-Uzorinac, o.c., 7

³ Kao raritet navodimo da je iz Novog Sada 1928., kao osmogodišnjak, prvi put posjetio Jadran. Branko Pleše, Biografija Žarka Dolinara, rukopis, 1

⁴ U Zagrebu je obitelj Dolinar stanovala u Primorskoj ulici 4/I

Slika 2. Roditelji Žarka Dolinara, Jakob i Franciska, rođena Friedrich

Slika 3. Žarko i Boris Dolinar, s mamom Franciskom (Franjicom) Dolinar-Friedrich

studij na Veterinarskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.⁵

Dolinar je neka predavanja slušao i na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, što je kasnije nastavio i u Švicarskoj, gdje se uglavnom i posvetio humanoj medicini. Kao gimnazijalac Žarko se bavio s nekoliko sportova, a njegova karijera kao sportaša dosegla je uskoro nacionalne vrijednosti. Ipak, on ni u kojem tre-

nutku ne napušta fakultetsko obrazovanje, ali se studiranje ipak odužilo. Godine 1939. na prvenstvu u Kairu, Dolinar osvaja prvu hrvatsku medalju na nekom svjetskom prvenstvu, (u stolnom tenisu), što je bitno utjecalo na njegov daljnji životni put i karijeru. Tijekom Drugog svjetskog rata obitelj Dolinar ostaje u Zagrebu, pa je Žarko mobiliziran u domobrane, te do 1945. služio u veterinarskoj bolnici (za konje) u Zagrebu.⁶ Znatno manje je nastupao kao sportaš, a do 1943., s grupom kolega sportaša iskazao se u spašavanju Židova, te kasnije dobio najviše priznanje Izraela.⁷ Do početka 1946. proveo je u veterinarskoj bolnici, koja je u Zagrebu djelovala u okviru Jugoslavenske narodne armije.

Unatoč zauzetosti sportskim natjecanjima, Dolinar 1948. diplomira na zagrebačkom Veterinarskom fakultetu, gdje je i doktorirao 1959. na temu »Osobitosti redukcije lisnjače«.⁸ Kao odličan student Dolinar je 1949. zaposlen kao asistent na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu, na Zavodu za anatomiju, histologiju i embriologiju. Već kao asistent Žarko se dokazao kao potencijalno vrlo plodan znanstvenik, a isticao se i po uspješnosti pedagoškoga rada sa studentima. Godine 1948. oženio se Juditom Duić, kolegicom iz ASK »Mladost« u Zagrebu, inače studenticom farmacije, a obitelj seli i na novu adresu.⁹

⁵ Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, Podravski zbornik, 26/27, Muzej grada Koprivnice, 2001., 295-296

⁶ Žarko Dolinar mobiliziran je 1943., te je završio i srednju domobranksku školu u Varaždinu, pa je jedno vrijeme služio u VI. sanitarnoj pionirskoj satniji. Kasnije je (do kraja rata) služio u činu narednika-đaka u zagrebačkoj veterinarskoj bolnici za konje. Branko Pleše, Biografija, o.c., 2

⁷ U Dolinarovoj grupi za spašavanje Židova djelovali su i njegov brat Boris, zatim Ico Hitrec, Franjo Punčec, Nikola Pajević i drugi. Djelovanje grupe je 1943. otkriveno, te je Nikola Pajević likvidiran, a ostali su mobilizirani u domobrane NDH. Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, o.c., 296-297

⁸ Franjo Frntić, Anđelka Stipčević Despotović, Žarko Dolinar, natuknica, Hrvatski biografski leksikon, 3, Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993., 464-465

⁹ Judita Duić je kćerka zagrebačkog arhitekta, a obitelj Dolinar seli u Bosansku 34. Godina 1952. Žarko i Judita dobivaju kćerku Dijanu. Kao svjetskom prvaku (London 1954.), Žarku je dodijeljen stan u Ulici Karla Mrazovića 5, koji je koristio do kraja života (bez obzira na djelovanje u Švicarskoj)

Njegovo bavljenje i humanom medicinom, rezultiralo je i inozemnom afirmacijom. Zato je Dolinaru, kao uglednom sportašu i znanstveniku (koji je tada bio na kraju sportske karijere), 1961. Kantonalna vlada u švicarskom Baselu dodijelila jednogodišnju stipendiju za specijalizaciju na tamošnjem Medicinskom fakultetu.¹⁰ S obzirom da je uvidio da mu za stjecanje novih znanja na baselskom Zavodu za anatomiju neće biti dovoljna jedna studijska godina, potkraj 1962. zatražio je od matičnog zagrebačkog Veterinarskog fakulteta produženje boravka u Švicarskoj. Iako to odobrenje nije dobio, odlučio je trajno ostati u Baselu (gdje je dočekaao mirovinu i gdje je umro 2003. godine). Bio mu je to životno važan potez, jer se u Švicarskoj razvio u istaknutog znanstvenika, te postao »stanovnik svijeta«. Zaposlen je na Zavodu za anatomiju Medicinskog fakulteta u Baselu, a predaje i na drugim fakultetima, te surađuje s najpoznatijim medicinskim stručnjacima iz Švicarske i svijeta.¹¹

Radeći u Švicarskoj, Dolinar je nastojao s Hrvatskom i zavičajem održavati što tijesnije veze, iako su se odnosi tadašnjih jugoslavenskih vlasti (i medija) uvelike ohladili, jer Žarko je bio emigrant (aktivan u razvijanju društvenog života hrvatske zajednice u Švicarskoj). U toku »hrvatskog proljeća«, 1970. je ipak bio izabran i za predsjednika Lige protiv raka u Hrvatskoj.

Bio je suosnivač i predsjednik prvog ogranka Matice hrvatske u Švicarskoj, u Baselu 1967. godine. Prema švicarskim propisima morao je biti umirovljen na Medicinskom fakultetu u Baselu 1986., ali je i dalje predavao i bavio se znanostima – doduše sve više surađujući na hrvatskim fakultetima. Bio je i vrlo aktivan u pružanju pomoći Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata, a nakon 1991. sve je češće u Hrvatskoj, radeći na afirmaciji sporta i znanosti. Bio je i član (pa i predsjednik) brojnih međunarodnih znanstvenih i sportskih asocijacija i udruga.¹²

Dolinar se nije u životu bavio politikom, iako je poticajem obiteljske tradicije već pred Drugi svjetski rat postao članom Hrvatske seljačke stranke (člansku knjižicu potpisao mu je Vladko Maček). Uvijek je bio protiv parolaškog nacionalizma i lažnog hrvatstva. Bio je djelatan domoljub, koji je neizmjereno volio i pomagao Hrvatskoj.¹³ U doba stvaranja samostalne Hrvatske bio je osobito aktivan. Radio je na osnivanju ogranka HDZ-a u Švicarskoj (iako nikad nije bio član), prikupljanju pomoći za domovinu, a poznata je njegova proklamacija o slobodnoj Hrvatskoj, koju je proveo zajedno s nobelovcem Vladimirom Prelogom, a podržali su je brojni nobelovci širom svijeta. Bio je prijatelj i znanac mnogih europskih političara, pa i prijatelj s dr. sc. Franjom Tuđmanom (još od poratnih godina, kada je Žarko

Slika 4. Oba brata Dolinar, Boris i Žarko, igrala su stolni tenis

¹⁰ Za švicarsku stipendiju predložio ga je tada znameniti profesor Wolfgang Heidegger. Neposredno prije toga Žarko je dobio i najviše jugoslavensko odličje, Orden rada sa srebrnim vijencem, kojim ga je odlikovao predsjednik Josip Broz Tito. Zdenko Uzorinac, Znanstvenik, učitelj i ambasador sporta, Bjelovar, 1990.

¹¹ U Basel se 1963. doselila i Žarkova supruga Judita, zajedno s kćerkom Dijanom. Živjeli su u kući u Furfelderstrasse 14, u mirnoj baselskoj četvrti Richen. Branko Pleše, Biografija..., o.c., 2

¹² Emotivno je teško proživio smrt dragih osoba: sportskog suigrača Vilima Harangoza (1975.), majke Franjice (1977.), sportskog idola Dragutina Friedricha – Karleka (1980.) i brata Borisa (1992.). Branko Pleše, Biografija..., o.c., 2-3

¹³ Dolinar se kroz život vodio humanim pravilima: »Najteže je biti bespomoćan, a najlakše je bespomoćnom pomoći« i »Ne idi spavati dok nisi nešto dobro učinio«. Goran Grlić Radman, Miroslav Novak, Zdenko Uzorinac, Dolinar..., o.c., 29-32

bio primoran igrati za beogradski »Partizan«).¹⁴

Uz nekoliko slavenskih i glavnih svjetskih jezika, Dolinar je poznao još desetak jezika iz raznih dijelova svijeta (ukupno 16). Kao poliglot, vrhunski sportaš i znanstvenik, cijeli život je upoznao nove krajeve, narode i države, jer »najbolje se uči i napreduje putovanjem i upoznavanjem kulture drugih naroda«. O toj svojoj pasiji, Žarko je zabilježio: »Tijekom svog života proputovao sam 152 države svijeta, susreo sam se »face en face« s kremenom svjetskog estradnog, političkog i osobito sportskog i znanstvenog vrha. Primili su me u audijenciju dvadesetipet predsjednika države. Radi upoznavanja ljudi imam prijatelja u svakom gradu i kamo god odem svuda me dočekaju maltene raširenih ruku. Uz to, član sam 27 međunarodnih ustanova i asocijacija«.¹⁵

Kako je mnogo putovao, većinu svojih rođendana, pa i božićnih i novogodišnjih blagdana, nije dočekivao u Baselu, nego kod prijatelja u svijetu. Kao primjer navodimo doček nove godine 1984. u dalekom Johannesburgu (kod prijatelja Franje Punčeca Čange), a 70. i 80. rođendan slavio je u svojoj Hrvatskoj – u Zagrebu (u hotelu Esplanade, a pod pokroviteljstvom koprivničke Podravke). U Hrvatsku je najradije dolazio u Zagreb, ali dakako i u zavičajnu Koprivnicu, Bjelovar, Čakovec i drugdje. Često je posjetio i malu podravsku Grabrovcu, gdje se poklonio stvaralaštvu slavnog pjesnika Petra Preradovića. Odlazio je rado i na Jadran, posebice na otok Pag (nije se volio kupati, ali je redovito šišao mlade Pažane!). Nakon što je postao počasni građanin rodne Koprivnice, njegova bolest (rak prostate) sve se više širila. Nisu mu mogli pomoći ni njegovi svjetski poznati medicinari u Baselu, gdje je i umro 9. ožujka 2003. godine.¹⁶

SVJETSKI SPORTSKI REZULTATI

Žarko Dolinar, koprivnički dječarac iz Frankopanske ulice, izrastao je u red najboljih sportaša Hrvatske i ovog dijela Europe. Njegova natjecateljska karijera kao stolnotenisača trajala je punih 25 godina – od 1935. do 1960., a sportu i stolnom tenisu ostao je vjeran do kraja života (kao igrač u eksibicijskim susretima, promoviranju sporta, sudjelovanjem u sportskim udrugama, savezima i institucijama, vođenjem klubova, stalnim nastojanjima za bolji položaj sporta i sportaša i slično). Dolinar je bio prvi hrvatski sportaš koji je nastupio na nekom svjetskom prvenstvu (Kairo, 1939.), a za reprezentaciju svoje zemlje igrao je čak 101 puta (6 puta za Kraljevinu Jugoslaviju, 12 puta za Banovinu Hrvatsku, 9 puta za tzv. Nezavisnu državu Hrvatsku, te 74 puta za SFR Jugoslaviju). Zagrebačke »Sportske novosti«

Slika 5. Žarko Dolinar sa suprugom Juditom i kćerkom Dijanom

¹⁴ Osobito je svijetom odjeknuo istup Žarka Dolinara, kada je 1993. primajući u Jeruzalemu nagradu »Pravednik među narodima«, rekao da se zaboravlja da je tijekom Drugog svjetskog rata u Srbiji likvidirano i protjerano više Židova nego u Hrvatskoj (što zločine NDH-a nimalo ne opravdava).

¹⁵ Nemalo se iznenadio jedan znanstvenik iz Pakistana, kada mu se Dolinar na znanstvenom skupu u Baselu obratio na njegovu urdu jeziku. Goran Grlić Radman, Miroslav Novak, Zdenko Uzorinac, Dolinar..., o.c., 166

¹⁶ Kasnije je pokopan na zagrebačkom groblju Mirogoj. Umro je na dan kada je prije 40 godina primljen na Medicinski fakultet u Baselu. Franjo Frntić, Anđelka Stipčević Despotović, Dolinar Žarko..., o.c., 464-465; Branko Pleše, Biografija..., o.c., 3

Slika 6. Žarko Dolinar pred rodom kućom u Frankopanskoj ulici u Koprivnici

zlatnu, 4 srebrne i 3 brončane). Uspješno je sudjelovao i na čak 34 međunarodna prvenstva pojedinih država u svijetu: prvenstvo Jugoslavije 6 puta, Engleske 6, Austrije 4, Nizozemske 4, Rumunjske 3, Italije 2, Irske 2, Slovačke 2, te po jedan puta na prvenstvu Mađarske, Skandinavije, Švicarske, SSSR-a i Argentine. Na spomenuta 34 međunarodna prvenstva osvojio je prvo mjesto, a na još 26 prvenstava bio je finalist. Bio je pobjednik na 11 internacionalnih turnira u stolnom tenisu, te velik broj manjih turnira gradova i regija. Dolinar je bio državni prvak čak 24 puta (Banovina Hrvatska 3 naslova, NDH 9 i SFRJ 12 naslova), a osvojio je i 16 naslova prvaka Zagreba. Prvak Hrvatske bio je 15 puta (6 puta pojedinačno, 2 puta u parovima (s. O. Kosijem) i 7 puta ekipno – kao igrač »Akademičara« i ASTK »Mladost«. Na rang listama najboljih igrača Jugoslavije (od 1945. do 1957.) prva dva mjesta dijelio je s Vilimom Harangozom (samo je 1955. između njih bio Josip Vognc). Itd. Ovim smo nabrojili samo najznačajnije nastupe Žarka Dolinara u natjecanjima s celuloidnom lopticom. Nastupa je bilo na tisuće – po broju natjecanja Dolinar se u svoje doba ubrajao među najaktivnije sportaše u svijetu.¹⁸

Uz sportske gene znamenite hrvatske sportske obitelji Friedrich, Žarko Dolinar se sportom počeo baviti vrlo rano, kao pučkoškolac u Novom Sadu. Zanimalo ga je više sportova koji se igraju loptom – nogomet, rukomet, tenis i stolni tenis. Počeo je igrati nogomet u pionirskoj ekipi novosadskog NK Radnički (1934.), ali je prestao igrati taj sport nakon jedne sportske povrede (prijelom noge). Posvetio se stolnom tenisu, jer je s bratom Borisom kod kuće »pikao« lopticu na stolu veličine oko 150 cm. Nije imao reket s drškom, pa ga je posebnom tehnikom držao prstima. Tim stilom, poznatim pod imenom »penholder« nastavio je praktički igrati cijeli život, te je to bio određeni Dolinarov sportski »zaštitni znak«. Godine 1935. obitelj seli u Ljubljano, gdje Žarko igra stolni tenis u SK »Korotan« u kojem igra i nogomet. Tu je po prvi put registriran kao igrač, a braća Dolinar u dvorištu su dobila i pravi stol za stolni tenis. Na klupskom prvenstvu (1935.), Žarko je u svojoj kategoriji osvojio prvo mjesto, a s bratom

i beogradski »Sport« proglasili su ga 1954. najboljim sportašem Jugoslavije, godine 1956. proglašen je igračem desetljeća u zemlji, a 2000. uvršten je među najbolje sportaše Hrvatske u 20. stoljeću. Bio je 2. na svjetskoj ranglisti stolnotenisača svijeta 1954. godine. Hrvatska ga je 2002. nagradila s najvišom državnom sportskom nagradom, »Franjo Bučar«.¹⁷

Teško je samo brojčano rezimirati Dolinarove sportske rezultate i uspjehe. Od 1939. do 1959. sudjelovao je na 7 svjetskih prvenstava, odnosno bio je u svim reprezentacijama s kojima je država sudjelovala na svjetskim prvenstvima. Na njima je osvojio 8 medalja (1

¹⁷ Branko Pleše, Žarko Dolinar – sportska biografija, rukopis; Zdenko Uzorinac, Zagrebački pingić, Skener Studio, Zagreb, 2003., 58-67

¹⁸ Branko Pleše, Žarko Dolinar – sportska biografija, rukopis; Franjo Frntić, Anđelka Stipčević Despotović, Dolinar Žarko, natuknica, Hrvatski biografski leksikon, 3, Hrvatski enciklopedijski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993., 464-465; Zdenko Uzorinac, Zagrebački pingić, Skener Studio, Zagreb, 2003., 58-65; Zdenko Uzorinac, ur., 50 godina Stolnoteniskog saveza Jugoslavije, Zagreb, 1978., 24-62; Gordan Grlić Radman, Miroslav Novak, Zdenko Uzorinac, Dolinar – Pet života u jednom, Zatajil te ne bum nigdar, Stela film, Zagreb, 2003.; Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, Podravski zbornik, 26-27, Muzej grada, Koprivnica 2001., 295-301

Borisom bio je pobjednik u paru. Tada je osvojio i prelazni pokal ljubljanskog gradonačelnika Vladimira Ravnikara. Najdraži trofej iz tih prvih natjecateljskih dana, Žarku je bila jedna tintarnica, koja je kasnije imala svoje mjesto uz pokale sa svjetskih prvenstava.¹⁹

Potkraj 1936. obitelj Dolinar seli u Zagreb, a Žarko se odmah uključuje u salezijanski SK »Mladost«, da bi od sredine 1937. igrao za tada trofejni klub »Table Tennis Club« (TTC). Kao član »Mladosti«, Dolinar po prvi put

nastupa na ekipnom prvenstvu Jugoslavije, a kao član TTC-a na pojedinačnom prvenstvu Jugoslavije.²⁰ Kao maturant 1938. osvojio je seniorsko prvenstvo u stolnom tenisu grada Zagreba, kao i u muškom paru. Još dva prva mjesta tada su obilježila karijeru Žarka Dolinara: bio je prvi na državnom prvenstvu srednjih škola (i u paru, s Vladimirom Telišmanom), te prvak Dravske banovine na natjecanju u Ljubljani (i u paru, s Brankom Marićom).²¹

Godina 1939. bila je osobito značajna u karijeri Žarka Dolinara, kada je po postignutim uspjesima postao svjetski stolnoteniski as. Početkom godine, još kao član TTC-a, osvojio je prvenstvo Trešnjevke (i u paru s Franjom Blažijem), zatim prvenstvo Jugoslavije, a od 7. do 13. ožujka sudjelovao je kao prvi hrvatski sportaš na svjetskom prvenstvu u Kairu. Tu je osvojio pojedinačno brončanu medalju, a u paru s Tiborom Harangozom srebro. Sudjelovanje na prvenstvu u Kairu tada je bila prava avantura – organizacijski, financijski, sportski i po izazovima samog putovanja i boravka. Tada se u sportu sudjelovalo doista amaterski i sa srcem, bez značajnije materijalne potpore. Jugoslavenski stolnoteniski savez bio je organizacijski nesređen, raspolagao je s ograničenim sredstvima, pa su natjecatelji uglavnom morali sami organizirati i platiti sudjelovanje.²² O tomu Žarko mnogo kasnije (1999.) piše da je ekipa oformljena zadnji čas i da se do Kaira putovalo pet dana: »Konačno odluka je pala: reprezentacija, petorica za

Slika 7. Na Zrinskom trgu u Koprivnici, nakon proglašenja Žarka Dolinara Počasnim građaninom, 2000. godine (slijeva: Dedi, Sačer, Friščić, Dolinar i Feletar)

¹⁹ Od 75 mečeva koje je igrao u ljubljanskom klubu, Dolinar je pobijedio u 53 meča. Prvi trener mu je bio Vojo Dinovski.

²⁰ Dne 26. rujna 1938. odigran je susret između stolnoteniskih klubova TTC i Makaby, na kojem je pobijedila ekipa u sastavu Klement Heger, Rene Bonnot i Žarko Dolinar. Za Makaby je igrao i Laci Hesner, kasnije dobar Žarkov prijatelj, kojega je spasio od progona u Drugom svjetskom ratu

²¹ Na ekipnom prvenstvu Zagreba 1938. ekipa TTC-a u kojoj su igrali Boris i Žarko Dolinar, izgubila je u finalu od braće Vilima i Tibora Harangoza iz Subotice. Kasnije se Žarko osobito sprijateljio s Vilimom Harangozom, s kojim je u Londonu 1954. osvojio i svjetsko prvenstvo

²² O pripremama za Kairo Dolinar piše i ovo: »Radi jako dalekog Kaira, skupog i neugodnog putovanja, organizirani su mnogi turniri, odnosno prikupljanje novaca. Pod predsjednikom dr. Emilija Zahradke, odlazi jedna delegacija u Beograd na Ministarstvo, koje daje manju svotu novaca. Naš brojni tisak (Zagreb tada ima 6-7 listova, koji vrijedno spominju i agitiraju za odlazak) u znak protesta da igrači moraju sebi platiti put piše se mnogo, a bosanski prvak Rafael Salom (Makaby, Zagreb) organizira akciju i turnir za »novog prvaka države«. Poslao mi je 240 dinara – dirljivo i nezaboravno«. Žarko Dolinar, Lažno pokriva istinito, Povijest hrvatskog športa, 120/30, Zagreb, 1999., 18-22

Slika 8. Nakon proglašenja Žarka Dolinara Počasnim članom NK Slaven-Belupo u Koprivnici (s Brankom Plešecom i Miroslavom Novakom)

momčadsko prvenstvo, glasi: Laci Heksner (plaća 700 din), Maks Marinko (Hermes, Ljubljana, učitelj-početnik, oslobođen od plaćanja), Žarko Dolinar (TTC, Zagreb, plaća 1200 din), Tibor Harangozo (TTC, Subotica, plaća 2100 din), Adolf Hersković (Makaby, Zagreb, plaća 2100 din), zatim Radovan Kalda, vođa puta, te Klement Hegger tajnik JTTS, i još igrači: Egon Mersamer (Makaby, Zagreb) i Karl Stein (Makaby, Zagreb), plaćaju po 2700 dinara.«²³

Uspjeh na svjetskom prvenstvu u Kairu, Dolinaru je otvorio put na sva slijedeća svjetska, državna i gradska prvenstva, na kojima je slijedećih 20 godina postizavao izuzetno uspješne rezultate. Pojedinačno i u paru (uglavnom s Franjom Blažijem) Žarko je u ljeto 1939. osvojio prvenstvo Dravske banovine, Siska, Bjelovara, pa i Subotice (gdje su igrala odlična braća Harangozo). Konačno, nakon ovih uspjeha, Žarko i Boris Dolinar dobili su poziv da pristupe zagrebačkom Hrvatskom akademskom športskom klubu (HAŠK), što je bilo ostvarenje njihovih snova. Članom su braća Dolinar postali 1. listopada 1939., a Žarko je odmah osvojio prvenstvo kluba, a na studentskom prvenstvu države osvojio je sve naslove.

Zbog rata u Europi, u **1940.** bilo je sve manje natjecanja i u stolnom tenisu. Pojedinačno prvenstvo Jugoslavije održano je u Zagrebu: u polufinalu je Boris Dolinar izgubio od Josipa Vogrinca, a Žarko Dolinar od Maksa Marinka. Žarko je potom osvojio prvenstvo HAŠK-a, Banovine Hrvatske i druge turnire, a krajem godine u Zagrebu je održan stolnoteniski troboj država: naša ekipa (Žarko Dolinar, Tibor Harangozo i Ladislav Hexner) pobijedila je Mađarsku sa 5:1, a Nijemce sa 5:2. Početkom **1941.**, najznačajniji turnir na kojem je sudjelovao Dolinar održan je u Berlinu, gdje je u pojedinačnom natjecanju bio prvi, kao i u paru (s Marinkom). Nijemcima je najteže palo što je jugoslavenska reprezentacija (Dolinar, Hexner, Marinko) sastave njemačkih gradova: München (5:0), Dresden (5:0), Leipzig (8:0), Zebrst (8:0), Kassel (8:0) i Worms (5:0)! Povratak našoj ekipi u domovinu omogućio je tadašnji veleposlanik u Berlinu, kasnije nobelovac Ivo Andrić i to zadnjim vlakom koji je vozio za Zagreb. Nakon stvaranja NDH-a, Žarko je osvojio prvenstvo nove države i prvenstvo Zagreba. Bilo je sve manje natjecanja, a u **1942.** Dolinar je osvojio pojedinačno i ekipno prvenstvo Zagreba, te međunarodno prvenstvo Bratislave.²⁴

Tijekom rata braća Dolinar nastupala su na nekim natjecanjima, jer su tako spašavali sebe, ali s kolegama vodili organiziranu mrežu koja je spašavala hrvatske Židove (njih više od 350). Među njima je bilo dosta upravo sportaša. Tijekom **1943.** Žarko je još nastupio na državnom susretu s Rumunjskom, a bio je i na prvenstvu u Bratislavi. Potom je prokazana njegova djelatnost na spašavanju Židova, te je mobiliziran u domobrane, gdje je i **1944.**, pa do kraja rata služio u vojnoj veterinarskoj službi.

Odmah nakon rata Žarko je mobiliziran u JNA, ali mu je kao vrhunskom sportašu omogućeno da se bavi i stolnim tenisom. Postao je članom zagrebačkog FD »Akademičar«, čija ekipa (Žarko Dolinar, Kosi, Telišman), te već 8. srpnja **1945.** odigrala susret s ekipom ZOFD »Mladost« (Uzorinac, Vinek,

²³ Žarko Dolinar, Lažno pokriva..., o.c., 21

²⁴ Branko Pleše, Žarko Dolinar – sportska biografija, o.c., 1-3

Slika 9. Žarko Dolinar kao 75-godišnjak

Ratković) – Žarkova ekipa je pobijedila 5:4. Organiziraju se turneje po gradovima širom zemlje, kako bi se afirmirao stolni tenis, te brojni susreti među stolnoteniskim klubovima, s ekipama JNA i slično. U Beogradu je 21. listopada 1945. organiziran susret sa Čehoslovačkom, koja je tada bila svjetski prvak (ekipa Žarko Dolinar i Tibor i Vilim Harangozo je izgubila s tijesnih 4:5).²⁵

Tijekom 1946. već bilo znatno više natjecanja, a novoosnovani Fiskulturni savez Jugoslavije (FISAJ) određuje stolnotenisačima da se svakako bave bar s još jednim sportom u prirodi, da su dužni sudjelovati na sletovima, krosevima i fiskulturnim priredbama, te da valja rabiti naziv »stolni tenis«, a ne kao nekad – »table-tenis« ili »ping-pong«. Kao student Veterinarskog fakulteta Žarko je u veljači 1946. nastupio na sveučilišnom prvenstvu Jugoslavije, na kojem je pobijedio, pa prvo mjesto zauzeo je i u paru (zajedno s Juditom Duić, koja mu je kasnije postala supruga). Prvo poslijeratno prvenstvo Jugoslavije održano je u ožujku 1946. u Subotici – u finalu je Žarka Dolinara pobijedio Vilim Harangozo, a u paru su braća Harangozo bila bolja od para Dolinar-Kosi. U studenom 1946. Žarko je sudjelovao na višednevnoj turneji po Slovačkoj, Moravskoj i Češkoj, gdje je odigrao 16 susreta.

U 1947. godini Žarko Dolinar učlanjuje se u AKD »Mladost« (koji je bio slijednik HAŠK-a), a broj nastupa se znatno povećao, omogućivši Dolinaru da mnogo trenira i igra, izrastajući tako u igrača svjetskog stolnoteniskog vrha. Nakon što je osvojio tri prva mjesta na prvenstvu Jugoslavije, Žarko se opravdano ljuti što je FISAJ otkazao sudjelovanje na svjetskom prvenstvu u Parizu, gdje je trebao braniti medalju iz Kaira (1939.).²⁶ U svibnju 1947. u Zagrebu je odigrano međunarodno prvenstvo FNRJ, uz sudjelovanje svjetske elite, a Žarko je u finalu izgubio od mađarskog internacionalca Ferenc Sida. Igrao je i na sletovima u Beogradu i Pragu, a na kraju godine bio je nagrađen od Fiskulturnog saveza Hrvatske i proglašen najboljim stolnotenisačem FNRJ.

Na međunarodnom prvenstvu Rumunjske, Dolinar osvaja pojedinačno drugo mjesto, a u paru (s Vilimom Harangozom) je prvi. U siječnju 1948. također premoćno osvaja međunarodno prvenstvo Temišvara. U veljači 1948. Žarko sudjeluje na prvom poslijeratnom stolnoteniskom svjetskom prvenstvu u Londonu, gdje je državna reprezentacija FNRJ osvojila peto mjesto (ekipu su činili: Žarko Dolinar, braća Harangozo, Vogrinc i Uzorinac). Nastupa na brojnim turnirima: u Beogradu je osvojio »Blaženov memorijal«, na prvenstvu Jugoslavije u Zagrebu u svibnju 1948. bio je drugi (kao i u paru, s Otmarom Kosijem), osvaja međunarodno prvenstvo Rumunjske u Bukureštu i Slovačke u Bratislavi, a i prvak je Hrvatske (i ekipni s timom »Mladosti«).

²⁵ Rekonstrukcija događanja iz tih godina omogućena je prema novinskim izrezima, koje je marljivo skupljao i sačuvao Žarko Dolinar

²⁶ U AKD »Mladost« Dolinar je vodio stolnotenisku sekciju, tenisku njegov ujak, znameniti Dragutin Friedrich-Karlek, a nogometnu Ico Hitrec

Slika 10. Znameniti Dolinarov „bekhend drajv“ u stolnom tenisu

U **1949.** igra se ponajviše u zemlji, jer je Jugoslavija blokirana poradi Rezolucije Informbiroa (iz 1948.). Na svjetskom prvenstvu u Stockholmu (u veljači 1949.) naša je ekipa bila sedma (Žarko Dolinar, braća Harangozo, Vogrinc i Nandor Roža). Na III. saveznom stolnoteniskom turniru u Beogradu Žarko osvaja prvo mjesto, a na međunarodnom prvenstvu Jugoslavije u Opatiji pojedinačno treće mjesto. Na prvenstvu Jugoslavije, koje je u studenom 1949. odigrano u Subotici, Dolinar je osvojio prvo mjesto, pobijedivši u finalu Vilima Harangoza. Nažalost, za svjetsko prvenstvo u Budimpešti, početkom **1950.**, jugoslavenski igrači nisu mogli dobiti vize! Žarko u veljači osvaja turnir u Kranju, a na jakom međunarodnom prvenstvu u Londonu, par Dolinar-Harangozo osvaja prvo mjesto. U Beogradu je u ožujku 1950. Stolnoteniski savez Jugoslavije, a početkom travnja u Zagrebu i Stolnoteniski savez Hrvatske, što je znatno poboljšalo rad stolnotenisača. Dolinar je 1950. osvajač i međunarodnog prvenstva Irske i Italije, a na prvenstvu Jugoslavije u Beogradu, Vilim Harangozo u finalu pobjeđuje Žarka Dolinara.

U ožujku **1951.** znamenita dvorana »Wienerkonzerhaus« bila je poprište novog stolnoteniskog prvenstva svijeta, na kojem je jugoslavenska reprezentacija osvojila brončanu medalju (V. Harangozo, Ž. Dolinar, Vogrinc, Uzorinac i Gabrić). U pojedinačnoj konkurenciji Dolinar je u četvrtfinalu ispao od sjajnog Andreadisa. Od brojnih ostalih natjecanja na kojima je sudjelovao Dolinar 1951., valja spomenuti državno prvenstvo u Beogradu – to je u finalu od Dolinara (opet) bio bolji Vilim Harangozo, a oni su u paru bili pobjednici.²⁷ Poradi nedostatka financija, naša ekipa ne putuje u veljači **1952.** na svjetsko prvenstvo u daleki indijski Bombay, iako su odigrana izlučna natjecanja. Na državnom prvenstvu u Zagrebu, Dolinar je bio drugi (u finalu ga je pobijedio V. Harangozo), kao i u ekipnom natjecanju – od »Mladosti« je bolji bio subotički »Spartak«.

²⁷ U natjecanjima tih je godina dosta nastupala i Judita Dolinar (Duić), Žarkova supruga. Na prvenstvu svijeta u Beču bila je 11., pobijedila je u parovima (sa Zdenkom Urek) na državnom prvenstvu u Beogradu 1951., te prvenstvo Hrvatske – pojedinačno i u paru sa Zdenkom Urek

Godina **1953.** za Žarka je bila burna, prvenstveno zbog svjetskog prvenstva u Bukureštu, početkom ožujka. Najprije naši igrači nisu mogli dobiti vize, potom je svjetska teniska federacija ITTF zaprijetila otkazivanjem prvenstva, pa su jugoslavenski natjecatelji ipak putovali u Rumunjsku. Gotovo blindirani jugoslovensko-rumunjsku granicu prolazili su kroz minsko polje i žičane ograde. Na prvenstvu po prvi put sudjeluju i reprezentacije Kine i Brazila, a naši su ostvarili srednje rezultate – najbolji je bio opet Dolinar, koji je u mješovitom paru, s Austrijankom Lindom Werthl, osvojio srebrnu medalju. Kao vrhunski igrač Žarko je 1953. pozvan u Argentinu i Čile, gdje je na brojnim turnirima i susretima propagirao stolni tenis, a osobito su mu draga uspomena susreti s našim iseljenicima. Na državnom prvenstvu Jugoslavije 1953. Dolinar nije sudjelovao zbog protesta o nepovoljnom položaju stolnog tenisa i lošoj organizaciji natjecanja, a sudjelovanje su otkazali i svi »Mladostaši«.²⁸

Za Žarka Dolinara, ali i za hrvatski (jugoslavenski) stolni tenis, zacijelo je najuspješnija bila **1954.** godina. Na svjetskom prvenstvu u Londonu, od 6. do 14. travnja 1954., naš sjajni par Žarko Dolinar i Vilim Harangozo osvojili su zlatnu medalju. Bilo je to prvi put u povijesti hrvatskoga sporta da je jedan naš sportaš osvojio svjetsko prvenstvo. Reprezentacija je nastupila u sastavu: Ž. Dolinar, V. Harangozo, Vogrinc, Gabrić, Grujić i Barlović, te igračice Čović, Nikolić i Vrzić.²⁹ Do trona su Žarko Dolinar i Vilim Harangozo došli u teškim susretima s najvećim tadanjim svjetskim stolnoteniskim asovima: Ogimuirom i Tomitom, te Barnom i Hageaurerom. Naša reprezentacija ekipno je bila četvrta, a Žarko Dolinar u pojedinačnom natjecanju osvojio je svjetsku broncu.³⁰

Tijekom 1954., a posebice nakon osvajanja zlata u Londonu, Dolinar je vrlo mnogo nastupao, a radio je i na boljoj organizaciji i propagiranju stolnog tenisa širom Hrvatske i Jugoslavije. Te je godine, primjerice, osvojio međunarodno prvenstvo Engleske, Skandinavije, Nizozemske, Austrije i Švicarske, međunarodne jake turnire u Klagenfurtu, Innsbrucku, Genevi i drugdje, prvenstvo Jugoslavije u Ljubljani i međunarodno prvenstvo države z Beogradu. Prvenstvo Hrvatske u Kaštel Sućurcu osvojio je bez izgubljenoga seta. Stolnoteniski savez Hrvatske izabrao je Dolinara za potpredsjednika, a priznanja su

Slika 11. Žarko Dolinar u Londonu 1954., prigodom osvajanja svjetskog prvenstva u stolnom tenisu

²⁸ Branko Pleše, Žarko Dolinar – sportska biografija, o.c., 4-5

²⁹ Tako je Dolinar osvojio dva »Zlatna lava Wembleya«, a igralo se pred oko 12.000 gledatelja u slavnoj londonskoj areni – »Wembley Empire Pool«. Zdenko Uzorinac, 50 godina Stolnoteniskog saveza..., o.c., 40-41; Branko Pleše, Žarko Dolinar – sportska biografija, o.c., 5-6

³⁰ U London je reprezentacija putovala vlakom. Josip Vogrinc se »pobrinuo« za dramatiku putovanja, jer je na jednom njemačkom kolodvoru otišao piti vodu i zakasnio na vlak. Potom je »ganjao« raznim prijevoznim sredstvima reprezentaciju i dostigao je do Ostendea, prije prijelaza Kanala. U svojem stilu, Žarko je tu Vogrincovu avanturu komentirao: »Da se to dogodilo u Rumunjskoj, Jožu bismo još danas tražili po Sibiru!«. Inače, mnogo kasnije je Dolinar ispod pokala »Zlatni lavovi« napisao: »Šteta što vrijeme ne možemo zaustaviti. Dali smo maksimum, kraj minimuma što smo primili«.

Slika 12. Nenadmašni stolnoteniski par: Žarko Dolinar i Vilim Harangozo

Slika 13. Žarko Dolinar s veteranima stolnog tenisa 1988. godine

stizala i iz zemlje i inozemstva. Proglašen je i sportašem godine Jugoslavije.³¹

Brojna nastupanja i uspjesi nastavili su se i slijedećih nekoliko godina. I u **1955.** je u Londonu bio uspješan – na Wembleyu je osvojio međunarodno prvenstvo Engleske. Svjetsko prvenstvo tada je odigrano u nizozemskom Utrechtu, na kojem je jugoslavenska reprezentacija bila peta, a Dolinar je osvojio drugo mjesto u pojedinačnom natjecanju (pobijedio je gotovo sve tadašnje svjetske asove, ali je na kraju izgubio od mladog Japanca Tanake). Slično je bilo u parovima, gdje su Dolinar i Harangozo u finalu izgubili od Andreadisa i Štipeka iz Čehoslovačke. Slijedili su još brojni turniri i prvenstva u mnogim gradovima i državama Europe i svijeta. U **1956.** Stolnoteniski savez Jugoslavije odlučuje da se ne putuje na svjetsko prvenstvo u Tokio (vjerojatno zbog nedostatka novaca).³² Ipak, i te je godine bilo sjajnih rezultata, koje je Dolinar postigao u zemlji i inozemstvu.

Jugoslavenska reprezentacija, u kojoj je bio i Žarko, otišla je na svjetsko prvenstvo **1957.**, koje je održano u Stockholmu u ožujku. Naša reprezentacija u sastavu Ž. Dolinar, V. Harangozo, J. Vogrinc, Ž. Hrbud i V. Marković, ostvarila je osrednji uspjeh – dijelila je 5. do 8. mjesto, a bolje nije bilo niti u konkurenciji pojedinaca i parova. I na prvenstvu Jugoslavije, koje je održano u Zagrebu, Dolinar je ostvario osrednji rezultat, iako je zagrebačka publika zdušno navijala za svoga ljubimca. Ekipno prvenstvo Jugoslavije **1958.** je zadnje na kojem je sudjelovao Žarko Dolinar – sa svojim STK »Mladost« Zagreb i tada je osvojio naslov. U ožujku **1959.**, na svjetskom prvenstvu u Dortmundu, Žarko Dolinar se praktički oprostio od svjetskoga stolnog tenisa, završivši natjecanje ipak u gornjem dijelu tabli-

³¹ Zbog čestog nastupanja Dolinar je imao problema na matičnom Veterinarskom fakultetu. Primjerice, dozvolu da putuje na prvenstvo Skandinavije dobio je tek na intervenciju »više instance«. Na državnom prvenstvu u Ljubljani (od 25. do 26. prosinca 1954.) Dolinar i Harangozo odbili su igrati rano u jutro, kako je iznenada promijenjen termin. Naime, to je učinjeno zato što su ovi igrači bili na božićnoj polnočki, pa su bili nenaspavani. Bio je to pravi skandal, pa je Stolnoteniski savez Jugoslavije nakratko suspendirao igrače, a suspenzija je skinuta nakon pritiska javnosti i medija

³² Stolnotenisači iz Hrvatske protestirali su protiv ovakve odluke, pa su članovi izvršnog odbora STSJ podnijeli ostavke (među njima i Boris Dolinar). Žarko zbog toga nije sudjelovao na državnom prvenstvu Jugoslavije u Subotici, a s njim se solidarizirao i Josip Vogrinc (prvenstvo je osvojio Vilim Harangozo).

Slika 14. Žarko Dolinar je na specifičan način držao stolnoteniski reket

Slika 15. Žarko Dolinar s atletičarom Emilom Zatopekom („češka lokomotiva“)

ce. Iz zemlje i svijeta primio je bezbrojne čestitke na dugoj i uspješnoj karijeri. Prijatelji i Zagreb priredili su **1962.** u radničkom domu službeni oproštaj Žarka Dolinara od natjecateljske karijere, u njegovoj 42. godini. Uskoro je putovima znanosti odselio u švicarski Basel.³³

I nakon prestanka bavljenja vrhunskim natjecanjima, Dolinar je cijeli život ostao vjeran sportu, pogotovo stolnom tenisu. Nastavio je igrati na brojnim ekshibicijskim susretima i turnirima, podupirao je razvoj stolnog tenisa u svijetu i osobito u Hrvatskoj (bez obzira što je živio u Švicarskoj). Osnivao je i bio članom europskih i svjetskih sportskih asocijacija, saveza, društava i udruga, te uvelike pridonio popularizaciji i razvoju sporta. Među brojnim drugim funkcijama, ovdje valja naglasiti da je Dolinar bio član uprave Akademskoga stolnoteniskog kluba »Mladost« (od 1945. pa sve do 1962., te predsjednik od 1958. do 1962.), zatim član Izvršnog odbora Stolnoteniskog saveza Hrvatske (od 1947. do 1962.), te predsjednik Komisije za fizičku kulturu Zagrebačkog sveučilišta (od 1959. do 1961.). Također je bio predsjednik kluba HAŠK u Baselu (1970.). Osobito je značajno što je Žarko bio jedan od osnivača svjetske sportske federacije Swaythling Club International (Stockholm, 1967.), a s nobelovcem Vladimirom Prelogom (kao počasnim predsjednikom) postaje predsjednik Academy of Sport Sciences (Fukaya, Japan, 1991.). Bio je i voditelj međunarodne asocijacije Sport Science Komittee i Table Tennis Faculty u Londonu. U njegovu čast osnovan je 1954. godine Kup Dolinar-Harangozo, koji se održavao u Zagrebu i Subotici sve do 1970. godine.³⁴

ŽARKO DOLINAR U HRVATSKOJ I SVJETSKOJ ZNANOSTI

Kao i u sportu, Žarko Dolinar bio je dinamični znanstvenik: nije bio u vrhu svjetske znanosti, ali je ostvario zapažene rezultate u svojoj struci, a bio je nenadmašan populizator znanosti i izvrstan pedagog,

³³ Branko Pleše, Žarko Dolinar – sportska biografija, o.c., 1-9

³⁴ Franjo Frntić, Anđela Stipčević Despotović, Dolinar Žarko, natuknica, o.c., 464-465

koji je znao zainteresirati i odgojiti tisuće studenata i stručnjaka. Taj prinos razvoju znanosti sublimirao je Gordan Grlić Radman: »Žarko Dolinar polazio je klasičnu i realnu gimnaziju triju kultura – Novi Sad, Ljubljana i Zagreb – što je već sretna okolnost širokoga interesa u budućnosti. Na Zagrebačkom sveučilištu upisao je obje medicine – veterinarsku i humanu. Jedini je sportaš vrhunske kvalitete, koji je stekao titulu doktora znanosti, kao i *venia et legendi*, odnosno prava nastave *ex cathedra* u jednom jedinstvenom rekordu za pet fakulteta: najprije veterinarski, pa medicinski, farmaceutski, stomatološki i fiskulturno-sportski, odgojivši više od 6500 liječnika, 3500 veterinarara, 550 farmaceuta i mnogo sportaša (u Hrvatskoj i Švicarskoj, ali i iz cijeloga svijeta)«. ³⁵

O svom znanstvenom i pedagoškom radu, sam Dolinar je zapisao: »Nakon što sam svojedobno, hajde da tako kažem, izbačen sa zagrebačkog Veterinarskog fakulteta, to me je katapultiralo na najbogatije i jedno od najstarijih medicinskih sveučilišta, u Basel. Nesumnjivo svjetski centar proizvodnje lijekova, Basel je i grad desetak nobelovaca, grad humanizma i tolerancije. U Baselu sam često morao tri puta više raditi da bih bio jednak okolici, pa sam kao »dijete sreće« iz znanstveno-istraživačkog rada na genetici, sex-chromotinu, raku kože (dojke) i koronarnih krvnih žila, morao ući i u pedagoški rad, i tu sam zapravo postigao dosta toga, opterećen maksimalno s oko 1800 sati po semestru. Stekao sam pravo i beneficiju nositi tri doktorata i pravo ekskatedralne nastave na pet različitih fakulteta: 26 godina predavao sam na Medicinskom fakultetu pred oko 8000 izobraženih liječnika, 13 godina na Veterinarskom fakultetu s otprilike 3000 izobraženih veterinarara, zatim na Farmaceutskom i Stomatološkom fakultetu, te Sportskoj akademiji. Napominjem da to i nije neki veliki uspjeh, nego odraz slučaja i primorane prilagodbe, te potrebe za stručnjacima u to doba, pogotovo u Baselu, za koji kažu da barem polovica njegova stanovništva radi u znanosti i istraživanju.« ³⁶

Što je, zapravo, značio Žarko Dolinar u hrvatskim i svjetskim prirodoslovnim znanostima, najbolje ilustriraju posvete dvaju znamenitih hrvatskih nobelovaca. Lavoslav Ružička je 1975. napisao: »Dolinar je jedan od najkompletnijih i najaktivnijih akademičara koje sam upoznao«, a nobelovac Vladimir Prelog 1995.: »Žarko je jedinstven u Hrvatskoj, Švicarskoj i svijetu«. A Dolinar je na jednom mjestu zapisao: »Za mene je možda najveće stručno i znanstveno priznanje da sam istaknut kao počasni član Hrvatskog liječničkog zbora, te počasni član Svjetskog kongresa medicinarara održanog 1990. u Breme-nu«. ³⁷ Ovom prilikom bismo dodali da je Dolinar zacijelo i najutjecajniji znanstvenik 20. stoljeća, kojeg je dala Podravina i Koprivnica.

Žarko Dolinar počeo je studirati 1938. usporedo dva zagrebačka fakulteta – Medicinski i Veterinarski. Diplomirao je, zbog ratnih prilika, deset godina kasnije, a 1959. na Veterinarskom fakultetu obranio je doktorsku disertaciju, s temom »Osobitosti redukcije lisnjače (*Equus Caballus*)«. ³⁸ Od 1949. do 1961. Dolinar se uglavnom posvetio veterini (a velik dio vremena posvetio je sportskim natjecanjima), postavši jedan od omiljenih profesora na Veterinarskom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta. U to vrijeme se najviše bavi anatomijom, pa radi u Zavodu za anatomiju, histologiju i embriologiju na tom fakultetu, gdje ostvaruje zapažene rezultate u istraživačkom i posebice u pedagoško-odgojnom radu.

Prekretnica u njegovom znanstvenom i životnom putu bilo je dobivanje švicarske stipendije za usavršavanje na Medicinskom fakultetu u Baselu, kamo odlazi krajem 1961. godine. U Baselu radi u zavodu za anatomiju Medicinskog fakulteta, gdje se iskazao u nekoliko projekata humane medicine. Tada je osobite rezultate ostvario u proučavanju novootkrivenog sex-chromatina, koje istraživanje je pridonijelo boljem poznavanju karcinoma kože, pogotovo dojke. O tomu je u Baselu 1965. objavio i vrlo zapaženu citogenetsku studiju. ³⁹

³⁵ Gordan Grlić Radman, Miroslav Novak, Zdenko Uzorinac, Dolinar – pet života u jednom, o.c., 93-98

³⁶ Gordan Grlić Radman..., o.c., 93-94

³⁷ Gordan Grlić Radman..., o.c., 109-112

³⁸ Bila je to jedna od boljih disertacijskih radnji ostvarenih na tadanjem Veterinarskom fakultetu, koji ju je i objavio u tiskanom obliku 1959.

³⁹ Žarko Dolinar, DNA Content and Area of Sex Chromatin in Subjetscs with Structural and Numerical Aberrations of the X Chromosome, Gemeinsam mit H. P. Klinger, J. Lindsten, M. Fraccaro und I. Barrai, Cytogenetics, 4, 96-116, Basel, 1965.,

Slika 16. Asistent Žarko Dolinar sa studentima na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu

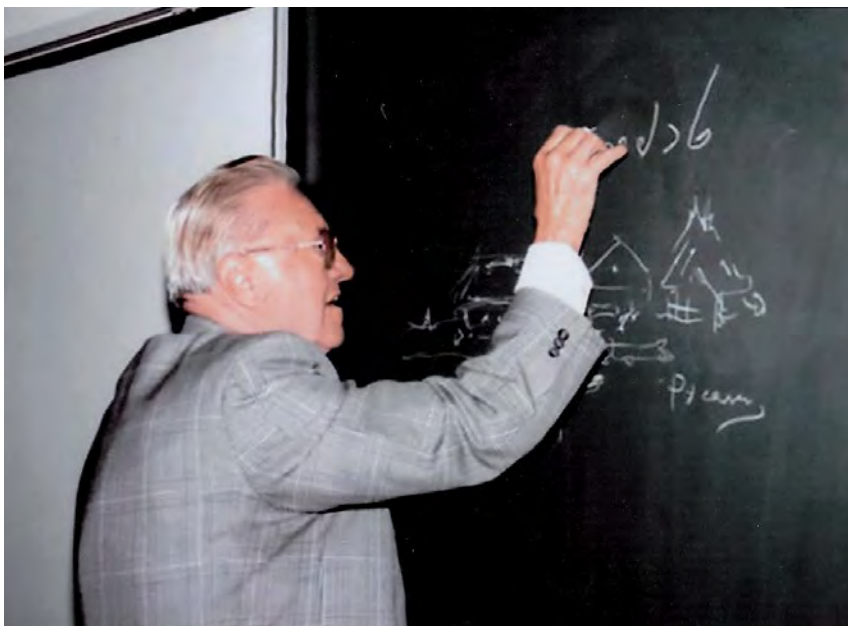
Nakon isteka stipendije, Dolinar odlučuje ostati u Baselu, u kojem se 1963. i stalno naseljava, a na Medicinskom fakultetu ostao je raditi sve do umirovljenja (i umro je u Baselu, 2003.). Već početnim rezultatima, Dolinar je u potpunosti opravdao povjerenje i podršku poznatog profesora Medicinskog fakulteta u Baselu, Wolfganga Heidiggera, koji ga je i predložio za stipendiju Kantonalne vlade. Na Medicinskom fakultetu, odnosno na njegovu Institutu za anatomiju, Dolinar je kontinuirano predavao studentima i izvodio znanstvena istraživanja gotovo 26 godina. Tu je 1969. stekao još jedan doktorat, sada iz humane medicine, te potom habilitirao i postao docent, pa uskoro i redoviti profesor (predavao je od 1969. do 1985.). U Baselu je predavao i na Stomatološkom fakultetu i to od 1978. do 1983. godine. Godine 1986. u Baselu je početkom mirovine izabran za profesora-emeritusa, što je najviše sveučilišno zvanje. Osim u Baselu, Dolinar je bio gost-profesor na brojnim svjetskim sveučilištima (u Americi, Europi, Aziji i, dakako, u Hrvatskoj). Za tu internacionalnu suradnju bio je i lingvistički spreman, jer je poznavao 15 jezika.⁴⁰

Osobite uspjehe ostvario je Dolinar u pedagoškom radu sa studentima, jer su mu predavanja uvijek bila inovativna i zanimljiva. Na Medicinskom fakultetu u Baselu studenti su godinama izabirali Dolinara za najboljeg profesora, uvijek spremnog za suradnju i pomoć. Švicarci, kao i na američkim sveučilištima, stalno ocjenjuju sveučilišne profesora, prate njihov rad i dostignuća, o čemu zavisi njihova karijera i položaj u znanstvenoj zajednici. Zabilježeno je, primjerice, da je upravo Žarko Dolinar od 1976. do 1982. držao švicarski rekord u broju održanih predavanja i vježbi. Umjesto propisanih 25 do 45 sati, Dolinar je tjedno znao doseći i do 150 sati predavanja, vježbi i konzultacija.⁴¹

O svojem zanimljivom stilu održavanja predavanja, sam je zapisao: »Prvi sam uveo unutar predavanja, svakih dvadeset minuta, jednu kraću pauzu, odnosno »intermezzo musicale« – tri minute glazbe, recitala ili šala. Čini mi se da se to mojim studentima svidjelo. Kao asistent na zagrebačkom Veterinarskom fakultetu znao sam se poigrati na predavanjima ili seminarima, pokušavši zaskočiti studenta.

⁴⁰ Zdenko Uzorinac, Znanstvenik, učitelj i ambasador sporta, separat, Zagreb, 1990.; Gordan Grlić Radman, Žarko Dolinar – znanstvenik i ambasador sporta, Bjelovar, 1990.

⁴¹ Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 93-95

Slika 17. Žarko Dolinar na predavanju na Medicinskom fakultetu u Baselu

Bacio sam mu neku kost i dok je letjela viknuo sam: »Pogodi kako se zove?!«. No od studenata i svojih suradnika zahtijevao sam solidan rad i značajan napor. Valjda sam na to imao pravo s obzirom na manje-više nadprosječnu energiju koju sam ulagao u rad.«⁴² Pišući zahvalu u povodu smrti Žarka Dolinara 2003., profesor Medicinskog fakulteta u Baselu, Udo Spornitz, sjetio se jednog, gotovo bizarnog, događaja iz 1965., kada je kod Dolinara bio mladi asistent. On piše: »Jednoga dana dr. Dolinar došao je pun entuzijazma na vrata Instituta za anatomiju, noseći jedno veliko slonovsko srce i to u ruksaku na leđima. On je to srce u baselskom Zoološkom vrtu toga dana izvadilo iz upravo uginuloga slona. I puno ne čekajući, odmah je pristupio seciranju i detaljnom razrađivanju razlika između slonova i čovjekova srca. Moram podvući da je to slonovsko srce dr. Dolinar s velikim uspjehom koristio na predavanjima i vježbama sa studentima, što je pobudilo posebno zanimanje.«⁴³

Žarko Dolinar bio je znanstvenik širokih interesa, pravi multidisciplinarni istraživač. Istraživao je mnoge teme iz veterine, ali prvenstveno i iz područja medicine, te sportske medicine i stomatologije. Prema ocjeni stručnjaka, najbolje radove Dolinar je ostvario na području anatomije, patologije, morfologije, citologije, histologije, embriologije i susjednih medicinskih i veterinarskih disciplina. Najviše je pisao na teme o nepotpunom okoštavanju skeleta, arheološkoj osteologiji, kliničkoj morfologiji, embriologiji, placentologiji, krvožilnoj opskrbi srca, anomalijama srca, radu ljudskoga mozga, a iskazao se i u istraživanju arheološke i paleontološke dijagnostike ljudskih i životinjskih iskopina, potpune osifikacije skeleta, raka kože, placentologije, sex chromatina, srčane krvne žile i slično. Proučavao je i važnost anatomije i patologije u povijesti umjetnosti, nastanak najstarijih sveučilišta, a obradio je i reformatore medicine i kemije – baselskog profesora Paracelsiusa, baselskog anatoma prof. Mieschera i druge. Zadnjih desetljeća života pobornik je znanosti i prakse genetike, tehnologije kod više od pet tisuća nasljednih osobina, odnosno bolesti.⁴⁴

Iako je u znanosti ostvario u istraživanjima i projektima značajne rezultate, Dolinar je publicirao razmjerno malo znanstvenih i stručnih radova. Hrvatskoj javnosti poznato je gotovo 50 njegovih radova i članaka, ali ih je objavio zacijelo znatno više. Od časopisa u kojima je objavljivao, ističemo one vrlo

⁴² Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 95-96

⁴³ Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, o.c., 398-399; Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 106

⁴⁴ Gordan Grlić Radman, Žarko Dolinar – znanstvenik i ambasador sporta, o.c., 10-12; Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, o.c., 298

ugledne na polju humane i animalne medicine: Veterinaria, Anatomischer Anzeiger, Verhandlung der anatomischen Gesswelschaft, Veterinarnski glasnik, Acta anatomica, Britisch Veterinary Journal, Veterinarnski arhiv, Folia historica medicinae, Radovi Medicinskog fakulteta u Zagrebu, itd.⁴⁵

Kao i u sportu, Dolinar je surađivao, bio prijatelj ili znanac s velikim brojem znanstvenika i stručnjaka iz cijeloga svijeta (jednom je izjavio da se dopisivao s njih oko dvije tisuće). Za njega je od velike važnosti bila suradnja s najpoznatijim švicarskim i njemačkim medicinarima, pa i hrvatskim. Suradivao je i s hrvatskim nobelovcima u Švicarskoj, Vladimirom Prelogom i Lavoslavom Ružičkom. U kasnijim istraživanjima, uz anatomiju, posebno ga je zanimala genetika: »Govorio sam i pisao odavno o afirmaciji genetske tehnologije, i srećom, veliku većinu najava ja sam i pogodio. Geni odlučuju nagnuća, dispoziciju za sport ili umjetnost, geni odlučuju o stotinama karakteristika, anatomskih, fizioloških, kognitivnih značajki, o karakteru, naravi (koju kako znamo ne možemo mijenjati), stotinama sklonosti, sposobnostima ljubavi, hobija ili strasti«.⁴⁶ I vrhunski hrvatski arheolog Grga Novak (dugogodišnji predsjednik JAZU), uzeo je Dolinara u tim kod istraživanja znamenite hvarske Markove spilje. Tu je Dolinar pomogao u istraživanju osteoloških nalaza i determinaciji vrsta.

Njegov znanstveni »izlet« u arheologiju dao je zapažene rezultate: na nalazištu Brodski Drenovac istraživao je podrijetlo kostiju i vrsta na ranom srednjovjekovnom groblju, a iskazao se i prinosima boljem poznavanju prehrane neolitskog čovjeka našega područja.⁴⁷

Uz brojna svjetska znanstvena priznanja, Dolinara je vrlo poštovala i hrvatska znanstvena zajednica. U svojoj domovini dobio je više priznanja. Ovdje ističemo proglašenje prof. dr. sc. Žarka Dolinara počasnim doktorom Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer u Osijeku 1993. godine. Za visoko priznanje, Doctor honoris causa, tada ga je predložio i inaugurativno obrazloženje pročitao profesor emeritus, Antun Tucak, jedan od osnivača osječkog Medicinskog fakulteta i dopisni član HAZU.⁴⁸

IZBOR IZ OSNOVNE BIBLIOGRAFIJE ŽARKA DOLINARA:

1. Žarko Dolinar, Apparatus locomotorius, Basel, 1977. (do 1984. još četiri izdanja)
2. Žarko Dolinar, Apparatus urogenitalis, Basel, 1980., 1982.
3. Žarko Dolinar, Jesus Christus in der Malerei, Basel, 1990.

Slika 18. Dolinar prigodom obrane doktorata iz humane medicine u Baselu

⁴⁵ Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 95-105; Franjo Frntić, Anđelka Stipčević Despotović, Dolinar Žarko, natuknica, o.c., 464

⁴⁶ Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 94

⁴⁷ Osteološki nalazi i determinacija vrsta u Markovoj spilji na otoku Hvaru, prilog monografiji Grge Novaka: Markova spilja na otoku Hvaru, Arheološki radovi i rasprave, JAZU, Zagreb, 1959.

⁴⁸ Branko Pleše, Žarko Dolinar – biografija, rukopis, o.c., 1-4

4. Žarko Dolinar, Die Fibula pertita beim Pferde, D. Anat. ges. auf. d. 53, Versammlung in Stockholm vom 22. bis 25. August, 1956.
5. Žarko Dolinar, Veterinarstvo i veterinarski studij u Chileu, Utisci s puta po Južnoj Americi, Veterinaria, 4, Zagreb, 1955., 489-495
6. Žarko Dolinar, Die Fibula pertita beim Pferde, Anatomische Anzeiger, Ergänzungsheft, Basel, 103, 1956., 325-331
7. Žarko Dolinar, Organizacija engleskog veterinarskog fakulteta, Veterinaria, 5, Zagreb, 1956., 160-165
8. Žarko Dolinar, 53. kongres Udruženja anatoma u Stockholmu, Veterinaria, 5, Zagreb, 1956., 731-732
9. Žarko Dolinar (Ž. J. D.), Uz otkrivanje spomen-ploče profesoru Sakaru, Veterinarski vjesnik, 10, Zagreb, 1956., 949-951
10. Nikša Allegreti, Žarko Dolinar, Die Folgen der Unterbindung des Ductus pancreaticus beim Meerschweinchen, Acta Anatomica, 31, 1957.
11. Žarko Dolinar, Die Fibularfraktur beim Pferde als Erscheinung und als eventuelle Ursache der Lahmheit, Acta Anatomica, 33, 245, 1957.
12. Borislav Žeškov, Josip Marolt, Eduard Vukelić, Žarko Dolinar, Fracture or congenital discontinuity of the fibula in the horse, The British Veterinary Journal, 114, 145-151, 1958.
13. Žarko Dolinar, Uroš Bego, Die Rumpf-Gliedmassenmuskeln der Giraffa camelopardis Massai, Acta Anatomica, 33, 245, 1958.
14. Žarko Dolinar, Die Fibularfraktur beim Pferde als Erscheinung und als eventuelle Ursache der Lahmheit, C-R de la Reunion Anhn, D. A nat. Yugosl., Zagreb, 29. sept. au 1. Oct., 1957., 1958.
15. Žarko Dolinar, Osobitosti redukcije lisnjače (E. caballus), Disertacija, Veterinarski fakultet, Zagreb, 1959.
16. Žarko Dolinar, Preuss, F. Exenterieranleitung, Veterinarski arhiv, 30, Zagreb, 1960., 166
17. Žarko Dolinar, Osobitosti redukcije lisnjače (E. caballus), Veterinarski arhiv, 30, Zagreb, 1960., 272-276
18. Žarko Dolinar, Mila Kralj, Die Bedeutung der V. Auricularis magna des Rindes für die veterinaarmedizinische Injektionstechnik, Acta Anatomica, 41, 1960., 344
19. Žarko Dolinar, Biometrijski i topografsko-anatomski odnosi organa zdjelične i trbušne šupljine kao osnova rektalne pretrage, Veterinar, 10, 1, 1960., 15-25
20. Milan Kralj, Žarko Dolinar, O prikladnosti ogranaka velike ušne vene goveda za intravenoznu aplikaciju, Veterinarski arhiv, 31, 1961., 109-114
21. Žarko Dolinar, O Ognjenoj zemlji, Vjesnik u srijedu, 11, 73, 7, Zagreb, 1955.
22. Žarko Dolinar, Eugen Šooš, Die Vertenbraten der Nekropolis bei Brodski Drenovac, Acta Anatomica, 46, 168, 1961.
23. Gerhard Wolf-Heidegger, Žarko Dolinar, Prof. dr. sc. Božo Skerlj, 1094., 1961., Acta Anatomica, 50., 205-207, 1962.
24. Žarko Dolinar, Pavao Zelenka, Die Venae brachiocephalicae des Hundes und ihre Bedeutung für die Injektionstechnik, Acta Anatomica, 50, 370, 1962.
25. Žarko Dolinar, Kurt S. Ludwig, Makroskopische Betrachtung einiger Perissodactyla-Placenten (Pony, Esel und Zebra), Acta Anatomica, 50, 393, 1961.
26. Žarko Dolinar, Muški spolni organi. Ženski spolni organi, U: Sisson S., Anatomija domaćih životinja, Poljoprivredni nakladni zavod, 661-711, Zagreb, 1962.
27. Žarko Dolinar, Angiologija, U: Sisson S.: Anatomija domaćih životinja, Poljoprivredni nakladni zavod, 713-883, Zagreb, 1962.
28. Žarko Dolinar, S. Ludwig, E. Müller, Ein weitere Beitrag zur Kenntnis der Placenten der Ordnung Perissodactyla: Zwei Geburtsplacenten des Indischen Panzernashorns (Rhinoceros unicornis L.), Acta Anatomica, 61, 331-354, 1965.
29. Berislav Miklaušić, Žarko Dolinar, Die digito-digitale Perkussion und topograpische Grenzbestimmung der Herzdampf und beim Pferd, Veterinarski arhiv, 36, 284-290, 1966.

30. Stjepan Rapić, Žarko Dolinar, Kentaur Hiron – osnivač veterinarstva u starih Grka, *Folia historica medicinae veterinariae*, 1, 39-42, 1977.
31. Žarko Dolinar, Istraživanja o porijeklu kostiju i vrsta ranosrednjovjekovnog groblja, *Untersuchung über die Abstammung der Arten und Knochen des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Brodski Drenovac*, Beitrag zu Vinski-Ercegovića, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 1958.
32. Žarko Dolinar, Osteološki nalazi i determinacija vrsta u Markovoj spilji na Hvaru, *Osteologische Befunde und Determination der Arten in der Markosgrotte am Insel Hvar*, Beitrag zur Monographie Grga Novak, *Arheološki radovi i rasprave*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, S., 51-55, 1, Zagreb, 1959.
33. Žarko Dolinar, Ishrana neolitskog čovjeka naših krajeva, *Über der Ernährung des neolitischen Menschen Balkans*, Kongress Jugoslawische Antropologische Gesellschaft, Zagreb, 1961.
34. Žarko Dolinar, Ein weiterer Beitrag zur Kenntnis der Placenten der Ordnung Perissodactyla: Eine Geburtsplacenta von Equus L., Gemeinsam mit K. S. Ludwig und e. Müller, *Acta Anatomica*, 53, 81-96, Basel, 1963.
35. Žarko Dolinar, Zur Kenntnis der Placenta des Panzernashorns, *Verh. anat. Tagung*, Lausanne, *Acta Anatomica*, 55, 393-407, Basel 1963.
36. Žarko Dolinar, Analiza i determinacija kostiju, *Osteologische Befunde*, Beitrag in prof. dr. S. Bešlagić, *Grborezi – mittelalterliche Nekropole*, 100-145, Sarajevo, 1964.
37. Žarko Dolinar, DNA Content and Area of Sex Chromatin in Subjects with Structural and Numerical Aberrations of the X Chromosome, Gemeinsam mit H. P. Klinger, J. Lindsten, M. Fraccaro und I. Barrai, *Cytogenetics* 4, 96-116, 1965.
38. Žarko Dolinar, Ein weiterer Beitrag zur Kenntnis der Placenten der Ordnung Perissodactyla: Zwei Geburtsplacenten des indischen Pancernashorns (*Rhinoceros unicornis* L.), *Acta Anatomica*, 61, 331-354, 1965.
39. Žarko Dolinar, Chromatinstrukturen in den Zellkernen von Mammakarzinomen, Gemeinsam mit A. Kallensberger und a. Hagmann, *Verhandl. D. Anat. Gesell.*, 61 Versam. in Basel, Marz 1966., *Ergänzungsheft zum 120. Band der Anatomischen Anzeigers*, 1967.
40. Žarko Dolinar, Über die Omphaloplazenta der Perissodactyla, *Verhandl. D. Anat. Gesell.*, 61, Versam. in Basel 1966., *Ergänzungsheft zum 120. Band des Anatomischen Anzeigers*, 1967.
41. Žarko Dolinar, Über ungünstige morphologische und ethnogenetische Eigenschaften der Koronararterien des Menschen, Referat am Kongress der jugoslawische Anatomen, Ohrid, 21.-24. September, 1969.
42. Žarko Dolinar, Die Myocardiocirculation und einige Anomalien der Koronarotsien und Koronargefäßen bei Kindern, Referat I. Kongress der Pathologen, Zagreb, *Radovi Medicinskog fakulteta*, *Acta Facultatis Medicinae Zagrabiensis*, vol. XVIII., Suppl. 1, Zagreb, 1970.

Izvor popisa: Franjo Frntić, Anđelka Stipčević-Despotović, Dolinar Žarko, *natuknica*, Hrvatski biografski leksikon, 3, Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 464-465, Zagreb, 1993.; Gordan Grlić Radman, Miroslav Novak, Zdenko Uzorinac, Dolinar – Pet života u jednom, Zagreb-Bjelovar, 2003., 103-105

DOLINAR – PRAVEDNIK MEĐU NARODIMA

Žarko Dolinar cijeli je život bio veliki humanist, volio je pomagati ljudima, pa čak i onda kada je ugrožavao svoju materijalnu stabilnost ili karijeru. Tijekom Drugog svjetskog rata držao se poznate židovske poslovice: »Tko spasi jedan život, spasio je cijeli svijet«. Neizmjereno je volio svoju domovinu i zavičaj (što je djelatno pokazao i tijekom borbe za osamostaljenje Hrvatske), ali je bio i veliki internacionalac, uvijek je u ljudima vidio onu dobru stranu. Spašavajući Židove u Zagrebu od 1941. do 1943. stavio je na kocku i vlastiti život (baš kao i njegov brat Boris). I u sportskim natjecanjima bio je poznati fer-play igrač, dapače pomagao je suigračima.

Uz takve osobine jednog izrazitog humaniste, Dolinar je bio i spontani društven čovjek, volio je društvo, prijatelje i druženje – bio je spontani veseljak. »Bio je čovjek pun života. Originalnošću i

spontanošću intrigirao je sve oko sebe. Bio je neponovljivi kozer, sipao je iz rukava dosjetke, anegdote i viceve, a volio je i dobro vino». ⁴⁹ O toj karakteristici svojega karaktera, sam je zapisao: »Ne zaboravite da je moj četvrti fakultet, kojeg sam ovećom mukom ostvario, bilo društvo, pjesme, govorancije, šale, slobodarski pogled na svijet i nebavljenje politikom«. ⁵⁰

Njegov humanizam protekao se i na osnivanje i rad u brojnim društvima, klubovima, te humanitarnim organizacijama. Spomenimo samo da je Dolinar bio osnivač Društva prijatelja Matice hrvatske u Švicarskoj, te Lige protiv raka (u Hrvatskoj je bio i počasni predsjednik te Lige), a pokretač je i zajednice hrvatskih sveučilištaraca, koja se resila humanitarnim radom (AMAC – Almae Matris Alumni Croatiae). S Birosem Urbićem osnovao je humanitarnu organizaciju inozemnih sportaša-seniora (YOKS, Basel), bio je počasni član najstarijeg švicarskog društva Hrvata – HKZ (Hrvatske kulturne zajednice, Baden-Zürich). Vrlo je aktivan u hrvatskom i švicarskom Crvenom križu, te je jedan od rijetkih Hrvata koji su dobili prestižno međunarodno priznanje »Orden Henry Dunant«. ⁵¹ Poradi vrlo pozitivnog utjecaja sporta na zdravlje i odgoj mladih, cijeli je život predano radio na popularizaciji sportskih i rekreativnih aktivnosti. I kada je 2000. primio nagradu »Počasni građanin Grada Koprivnice«, poruku je poslao osobito mladeži: »Dolinar nam je poručio da preporučimo mladim Koprivničancima i Podravicima da se bave sportom, jer u njemu vladaju pravila igre i ponašanja i da se u sportu uči i pobjeđivati, ali ono što je važnije, i gubiti a znati se i dalje boriti. Na rastanku nam je rekao da mu je danas veliki dan, jer, iako je počasni građanin gradova u Americi, Japanu, Grčkoj i drugdje u Hrvatskoj (Pag), ipak je najljepše kada ti to priznanje daju u rodnom gradu. Obećao je tada da će se još mnogo puta »istom stazom« vratiti do voljenoga grada«. ⁵²

U kontekstu takvih humanih osobina i Borisa i Žarka Dolinara, bilo je jasno da su uložili sve svoje mogućnosti, riskirajući i vlastite živote, i u masovnom spašavanju Židova tijekom NDH-a. S bratom i (sportskim) kolegama, Žarko je od 1941. do 1943. sudjelovao u spašavanju oko 360 hrvatskih, mahom zagrebačkih, Židova. Dobrim dijelom bili su to sportaši i njihove obitelji. Za to svoje humano djelo primili su i jedno od najuglednijih svjetskih priznanja – Pravenik među narodima (u Izraelu). ⁵³

Kao studenti, Boris (22 godine) i Žarko (21) Dolinar, igrali su i trenirali pred Drugi svjetski rat u nekoliko zagrebačkih klubova, a među njima i u židovskom STK Makaby (koji je djelovao u okviru Židovske općine u Zagrebu). Igrači i toga kluba židovskog podrijetla našli su se početkom rata u životnoj opasnosti. U pomoć su im priskočili Boris i Žarko Dolinar (uz sudjelovanje još nekoliko prijatelja). Žarko je iskoristio svoju sportsku popularnost i sve češće odlazio u ustaško redarstvo, kako bi za svoje kolege (kojima je nadjenulo hrvatska imena i pribavio dokumente) pribavio propusnice. Uskoro se među židovskom mladeži pročulo da Žarko može pribaviti propusnice, pa mu se za pomoć obraćalo sve više ljudi. Zbog toga je s bratom Borisom u podrumu kuće (u Primorskoj ulici) uredio malu radionicu, gdje su izrađivali lažne dokumente. Boris je bio »meštar« za izradu pečata. ⁵⁴

⁴⁹ Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 129

⁵⁰ Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, o.c., 299

⁵¹ Zdenko Uzorinac, Znanstvenik, učitelj i ambasador sporta, o.c., 3-4; Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 129-130

⁵² Branko Pleše, Naš Žarko Dolinar, o.c., 300-301

⁵³ Ovo priznanje primili su ljudi iz cijeloga svijeta, nežidovi različitih svjetonazora, nacija, vjera, ideologija, koji su izložili sebe i svoje obitelji, riskirali i vlastiti život, svoju sigurnost i slobodu, da bi spašavali jednu ili više osoba židovskog podrijetla od deportacija i smrti, a da za takav nesebični čin nisu dobili niti tražili nagradu. Godine 1953. na Brdu sjećanja u Jeruzalemu je osnovan muzej sjećanja na žrtve Holokausta – Yad Vashem, a 1963. je osnovan odbor za proglašenje Pravednika među narodima, kojim predsjedava sudac Vrhovnog suda Izraela. Odluka se donosi na temelju iscrpne i vjerodostojne dokumentacije. Do sada je u svijetu proglašeno 27.362 Pravednika među narodima. Sanja Švarc Janjanin, Žarko Dolinar – Pravednik među narodima, rukopis, Koprivnica, 2020.

⁵⁴ Pred izraelskim Odborom o tomu je svjedočio Geza Gershon Apfel (inače tadanji zagrebački karikaturist), kojega su spasila braća Dolinar: »U teškim danima poslije ulaska njemačke vojske i dolaska ustaša na vlast 1941. godine, započela je hajka na Židove. U tim sudbonosnim danima sreo sam Žarka Dolinara, vrlo popularnog sportaša, koga sam upoznao za vrijeme njegovih čestih nastupa u Makabyu i imao čast da mi je postao trener. On mi je preporučio da se hitno sklonim iz Zagreba i, ako to želim, još isti dan nabaviti njemački »Passerschein« – propusnicu. Pozvao me da dođem kod njega u Primorsku ulicu, gdje mi je u dogovoreno

Takva aktivnost braće Dolinar nije mogla promaknuti ustaškom redarstvu, ali ipak još nisu spriječili i uhapsili popularne sportaše. Ipak uhitili su njihova oca Jakova, te ga smijenili s položaja suca – tek kasnije (1943.) Žarka su mobilizirali u domobrane. Braća Dolinar nastavila su sa svojom misijom spašavanja Židova, o čemu je svjedočio g. S. Stein (živio je tada u Rimu): »U kući Primorska 4 bilo je tada utočište mnogih progonjenih dobrovoljaca Židova i Slovenaca, a g. Žarko mi je sredinom juna 1941. izradio specijalnu legitimaciju sportskog saveza TTS s mojim imenom i putnim nalogom za odlazak u Sušak, nastup u Splitu i nastavak školovanja. Isto je opremio i braću Miroslavljević, Zorana i Miloša, i Kočana Kabilja s nekim njemačkim pozivima i originalnim žigovima berlinske centrale Olimpijskog komiteta i saveza TTS«. ⁵⁵

Dramatična su bila spašavanja nekih židovskih obitelji u kojima je Žarko osobno sudjelovao i vodio. Navodimo primjer spašavanja znamenite zagrebačke modne dizajnerice Žuži Jelinek, rođene Ferber i njenih gluhonijemih roditelja Izidora i Ruže, koje je Žarko osobno vodio u Sušak. ⁵⁶

Braća Dolinar su izradom dokumenata pomogli i spašavanju revolucionara Gustava Perla Bende (koji je bio i istaknuti tadašnji sportaš), pomogli su mu u bijegu iz ustaškog zatvora i skrivali ga u svojoj kući do odlaska u partizane. ⁵⁷ O tomu je sestra Gustava Perla Bende, Židovka Ruth Dajč Perl svjedočila: »Naročito veliku zahvalnost mogu svjedočiti gospodinu dr. Žarku Dolinaru, što je osnovao memorijalni stolnoteniski turnir u Bjelovaru na uspomenu mom pokojnom bratu, kojemu su sportske i sve druge zasluge omalovažavane zato što je bio Židov«. ⁵⁸

Boris i Žarko Dolinar zbog spašavanja 360 hrvatskih Židova, u Jeruzalenu su 8. rujna 1993. proglašeni Pravednicima među narodima. Na kovanim medaljama, koje su tada primili, pisalo je »Tko spasi

Slika 19. Žarko Dolinar u Jeruzalemu prima nagradu Pravednik među narodima 1993. godine

vrijeme predao žigosanu i potpisana njemačku propusnicu, koja je značila život«. Mariam Steiner Avieser, Hrvatski pravednici, Novi Liber, Zagreb, 2008., 89-90

⁵⁵ Zoran Vitas, Tko su hrvatski heroji koji su spašavali progonjene Židove, Hrvati i Židovi, emancipacija, zločin, asimilacija, Večernji list, Zagreb, 2020., 94-95

⁵⁶ Zoran Vitas, Tko su hrvatski..., o.c., 93-96

⁵⁷ Sanja Švarc Janjanin, o.c., rukopis

⁵⁸ Miriam Steiner Aviezer, Hrvatski pravednici, o.c., 90-91

jedan život, spasio je cijeli svijet«. U njihovu čast u Aleji pravednika pokraj muzeja Yad Vashem, za Borisa i Žarka zasađena su dva drva rogača, koja u židovskoj simbolici označavaju dobrotu.⁵⁹

STRAST U SLIKARSTVU I KOLEKCIONARSTVU

Uz izuzetne rezultate u sportu i znanstvenom radu, uz putovanja i upoznavanja kultura naroda širom svijeta, uz humanitarno i društveno djelovanje, golemi i neobuzdani talent i narav Žarka Dolinara obilno se očitovao i u nizu njegovih »hobija«. Zapravo, teško je pratiti i prikazati sve sklonosti i djelatnosti vječnog mladića iz koprivničke Frankopanske ulice. Kao da je u njemu djelovalo nekoliko osoba, ili, kako su to zapisali njegovi biografi (Gordan Grlić Radman, Miroslav Novak, Zdenko Uzorinac) u Dolinaru je, zapravo, »pet života u jednom«. Sam Žarko reći će: u tom talentu zasigurno su važni i »podravski geni, jer u Podravini pola stanovništva slika ili sakuplja vrijednije stvari«.

»Slikarstvo je najdraži hobi profesora Dolinara. Sam je naslikao više od 80 ulja na platnu, a kao asistent-nastavnik, mogao je nekoliko semestara posjećivati i tumačiti anatomiju na umjetničkoj akademiji. Inspiraciju je nalazio u živopisnim i slikovitim pejzažima rodne Podravine, u idiličnom zimskom ugođaju voljenog Zagreba ili bonaci njegova omiljena Paga.⁶⁰ Uz poetičan doživljaj mora, risao je barke i ribare dok vade pune mreže«. Njegovo slikarstvo nije imalo pretenziju visoke umjetnosti, ali je to bio vrlo solidan (amaterski) realizam, privlačan i razumljiv svakom čovjeku. Na svojim beskrajnim putovanjima upoznao je mnoge svjetske slikare i umjetnike, obožavao je posjete galerijama, muzejima i kulturno-povijesnim spomenicima. I sam je nešto pisao o slikarstvu i umjetnosti, u Baselu je 1990., primjerice, objavio studiju o prikazanju Isusa Krista u umjetnosti.⁶¹

Prema kazivanju samog Dolinara, on je tijekom života naslikao oko 150 slika u raznim slikarskim tehnikama. Uz njegovo bavljenje slikarstvom bila je vezana još jedna strast: stalno kontaktiranje s brojnim umjetnicima i strastveno prikupljanje umjetničkih djela. Njegova oveća zbirka sadrži djela prvenstveno hrvatskih slikara i kipara, ali i nekih svjetskih majstora. Tu su se našla djela najpoznatijih majstora hrvatske izvorne umjetnosti, naive (prvenstveno iz njegove Podravine): Ivan Generalić, Josip Generalić, Ivan Večenaj, Mijo Kovačić, Ivan Lacković Croata, Ivan Rabuzin i brojni drugi. U zbirci su i djela svjetskih slikara, poput Picassa, Modiglianija, Corota, Daubignya, Munkaczya, Robbe i drugih, te dakako klasika modernog hrvatskog slikarstva – Becić, Šimunović, Kraljević, Iveković i drugi. Neki likovni umjetnici, iz osobnog prijateljstva, izradilo je Dolinarove portrete.⁶²

Velika strast Dolinaru je bilo **kolekcionarstvo**. Skupljanje predmeta i uspomena bila mu je svakodnevna potreba, a donosio ih je iz cijeloga svijeta. Neke njegove zbirke pripadaju među najveće u svijetu. A dijapazon predmeta koje je skupljao Dolinar bio je neobično širok i raznovrstan. Tako je prikupio jedno od najvećih svjetskih zbirki potpisa (autografa), koja sadrži oko 75.000 izvornika. Skupljao je i aforizme (6.500), umjetničke slike (oko 600), knjige i enciklopedije (oko 1.200), kazete (2.000), crteže poznatih umjetnika (1.100), skulpture (50), značke (1.800), marke (2.500), nalivpera (600), zatim i osobne stvari poznatih osoba, podloške za pića, etikete, naljepnice, kutije šibica, jelovnike, kazališne programe, biblije i molitvenike, numizmatiku, zbirke tala i kamena s povijesnih mjesta, diplome i pokale, vaze i čaše, kalendare, fotografije, gumbe (civilne i vojne), kosti čovjeka i sisavaca itd., a njegova hemerotea (zbirka novinskih članaka) obilovala je izrascima o sportskim natjecanjima.⁶³

⁵⁹ Sanja Švarc Janjanin, o.c., rukopis

⁶⁰ Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 28

⁶¹ Žarko Dolinar, *Jesus Christos in der Malerei*, Basel, 1990.

⁶² Naivni slikar Ivo Cenkovič (koji je živio u Frankfurtu) naslikao je Dolinara u sportskom izdanju, napisavši na slici: Podravski pajdaš – športaš. Na njoj Žarko drži (neispravno!) reket, a stol je podravsko žitno polje, mrežica je iz podravskog vinogorja, na stolu su liječničke slušalice, sudac je sam slikar, a u pozadini se vidi i Drava i podravsko selo. Dolinar je bio oduševljen slikom, jedino je imao prigovor što ga je slikar naslikao u žutoj majici. Branko Pleše, *Naš Žarko Dolinar*, o.c., 298-299

⁶³ Nažalost, dio ove Dolinarove ostavštine već je nepovratno izgubljen ili raznesen, a dio se nalazi u Koprivnici (Pleše, Podravka, Muzej grada), Zagrebu, Bjelovaru, Baselu i drugdje. Hrvatska Vikipedija, preuzeto 15.4.2021.; Branko Pleše, *Naš Žarko Dolinar*, o.c., 299-300

Slika 20. Žarko Dolinar sa svojim autoportretom

Slika 21. Žarko Dolinar u svojoj radnoj sobi

Slika 22. Žarko Dolinar u svojoj zbirci umjetničkih djela

Slika 23. Dolinar na slici naivnog slikara (Podravca iz Frankfurta) Ivana Cenkovičana

njem u športskom, javnom, znanstveno-nastavnom, organizacijski dinamičnom i dobročiniteljskom životu, ostavio tragove koji će svjedočiti o njemu kao čovjeku vrijednom, zaslužnom, pravednom i posve izuzetnom. Bio je i hrvatski domoljub osobnoga, nacionalnog i općeljudskoga nadahnuća: od ljubitelja kajkavske popijevke, koprivničko-križevačkih statuta i slavonske tamburice, pa do onoga koji se zanosi Paracelsusom i Kopernikom u Ferrari, Erazmom Roterdamskim u svojem Baselu i Krležom i Preradovićem u svojem Zagrebu, od Dolinara koji se zavjetovao Hrvatskoj, vjernosti i dužnosti, prijateljstvu i čudorednosti u ponašanju prema njoj i svima svojim, sve do onoga Dolinara kojemu je svijet bio domovina, gradovi hrvatska veleposlanstava, a dvorane radni stolovi.⁶⁵ Žarko Dolinar je zacijelo jedan od najvećih sportaša, znanstvenika i čovjeka kojeg je dala Podravina i Koprivnica.

U njegovoj golemoj zbirci autografa nalaze se i potpisi, pisma i rukopisi najpoznatijih svjetskih ličnosti, kao što su: Pasteur, Darwin, Verdi, Turgenjev, Čajkovski, Wagner, Donizeti, Puccini, Churchill, Hitler, Staljin, kraljica Elizabeta II., Chaplin, Sophia Loren, Majka Terezija, Papa Pio XII. itd., ali i s naših prostora: Šenoa, Stepinac, Tuđman, Tito, Pavelić, Maček, J.J. Strossmayer i brojni drugi, a u zbirci se nalazi i rodni list Karla Marxa, crtež Pabla Picassa i drugi rariteti. Te su zbirke Žarku mnogo značile, jer je u njihovo stvaranje trošio mnogo životnog žara i vremena. Ipak, kako je zapisao Žarkov prijatelj, Branko Pleše, »Dolinar je uvijek naglašavao da mu je najvrjednija, najbitnija i najpotrebnija »kolekcija« prijatelja i dobrih, poštenih ljudi, ističući da je među poznatima takvih manje, a među tzv. »malima« daleko više».⁶⁴

Možda bi bilo najbolje ovaj kratki i skromni prilog boljem poznavanju života i rada prof. dr. sc. Žarka Dolinara, **zaključiti** citatom, što ga je napisao osječki rektor, prof. dr. sc. Stanislav Marijanović, u povodu smrti ovog hrvatskog (i koprivničkog) velikana: »Žarko Dolinar je u više od sedam desetljeća, snažnom osobnošću obilježenog sudjelova-

LITERATURA I IZVORI (IZBOR)

1. BEGO, U., Bibliografija 1969.-1979., 60 godina Veterinarskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1982., 60, 293
2. Dolinar Žarko, Hrvatski leksikon, 1, Naklada Leksikon, Zagreb, 1996., 258
3. Dolinar Žarko, Leksikon JLZ, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1974., 223
4. DOLINAR, Žarko, Apparatus locomotorius, Basel, 1977. (do 1984. pet izdanja)
5. DOLINAR, Žarko, Apparatus urogenitalis, Basel 1980., 1982.
6. DOLINAR, Žarko, hrvatski anatom, stolnotenisač i kolekcionar, Hrvatska enciklopedija, 3, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb. 2001., 195

⁶⁴ Branko Pleše, Žarko Dolinar, katalog izložbe, Gradska vijećnica, Koprivnica, 2013.: Branko Pleše, Žarko Dolinar i NK Slaven, katalog izložbe, Muzej grada, Koprivnica, 30.6.-30.7.2010.

⁶⁵ Izjava prof. dr. sc. Stanislava Marijanovića, rektora Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer u Osijeku, u knjizi: Gordan Grlić Radman i dr., o.c., 107-108

Slika 24. Žarko Dolinar u podravskom selu Grabrovnici, pred rodnom kućom Petra Preradovića

7. DOLINAR, Žarko, *Jesus Christus in der Malerei*, Basel, 1990.
8. DOLINAR, Žarko, *Lažno pokriva i istinito, Povijest hrvatskog športa*, 120, Zagreb, ožujak 1999., 18-22
9. DOLINAR, Žarko, *Osobna arhiva i dio kolekcija, nalazi se kod Branka Plešea u Koprivnici*
10. DOLINAR, Žarko, *sjećanja, pribilježili Branko Pleše i Dragutin Feletar*
11. FELETAR, Dragutin, *Beitrag zur Geschichte des Sports im nordwesten Kroatiens, Geschichte der Körperkultur und des Sports im panonischen Raum in 19. und 20. Jahrhundert – Mogersdorf*, 43, FF Press, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Povijesno društvo Koprivnica, Zagreb, 2017., 9-24
12. FELETAR, Dragutin, *Žarko Dolinar u hrvatskoj i svjetskoj znanosti, izlaganje na kolokviju o Dolinaru, Koprivnica*, 10. 7. 2020., rukopis
13. FLANDER, Marijan, *Žarko Dolinar, sportaš*, Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski enciklopedijski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1984., 514
14. FRNTIĆ, Franjo, *Dolinar Žarko*, Sportska enciklopedija, 1, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1975., 219
15. FRNTIĆ, Franjo, STIPČEVIĆ DESPOTOVIĆ, Anđelka, *Žarko Dolinar, anatom, kolekcionar i stolnotenisač*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993.
16. GRLIĆ RADMAN, Gordan, *Znanstvenik i ambasador sporta Žarko Dolinar*, Bjelovar, 1990.
17. IGLICA, M., *Portret života jednog hrvatskog športaša i znanstvenika*, Nova Hrvatska, 32/13, Zagreb, 1990., 19-20
18. *Katalog izložbe Znanstvenik i ambasador sporta – Žarko Dolinar*, ur. Gordan Grlić Radman, Muzej grada Bjelovara, Prosvjeta, Bjelovar, 1990.
19. KLARIĆ, Dražen, ur., *Hrvati i Židovi, Emancipacija, zločin, asimilacija*, Večernji list, Zagreb, 2018.
20. KRSNIK, Vladimir, *Dolinar naše mladosti*, Vjesnik, 50, Zagreb, 21. 7. 1990.
21. MORNAR, Zvone, *Prigodom 10 godina igranja Žarka Dolinara*, Hrvatski športski list, 1, Zagreb, 1945., 7
22. *Obrazloženje nagrade »Počasni građanin grada Koprivnice«, koju je Žarko Dolinar primio 2000. godine*
23. PLEŠE, Branko, ČIČIN MAŠANSKER, Goran, *Nogometni klub Slaven Belupo*, 100, 1907.-2007., NK Slaven Belupo, Koprivnica, 2008.
24. PLEŠE, Branko, *Iz životopisa i dostignuća Žarka Dolinara, izlaganje na kolokviju o Dolinaru, Koprivnica*, 10. 7. 2020., rukopis
25. PLEŠE, Branko, *Naš Žarko Dolinar, Podravski zbornik, Muzej grada, Koprivnica*, 2000./2001., 294-301
26. PLEŠE, Branko, *Žarko Dolinar – biografija, Koprivnica*, 2010., rukopis
27. PLEŠE, Branko, *Žarko Dolinar – sportska biografija, Koprivnica*, 2010., rukopis
28. PLEŠE, Branko, *Žarko Dolinar i NK Slaven Belupo, tekstovi u katalogu izložbe, Muzej grada, Koprivnica*, 2010.
29. Prof. dr. Žarko Dolinar, *Miles Christi, Portreti koje pamtimo, kratki film, HRT, Zagreb, lipanj 2001.*

30. RADMAN GRLIĆ, Gordan, NOVAK, Miroslav, UZORINAC, Zdenko, Dolinar – pet života u jednom, Zatajil te ne bu nigdar, Stella film, Zagreb, 2003.
31. RADMAN GRLIĆ, Gordan, Zatajil te ne bum nigdar – Žarko Dolinar, domoljub i promicatelj Hrvatske, izlaganje na kolokviju u Dolinaru, Koprivnica, 10. 7. 2020., rukopis
32. REŽEK, A., 50 godina Veterinarskog fakulteta u Zagrebu, 1919.-1969., Zagreb, 1971., 105-107
33. Rukopisna i kolekcionarska ostavština Žarka Dolinara, iz zbirki obitelji Dolinar (Basel), Legac (Stubičke toplice), Friedrich (Zagreb), Novak (Bjelovar), Pleše (Koprivnica), Babić (Zagreb), Krsnik (Maribor), te Podravke, Hrvatskog športskog muzeja Zagreb i Muzeja grada Koprivnice
34. STEINER AVIEZER, Miriam, Hrvatski pravednici, Braća Dolinar, Novi Liber, Zagreb, 2008., 89-91
35. ŠVARC JANJANIN, Sanja, Žarko Dolinar kao Pravednik među narodima, izlaganje na kolokviju o Dolinaru, Koprivnica, 10. 7. 2020., rukopis
36. Utmice tenisača na stolu u Bjelovaru za Hrvatski kup, Novosti, Zagreb, 17. 2. 1941.
37. UZORINAC, Zdenko, ur., 50 godina Stolnoteniskog saveza Jugoslavije, 1928.-1978., Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1978.
38. UZORINAC, Zdenko, ur., 60 godina stolnog tenisa u Jugoslaviji, Stolnoteniski savez Slovenije, Ljubljana 1988.
39. UZORINAC, Zdenko, Zagrebački pingić, Skener studio, Žarko Dolinar, Zagreb, 2003., 58-66
40. UZORINAC, Zdenko, Znanstvenik, učitelj i ambasador sporta, prilog katalogu izložbe o Žarku Dolinaru, Muzej grada, Bjelovar, 1990.
41. UZORINAC, Željko, Ambasadori sporta – Žarko Dolinar i Dragutin Šurbek, Povijest sporta, 20, Zagreb, 1989., 100-105
42. VITAS, Zoran, Tko su hrvatski heroji koji su spašavali progonjene Židove, Hrvati i Židovi, Večernji list, Zagreb, 2018., 93-95
43. Zbirka Judaica, Muzej grada Koprivnice, dokumentacija
44. ŽARKO Dolinar i NK Slaven Belupo, katalog izložbe, Muzej grada, Koprivnica, 30. 6. do 30. 7. 2010.
45. Žarko Dolinar, Hrvatska Wikipedija, preuzeto 9. 4. 2021.
46. Žarko Dolinar, Tko je tko u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Hrvatska ,1941.-1945., Minerva, Zagreb, 1997.

SUMMARY

Humanist, scientist and athlete Žarko Dolinar (Koprivnica, July 3, 1920 – Basel, March 9, 2003) certainly stands out in the series of great names related to Koprivnica and Podravina throughout history. This paper provides an overview of data on the life and work of this important Koprivnica resident. The impetus for this research was a colloquium on Žarko Dolinar, which was organized by the City of Koprivnica, the City Museum and the Historical Society in 2020, on the occasion of its hundredth anniversary. In the first part of the paper, known and hitherto less known data from the biography of Žarko Dolinar are presented. As the Croatian Nobel laureate Lavoslav Ružička said about him, “Dolinar is one of the most complete and active academics I have ever met.” Considering that Dolinar was intensely involved in sports (he was also a world champion in table tennis), science (in Zagreb and Switzerland), and especially in collecting and social and cultural activities, his biography is very rich and complex, so this paper presents only a small contribution to the comprehension of its work, and is perhaps an incentive for new and more thorough research.

BIOBIBLIOGRAFIJA AKADEMIKA DRAGUTINA FELETARA (2011. – 2021.), U POVODU 80 GODINA

Hrvoje PETRIĆ

Urednik i pokretač časopisa Podravina, akademik Dragutin Feletar rođen je u Velikom Otoku 10. srpnja 1941. godine. Danas je jedan od najistaknutijih hrvatskih geografa, istraživač povijesti sjeverozapadne Hrvatske (prvenstveno Međimurja i Podravine), te demograf i pisac. Uz to je afirmirani društveni i kulturni djelatnik (osobito u Podravini, Međimurju i Zagrebu), te nakladnik koji je uredio i izdao dosad više od 300 naslova, te je izdavač uvaženih stručnih (Meridijani, Podravski zbornik itd.) i znanstvenih časopisa (Podravina, Donjomeđimurski zbornik, Ekonomska i ekohistorija itd.).

Dragutin Feletar je osnovnu školu polazio u Donjoj Dubravi i Kotoribi, gimnaziju u Varaždinu, a studij geografije završio je na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu. Na tom je fakultetu i doktorirao temom o industriji Podravine (1982.). Kao gimnazijalac osnovao je izviđačke odrede u Donjoj Dubravi, Donjem Vidovcu i Kotoribi. Nakon jednogodišnjeg rada u Osnovnoj školi u Donjoj Dubravi, 1966. zaposlio se u redakciji lista Međimurje. Uz tisuće članaka ovdje je 1968. bio među osnivačima Radio-Čakovca, te 1969. i Hrvatskog kajkavskog kalendara. Tada je bio među osnivačima Kulturno-prosvjetnog društva Zrinski, koje je pokrenulo živu nakladničku djelatnost, pogotovo afirmirajući kajkavsku književnost (tiskano je 9 knjiga). Godine 1970. bio je urednik Glas Podravine. Godine 1973. zapošljava se u poduzeću Podravka. Nakon obrane doktorata od početka 1983. radi najprije kao asistent na Geografskom odsjeku zagrebačkog PMF-a, a potom kao docent i izvanredni sveučilišni profesor. Za redovitog sveučilišnog profesora izabran je 1992., a 1999. za redovitog sveučilišnog profesora u trajnom zvanju.

Uz veći broj kolegija predavao je i na doktorskom studiju, te bio gost profesor u više europskih zemalja. Na PMF-u je obavljao dužnosti predstojnika Geografskog zavoda, pročelnika Geografskog odsjeka, te prodekana i dekana (2002. do 2006.) PMF-a. Obavljao je i dužnost urednika vodećih hrvatskih geografskih znanstvenih časopisa. Odgajao je desetke profesora geografije, od kojih su mnogi i iz našega kraja. Razvio je zapaženu međunarodnu suradnju. Dosad je sudjelovao na preko 213 znanstvenih skupova, pretežno međunarodnog karaktera. Na margini stručnog i javnog rada našli su se njegovi elaborati o mreži škola Koprivničko-križevačke županije, demografske studije grada Koprivnice i Koprivničko-križevačke županije, provedena inicijativa za izgradnju nove zgrade gimnazije, uređenja zgrade u kojoj se u Koprivnici održava visokoškolska nastava, a bio je i jedan od inicijatora gradnje brze ceste Koprivnica-Križevci-Vrbovec-Zagreb te podravske brze ceste i mnogih drugih projekata i inicijativa važnih za Koprivnicu.

Dragutin Feletar pripada među najplodnije hrvatske pisce geografske, povijesne, demografske, etnološke i kulturološke literature. Dosad je u domaćoj i stranoj periodici objavio preko 170 znanstvena i više od 210 stručnih radova. Autor je 89 znanstvenih i stručnih knjiga, te 37 udžbenika iz geografije za osnovne, srednje škole i fakultete, te više knjiga iz književnosti. Teško je izdvojiti pojedine radove, ali

Akademik Dragutin FELETAR

Feletarova knjiga »*Industrija u ekonomsko-geografskoj strukturi Podravine*« (1984.) metodološka je osnova za primjenu industrijske geografije i razvoj povijesti poduzetništva, dok je dio znanstvene produkcije iz industrijske i ekonomske geografije sažeo u posebnom djelu pod naslovom »*Studije i radovi o Podravini*« (1982.). Najznačajniji radovi prof. dr. sc. Dragutina Feletara citirani su u inozemnoj i domaćoj znanstvenoj literaturi. Njegovi znanstveni i stručni radovi publicirani do 2011. dostupni u bibliografiji objavljenoj u knjizi »Dragutin Feletar. Prinosi za bibliografiju – Zbornik u povodu 70-godišnjice života« str. 110-163 (Koprivnica 2012.), a radovi objavljeni do 2016. u Ljetopisu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 120, Zagreb 2017.

U zemlji i inozemstvu obnašao je brojne funkcije (predsjednika, urednika, člana uredništva) strukovnih organizacija i znanstvenih časopisa. Svojim svestranim javnim djelovanjem, on je u Koprivnici i Podravini dao veliki doprinos razvoju znanstvenih istraživanja i razvoju kulturnog i društvenog života (gotovo poput kakve kulturne institucije). Za svoj rad primio je brojna priznanja i nagrade – ističemo Red Danice hrvatske s likom Rugjera Boškovića (2002.), nagradu za životno djelo Koprivničko-križevačke županije (2002.), nagradu Josip Juraj Strossmayer HAZU (2002.), godišnju državnu nagradu za znanost Hrvatskog sabora (2004.), nagradu za životno djelo Grada Koprivnice (2005.), nagradu Vjekoslav Klaić (2016.), u Budimpešti je proglašen europskim vitezom kulture (2011.), a proglašen je za počasnog građanina općina Legrad i Donja Dubrava, grada Koprivnice, Koprivničko-križevačke županije, itd.

Kruna Feletarova znanstvenog rada i društvenoga angažmana svakako je njegov izbor za člana suradnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (2006.), a potom i za redovitoga člana (akademika) HAZU (2016.), gdje je danas glavni urednik najstarijeg akademijinog časopisa »Rad« kao i urednik »Zbornika za narodni život i običaje«. Također je voditelj Odsjeka za etnologiju HAZU, kao i Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru, a član je i znanstvenog vijeća križevačkog Zavoda HAZU.

Dao je značajan prinos utemeljenju industrijske geografije u Hrvatskoj (i šire) radeći pionirska istraživanja upravo na koprivničkim primjerima. Doprinio je i razvoju hrvatske historijske geografije, a također i u povijesti poduzetništva istražujući u velikoj mjeri koprivnička poduzeća. Doprinio je i u istraživanjima ekonomske povijesti, a također je pokazao veliko zanimanje za hrvatsku kulturnu povijest, posebno za nepokretne spomenike kulture. Uz to je pola stoljeća vrlo uspješan animator koprivničkog kulturnog i društvenog života te nakladništva.

Od velike je važnosti njegov rad na unapređenju industrijske geografije kao specijalnosti ekonomske (socijalne) geografije. Uvođenje dostignuća europske i svjetske industrijske geografije u hrvatsku geografiju i to na temelju inicijalnih znanstvenih primjera iz Koprivnice i Podravine: razrada i proširenje metodologije industrijske geografije, analiza industrije kao najvažnije privredne djelatnosti i razrada njezine strukture, odnosa među industrijskim granama i odnosa industrije prema drugim gospodarskim granama, te osobito analiza industrije kao važnog čimbenika transformacije geografskog prostora. Važno je bilo uvođenje kvantitativnih i grafičkih metoda u industrijsku geografiju kako i gajenje geokološkog pristupa proučavanju sekundarnog sektora.

Njegovi prinosi razvoju historijske geografije odnose se na afirmaciju proučavanja malih geografskih cjelina i naselja s osobitim doprinosom istraživanja Koprivnice i okolice. Historijsko-geografskom znanstvenom obradom niza mjesta, općina i županija, osobito u sjevernoj Hrvatskoj, gdje je studija lokalnih područja bilo izrazito malo, unaprijeđena je hrvatska geografija, ali i historiografija i povijest umjetnosti i etnologija. Postavljena je specifična metodologija, koja je u historijskoj geografiji afirmirala geokološki pristup, te je doprinijela afirmaciji suvremene ekohistorije. U toj metodologiji polazi se od zemlje, dakle fizičko-geografskih značajki, te ljudi, odnosno demografskih strukturalnih i migracijskih osobina, do značajki naseljenosti (ruralnih i urbanih struktura) i društvenog, političkog i ekonomskog razvoja. U objašnjavanju funkcija i procesa u nekom povijesnom razdoblju primjenjuju se brojne geografske, pa i kvantitativne metode i mjerila.

Značajan je i njegov rad na razvijanju i afirmaciji geografsko-povijesnog istraživanja proizvodnje, proizvodnih jedinica i poduzetništva. Kroz knjige i studije brojnih koprivničkih (i drugih) poduzeća, pa i proizvodnih sustava (od kojih je u hrvatskim razmjerima najznačajnija knjiga o proizvodnom sustavu

Podravka), razrađena je specifična metodologija historijsko-geografskog i ekohistorijskog pristupa. Tek se djelomice primjenjuje kronološka metoda, a razvijena je ekološko-demografsko-ekonomska analiza s ugradbom svih komponenata koje su utjecale na razvoj i promjene. S modernim kvantitativnim i grafičkim metodama i mjerilima razrađuju se strukture, funkcije i procesi u nekom poduzeću od priprema i uvjeta osnivanja, početnog razvoja do današnjice.

Osobito je važan njegov prinos popularizaciji znanosti kojom se bavi više od pola stoljeća, prvenstveno geografije, povijesti, povijesti umjetnosti, etnologije, demografije i geopolitike. To je ostvareno objavljivanjem izuzetno velikog broja popularnih članaka u dnevnom tisku, periodici, zbornicima i dijelovima knjiga. Na taj je način i predavao studentima industrijsku geografiju. Osim toga valja naglasiti kako je Dragutin Feletar pokrenuo i neke popularne časopise poput Meridijana (na početku pod imenom Hrvatski zemljopis), znanstvene časopise, te izdavanje popularnih knjiga upravo s istom namjenom i misijom.

U nastavku slijedi bibliografija radova akademika Dragutina Feletara u kojoj numeracija predstavlja nastavak one objavljene u: Dragutin Feletar – prinosi za biobibliografiju. Zbornik u povodu 70-godišnjice života, Meridijani, Koprivnica-Samobor 2012., str. 48-56, 110-163.

AUTORSKE ILI KOAUTORSKE KNJIGE

72. Grad Sveta Nedelja – na zapadnim vratima Zagreba, ur. Petra Somek, Meridijani, Samobor, 2012., 240 str.
73. Vajda – sto godina. Prinos povijesti prehrambene industrije u Međimurju, Meridijani, Čakovec, 2012., 140 str.
74. Godišnjak Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja za 2010./2011., Zagreb, 2012., 196 str.
75. Sto godina nogometa u Prelogu (1913.-2013.), Prinos povijesti sporta u gradu Prelogu, Nogometni klub Mladost i Meridijani, Prelog, 2013., 216 str.
76. BELUPO – prinos povijesti ljekarništva i farmaceutske industrije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Belupo i Meridijani, Koprivnica, 2013., 264 str.
77. Općina i župa Donja Dubrava, koautor Hrvoje Petrić, drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Općina Donja Dubrava i Meridijani, Donja Dubrava, 2014., 430 str.
78. 750 godina Preloga, glavni koautor i urednik, Meridijani i Grad Prelog, Prelog 2015., 852 str.
79. Stoljeće i pol kulturno-glazbenog života Donje Dubrave, Meridijani i KUD Seljačka sloga, Donja Dubrava, 2015., 240 str.
80. Koprivničke uspomene – Koprivnica na starim fotografijama, Meridijani, Koprivnica, 2017., 248 str.
81. Proces dramske depopulacije gornje hrvatske Podravine, koautor Petar Feletar, Meridijani, Zagreb-Koprivnica, 2018., 304 str.
82. Povijest građevinarstva u Križevcima – 70 godina »Radnika dd.«, koautor Ivan Peklić, Radnik, Križevci, 2018., 200 str.
83. Zrinski i Frankopani, 100 godina od povratka u domovinu, koautori Hrvoje Petrić i Nevio Šetić, Meridijani i dr., Zagreb 2019., 358 str.
84. Prinosi za povijest Štrigove, koautori Josip Bedeković, Matija Berljak i Leonard Logožar, Meridijani, Štrigova, 2019., 160 str.
85. Povijest splavarstva na Dravi, Meridijani, Donja Dubrava, 2019., 168 str.
86. Međimurje – Hortus Croatiae, koautor Nikola Žulj, Veda, Križevci, 112 str.
87. Općina Sveti Petar Orehovec, monografija, koautori Ivan Peklić i Đuro Škvorc, Općina Sveti Petar Orehovec i Meridijani, Sveti Petar Orehovec, 2020., 350 str.
88. Koprivničko-križevačka županija, monografija, koautori Hrvoje Petrić i Petar Feletar, Meridijani, Koprivnica, 2021., 344 str.
89. Utvrda Novi Zrin na Muri, u povodu 360. godišnjice izgradnje, koautori Petar Feletar, Hrvoje Petrić, Gábor Hausner, Lajos Negyési i József Padányi, Meridijani, Zrinska garda i dr., Čakovec, 2021., 216 str.

KNJIGE IZ KNJIŽEVNOSTI

6. Zebrani versi, Drage popevke zmetane na kup, pjesme, Meridijani, 2018., 140 str.

UDŽBENICI IZ GEOGRAFIJE

31. Geografija, 1, za prvi razred gimnazije, koautori Dražen Perica i Ružica Vuk, Meridijani, 2014.
 32. Geografija 3, za treći razred gimnazije, koautorica Željka Šiljković, Meridijani, Zagreb, 2014.
 33. Geografija 4, za četvrti razred gimnazije, koautorica Ružica Vuk, Meridijani, Zagreb, 2014.
 34. Geografija, 3, za treći razred ekonomske škole, koautoica Željka Šiljković, Meridijani, Zagreb, 2014.
 36. Geografija, 4, za četvrti razred ekonomske škole, koautor Petar Feletar, Meridijani, Zagreb, 2014.
 37. Geografija, 2, za drugi razred strukovnih škola, koautor Emil Čokonaj, Meridijani, Zagreb, 2014.

ZNANSTVENI I STRUČNI RADOVI, IZBOR POPULARNIH ČLANAKA**2012.**

498. Ruski pogled na podrijetlo i seobe Hrvata, A. V. Majorov, Velika Hrvatska, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Zagreb, 2012., 9-11
 499. Stanovništvo općine Virje od 1857. do 2011. godine, Virje na razmeđu stoljeća, 6, Općina Virje, Virje, 2012., 149-170
 500. Zlatni Martinezov okvir Ivanščice, Franjo Martinez, Oko naše gore Ivanščice, Matica hrvatska, Čakovec, 2012., 121-124
 501. Značenje Zrinskog Lagra i Novoga Zrina u obrani od Osmanlija, Susreti dvaju kultura, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., 165-188
 502. Iz povijesti mesne industrije u Čakovcu, s posebnim osvrtom na Vajdu (1912.-1964.), Podravina, 22, Samobor, 2012., 127-151
 503. Kako zrije pršut, Meridijani, 169, Samobor, 2012., 90-93
 504. Energetska uzdanica ostaje plin, Meridijani, 164, Samobor, 2012., 90-93
 505. Graditeljska baština Peteranca, Scientia Podraviana, 27, Povijesno društvo, Koprivnica, 2012., 32-36

2013.

506. Prinos povijesti ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Podravina, 23, Meridijani, Koprivnica, 2013., 23-51
 507. Geografsko-demografske značajke Regionalnog parka Mura-Drava, Podravina, 24, Meridijani, Samobor, 2013., 5-21
 508. Dvadeset godina Grada Preloga i općina Orehovica, Donji Kraljevec, Goričan, Sveta Marija, Donji Vidovec, Kotoriba i Donja Dubrava, Donjomedimurski zbornik, 1, Meridijani i Grad Prelog, Prelog, 2013., 5-44
 509. Ugljenarstvo na području Općine Koprivnički Bregi, Scientia Podraviana, 1, Povijesno društvo, Koprivnica, 2013., 14-17
 510. Koprivničke ljekarnice 1945.-1946., Podravski zbornik, 39, Muzej grada, Koprivnica, 2013., 71-80
 511. Dragutin Šafar (1915.-2013.), Hrvatski kajkavski kalendar za 2014., Matica hrvatska, Čakovec, 2013., 265-266
 512. Dravom zlato plovi, Ispirači zlata na Dravi, Meridijani, 175, Samobor, 2013., 68-75
 513. Fljojsari – nekadašnji dravski mornari, Meridijani, 176, Samobor, 2013., 58-65
 514. Prinosi Mire Kolar gospodarskoj povijesti Podravine (koautor Petar Feletar), Mira Kolar i Podravina, Povijesno društvo i Meridijani, Koprivnica, 2013., 49-56
 515. Dvadeset godina općine Virje, koautori Dražen Podravec i Kristina Filipović, Virje na razmeđu stoljeća, 7, Općina Virje, Virje, 2013., 7-33

- 516. Ivan Večenaj – velikan kista i pera, Ivan Večenaj – o životu u Goli kroz dvjesto godina, Bogadi-grafika, Koprivnica, 2013., 154-159
- 517. Mira Kolar – neumorni istraživač hrvatske povijesti, prolog, koautor Hrvoje Petrić, Mira Kolar i Podravina, Povijesno društvo Koprivnica i Meridijani, Koprivnica, 2013., 5-6
- 518. Vjera u prosvjetiteljstvo, predgovor, Dražen Podravec – sjećanja i autobiografski zapisi jednog učitelja, Općina Virje, Virje, 2013., 9-11
- 519. Hrvatska – simbioza ljudi i prostora, predgovor, Damir Magaš, Geografija Hrvatske, Sveučilište u Zadru i Meridijani, Zagreb-Zadar, 2013., 5-7

2014.

- 520. Demografska istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u ozračju metoda i dostignuća Alice Wertheimer Baletić, Demografija u Hrvatskoj, zbornik, Ekonomski fakultet, Zagreb, 2014., 211-270
- 521. Katarina Zrinski na zalazu sjeverno-hrvatskog kulturnog kruga Zrinskih i Frankopana, Uloga i značenje glasovitih žena iz obitelji Zrinskih i Frankopana, Vojno učilište Petar Zrinski i Zrinska garda, Zagreb, 2014., 75-86
- 522. Kalifat ISIL – nova prijetnja svjetskom miru, Meridijani, 182, Zagreb, 2014., 28-31

2015.

- 523. O. Vladimir Horvat i njegova rodna Dobrava v Međimurju – zavičaj kao životno uporište, Od Mure do mora, od Save do Seine, Spomen-zbornik o. Vladimiru Horvatu, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2015., 45-51
- 524. Pregled povijesti utvrde Novi Zrin na Muri (1661.-1664.), koautor Petar Feletar, Nikola Zrinski VII. i utvrda Novi Zrin – 350 godina, Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski i Zrinska garda, Čakovec, 2015., 140-152
- 525. O životu i djelu Franje Brdarića, Franjo Brdarić, Iz povijesti podravskih župa, Meridijani, Koprivnica, 2015., 7-16
- 526. Postoji li uopće Balkanski poluotok, Meridijani, 186, Samobor, 2015., 48-51
- 527. Geografska osnovica promjena u teritorijalnom ustroju Hrvatske, koautor Petar Feletar, Meridijani, 187, Samobor, 2015., 49-56
- 528. Pohod na zapad – o izbjegličkoj krizi, Meridijani, 188, Samobor, 2015., 46-48
- 529. O nastanku i razvoju naselja Prelog u 14. i 15. stoljeću, Donjomeđimurski zbornik, 2, Meridijani, Prelog, 2015., 5-13
- 530. U spomen vidovskim zlatarima, Krešimir Pavlic, Ispiranje zlata u Međimurju, Matica hrvatska, Čakovec, 2015., 7-9
- 531. Povjesnica glazbe u Prekodravlju, Zvonimir Ištvan, Glazbeni život Prekodravlja, Meridijani, Gola, 2015., 7-9
- 532. O životu u »ostacima ostataka« Hrvatske u doba Zrinskih, Darko Varga, Hrana, kuhinja i blagovanje u doba Zrinskih, Meridijani, Zagreb 2015., 5-7
- 533. Preživjeti u Virju i Koprivnici od 1933. do 1952. godine, Mira Kolar Dimitrijević, Podravski kaleidoskop, Meridijani, Koprivnica-Virje, 2015., 7-9
- 534. Glazba – važna sastavnica društvenog života Molva, Zvonimir Ištvan, Povijest limene glazbe DVD Molve, Meridijani, Molve, 2015., 7-9

2016.

- 535. Geneza i eksploatacija šljunka i pijeska na području Šoderice, Podravina, 29, Meridijani, Koprivnica, 2016., 24-35
- 536. Stanovništvo kao faktor razvoja Podravine, koautor Petar Feletar, Podravina, 30, Meridijani, Koprivnica, 2016., 9-98
- 537. Metodološka osnova preglednih radova o zavičaju – na primjeru Međimurja i prinosa Stjepana Hranjeca, Zbornik o 70. obljetnici prof. dr. sc. Stjepana Hranjeca, Učiteljski fakultet, Čakovec, 2016., 122-133

538. Međimurski svatovski običaji – na primjeru Donje Dubrave, Donjomeđimurski zbornik, 3, Meridijani, Prelog, 2016., 130-140
539. Osvrt na život i djelo Jenö (Laposi) Hallera (1876.-1943.), Jenö Haller, Povijest Legrada, Meridijani, Legrad, 2016., 5-22
540. Gospodarsko-demografske prilike poratnih Hlebina i slikarstvo Ivana Generalića, Ivan Generalić – djelo, život, vrijeme, Muzej grada, Koprivnica, 2016., 113-119
541. Kolendar – knjiga hrvatskog identiteta, Hrvatski kajkavski kolendar za 2017., Matica hrvatska, Čakovec, 2016., 15-21
542. Torčec na arheološkoj karti Europe – zbirka Zvijerac, Meridijani, 193, Samobor, 2016., 57-60
543. Kralj povrtnjaka – Dobravski ljuk, koautorica Petra Somek, Meridijani, 213, Samobor, 2016., 36-40
544. Čakovec – jedinstven spomen na Zrinske, koautorica Petra Somek, Meridijani, 192, Samobor, 2016., 50-57
545. Siget – mjesto junaštva Nikole IV. Zrinskog, koautor Petar Feletar, Meridijani, 192, Samobor, 2016., 58-64
546. Kamo ide stanovništvo Hrvatske – demografska zastava na pola koplja, Meridijani, 191, Samobor, 2016., 49-54
547. Simbol Zagreba u novom ruhu – obnovljena kula nad Kamenitim vratima, Meridijani, 189, Samobor, 2016., 45-48

2017.

548. Učeni pavlin Josip Bedeković (1688.-1760.) i njegovo djelo, Josip Bedeković, Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju, Meridijani, HAZU, Matica hrvatska i dr., Zagreb-Čakovec, 2017., 511-555
549. Beitrag zur Geschichte des Sports im Nordwesten Kroatiens, Mogersdorf 2013. in Koprivnica, FF Press, Zagreb, 2017., 9-24
550. Prilog povijesti prehrane vojnih posada u utvrdama Zrinskih u 16. i 17. stoljeću – s posebnim osvrtom na Siget, koautor Darko Varga, Zbornik Nikola IV. Šubić Zrinski i njegovo doba, Zrinska garda, Čakovec, 2017., 129-163
551. Važnost demografskih istraživanja u procesu dramatične depopulacije Hrvatske, Alica Wertheimer Baletić, Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i demografska politika, Meridijani, Zagreb, 2017., 579-581
552. Znanstvena sinteza o jednom napaćenom vremenu, Vladimir Šadek, Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraću (1941.-1948.), Meridijani, Koprivnica, 2017., 7-9
553. Žal za selom koje je nestalo, Zvonimir Ištvan, Bukevje – povijest podravskog sela kojeg više nema, Meridijani, Novo Virje, 2017., 7-9
554. Od Rusanovih »dobrovoljaca« do KUD Zvirišće, Dražen Podravec, KUD Zvirišće – naših deset godina, Šemovci, 2017., 9-11
555. Život i djelo učenog pavlina Josipa Bedekovića, Hrvatsko kajkavski kolendar za 2018., Matica hrvatska, Čakovec, 2017., 28-36
556. Mudre ljude granica spaja, a manje razdvaja – Savudrijska vala, Meridijani, 198, Samobor, 2017., 70-74
557. Dragulji pod Kalnikom – Sv. Brcko, Sv. Andrija, Veliki Kalnik, Obrež..., Meridijani, 197, Samobor, 2017., 71-80

2018.

558. Prinosi za povijest splavarstva na Dravi u 19. i 20. stoljeću, Rad Razreda za društvene znanosti HAZU, 53, Zagreb, 2018., 127-212
559. 25 godina djelovanja općine u Virju, koautori Mirko Perok i Kristina Filipović, Virje na razmeđu stoljeća, 8, Općina Virje, 2018., 7-37
560. Život u virovskoj Podravini na kraju 19. i početkom 20. stoljeća, Virje na razmeđu stoljeća, 8, Općina Virje, 2018., 53-58

- 561. Uz stotu godišnjicu oslobođenja Međimurja 1918., Hrvatsko kajkavski kolendar za 2019., Matica hrvatska, Čakovec, 2018., 15-32
- 562. Pridravska likovna snatrenja Mije Kovačića, Mijo Kovačić – crteži, Zaklada Mijo Kovačić i Meridijani, Zagreb-Gornja Šuma, 2018., 41-47
- 563. Učeni Pavlin Josip Bedeković i njegovo djelo, Hrvatske obljetnice, 18/19, Zmajski stol Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, Varaždin, 2018., 64-79
- 564. Akropoljsko naselje Beli na Cresu, koautor Petar Feletar, Meridijani, 199, Samobor, 2018., 62-67
- 565. Kurdi opet izigrani, Meridijani, 201, Samobor, 2018., 80-84
- 566. Povijest obitelji Ištvan je i povijest Molva i Gornje Šume, Zvonimir Ištvan, Rodoslovlje obitelji Ištvan, Općina Molve, 2018., 5-7

2019.

- 567. Geografsko-geološki položaj, geneza i naseljenost Đurđevačkih pijesaka, Đurđevački pijesci – geneza, stanje i perspektive, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Križevcima, 2019., 1-44
- 568. Stara dobravska zanimanja i cehovi, Scientia Podraviana, Povijesno društvo, Koprivnica, 33, Koprivnica, 2019., 13-16
- 569. Kastav – povijesna luč iznad Rijeke, Meridijani, 208, Samobor, 2019., 73-78
- 570. Zrinski i Frankopani – sto godina od povratka u domovinu (1919.-2019.), Meridijani, 206, Samobor, 2019., 28-32
- 571. 1600. godišnjica smrti sv. Jeronima, Hrvatsko kajkavski kolendar, Matica hrvatska, Čakovec, 2019., 33-36
- 572. Bata Borovo (1931.-2019.) – povijesno nasljeđe i perspektive, Vukovarski zbornik, 14, Vukovar, 2019., 392-398
- 573. Knjiga o leptirima i Bogu vlč. Mirka Pilaja, Dobravske novine, Općina Donja Dubrava, prosinac 2019.
- 574. Kako je dobravska općina plaćala zemljišnu rentu Čakovečkom vlastelinstvu do 1848., Dobravske novine, Općina Donja Dubrava, srpanj 2019.
- 575. Dominacija tercijarno-kvartarnog sektora, Meridijani, 208, Samobor, 2019., 14-16
- 576. Drava preselila Legrad u Podravinu, Meridijani, 204, Samobor, 2019., 97-98
- 577. Sto godina Domoljuba, Podravina, 36, Meridijani, Koprivnica, 2019., 220-221

2020.

- 578. Demografska kretanja u gradovima Bjelovar, Čazma, Daruvar, Grubišno Polje i Garešnica, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru, 14, koautor Petar Feletar, Bjelovar, 2020., 211-255
- 579. Demografske i gospodarske prilike kao poticaj književnog stvaralaštva Mihovila Pavleka Miškine, Zbornik Mihovil Pavlek Miškina – život i djelo, Povijesno društvo i Meridijani, Koprivnica, 2020., 183-189
- 580. Obitelj Zrinski – tri velike obljetnice, Hrvatski kajkavski kolendar za 2021., Matica hrvatska, Čakovec, 2020., 17-26
- 581. Nikola VII. Zrinski – graditelj Novoga Zrina, Dobravske novine, 54, Općina Donja Dubrava, srpanj 2020., 26-27
- 582. Emotivne životne priče, Jovo Rojčević, Novele, Meridijani, Koprivnica, 2020., 5-7
- 583. Slijedi nam sedam posnih godina – ekonomske posljedice epidemije i zagrebačkog potresa, Meridijani, 211, Zagreb, 2020., 101-104
- 584. U svim županijama i 2019. više umrlih nego rođenih, Meridijani, 214, Zagreb, 2020., 24-26

2021.

- 585. Prinosi za životopis humanista, znanstvenika i sportaša Žarka Dolinara, koautori Branko Pleše i Sanja Švarc Janjanin, Podravina, 40, Meridijani, Koprivnica 2021., 161-186

586. Prinosi za bolje poznavanje života i djela Josipa Tomca, Josip Tomec, Narodni život i običaji Virja, Odsjek za etnologiju HAZU, Zagreb, 2021., 7-32
587. Drnjanska pjesmarica Jurja Ščerbačića, Ivan Zvonar, Drnjanska pjesmarica (1687.), Odsjek za etnologiju HAZU, Zagreb, 2021., 7-10
588. Treća uspješnica Žuže Zabjan, Žuža Zabjan, Škola u Ždali, Osnovna škola Gola, Ždala, 2021., 13-15
589. Ipak ugrožen brži oporavak, Meridijani, 218., Samobor, 2021., 18-20
590. Zaposlenost i plaće među najnižima u Europskoj uniji, Meridijani, 217, Zagreb, 2021., 18-20
591. Dužen sem, znači postojim, Đuro Bel, Spameten zapišuvle, Matica hrvatska, Čakovec, 2021., 7-9
592. Bedenica – zemlja i ljudi, Općina Bedenica – na vrhu Zagrebačke županije, ur. Petra Somek, Meridijani, Bedenica, 2021., 8-40
593. Govor na predstavljanju knjige Kulturni identitet Vukovara u Koprivnici, Vukovarski zbornik, 16, Matica hrvatska, Vukovar, 2021., 434-439

ZNANSTVENI I STRUČNI SKUPOVI

166. Hrvatske obljetnice XIV., Zmajski stol Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, Varaždin, 24. 11. 2012., podnesak: slikar Josip Turković – uz 30. godišnjicu smrti
167. Alica Wertheimer Baletić – u povodu 75. rođendana, Ekonomski fakultet u Zagrebu, 10. 12. 2012., podnesak: Demografska istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u ozračju metodoloških dostignuća Alice Wertheimer Baletić
168. Regionalni park Mura Drava, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Povijesno društvo, Koprivnica, 1.-2. 6. 2012., podnesak: Geografsko-demografske značajke Regionalnog parka Mura-Drava
169. Uloga i značenje glasovitih žena iz obitelji Zrinskih i Frankopana, Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski i Zrinska garda Čakovec, Zagreb, 26. 10. 2012., podnesak: Katarina Zrinska na zalazu sjevernohrvatskog kruga Zrinskih i Frankopana
170. Na bregima, med vodom, na tragu mitske povijesne, duhovne baštine Gornjeg Međimurja, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i udruga Mata-pur iz Zasadbrega, Štrigova, 28.-29. 9. 2012., podnesak: Primjene u prostornom rasporedu u strukturi stanovništva Gornjeg Međimurja
171. Mogersdorf – 43. međunarodni znanstveni simpozij, Društvo za hrvatsku povijesnicu Zagreb i Povijesno društvo u Koprivnici, Koprivnica 2.-5. 7. 2013., podnesak: Prinosi povijesti sporta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj
172. Književnica Božena Loborec – uz 10. obljetnicu smrti, Gradska knjižnica i čitaonica, Koprivnica, 23. 10. 2013., podnesak: Sjećanje na plodnu suradnju s Boženom Loborec
173. Jedan život u službi naroda – Nikola VII. Zrinski, pjesnik i vojni znanstvenik, Općina Murakeresztur i Zrinska garda Čakovec, Murakeresztur, 20. 9. 2013., podnesak: Novi Zrin u sustavu obrane u Legradskoj kapetaniji
174. 70 godina pedagoga i pisca Dražena Podravca, Osnovna škola Virje i Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Virje, 1. 2. 2013., podnesak: Dražen Podravec i Družba Braća Hrvatskoga Zmaja
175. Suvremena pozicija Mađarske i Hrvatske u Europi, Panonsko sveučilište u Keszthelyu i Općina Bazakerettye, Bazakerettye, 26. 4. 2013., podnesak: Ekonomska pozicija Hrvatske u jugoistočnoj Europi
176. Općina Koprivnički Bregi u sadašnjosti i prošlosti, Povijesno društvo, Koprivnica, 5. 4. 2013., podnesak: Ugljenarstvo općine Koprivnički Bregi
177. Mira Kolar i Podravina – u povodu 80. godišnjice života, Povijesno društvo Koprivnica i Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Koprivnica, 14. 6. 2013., podnesak: Prinosi Mire Kolar gospodarskoj povijesti Podravine, koautor Petar Feletar
178. Si čizmari pod svojom zastavom, Općina Donja Dubrava, Donja Dubrava, 10. 5. 2014., podnesak: Povijest obrta i čizmarskog ceha u Donjoj Dubravi

179. Kulturna baština Koprivnice, Povijesno društvo, Koprivnica, 23. 5. 2014., podnesak: Glazbena baština Koprivnice
180. 350. obljetnica Nikole VII. Zrinskog i pada Novoga Zrina, Vojno učilište Petar Zrinski Zagreb, Matica hrvatska, Zrinska garda i Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Donja Dubrava, 10. 6. 2014., podnesak: Uloga Novoga Zrina u obrani Legradске kapetanije
181. Obljetnice župe sv. Jurja u Đurđevcu, Župni dvor Đurđevac, 4.-8. 11. 2014., podnesak: Demografska kretanja u župi sv. Jurja mučenika u Đurđevcu nakon 2. svjetskog rata
182. 30 godina Povijesnog društva u Koprivnici, Povijesno društvo, Koprivnica, 7. 11. 2014., podnesak: Osnivanje i prve godine rada Povijesnog društva
183. Hrvatski sokol i povijest sporta u Podravini, Povijesno društvo, Koprivnica, 9. 12. 2014., podnesak: Pregled povijesti sporta u Podravini
184. Slikar Mijo Kovačić – 80 godina, Zaklada Mije Kovačića, Zagreb, 29. 10. 2015., podnesak: Mijo Kovačić i rodna Gornja Šuma
185. Jezero Šoderica u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, Povijesno društvo Koprivnica, Hrvatsko društvo za ekonomsku povijest i ekohistoriju Zagreb, Koprivnica, 20. 11. 2015., podnesak: Geološka geneza i eksploatacija šljunka na području Šoderice
186. U povodu 70. obljetnice prof. dr. sc. Stjepana Hranjeca, Učiteljski fakultet, Čakovec, 21. 4. 2016., podnesak: Metodološka osnova preglednik o zavičaju na primjeru Međimurja – s prinosima Stjepana Hranjeca
187. Iz povijesti grada Đurđevca, Matica hrvatska Đurđevac, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja i Gradska knjižnica, Đurđevac, 21. 6. 2016., podnesak: Stanovništvo grada Đurđevca od 1857. do 2011. godine
188. Nikola IV. Šubić Zrinski i njegovo djelo, Zrinska barda, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Matica hrvatska i Muzej Međimurja, Čakovec, 23.-24. 9. 2016., podnesak: Prilog povijesti prehrane posada u utvrdama Zrinskih u 16. i 17. stoljeću, s posebnim osvrtom na Siget (koautor Darko Varga)
189. Nikola IV. Šubić Zrinski i Siget 1566., HAZU, Zagreb, 19.-20. 10. 2016., podnesak: Promjene u prostornom rasporedu posjeda i utvrda Zrinskih u 16. i 17. stoljeću
190. O 90. godišnjici rođenja književnice Božene Loborec, Gradska knjižnica i čitaonica Fran Galović, Koprivnica, 26. 10. 2016., podnesak: Sjećanje na pedagoški i književni rad Božene Loborec
191. Hrvatsko-mađarski odnosi na području sutoka Mure i Drave, Panonsko sveučilište Keszthely, Molnari-Donji Vidovec, 3. 3. 2017., podnesak: Dvovlasničari – hrvatsko poljoprivredni posjedi u Mađarskoj do 1949. godine
192. Đurđevački pijesci – geneza, stanje i perspektive, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Križevcima, Đurđevac, 29.-30. 6. 2017., podnesak: Prirodna osnovica kao čimbenik diferencirane naseljenosti Podravine, s posebnim osvrtom na Đurđevačke pijeske
193. Josip Bedeković i njegovo djelo, HAZU, Matica hrvatska, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Općina Štrigova, Štrigova, 30. 9. 2017., podnesak: Josip Bedeković i hrvatski identitet Međimurja
194. Položaj i uloga geografije u suvremenom društvu, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 17. 11. 2017., podnesak: uvodno izlaganje na istu temu
195. Hrvatske obljetnice XIX. ZHmajski stol u Varaždinu Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, Varaždin, 25. 11. 2017., podnesak: Josip Bedeković – u povodu 330. godišnjice rođenja
196. Mara Matočec – povodom 50. obljetnice smrti, Matica hrvatska, Đurđevac, 1. 12. 2017., podnesak: Prvo izdanje monografije o Mari Matočec i spomenik u Koriji
197. Kulturno-povijesna baština Općine Virje, Povijesno društvo Koprivnica i Općina Virje, Koprivnica, 20. 4. 2018., podnesak: Razvoj stanovništva u općini Virje
198. Mihovil Pavlek Miškina – život i djelo, Povijesno društvo Koprivnica i Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju Zagreb, Koprivnica, 11. 5. 2018., podnesak: Demografsko-gospodarske prilike kao poticaj stvaralaštva Mihovila Pavleka Miškine
199. Povijest i značenje ispiranja zlata na Dravi, Općina Donji Vidovec, Međimurska županija, Donji Vidovec, 22. 9. 2018., podnesak: Geneza zlatnih nanosa na Dravi

200. Prilozi za povijest gradova Bjelovarsko-bilogorske županije, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU, Bjelovar, 28. 9. 2018., podnesak: Kretanje stanovništva u gradovima Bjelovaru, Daruvaru, Čazmi, Grubišnom Polju i Garešnici
201. 25 godina lokalne samouprave, Međimurska županija, Čakovec, 12. 10. 2018., podnesak: Nova samoupravno-upravna struktura Hrvatske kao faktor razvoja
202. Kulturološki, sociološki, politički i religijski učinci djelovanja Luke Ilića Oriovčanina na Novsku i zapadnu Slavoniju, Novljansko akademsko društvo, Novska, 15. 10. 2018., podnesak: uvodno-pozdravni govor
203. Hrvatske obljetnice XX., Zmajski stol Varaždin Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, Varaždin 24. 11. 2018., podnesak: 100. godišnjica oslobođenja Međimurja (1918.-2018.)
204. Povijest okoliša rijeke Drave, Savez Alpe-Adria, Povijesno društvo, Koprivnica, 24.-25. svibnja 2019., podnesak: Drava kao prirodna prometnica (koautor Petar Feletar)
205. Kulturološki susret – spomen na obitelj Zrinski, Općina Goričan i hrvatske i mađarske općine uz Muru, Goričan, 26. 10. 2019., podnesak: Zrinski u obrani granice na Muri 1600.-1690.
206. Hrvatske obljetnice XXI., Zmajski stol Varaždin Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, Varaždin, 24. 11. 2019., podnesak: U povodu 1600. obljetnice smrti sv. Jeronima – dvojbe o lokaciji njegova rodnog mjesta
207. Ti si meni po serdini srca – međimurska popijevka na listi UNESCO-a, Matica hrvatska i Međimurska županija, Zagreb, 28. 11. 2019., podnesak: Međimurska popijevka u hrvatskom povijesnom kontekstu
208. Sto godina znanstvenika i sportaša Žarka Dolinara, Grad Koprivnica, Muzej grada i Povijesno društvo, Koprivnica, 10. 7. 2020., podnesak: Žarko Dolinar u hrvatskoj i svjetskoj znanosti
209. Hrvatski ban Nikola VII. Zrinski – život i djelo, HAZU, Zrinska garda, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Matica hrvatska, Čakovec, 11.-12. 9. 2020., podnesak: Nikola VII. Zrinski i Legrad
210. Hrvatska kultura i sv. Jeronim, Filozofski fakultet i Fakultet filozofije i religijskih znanosti Zagreb, HAZU, Zagreb, 3. 11. 2020., podnesak: Teze pavlina Josipa Bedekovića o lokaciji rodnog mjesta sv. Jeronima
211. Kulturni identitet Vukovara, Muzej grada, Koprivnica, 30. 9. 2021., podnesak: O životu vukovarskih prognanika u Podravini od 1991. do 1997. godine
212. Reforma lokalne i regionalne samouprave u Hrvatskoj – prilika ili prijetnja, Ekonomski institut Zagreb i Zaklada Hans Seidel, 27.-28. 10. 2021., podnesak: Učinkovitost teritorijalnog ustroja Hrvatske (koautor Petar Feletar)
213. Marija Terezija i Bjelovar, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU, Bjelovar, 18. 6. 2021., podnesak: Uvodno izlaganje i pozdrav

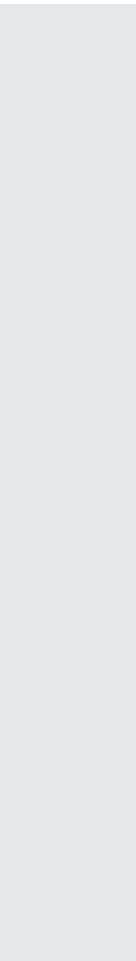
NAGRADE I PRIZNANJA (IZBOR)

20. Plaketa Nikola Zrinski Sigetski, Zrinska garda, Čakovec, 23. 2. 2018.
21. Nagrada Zrinski, Međimurska županija, Čakovec, 30. 4. 2018.
22. Počasni građanin Općine Legrad, Veliki Otok, 25. 5. 2018.
23. Počasni građanin Općine Donja Dubrava, Donja Dubrava, 13. 7. 2018.
24. Zlatna plaketa Matice hrvatske za knjigu Josipa Bedekovića »Natale solum...«, Zagreb-Rijeka, lipanj 2018.
25. Počasni građanin Grada Koprivnice, Koprivnica, 4. 11. 2020.
26. Počasni građanin Koprivničko-križevačke županije, Koprivnica, 13. 5. 2021.

VAŽNIJI IZBORI I IMENOVANJA

- Svibanj 2016. – izabran za redovitog člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u Razredu za društvene znanosti
- Studeni 2016. – izabran za člana Znanstvenog vijeća Zavoda za znanstveno-istraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije HAZU u Križevcima

- Svibanj 2017. – izabran za člana Uredništva časopisa RAD Razreda za društvene znanosti HAZU
- Lipanj 2018. – izabran za glavnog urednika znanstvenog časopisa RAD Razreda za društvene znanosti HAZU
- Listopad 2019. – imenovan za voditelja Odsjeka za etnologiju HAZU i glavnog urednika znanstvenog časopisa Zbornik za narodni život i običaje
- Svibanj 2019. – imenovan za predsjednika Upravnog vijeća Muzeja grada Koprivnice
- Svibanj 2019. – izabran za člana Odbora za nagrade HAZU
- Studeni 2020. – imenovan je za voditelja Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru i za glavnog urednika znanstvenog časopisa RAD toga Zavoda

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

140 GODINA CRVENOG KRIŽA KOPRIVNICA, UR. ADELA SOČEV I NIKOLA CIK, GRADSKO DRUŠTVO CRVENOG KRIŽA KOPRIVNICA, KOPRIVNICA, 2021., 76 STR.

Povodom 140. obljetnice osnutka Crvenog križa u Koprivnici izdana je brošura koja predstavlja rad i aktivnost društva kroz njegovu povijest do danas. U uvodnom poglavlju ravnateljica Adela Sočev opisala je okvir nastanka brošure, istaknula važnost djelovanja Crvenog križa u posljednjem desetljeću i posljednjih par izuzetno zahtjevnih godina koje su obilježile prirodne katastrofe i aktualna pandemija. Uz to, istaknula je da je Gradsko društvo Crvenog križa Koprivnica ojačalo uspješnim stjecanjem bespovratnih sredstava Europske unije za razvoj svojih projekata i aktivnosti u humanitarnom radu u budućnosti. Predsjednik društva Vjekoslav Štimac podsjetio je na načelo nepristranosti kod pomoći potrebitima i koliko vremena humanitarnog rada i pomoći zapravo znači tih 140 godina. Naveo je neke od aktivnosti kojima se Gradsko društvo Crvenog križa Koprivnica uspješno bavi i istaknuo stvaranje podmlatka Crvenog križa za budućnost.

Poglavlje Povijest čine tekstovi *Razgovor s bivšim predsjednikom Draženom Sačecom*, zatim *Povijesne ličnosti i dosadašnji predsjednici* i *Kamen temeljac u povodu 140. obljetnice*. U *Razgovoru* je autorica Andreja Brozović opisala kako iznimno istaknuti član Hrvatskog Crvenog križa i bivši predsjednik Gradskog društva Crvenog križa Koprivnica gleda na postignuća i izazove za vrijeme svojeg mandata tj. novije povijesti društva. Dražen Sačer je istaknuo da je to razdoblje od dva desetljeća obilježio intenzivniji i inovativniji rad, koji se nastavio i nakon njegovog mandata. Kao najuspješnija postignuća istaknuo je darivanje krvi i pokretanje pučke kuhinje. Kao izazovne i krizne situacije istaknuo je razdoblje Domovinskog rata i migrantsku krizu 2015. godine. Objasnio je i da se u 140 godina aktivnost Crvenog križa usmjerila, od početne brige za ranjenike u oružanim sukobima, prema ublažavanju ljudske patnje uopće, zaštiti i promicanju zdravlja, volontiranja, mira, nenasilja, solidarnost itd. U tekstu o zaslužnim osobama i predsjednicima kroz povijest, autor Nikola Cik detaljnije je opisao okvir razvoja Crvenog križa na našim prostorima od vremena austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine, preko 1881. godine, kada je osnovano društvo Crvenog križa u Koprivnici pa preko razdoblja dva svjetska rata sve do novije povijesti i današnjice. Osobe koje su činile prvotno koprivničko društvo su: odvjetnik dr. Lavoslav Fischer, gradonačelnik Fran Kamenar, barunica Ludmila Inkey de Pallin, liječnik dr. Julije Schayer, obrtnik medicar Josip Sulimanović i budući gradonačelnik Ivan Kraljić. U nastavku teksta opisane su aktivnosti poput osnivanja posebnih bolnica, obuke medicinskih sestara ili bolničarki, prikupljanja i dijeljenja hrane itd. Popisani su svi predsjednici društva i navedeni podatci o njihovim životima i angažmanima unutar društva. Uz tekst su objavljeni dokumenti poput potvrde o uplati članarine, pozivnice na humanitarni koncert i fotografije koje svjedoče o tadašnjim aktivnostima društva. Tekst Adele Sočev opisuje prošlu, 2020. godinu kao najtežu ali i najuspješniju jer su Gradskom društvu Crvenog križa Koprivnica odobrena tri projekta financirana bespovratnim sredstvima iz fondova europske unije, zaposleni su novi visokoobrazovani kadrovi i započet je projekt gradnje novog Centra za pomoć u kući s ciljem stvaranja kapaciteta za kvalitetnije pružanje usluga i razvoja novih.

Treće poglavlje čini tekst Zdravka Jankovića o dobrovoljnom darivanju krvi. Istaknuto je nekoliko godina u povijesti kad su ostvareni pomaci u organizaciji i količini prikupljenih doza. Istaknuta su i imena tvrtki čiji djelatnici već dugi niz godina čine okosnicu dobrovoljnog darivanja ali i zavoda i institucija s kojima su u suradnji održavane akcije darivanja krvi. Iz podataka o količinama doza i broju darivatelja vidi se rast koji je dosegao gotovo šest tisuća doza svake godine i tako je koprivničko društvo Crvenog križa smjestio u sam vrh među društvima unutar države. U zadnjem dijelu teksta opisana su priznanja i svečanosti na kojima se ona dodjeljuju dobrovoljnim darivateljima krvi, a popisana su i imena dobitnika tih priznanja.

Četvrto poglavlje donosi tekstove o humanitarno-socijalnom radu. U tekstu Nikole Cika o razvoju školskih i pučke kuhinje kroz povijest iznijeti su podatci o humanitarnom radu zabilježenom prije samog osnutka društva Crvenog križa u Koprivnici, pa i prije osnivanja javne bolnice u Koprivnici u drugoj polovini 19. stoljeća. Neimaština i otežani uvjeti života u prošlosti kao i sada vrlo loše utječu na razvoj djece, pa su humanitarne organizacije u gradu tj. podmladak Crvenog križa odlučili osnovati školsku kuhinju 1931. godine i održavati aktivnosti poput ljetovanja za školsku djecu. Uz podatke o okolnostima osnivanja školske kuhinje i provođenja ovih aktivnosti objavljeni su dijelovi izvora iz Muzeja grada Koprivnice koji o njima svjedoče. Slično su opisane i okolnosti osnivanja i rada nove pučke kuhinje. Zajednički tekst Zdravka Jankovića i Nikole Cika opisuje sjećanje na aktivnosti u Domovinskom ratu. GDCK Koprivnica doprinijelo je zbrinjavanju prognanika i izbjeglica te prikupljanju i distribuciji humanitarne pomoći za osobe pogođene ratnim stradanjima. Istaknute su i akcije dobrovoljnog darivanja krvi, prikupljanja novčanih sredstava, traženje nestalih osoba i razmjena poruka među razdvojenim članovima obitelji. U tekstu Mladena Gabaja opisana je povijest nastanka humanitarne akcije *Solidarnost na djelu* i način njenog provođenja do danas.

U petom poglavlju kroz tekstove Adele Sočev predstavljeni su projekt *Socijalna košarica*, suradnja s volonterskim udrugama i projekt *Volonter penzioner*, projekt *Mali humanitarko*, a tekstovi Mladena Gabaja opisuju uključenje GDCK Koprivnica u europski projekt FEAD za suzbijanje siromaštva i pomoć najpotrebitijima i osnivanju *Socijalne samoposluge*. Šesto poglavlje donosi pregled aktivnosti općinskih društava Crvenog križa kroz tekstove predsjednika i predsjednica, a sedmo poglavlje čine tekst Zdravka Jankovića o uspjehu ekipe podmlatka iz koprivničke osnovne škole »Braća Radić« na državnom natjecanju Hrvatskog Crvenog križa i tekstovi Jelene Premec Pavešić i Adele Sočev o radu s djecom i mladima tj. njihovom upoznavanju s Crvenim križem i njegovim aktivnostima, ali i o humanitarnom i volonterskom radu i vrijednostima koje iz njih proizlaze.

Prekretnicu u djelovanju Gradskog društva Crvenog križa Koprivnica zasigurno će učiniti izgradnja novog objekta koji bi trebao omogućiti kvalitetniji i učinkovitiji rad samoga društva. Moguće je da će se dosadašnji uspjesi i značaj u zajednici istaknuti u ovoj vrijednoj brošuri uskoro znatno premašiti. Tako se za jubilaru 150. obljetnicu može očekivati veće izdanje proporcionalno s još većim dostignućima GDCK Koprivnica unutar jedne dekade.

Ilija CIKAČ

BRANKO BEGOVIĆ, OPĆINA ŠPIŠIĆ BUKOVICA, ŠPIŠIĆ BUKOVICA, 2020., 590 STR.

Neumorni istraživač povijesti Pitomače i šire okolice, Branko Begović (1962.), napisao je još jednu opsežnu mjesnu monografiju – o Općini Špišić Bukovica kod Virovitice. Po dokumentiranosti, povijesnim ilustracijama, prilogima originalnih dokumenata i rukopisa, te razradom povijesti modernoga doba, knjiga o Špišić Bukovici je zacijelo dosad najcjelovitije djelo Branka Begovića. Uz to, ova opsežna knjiga donosi i dosad neobjavljeni sjajni rukopis Kamila Dočkala o povijesti pavlinskog samostana u Bukovici. Zato je ova Begovićeva knjiga trajni spomen i spomenik svim stanovnicima ovoga kraja.

Kako Begović piše u pogovoru, ova knjiga donosi »osnovne (geografske) značajke bukovičkog kraja, zatim pregled povijesti kroz nekoliko opsežnih poglavlja, od predpovijesti do danas (i po pojedinim naseljima općine). Dodana su i zasebna poglavlja o vjerskom životu, o stanovništvu, gospodarstvu i društvenom životu, dok u jednom posebnom dijelu donosimo sažeti pregled povijesti naselja Općine Špišić Bukovica. Kao zasebna cjelina je rukopis dr. Kamila Dočkala iz 1952. godine »Povijest pavlinskog samostana sv. Benedikta u Bakvi«, koji je uobličen tako da može biti separat. U posljednjem dijelu donosimo izbor prijepisa, regesta i faksimila dokumenata i napisa vezanih za povijest Špišić Bukovice i okolice od 2. stoljeća pa do danas.« Na kraju se nalazi oko 500 bilježaka ispod teksta, te reprezentativni izbor vrela i literature o bukovičkom kraju.

Akademik Dragutin Feletar u svojoj recenziji knjige piše da je Begović »praktički konzultirao gotovo sve postojeće izvode i literaturu o ovom kraju, a knjiga je ilustrirana pomno izabranim faksimilima dokumenata, karata i fotografija. Vjerno su prezentirani brojni arheološki nalazi, zatim je prikazano

antičko doba (možda je upravo ovdje opstojalo znamenito antičko naselje Carrodunum, kako tvrdi fra Bogdan Cvetković), a pogotovo je dobro prikazan srednji vijek, brojne utvrde i naselja Donje Bukovice. Slijedi razradba povijesti ovoga kraja od 16. do 20. stoljeća, a uspješno je prikazano i najnovije razdoblje – od Domovinskoga rata do danas. Prikazan je bogati društveni, kulturni i športski život, te prošlost i sadašnjost naselja Bušetina, Lozan, Novi Antunovac, Okrugljača, Rogovac, Špišić Bukovica i Vukosavljevica. Autoru treba čestitati na solidnoj razradbi i povijesti župa na području općine Špišić Bukovica, kao i demografskih kretanja i razvoja gospodarstva. Osobita, pak, vrijednost ove knjige je objavljivanje izvornog rukopisa znamenitog crkvenog povjesničara dr. Kamila Dočkala »Povijest pavlinskog samostana sv. Benedikta u Bakvi«. Tako je konačno svjetlo dana ugledao vrlo vrijedan i dokumentiran rukopis koji osvjetljava djelovanje hrvatskih pavlina u Donjoj Bukovici.«

Recenzent ove knjige, prof. Ivan Zelenbrz, u svojem osvrtu piše: »Temeljito istražujući povijest ovog dijela Podravine, Begović je nalazio tragove antičke rimske magistralne ceste koja se protezala od Ptuja do Osijeka (Poetovio-Mursa). Na određenim mjestima uz cestu bile su postaje, pa jedna takva, s velikom vjerojatnošću – Cucconis, locirana je na prostoru na kojem se u srednjem vijeku (tisuću godina kasnije) nalazila stara Bukovica – Bukva. Stoga je snažan poticaj novim Begovićevim istraživanjima dao rukopis dr. Kamila Dočkala o pavlinskom samostanu sv. Benedikta u Bakvi. U pregledu povijesti Špišić Bukovice od pradavnih vremena do današnjice, glavne su poveznice: neolitsko naselje, antička rimska cesta s postajom Cucconis, srednovjekovna Bakva s Pavlinskim samostanom, Špišićevo vlastelinstvo Bukovica i župa sv. Ivana Krstitelja u 18. stoljeću. Općina Špišić Bukovica osnovana je krajem 19. stoljeća, obnovljena je nakon Domovinskoga rata i značajno se razvija u 21. stoljeću.«

Petar FELETAR

HOMO UNIVERSALIS: ZBORNİK RADOVA POSVEĆEN ZORKU MARKOVIĆU POVODOM 65. OBLJETNICE ŽIVOTA, ZBORNİK INSTITUTA ZA ARHEOLOGIJU XV, UR. MARKO DIZDAR, ZAGREB: INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU, 2020.

U sklopu 5. dana Muzeja grada Koprivnice 9. studenoga 2021. u Galeriji Mijo Kovačić održano je predstavljanje zbornika radova posvećenoga Zorku Markoviću. Svojim radom na očuvanju arheološke, kulturne i povijesne baštine te njezinoj prezentaciji i znanstvenoj obradi, Marković je zadužio brojne generacije, kako u Institutu za arheologiju tako i u muzejskim i kulturnim ustanovama širom kontinentalne Hrvatske. Naime, upravo je u Muzeju grada Koprivnice proveo najduže, od 1978. do 2000. godine, gdje je čvrsto utabao put arheologiji u Podravini kao znanstvene discipline vrijedne poštivanja i divljenja.

Zorko Marković rođen je u Podgoraču kod Našica 1951. godine. Gimnaziju je završio u Našicama, a diplomu studija arheologije i povijesti dobio je obranom diplomskog rada pod nazivom »Arheološka topografija našičke općine« 1975. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon završenog studija kratko radi u Elektrometalskom školskom centru u Osijeku u školskoj godini 1975./1976., potom jednu godinu provodi u Gradskom muzeju Križevci (1977. – 1978.), da bi 1978. godine prešao u Muzej grada Koprivnice gdje ostaje sve do 2000. godine kao kustos i muzejski savjetnik. Upravo su godine provedene u ovom muzeju bile najplodonosnije u njegovom stručnom i znanstvenom radu, kruna čega je bila izrada doktorske disertacije vrlo opširne teme »Problem kontinuiteta kultura i stanovništva sjeverne Hrvatske od ranog neolita do početka brončanog doba«, obranjene na Sveučilištu u Ljubljani 1989. godine. Time je Zorko Marković postao prvi doktor znanosti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a njegova je disertacija objavljena 1994. godine pod naslovom »Sjeverna Hrvatska od neolita do početka brončanog doba. Problem kontinuiteta stanovništva i kultura sjeverne Hrvatske od ranog neolita do početka brončanog doba«. U Institutu za arheologiju u Zagrebu radi od 2006. do umirovljenja 2016. godine kao znanstveni i viši znanstveni suradnik te voditelj projekata »Prapovijesni identitet prvih zemljoradničkih kultura kontinentalne Hrvatske« (2010. – 2013.) i »Strategic use of landscape« (2014. – 2016.). Tijekom gotovo polustoljetne znanstvene karijere (1971. – 2019.) objavio je oko 200 stručno-znanstvenih radova i zasigurno još toliko drugih vrsta objavljenih radova (osvrti, kulturne i književne kritike, pjesme, novinski članci i sl.).

Zorku Markoviću u čast objavljen je zbornik radova u povodu 65. obljetnice njegova rođenja, koji su izvršno uredili Katarina Botić i Hrvoje Kalafatić, a recenzenti mu bili Klara Buršić-Matijašić, Robert Matijašić i Miklós Takács. Na 494 stranica publikacija donosi 5 uvodnih tekstova i 23 znanstvena rada, a uz koje se nalazi predgovor urednice Botić s kratkom biografijom Zorka Markovića, tabula gratulatoria (55 pojedinaca i 1 institucija) te je po prvi puta objedinjena obimna bibliografija autorovih radova.

Među uvodnim radovima u zborniku se nalaze sjećanja i osvrti, kao i Markovićev doprinos, vezani uz njegovo djelovanje u Našicama, Križevcima, Koprivnici i Institutu za arheologiju. Tako su se Jasna Jurković i Branko Kranjčev osvrnuli na njegov rad u Našicama, kako institucionalno kroz Zavičajni muzej Našice tako i izvaninstitucionalno, potom je Lana Okroša Rožić dala prilog o njegovu radu u Gradskom muzeju Križevci, Robert Čimin o ukupnom djelovanju u Koprivnici i razvoju Muzeja grada Koprivnice gdje je bilo njegovo najduže razdoblje radnoga vijeka, a u tom nizu Kornelija Minichreiter pisala je o međusobnoj dugogodišnjoj suradnji i znanstvenom radu na Institutu za arheologiju u Zagrebu u zadnjih deset godina do Markovićeve umirovljenja.

Znanstveni radovi pokrivaju područje od neolitika ili mlađega kamenoga doba pa sve do srednjega vijeka kroz Hrvatsku i regiju što jasno govori o predmetnoj širini koju je Marković pokrивao tijekom radnog vijeka. Započinje se s radovima koji obrađuju teme neolitika – njih ukupno sedam. Kornelija Minichreiter donosi opsežan rad »Arhitektura ranoneolitičkog naselja i ukupnog prostora starčevačke kulture Galovo u Slavonskom Brodu«, ranoneolitičkom naselju na kojem je Marković dugo godina radio s autoricom, a u kojem je donesen opis provedenih arheoloških istraživanja s većim fokusom na posljednjih nekoliko istraživačkih godina koje nisu bile obuhvaćene objavljenom monografijom iz 2007. godine. Brunislav Marijanović u radu »Arheološki i neki sociološki aspekti grobova br. 1 i br. 2 iz Smilčića – iskopavanje 2016./2017.« donosi nove primjere pokapanja otkrivenih prilikom radova navedenih godina. Otkrivena su dva cjelovito ušćuvana kostura i parcijalni ostatci još jednog ili dva pokopa koji pripadaju ranom neolitiku, a s obzirom na nove ustanovljene činjenice pružaju osnovu za reviziju zaključaka izvedenih na temelju iskopavanja provedenih 1956. i 1959. godine.

Sljede dva rada na engleskom jeziku. Prvi Judit Regenye naslova »A semi-finished Spondylus artefact Evidence of marine shell processing by the LBK population in Transdanubia« govori o dokazima obrade morskih školjaka od strane transdanubijske populacije koja pripada krugu kulture linearno-trakaste keramike na primjeru poluzavršenog predmeta od školjke spondilus koji se nalazi u jednoj staroj zbirci muzeja u Vesprenu (Mađarska). Drugi rad donosi Mária Károlyi »A boat on the meadow – Data to the signs and long-distance connections of the Late Neolithic Lengyel Culture«, a govori o znakovima i vezama kasneolitičke lendelske kulture s udaljenim područjima. Rad opisuje jedan iznimno rijedak nalaz (model čamca) s arheološkog nalazišta ranolendelske kulture u mjestu Sé – Malomi dűlő smještenom u zapadnoj Transdanubiji. Nalaz se u radu tumači kao simbol i povezuje s udaljenim prostorima, duž tzv. Jantarnog puta, posebno s danilskim kuturnim krugom u Dalmaciji, a u što se obrađuje i prisutna figuralna plastika.

Maja Krznarić Škrivanko objavljuje rad »Vinkovci – Zablaće: novootkriveni lokalitet sopotske kulture«. U tekstu se obrađuje novootkriveno naselje sopotske kulture kraj Vinkovaca (istočna Slavonija) koje datira u kraj 6. ili šire 5. tisućljeće pr. Kr., a čija je posebnost novoutvrđeni tip arhitekture popraćena apsolutnim radiokarbonskim datumima. Tihomila Težak-Gregl u radu »O nekim tehnološkim aspektima kasnolendelske keramike iz Ozlja« obrađuje temu izrade posebne vrste keramike (tzv. lažna *terra sigillata*) s kasneolitičkog lokaliteta sjeverno od Karlovca, a u sklopu kasnolendelske kulture. Neolitičke teme zaokružene su radom Antona Velušćeka na engleskom jeziku »Ljubljansko Barje and its pile-dwellings: an overview« koji obrađuje temu naseljavanja Ljubljanskog barja, lokaliteta jugozapadno od Ljubljane, s tipom sojeničkih naselja u vrijeme kasnoga neolitika, eneolitika i brončanoga doba. Naselje se postavlja u kontekst pitanja promjena okoliša u tim razdobljima koja su datirana dendrokronologijom kao specifičnom metodom dobivanja apsolutnih datuma. Slijedi rad Jasne Šimić koji obrađuje širu prapovijesnu temu »Prapovijesni bestijarij. Simbolizam goveda u prapovijesti«. Osnova rada je praćenje simbolike goveda kroz razdoblja od paleolitika preko svih prapovijesnih razdoblja te u religijskim predodžbama visoko razvijenih civilizacija Bliskoga Istoka, Egipta i Indije. Goveda se povezuju s plodnošću, životom, rađanjem, Suncem ali isto tako i sa smrću, podzemljem, noći i Mjesecom.

Bakreno doba (ili eneolitik) zastupljeno je sa četiri rada. Lea Čataj u radu »Mali Komor – Vrci: početak eneolitika u Zagorju« obrađuje nalaze s jednog zagorskog lokaliteta koje uspoređuje s kasnim fazama sopotske i lendelske kulture na istoku Hrvatske. Suradnički rad Jacqueline Balen i Josipa Zorića naslova »Metalni nalazi lasinjske kulture s nalazišta Pajtenica – Velike livade« obrađuje bakrene nalaze pronađene prilikom zaštitnih arheoloških iskopavanja u naselju lasinjske kulture na trasi autoceste A5 Beli Manastir – Osijek – Svilaj, pri čemu su korištene nove kemijske analize. Drugi suradnički rad onaj je Luke Bekića i Darija Vujevića pod nazivom »Lasinjska kultura na Brezju kod Varaždina«, gdje se ukratko predstavljaju rezultati istraživanja eneolitičke lasinjske kulture na navedenom prostoru povezivanjem pokretnih nalaza (keramika i litika) iz pojedinih zatvorenih cjelina s dobivenim radiokarbonskim datumima. László András Horváth donosi rad na njemačkom jeziku »Eine besondere Gefäßform der Kupferzeit im Karpatenbecken« (Posebna vrsta posude iz bakrenog doba u Karpatskoj kotlini). U radu se obrađuje pitanje pojave manjih četvrtastih posuda te pitanje kronologije pojedinih eneolitičkih kultura u kojima se one nalaze jer se one često spominju u literaturi, ali do sada nisu detaljnije analizirane. Želimir Brnić u opsežnom radu »Stratigrafija Vučedola. Kronologija kasnog eneolitika – prijelaznog perioda i rano brončano doba u Panonskom prostoru« analizira materijal s novijih istraživanja na lokalitetu Vučedol kraj Vukovara u sklopu kompleksnih kulturnih odnosa kasnoga eneolitika i ranoga brončanoga doba na prostoru Karpatske kotline.

Radovi koji obrađuju teme brončanog doba su sljedeći u nizu znanstvenih tekstova. Kristina Mihovilić prikazuje zanimljiv istarski slučajni nalaz u radu naslova »Enigmatski predmet – krušni idol iz Nezakcija«, čije se paralele mogu naći čak u jugozapadnoj Češkoj ili sjevernoj Italiji, a koji neposredno pokazuju nove smjerove kretanja stanovnika brončanodobne Europe. Zajednički rad Andreje Kudelić i Marte Mileusnić »Sastav lončarske smjese liscenske i Kisapostag keramike« prenosi rezultate preliminarne analize ulomaka keramike na osnovi kojih je provedena karakterizacija lončarskih smjesa (petrografske analize) korištenih za izradu posuda. Analiza je napravljena na keramičkom materijalu s nekoliko arheoloških srednjobrončanodobnih lokaliteta s područja Podravine i Posavine. Goran Jakovljević u radu »Brončanodobna ostava iz Velike Trnovitice i ostali brončani nalazi iz fundusa Gradskog muzeja Bjelovar« detaljno analizira veći broj brončanih predmeta iz ove ostave i ostalih nalaza iz muzejskog fundusa. Radi se o prvoj brončanodobnoj ostavi na području Moslavine. Slijedi rad Marijane Krmpotić pod nazivom »Kraj kasnog brončanog i početak starijeg željeznog doba u donjem Međimurju« u kojem se donose rezultati provedenih arheoloških istraživanja na prostoru donjeg Međimurja te detaljna analiza nalaza kasnoga brončanoga i početka starijega željeznoga doba.

Slijede dvije antičke teme. Marija Buzov u radu »Životinje u rimskim amfiteatrima« govori o javnim igrama na temelju prikaza životinja koje su se koristile u borbama i igrama u amfiteatrima diljem Rimskoga Carstva. Gordana Divac u radu »Prilog za poznavanje antičke topografije Krapinsko-zagorske županije« donosi novija saznanja o antičkom periodu na području tamošnje županije kroz detaljnu analizu rimskoga novca i jedne fibule iz arheološke zbirke Muzeja Radboa (slučajni nalazi), a uz što je iznesen i kratak pregled do sada poznatih antičkih nalazišta u Zagorju.

I srednji vijek je jednako tako pokriven s dva rada. U prvom Željko Demo pod nazivom »O nalazištu i iskopavanjima ranosrednjovjekovnog groblja na Peskima kod Kloštra Podravskog krajem 19. stoljeća« obrađuje staru muzejsku dokumentaciju, koja se ovom prilikom objavljuje u cijelosti, a kako bi se utvrdio točan položaj ovoga ranosrednjovjekovnog groblja. Tajana Sekelj Ivančan u drugom radu »Arheološki tragovi naseljenosti Sušina u Virju tijekom razvijenoga srednjeg vijeka« obrađuje pokretne i nepokretne nalazi iz razdoblja razvijenoga srednjega vijeka, donosi oblik i prostorni raspored istraženih arheoloških cjelina te analizu skromne keramičke građe prikupljene u njihovim zapunama.

Zbornik završava s dva rada kojima se upotunjuju saznanja o određenim arheološkim nalaznim situacijama i razumijevanju pojedinih nalaza općenito. Rad Marine Šimek pod naslovom »Izrada pračke vitlače. Nasljeđe iz arheološke prošlosti?« donosi rezultate eksperimenta izrade pračke, zabilježen 2009. godine u selu Martijanec nedaleko Varaždina. Pračku je u svojoj 82. godini izradio Martin Štangelin, na isti način kako je to radio u dječjačkoj dobi sredinom 20. stoljeća. Ovakav ili vrlo sličan način izrade vjerojatno je korišten i u arheološkim razdobljima, što nije moguće materijalnom potvrditi. Slijedi rad Jadranke Boljunčić na engleskom jeziku koji se tiče antropološke teme »Zvonimirovo – Veliko

polje (sjeverna Hrvatska): odabrani najvažniji slučajevi iz »starijeg ukopnog niza – pregled molekularnih, koštanih i CT dokaza nadopunjen nekim novim podacima«. Rad donosi rezultate interdisciplinarnih istraživanja ljudskih ostataka s groblja nedaleko Virovitice, poput rezultata DNK analize o srodnosti pojedinaca te o mogućem slučaju trepanacije kao medicinskog zahvata.

Institut za arheologiju i autori radova ovim zbornikom izražavaju zahvalnost Zorku Makoviću na dugogodišnjem radu, nesebičnoj suradnji i velikom doprinosu znanosti i kulturi uz želju da nastavi svoj rad i u svojim umirovljenim danima. Radi se zapravo o neshvaćenom geniju svoga vremena, istinskom borcu za pravdu i znanje, koji je upornim radom u svakom radnom okruženju zaslužio poštovanje kolega različitih struka, no nikada ne i političkih i inih struktura. U svakom pogledu on je pravi *homo universalis*, renesansni mudrac, sanjar i vizionar. Marković je možda najveće priznanje za svoj dugogodišnji rad doživio krajem radnoga vijeka i prije umirovljenja od strane mladih generacija arheologa, hrvatskog i međunarodnog prostora koji su davno postavljene, ali ponekad slabo prihvaćene teorije oživjeli novim istraživanjima. Vrhunac pak znanstvenog rada postigao je upravo u okrilju Instituta za arheologiju nastavljajući rad na projektima i temama vezanim uz gotovo sva povijesna razdoblja, iste ustanove koja mu je ovim opsežnim i kvalitetnim zbornikom odala priznanje na najprimjereniji mogući način –ispisanom posvetom za svekoliki doprinos hrvatskoj arheologiji.

Robert ČIMIN

ĐURO BEL: SPAMETEN ZAPIŠUVLE. KAJFORIZMI, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ČAKOVCU, 2020., 184 STR.

Zbirka *kajforizama* međimurskog poduzetnika, publicista i književnika Đure Bela prikladnim nazivom aforističnog prizvuka *Spameten zapišuvle* i vizualno dojmljivim rješenjem naslovnice jednostavno poziva da se je uzme u ruke i prolista. Ono što na prvi pogled privlači pažnju jest sretan spoj Belovih aforizama i ilustracija i nagrađivanih karikatura Damira Novaka, koji zajedno pružaju jedinstven doživljaj.

Recenzent knjige Dragutin Feletar u tekstu *Dužen sem, znači postojim!* piše da je Bel »ponajprije vrlo duhovit čovjek, ali i našu stvarnost gleda otvorenih očiju, pa se zato okrenuo kozeriji i britkoj kritici.« Autor pak svoj odabir forme aforizma obrazlaže ovako: »mortik zato kaj sam se navek nekam žuril, pak sam ono kaj sam videl, ono kaj mi je na pamet palo ne mel čas nadugom i naširokom pripovedati ili pak zapišuvati, pak mi je unda bilo nejbole i nejfletneše kaj sam to rekel (zapisal) kratko i jasno, v jenoj ili dve rečenice«.

Raspoređeni u deset cjelina, Belovi se kajforizmi dotiču različitih područja, od politike i financija preko povijesti i tehnologije do ljudskih osobina i međuljudskih odnosa. Ivan Pranjić u tekstu *Belov minimalistički koncept*, koji služi kao svojevrсни pogovor, ističe da su četiri glavne Belove preokupacije moral, politika, obitelj i paradoksi egzistencije. Dakako, nerijetko se ove teme isprepliću, a Bel ih, dozirajući po potrebi satiru, sarkazam, humor i ironiju, donosi u, za aforizme prepoznatljivom, sažetom obliku. Igre riječima, obrati, forma pitanja i odgovora neki su od postupaka koje Bel koristi kako bi postigao cilj: izazvati osmijeh, ali nerijetko i uputiti kritiku ili ukazati na neku nelogičnost.

Ovi su aforizmi odraz razmišljanja i doživljaja prosječnog, pomalo rezigniranog čovjeka, pa ne čudi da je Ivan Pranjić naglasio da su neki od ranije objavljenih Belovih aforizama postali »dio tzv. 'kolektivne svijesti' i prepričavaju se poput usmenih narodnih pošalice čije autorstvo je zaboravljeno«. Dakako, s njima će se najviše, osobito zbog jezika, poistovjetiti Međimurci, a neki se aforizmi i odnose specifično na njih kao što pokazuje kajforizam: »Ne znati po čemo smo mi Međimorci bole poznati: po jalo ili pak po figi v žepo?«

Nezaobilazni su i motivi uživanja u piću koje može biti jedan od razloga nemogućnosti pronalaska zajedničkog jezika između muškaraca i žena, ali i razlog »Zakaj jezikovo juho navek žene kuhajo?« Ovakvi stereotipni aforizmi, kao i oni lascivni, ciljaju na ljubitelje prostodušnog humora, a vjerojatno bismo neke aforizme mogli protumačiti i kao utočište od, doduše ponekad pretjeranih, zahtjeva političke korektnosti.

Neki su pak aforizmi reakcija na fenomene svojstvene našoj državi pa tako Bel zaključuje: »Mi imamo ministarstvo pomorstva prometa, veza i vezica.« ili »Teško je biti političar, ali se splati.« Poučen primjerima iz života, netko će lako utvrditi: »Zgubil sam pošteje. Prosim onoga što ga je našel nek si ga ostavi. Ovak mi čuda bole ide!« Ima tu i aforizama koji se doista doimaju kao uobličene narodne mudrosti koje bolja vremena zazivaju, ali im se više ne nadaju jer »Si dobro znamo da bode došlo to bolje sutra? Malo sutra!« S druge strane, »Negda smo skorom nikaj ne meli i nikaj nam je ne falilo, a denes čuda sega imamo, a još već toga nam fali.« I zato: »Bogek moj, dej mi strpleja. Ali mom!«

Ovaj prikaz neće završiti riječima pohvale jer »Čim so me počeli faliti mam sam znao da je moje vreme minulo« nego nade da će Đuro Bel u budućnosti napisati neke nove, svježije i autentične *kajforizme*. Poticajnog materijala sigurno ne manjka.

Mihaela CIK

FRAN GALOVIĆ: DOK VEČER SE ZMRAČI. IZBOR IZ DJELA, UMJETNIČKA ORGANIZACIJA ARTIKULACIJE I DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA, PODRAVSKO-PRIGORSKI OGRANAK, KOPRIVNICA, 2020., 224 STR.

Umjetnička organizacija Artikulacije i Podravsko-prigorski ogranak Društva hrvatskih književnika objavili su 2020. godine kao prvu knjigu u Biblioteci Galovićeve jesen novi izbor iz djela Frana Galovića (1887. – 1914.) odabравši pritom za naslov stih »Dok večer se zmrači« iz antologijske Galovićeve pjesme *Crn – bel*. Izbor djela potpisuje dr. sc. Mario Kolar, docent na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, koji se opsežnim pogovorom knjizi potvrđuje kao jedan od najboljih poznavatelja opusa Frana Galovića i konteksta u kojem je stvarao.

U pogovoru *Slutnja utočišta, zov daljina. Nedovršeno putovanje Frana Galovića* Kolar donosi biografske podatke o Galoviću, smješta njegov književni rad u kontekst razdoblja hrvatske moderne te se osvrće na recepciju njegovih djela pri čemu apostrofira ulogu Galovićevog prijatelja Julija Benešića. Naime, da Benešić nije od 1940. do 1943. godine u deset svezaka objavio cjelokupnu književnu ostavštinu svog prerano preminulog prijatelja, pitanje je bi li ona potaknula druge istraživače na daljnji rad na valorizaciji Galovićevog opusa. Među onima koji su nastavili proučavati djelo Frana Galovića istiće se ime Milivoja Solara, koji je ujedno jedan od priređivača više Galovićevih izabranih i sabranih djela.

Kolar je za ovo izdanje odabrao reprezentativna Galovićeva ostvarenja jer, kako piše, »njegovo bi književno djelo možda bilo uputnije ocjenjivati s obzirom na najbolje ostvaraje, ili barem bez onih početničkih, zato što dio vlastita opusa možda ni sam ne bi bio objavio«. Tako ovaj izbor otvara zbirka kajkavskih pjesama *Z mojih bregov...* nakon koje slijedi nekoliko najuspjelijih Galovićevih poetskih ostvarenja na standardu među kojima je i u čitankama zastupljen *Childe Harold*. Od proznih je tekstova odabrana *Ispovijed*, novela značajna u povijesti hrvatske književnosti zbog ekspresionističkih elementa dok Galovićev dramski opus zastupa dramska vizija *Pred smrt*.

U pogovoru, odnosno popratnoj studiji, Kolar obrazlaže Galovićev interes za mistično i onostrano te čest odabir tema lutanja, povratka zavičaju, prolaznosti i unutarnjih sukoba u pojedincu. Osim zastupljenih djela dotiče se i ostatak opusa, pa čitatelj može dobiti cjelovitiju sliku vrlo raznorodnih Galovićevih književnih interesa. Posebna se pažnja pridaje analizi pjesama iz nedovršene zbirke *Z mojih bregov...* kao prve napisane (ali ne i prve objavljene) hrvatske dijalektalne zbirke pjesama. Kolar ju sagledava u odnosu na ostatak opusa, ali i onodobnu književnu produkciju. Kako doznajemo iz *Bilješke o izdanju*, ova knjiga, zahvaljujući usklađivanju s izvornim rukopisom, ispravlja greške u prijenosu riječi pjesama koje se javljaju u prijašnjih izborima, što je, s obzirom na popularnost zbirke, svakako bilo potrebno.

U analizi dramskog opusa Kolar slijedi Senkerovu podjelu na verističke i artistske drame dok kao najuspjeliju dramu ocjenjuje jednočinku *Pred smrt* u kojoj se javljaju obilježja obaju spomenutih tipova drama pri čemu prevladava simbolistički i ekspresionistički sloj. Prozni opus slično se dijeli na naturalistička i simbolistička ostvarenja, a ponovno najbolje među njima, *Ispovijed*, svojim obilježjima najavljuje razdoblje avangarde.

Za zaključiti je da kroz stranice ove knjige čitatelji mogu dobiti relevantan pogled na stvaralaštvo Frana Galovića, pročitati najbolje njegove radove, upoznati neke od njih kroz autografe i dobiti upute za daljnja čitanja ili, zahvaljujući priloženoj bibliografiji, za neka nova istraživanja. Znakovito je da je ova knjiga izašla u Koprivnici, gdje su prvi put u tiskari Vinka Vošickog 1925. godine na stranicama časopisa *Književna republika* otisnute riječi pjesama iz zbirke *Z mojih bregov...* Dokaz je to činjenice da je sjećanje na ovog književnika u njegovu zavičaju i danas vrlo živo, ali i da je Galović kroz ovaj izbor iz djela spreman iz zavičaja iznova se otisnuti u svijet.

Mihaela CIK

HRVATSKI SJEVER: MULTIDISCIPLINARNI ZNANSTVENI ČASOPIS, VOL. XV (2020), BR. 54, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ČAKOVCU, 164 STR.

Hrvatski sjever, multidisciplinarni znanstveni časopis Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu, nakon 11 godina stanke nastavio je izlaziti 2019. godine. Kao razlog za obnavljanje časopisa u *Uvodnoj riječi* njegovog 53. broja (prvog nakon stanke) glavni urednik izv. prof. dr. sc. Krunoslav Mikulan navodi potrebu »da se u Čakovcu ponovno pokrene časopis koji će se baviti i humanističkim temama, po mogućnosti povezanim s hrvatskom znanosti, kulturom i književnošću«. *Hrvatski sjever* stoga u svom obnovljenom izdanju objavljuje »isključivo znanstvene i stručne radove te povremene eseje i prikaze znanstvene i stručne literature« i tako otvara prostor istraživačima i istraživačkim temama vezanim za Međimurje.

U 54. broju *Hrvatskog sjevera* objavljeno je 5 izvornih znanstvenih radova i 2 stručna rada iz različitih područja. Damir Barbarić u izvornom znanstvenom radu *O živom zrenju prirode* s filozofskog aspekta donosi uvid u Goetheovo shvaćanje prirode, ali i prirodnih znanosti. Pritom je posebno zanimljivo što Goethe zagovara pristup »nježne empirije« suprotan znanstvenim metodama koje čovjeka udaljavaju od prirode, a bliži načelima poštovanja i čuvanja prirode koja se danas zagovaraju. Slijedi rad Ivana Vuka »Komisija ne smije iz sela otići, a da posao nije završen«. *O nekim aspektima otkupa poljoprivrednih proizvoda u kotaru Čakovec 1945.–1948. godine* u kojem saznajemo kako je politika prisilnog otkupa u doba Federativne Narodne Republike Jugoslavije utjecala na žitelje kotara Čakovec. Na temelju arhivskih izvora u radu se donose detalji o organizaciji provedbe otkupa, pokušajima seljaka da zataje viškove i kaznama koje su zbog toga uslijedile.

Đuro Blažeka s Učiteljskog fakulteta u radu *Pseudoanalogonimija između preloške skupine međimurskog dijalekta i prekomurskog književnog jezika* uspoređuje parove »lažnih prijatelja« iz *Rječnika preloške skupine međimurskog dijalekta* i *Slovara stare knjižne prekmurščine* te pokušava utvrditi razloge njihova nastanka. Kako Blažeka piše u zaključku, ovim je radom »pokušao potaknuti dublje analize semantike dijalektalnog leksika« koje će onda doprinijeti boljem poznavanju veza između hrvatskog i slovenskog jezika. Područje književnosti zastupaju Roberta Šperanda i Krunoslav Mikulan koji u radu *Kršćanski i paganski simboli u djelima Clivea Staplesa Lewisa, Joanne Kathleen Rowling i Milene Benini* utvrđuju kojim se vrstama simbola autori služe te ističu podudarnosti među njima. Vrijedni su i podaci o reakcijama čitatelja koje su dijelom ovisile o simbolici prisutnoj u djelima.

Radom *Opremljenost škola informacijskom i komunikacijskom tehnologijom za potrebe uvođenja predmeta Informatika kao obveznog predmeta u sklopu projekta Škola za život* Anita Topljak i Predrag Oreški upozoravaju na probleme prilikom izvođenja nastave Informatike. Na temelju ankete na uzorku od 100 učitelja i nastavnika Informatike u osnovnim školama i usporedbe s prijašnjim istraživanjima donose zaključke o mogućnostima unapređenja nastave u skladu s hrvatskom obrazovnom politikom. U stručnom radu *Edukativni roboti i njihova primjena u obrazovanju* Veronika Brlek i Predrag Oreški daju teorijske postavke o prednostima robotske edukacije s naglaskom na važnosti digitalne pismenosti i razvoja korisnih vještina. Zainteresiranim nastavnicima zasigurno će pomoći jasno opisani primjeri korištenja robota u nastavi pri čemu treba spomenuti da se oni nisu ograničeni samo na nastavu Informatike. *Vježbenički ERP u nastavi* naslov je stručnog rada Jasminke Prstec u kojem opisuje odlike ovog edukativno-informacijskog sustava koji se koristi za unapređenje obrazovanja budućih ekonomista i

komercijalista. Saznajemo da su osnivanjem i vođenjem virtualne vježbeničke tvrtke, ali i suradnjom s partnerskim školama, učenici i nastavnici stekli vrijedna znanja i iskustva.

Vladimir Legac, donosi iscrpan prikaz knjige Lovorke Zergollern-Miletić i Marije Lütze-Miculinić *Hrvatsko-engleski rječnik školskoga jezika: Priručnik za studente i nastavnike engleskoga jezika – Prvi svezak*, a ovaj broj *Hrvatskog sjevera* zaključuje Krunoslav Mikulan tekstom o Josipu Grgeviću, »umjetniku, profesoru, čovjeku«, koji je preminuo 2020. godine.

Na kraju treba spomenuti i da se uredništvo časopisa odlučilo okrenuti današnjim tehnološkim blagodatima pa se tako 53. i 54. broj časopisa mogu preuzeti i u digitalnom obliku na internetskim stranicama Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu, što će zasigurno doprinijeti čitanosti objavljenih radova.

Mihaela CIK

PODRAVSKI ZBORNIK 47, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK ROBERT ČIMIN, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA, 2021., 304 STR.

Nakladništvo Muzeja grada Koprivnice i ove godine zaokruženo je novim *Podravskim zbornikom* 47. Obuhvatio je radove iz društvenih, humanističkih i prirodoslovnih područja znanosti i književnosti. Povodom 100. obljetnice rođenja akademskog kipara Ivana Sabolića, na naslovnici je otisnut njegov portret prema fotografiji Milana Pavića izrađenoj 1979. godine. Sadržaj zbornika podijeljen je na riječ urednika, deset članaka, četrnaest priloga, tri književna priloga, popis podravskog nakladništva, šest podravskih kronika i popis suradnika, upute suradnicima i popis sponzora.

Prvi među člancima je rad Marijana Špoljara *Sintezna moć kiparstva Ivana Sabolića* koji analitički pristupa cjelinama unutar opusa kipara Ivana Sabolića. Drugi je članak rad Roberta Čimina pod naslovom *Arhitektonski razvoj koprivničkog utvrđenja* koji donosi pregled povijesti istraživanja grada Koprivnice, preliminarne rezultate višemjesečnog istraživanja prostora Muzeja grada Koprivnice i opis studije Zlatka Uzelca o obnovi tj. revitalizaciji koprivničke tvrđave. Treći članak pod naslovom *Ernuszt i Podravini*, rad je Nike Marasa o povijesti vlastelinske obitelji Ernuszt krajem 15. i prvoj polovini 16. stoljeća, njihovu utjecaju na vlastelinstva Koprivnicu, Prodaviz (Virje) i Đurđevac i heraldičku baštinu. *Analiza žrtava bleiburškog Križnog puta u podravskom kraju (kotari Koprivnica, Đurđevac i Ludbreg)* Filipa Šokeca je četvrti članak u kojem je obrađena problematika stradalih osoba neposredno nakon Drugoga svjetskog rata kod Bleiburga. Statistički su obrađeni odnosi podataka poput broja stradalih, pripadnost oružanim snagama i zanimanja. Peti članak je rad Mire Kolar-Dimitrijević pod naslovom *Pabirci iz bilježnice – Romi srednje Podravine prema mojem sjećanju i spoznaji* o životu Roma na navedenom prostoru tijekom 19. i prve polovine 20. st. i povijesnim zbivanjima koja su utjecali na život tih zajednica. Vladimir Miholek je ovom broju *Podravskog zbornika* pridonio radom *Đurđevački liječnik dr. Lujo Harazim (1850. – 1916.)* u kojima su opisane aktivnosti i interesi uglednog građanina Đurđevca, a posebno književno stvaralaštvo i fotografija. Autori Adela Sočev, Zdravko Janković i Nikola Cik napisali su sedmi članak naslova *Kamen temeljac za 140. obljetnicu koprivničkog Crvenog križa (1881. – 2021.)* koji dotiče povijest Gradskog društva Crvenog križa Koprivnica od osnutka do danas, zatim okolnosti koje su oblikovale i razvijale djelatnosti istoga i uspjeh u vidu dobivanja bespovratnih sredstava iz fondova Europske unije za tri projekta među kojima je i izgradnja novog objekta. Osmi članak je rad Dragana Damjanovića o *Ikonostasu slikara Ivana Tišova u crkvi Svete Petke u Bolfanu*, točnije o okolnostima njegova smještanja u Bolfan, značaju za umjetnost i potrebi za obnovom. Članak Helene Kušenić *Glaže – između motiva i smisla* donosi analizu glaža tj. ikonografije na slikama na staklu iz zbirki Muzeja grada Koprivnice s posebnom pažnjom na religijsku simboliku. Radovan Kranjčev napisao je prirodoslovni rad *Neke promjene u prirodnom okolišu Koprivničko-đurđevačke Podravine i Kalnika u posljednjem stoljeću* o negativnim utjecajima klimatskih promjena zabilježenih na navedenim prostorima, posebno u vodama, šumama, biološkoj raznolikosti itd.

Priloge čine radovi *Rukometni klub Podravka* Marijana Domovića uz obljetnicu osvajanja naslova europskih prvakinja, *Mala povijest jednog koprivničkog kvarta – moj kvart pedesetih* Ivana Ferenčaka o sjećanjima na događaje i stanovnike, *Kulturno-umjetničko društvo Ždala – specifičnosti i djelovanje* Žuže Zabjan o razvoju dotičnog društva, rad Nade Šešić i Amona Remenara o povijesti i djelovanju

Folklornog ansambla »Koprivnica«, rad Zrinke Roksandić o povijesti i odnosu prema baštini, posebno nošnjama pod naslovom *Kulturno-umjetničko društvo »Delovi«*, zatim rad *Pola stoljeća Festivala dječjeg amaterskog filma – FEDAF* Vlatke Šelimber, rad Katarine Franjo o knjizi i stripu *Komarnički knez Velimir* pa *Tragom prošlosti: obiteljska knjižnica Patačićevih kao dar akademskoj knjižnici u Zagrebu* Irene Galić Bešker s pregledom važnijih djela hrvatskih autora ili onih na hrvatskom jeziku, *Edukacija u »malom« muzeju* Maše Zamljačanec o pedagoškim i edukativnim programima u Muzeju grada Koprivnice, još jedan prirodoslovni rad *Reintrodukcija europskog dabra u Podravinu* Miše Rašana, zatim rad Zvonimira Majdančića o ulozi *Podravke u Domovinskom ratu*, *Intervju s grofom Nikolausom Draskovicem* kojeg donosi Milivoj Dretar, potom rad Vjekoslava Prvčića *Povodom 80 godina života akademika Dragutina Feletara i In memoriam Iliji Pejiću* (1956. – 2021.) suradniku i autoru članaka u Podravskom zborniku autorice Ljiljane Vugrinec.

Književne priloge čine prozni tekst na kajkavskom dijalektu *Bednja koja je zdavnja pretekla* iz pera Aleksandra Horvata, zatim pjesme *Spomenik mjesecini* i *Budi početak* Milana Frčka i na kraju pjesme Sonje Delimar pod naslovima: *Skidanje povoja*, *Pustinjsko dijete*, *13 Blesavih strofa (i ne bez vraga)*, *Prometej* i *Potonuli grad*. Josipa Strmečki i Ana Škarić priredile su popis monografija, kataloga, zbornika, serijskih publikacija i audiovizualne građe unutar poglavlja *Podravsko nakladništvo*. Na kraju, u poglavlju *Podravske kronike*, podastrijeti su značajni događaji i fotografije istih u općinama Koprivnički Bregi, Koprivnički Ivanec, Martijanec, Novigrad Podravski i Peteranec koji su obilježili 2021. godinu i oblikovali život u Podravini.

Na promociji ovogodišnjeg *Podravskog zbornika 47* spomenuto je približavanje 50. jubilarom broju sa sviješću o zahtjevnosti pripreme takvog izdanja. Posebno je to očito ako se uzme u obzir činjenica da je *Podravski zbornik* etabliran i bogato opremljen zbornik sa širinom stručnih i drugih radova i dugog kontinuiteta, a svako novo izdanje čini se kvalitetnije nego prijašnje.

Ilija CIKAČ

BOŽIDAR BECK: DOKUMENTARNO – UMJETNIČKA IZLOŽBA, MUZEJ GRADA ĐURĐEVCA, 22. 10. – 21. 11. 2021.

Imajući na umu činjenicu da pozadinski akteri izložbenih mašinerija, poput kustosa, nerijetko ostaju zapamćeni samo u užim strukovnim krugovima, Marijan Špoljar odlučio je u formi izložbe predstaviti svoja istraživanja o životu i radu Božidara Becka (1926. – 2000.), nezaobilaznog imena hrvatske kulturne scene druge polovine 20. stoljeća. Pritom je uspješno spojio dokumentarni dio izložbe, koji o Beckovom životu progovara kroz osobne predmete i dokumente te brojne fotografije iz obiteljskih zbirki Radovana Becka i Maje Beck Pivac te fototeke Muzeja suvremene umjetnosti, s umjetničkim dijelom u kojem su predstavljeni autori koji su bili u njegovom istraživačkom fokusu.

Beck je rođen u Đurđevcu pa je Muzej Grada Đurđevca dobar odabir za organizaciju ove izložbe, iako bi ona svakako privukla pažnju i u Zagrebu za koji je Beck bio profesionalno vezan. On se nakon studija povijesti umjetnosti u Lenjingradu i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu zaposlio kao kustos u Kabinetu grafike, što je odredilo njegove daljnje interese u smjeru suvremenih umjetničkih praksi i demokratizacije umjetnosti. Tako je zabilježen kao jedan od pokretača tiskanja edicije Jugoslavenska grafika i Male likovne biblioteke čija su izdanja bila pristupačna publici. U Galeriji suvremene umjetnosti, gdje bio je direktor, kustos i muzejski savjetnik, realizirao je projekte relevantne na svjetskoj razini među kojima se ističu izložbe pokreta Nove tendencije, simpozij Kompjutori i vizualna istraživanja te uređivanje časopisa Bit International.

U Muzeju Grada Đurđevca stoga su izloženi, a u katalogu izložbe dijelom reproducirani rezultati navedenih angažmana: mape serigrafija i grafika, likovne monografije (ističu se one o Marijanu Detoniju i Edi Murtiću iz Male likovne biblioteke za koje je Beck napravio izbor i predgovor), katalogi i plakati izložbi održanih u Galeriji suvremene umjetnosti, plakati Novih tendencija, primjerci časopisa Bit International, te radovi umjetnika s kojima je Beck surađivao. Posebna je zanimljivost da velik dio ovih izložaka potječe iz privatne zbirke Petra Smiljanića iz Bjelovara, a dopunu im predstavljaju predmeti iz fundusa Muzeja Grada Đurđevca, Gradskog muzeja Križevci, Knjižnice i čitaonice Fran Galović

Koprivnica i privatnog vlasništva Marijana Špoljara. Likovni postav potpisuju Marijan Špoljar i Edita Janković Hapavel.

Popratni katalog na pedesetak stranica zasigurno je najcjelovitiji pregled djelovanja Božidara Becka, a Špoljar je u tekstu njegov angažman sagledao u kontekstu društvenih prilika stavivši naglasak na njegovo umješno manevriranje između političkih zahtjeva i vlastite težnje za dosljednošću u provođenju izložbenih programa. Dodatnu vrijednost daju zapisi Beckovih suradnika kao potvrda njegove stručnosti i sposobnosti koja može biti nadahnuće današnjim djelatnicima u kulturi.

Mihaela CIK

KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA, FOTOMONOGRAFIJA, PRIREDILI DRAGUTIN FELETAR I PETRA SOMEK, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2021., 343 STR.

Koprivničko-križevačka županija je povodom svojeg dana kada obilježava 28 godina postojanja dobila bogato i suvremeno opremljenu fotomonografiju. Ovo je djelo Izdavačke kuće Meridijani i njihovog autorskog tima u kojem ovom prilikom treba istaknuti urednike fotomonografije akademika Dragutina Feletara i direktoricu izdavačke kuće Meridijani Petru Somek te autora tekstova povjesničara Hrvoja Petrića i glavnog fotografa Petra Feletara. Osim fotografija Petra Feletara koji je u svrhu izrade ove fotomonografije obišao čitavu Koprivničko-križevačku županiju, zastupljene se fotografije i mnoštva drugih autora. Svaka objavljena fotografija opremljena je prikladnim tekstualnim opisom. Tekstovi čiji su autori Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić objavljeni su na hrvatskom i engleskom jeziku što omogućava korištenje knjige i u turističke svrhe što je svakako jedna od intencija svakog ovakvog izdanja.

U predgovoru koji je napisao aktualni koprivničko-križevački župan Darko Koren naglašeno je da se ovo izdanje pojavilo u vrijeme kada počinju pripreme za obilježavanje tri desetljeća postojanja Koprivničko-križevačke županije. Podsjetimo da je ovo druga fotomonografija Koprivničko-križevačke županije proizašla iz izdavačke kuće Meridijani nakon one koju je priredio Dragutin Feletar i objavio u Koprivnici 2009. godine. Ujedno je to treća županijska monografija takvog opsega nakon one prve (tekstom najbogatije) o kulturnoj i prirodnoj baštini iz pera Božice Jelušić objavljene 2001. godine. U najnovijoj županijskoj fotomonografiji naglasak je stavljen na prikaz bogatstva prirodne i kulturno-spomeničke baštine na području tri grada (Koprivnica, Križevci i Đurđevac) te 22 općine. Ono po čemu se ova fotomonografija razlikuje od svih prijašnjih izdanja su snimke zračnih vizura gradskih i općinskih središta snimljenih pomoću suvremene tehnologije. Stoga i prvi dio fotomonografije čini pregled (abecednim redom poredanih) prepoznatljivih prizora gradskih i općinskih središta snimljenih iz zraka.

Središnji dio knjige čine različite cjeline u kojima su prezentirani različiti aspekti svakodnevnog života i bogate baštine. Prva cjelina posvećena je važnosti obrazovanja pa su tu fotografije i opisi školskih zgrada, prizori s nastave u učionicama i na terenu i slično. Polazeći od činjenice da županiju čine ljudi, poseban dio posvećen je zaslužnicima i uglednim žiteljima Koprivničko-križevačke županije od kojih su mnogi nagrađeni županijskim javnim priznanjima. Slijedi tekstualni dio naslovljen »Podravina i Prigorje u povijesti i sadašnjosti« u kojem su opisane prometno-geografske značajke županije i njeno stanovništvo, posebne prirodne znamenitosti, bogata povijest, važni kulturno-povijesni spomenici, gospodarstvo i njegovo prilagođavanje suvremenim promjenama, različita društva i turističke mogućnosti.

Kroz fotografije i njihove opise dočarana je šetnja kroz manja naselja Podravine i Prigorja. Među prirodnom baštinom ističu se: Kalnik, Bilogora, nekoliko vinogorja, jezera, Đurđevčki peski, Crni jarki, Repaš i drugo. Prošlost koje više nema prikazana je na starima planovima (kartama), razglednicama i fotografijama. Vrijedna spomenička baština predstavljena je kroz prikaze sakralnih i profanih zdanja. Posebna pažnja posvećena je narodnoj baštini, pučkoj tradiciji, tradicijskoj arhitekturi, pripremi tradicionalnih jela i slastica, rukotvorju, naivnom slikarstvu i kiparstvu. Gospodarski razvoj Koprivničko-križevačke županije prikazan je kroz poznate tvornice kao što su Podravka (Koprivnica) i Radnik (Križevci), poduzetničke zone u gradovima i većim općinama, vinarije, prometnu infrastrukturu i slično. Privlačnost Koprivničko-križevačke županije u turističkom smislu prikazana je kroz raznolikost

društveno-turističkih događanja kao što su različite manifestacije i proštenja te ponuda restorana, sportskih terena, galerija, muzeja i drugoga. S ciljem promocije turizma na području županije u ovoj su fotomonografiji objavljene i servisne informacije o turističkim zajednicama koje djeluju na području Koprivničko-križevačke županije. Kao posebni prilog u knjizi se nalazi i karta Koprivničko-križevačke županije.

Nikola CIK

OD GORBONUKA DO KLOŠTRA PODRAVSKOG, ŽUPA SV. BENEDIKTA I ŽALOSNE GOSPE, KLOŠTAR PODRAVSKI, 2021., 200 STR.

Franjevac Paškal (Vjekoslav) Cvekan (Ferdinandovec, 1913. – Virovitica, 1998.) zauzima značajno mjesto u hrvatskoj historiografiji zahvaljujući mnogobrojnim knjigama među kojima ovdje treba istaknuti tzv. kulturno-povijesne prikaze, odnosno popularne monografije o različitim naseljima i župama, prvenstvo u Podravini, a i šire u Hrvatskoj. Poslije povjesničara Rudolfa Horvata (1873.-1947.) koji je na sličan način pristupao obradi povijesti mnogih naselja u Podravini, Cvekan je zaslužan za otkrivanje novih podataka o povijesti Podravine, njihovo objavljivanje i popularizaciju. Činjenica je da u nedostatku novijih monografija, za upoznavanje povijesti mnogih mjesta u Podravini još uvijek koristimo djela Paškala Cvekana. Takva je situacija i u Kloštru Podravskom, srednje velikoj podravskoj općini i župi čiju je monografiju Paškal Cvekan izradio i objavio u vlastitoj nakladi u Slavonskom Brodu 1990. godine. Kako od tada nije objavljena novija monografija Kloštra Podravskog, tako je to bio poticaj Župi sv. Benedikta i Žalosne Gospe, odnosno župniku fra Ivanu Širokom da ponovno objavi ovo Cvekanovo djelo. Osim 30. obljetnice otkako je objavljena Cvekanova monografija, povod za izdavanje nove knjige bila je i 50. obljetnica djelovanja franjevac trećoredaca u Kloštru Podravskom.

No, ovom prilikom nije izrađen klasični reprint knjige iz 1990. godine, već je sadržaj te knjige uvršten u moderno opremljeno izdanje na dvije stotine bogato ilustriranih stranica. Tako se ova knjiga sastoji od dva osnovna dijela pri čemu je prvi dio nazvan starim poglavljima koja je napisao fra Paškal Cvekan, a drugi dio predstavljaju nova poglavlja čiji su autori: aktualni župnik fra Ivan Široki, nekadašnji župnik Ignac Gregorić te Ivan Vanja Lörenc i Dražen Vučak. Zbog toga u knjizi nalazimo dva osnovna tipa teksta. Prvenstveno je to originalni tekst Paškala Cvekana koji je vjerno prenesen, ali je u tehničkom smislu moderniziran jer je originalna knjiga bila objavljena u crno-bijeloj verziji, a sada je tekst vizualno obogaćen suvremenim dizajnom. Originalnost Cvekanovog teksta iz 1990. godine zadržana je i na način da u njemu nema pravopisnih intervencija. Možemo žaliti samo zbog toga uz takav tekst nema više kritičkih komentara, nego su oni napravljeni samo djelomično na nekoliko mjesta. Zahvaljujući ovom izdavačkom projektu Cvekanovo djelo sada će biti dostupnije svima zainteresiranim za povijest Kloštra Podravskog.

U drugome dijelu knjige nalaze se nova poglavlja u kojima su zastupljene suvremene teme kao što su Domovinski rat, žrtve Drugog svjetskog rata, iseljavanje stanovnika iz Kloštra Podravskog u 20. stoljeću i drugo. Autor većine tekstova je sadašnji kloštarski župnik fra Ivan Široki koji je neke od njih objavljivao u župnom glasilu *Benedikt* tijekom nekoliko prijašnjih godina. Većina tekstova je o povijesti župe i naselja i u tome se fra Ivan Široki dokazao kao marljiv i pažljiv kroničar događaja u povjerenoj mu župi. Između ostaloga, župnik Široki napisao je uvodni tekst (predgovor) za prijevod povijesti kloštarske župe koju je 1835. godine na latinskom jeziku sastavio tadašnji župnik Ignac Gregorić. napisao je Ivan Široki. Prijevod na suvremeni hrvatski jezik izradio je Krunoslav Kovačić. Slijedi zajednički rad fra Ivana Širokog i Ivana Vanje Lörenca o iseljenicima s područja župe u SAD početkom 20. stoljeća. Uvodni dio i popis imena raspoređenih po mjestima rođenja potkrijepljeni su godinama rođenja i podacima o mjestu gdje su živjeli ako je to poznato. Rad o Domovinskom ratu i ulozi Kloštrana u obrani svoje domovine napisao je Dražen Vučak.

Fra Ivan Široki izradio je popis prezimena u Kloštru Podravskom, Budančevici, Prugovcu, Dinjercu i Oderjanu prema matici krštenih od 1762. do 1766. godine. Uz to je objavljen popis župnika i kapelana u kloštarskoj župi s njihovim kratkim biografijama, njih četrdesetorice od početka 18. stoljeća do današnjih dana. Posebno poglavlje posvećeno je duhovnim zvanjima, najprije redovnicima i svećenicima.

ma (s kratkim biografijama), a onda i redovnicama. U tekstu o Katoličkoj akciji obrađene su i teme o pučkim misijama, Društvu katoličkih muževa, Društvu katoličkih žena, Djevojačkom društvu Srca Isusova, Križarima, Društvu počasne straže Srca Isusova, Bratovštini svete krunice s poimeničnim popisom članica i članova. Tu je i tekst o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća iz župe Kloštar Podravski s popisom imena stradalih. Posljednje poglavlje također je napisao fra Ivan Široki, a posvećeno je pastoralnom djelovanju franjevac trećoredaca u župi u Kloštru Podravskom. To je zapravo pregled važnih događaja u župni u posljednjim desetljećima popraćeno s mnogo slikovnih materijala.

Dakako, nameće se pitanje je li opravdano u ovome obliku objaviti djelo koje je nastalo prije tri desetljeća i djelomično je ipak zastarjelo. Uz svu potrebnu kritičnost, možemo zaključiti da je to ipak vrlo korisno. Odgovor na to pitanje nalazimo i u samoj intenciji izdavača da podsjetiti prvenstveno stanovnike mjesta i župe na bogatu povijest Kloštra Podravskog. U prilog tome govori i činjenica da u proteklih 30 godina nije izrađena novija monografija te će ovo izdanje nadoknaditi taj nedostatak. Prema riječima recenzenta povjesničara Hrvoja Petrića ova knjiga vjerno prikazuje povijest svakodnevnog života stanovništva u selu u kojem su mjesni župnici uživali značajan ugled, a oni su imali važnu ulogu kao prosvjetitelji i kroničari zbivanja u svojoj župi. Jedan od takvih župnika je i fra Ivan Široki koji je pokazao da poput fra Paškala Cvekana neizmjereno želi upoznati povijest svojeg kraja, izraziti ljubav prema povijesti općenito i odati poštovanje radu svojih prethodnika. Stoga dugujemo zahvalnost fra Ivanu Širokom kao izdavaču i inicijatoru što je okupio stručne suradnike u uložio iznimne vlastite napore za ostvarenje ovog vrijednog izdavačkog projekta.

Nikola CIK

EKONOMSKA I EKOISTORIJA, ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, BROJ 16, ZAGREB - SAMOBOR, 2020., 244 STR.

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju iz Zagreba i Izdavačka kuća Meridijani iz Samobora objavili su krajem 2020. godine 16. po redu broj časopisa *Ekonomska i ekohistorija*. Glavni i odgovorni urednici ovoga broja su povjesničari Hrvoje Petrić i Žiga Zwitter koji su ujedno napisali i predgovor ovom tematskom broju časopisa. Tema broja je povijesna klimatologija u kontekstu povijesti ljudi i okoliša istočnog Jadrana, Panonske nizine (Karpatsko bazena) i jugoistočnih Alpa. Ukupno je objavljeno jedanaest radova i svi su na engleskom jeziku. Autori su ugledni znanstvenici iz Austrije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Mađarske, Slovenije i Srbije. Iako je časopis objavljen u Hrvatskoj, samo neki radovi sadrže sažetke na hrvatskom jeziku. U ovom prikazu bit će navedeni naslovi svih objavljenih radova koji su kategorizirani kao izvorni znanstveni radovi.

Andrea Kiss iz Beča objavila je rad u kojem je opisala vrijeme i prirodne opasnosti povezane s vremenom u srednjovjekovnoj Ugarskoj u razdoblju od 1401. do 1450. godine na temelju podataka iz pisanih povijesnih izvora, odnosno dokumenata. Djelovanje bure na Jadranu prema zapisima korničara, putopisaca i vojnika iz razdoblja od 15. do 18. stoljeća istražio je Krešimir Kužić iz Zagreba. Lajos Rácz iz Mađarske izradio je dugoročnu analizu podataka o žetvama žita, berbama grožđa i otkosima sijena u razdoblju od 1500. do 1850. godine i došao do zaključka da su u Karpatskom bazenu ili Panonskoj nizini uspješno prevladane klimatske promjene uzrokovane malim ledenim dobom. Katarina Botić s Instituta za arheologiju u Zagrebu prikupila je podatke o vremenskim prilikama iz Kronike franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu u kojoj su bilježeni podaci od 1706. do 1932. godine i na temelju njih je pokušala rekonstruirati mikroregionalne vremenske obrasce i njihov utjecaj na svakodnevni život. Neobični zimski vremenski događaji na području Ptuja od 1700. do 1941. godine tema su rada Nataše Kolar. Utjecaje vulkanskih erupcija Vezuva 1771. godine i islanske vulkanske pukotine Laki 1783.-1784. godine na prostor Bosanskog ejaleta u sjeverozapadnom dijelu Osmanskog Carstva istražili su Ema Pašić, Dina Pašić i Hrvoje Petrić. Vremenske anomalije u Transilvaniji, Banatu i Partiumu od 1813. do 1818. godine na temelju onodobnih izvora istražio je i opisao Dorian-Ioan Rus. O bijesnoj tuči u kotaru Postojna u kolovozu 1864. godine i njezinim posljedicama pisao je Andrej Studen iz Ljubljane. Jelena Mrgić s Odsjeka za povijest i Bogdan Dražeta s Odsjeka za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakultet Sveučilišta u Beogradu autori su rada o narativima o vremenu i klimi u preindustrijskog

Srbiji i Bosni i Hercegovini. Mauro Hrvatin i Matija Zorn izradili su rad od klimatskim i hidrološkim promjenama u planinskim regijama Slovenije između 1961. i 2018. godine. O vremenskim nepogodama na Visu 30-ih godina 20. stoljeća na temelju analize prirodnih nepogoda u kontekstu zrazvoja i značaja vinarstva i vinogradarstva pisali su Nikola Ostojčić i Vinko Udiljak. Na kraju su prikazi jedne knjige i konferencije koja je održana u Sloveniji u lipnju 2020. godine na temu proučavanja gorskih područja.

Nikola CIK

DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, GÁBOR HAUSNER, LAJOS NÉGYESI, JÓZSEF PADÁNYI, HRVOJE PETRIĆ: UTVRDA NOVI ZRIN NA MURI, ZRINSKA GARDA ČAKOVEC, OGRANAK MATICE HRVATSKE U ČAKOVCU, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, ČAKOVEC, 2021., 197 STR.

Kao rezultat rada znanstvenika iz Hrvatske i Mađarske nastala je knjiga o utvrdi Novi Zrin na Muri koja je postojala od 1660. do 1664. godine. U skupini hrvatskih autora su akademik Dragutin Feletar, geograf i povjesničar Petar Feletar i član suradnik HAZU Hrvoje Petrić kojima je zajedničko da se tijekom gotovo cijele svoje znanstvene karijere profesionalno bave temama iz povijesti obitelji Zrinski. Takav znanstveni interes povezuje i autore iz susjedne Mađarske koji su u ovoj knjizi predstavili rezultate svojih istraživanja o utvrdi Novi Zrin i obitelji Zrinski. To su potpukovnik i vojni povjesničar Gábor Hausner, vojni povjesničar Lajos Négyesi te časnik i stručnjak s područja vojnih znanosti József Padányi. Uz suradnju povjesničara i znanstvenika s hrvatske i mađarske strane, za izdavanje ove knjige važna je i suradnja nakladnika. To su prvenstveno Zrinska garda iz Čakovca, Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu i Izdavačka kuća Meridijani, a njima su se pridružili kao sunakladnici Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, odnosno Zavod za znanstveno-istraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima te Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Zmajski stol u Čakovcu. Urednik knjige je akademik Dragutin Feletar, a recenzenti su povjesničari Željko Holjevac i Milan Kruhek.

Urednik knjige akademik Dragutin Feletar napisao je proslav o Zrinskim i Novome Zrinu kao simbolu borbe za slobodu Hrvata od stranih vlasti. Na početku knjige je pregled važnijih povijesnih izvora i literature o Novom Zrinu objavljene u Hrvatskoj i Mađarskoj. Knjiga se sastoji od dva glavna dijela pri čemu su u prvome dijelu objavljeni rezultati istraživanja o Novome Zrinu u Hrvatskoj, a u drugome doprinos istraživača s područja Mađarske. Graditelju Novog Zrina, hrvatskom banu i pjesniku Nikoli VII. Zrinskom posvećeno je posebno opširno poglavlje u kojem su opisani njegova mladost, školovanje, uloga u obrani od Osmanlija, te doba kada je bio hrvatski ban i njegov doprinos koji je dao kao prosvjetitelj i pisac. Slijedi poglavlje o geografsko-strateškom položaju i značenju utvrde Novi Zrin. U posebnom poglavlju opisane su utvrde Novi Zrin i Legrad na povijesnim zemljovidima. Daka-ko, sve je ilustrirano mnoštvom slikovnih priloga i zemljovida. Izgradnja Novog Zrina tijekom 1660. i 1661. godine posvećeno je posebno poglavlje kao i značenju te utvrde u kontekstu regionalnih zbivanja u 16. i 17. stoljeću. Sljedeća poglavlja posvećena su ulozi utvrde Novi Zrin u doba kada je ona bila polazište vojnih pohoda koje je vodio Nikola VII. Zrinski, a pogotovo tzv. Zimske vojne početkom 1664. godine. Utvrda Novi Zrin postojala je neobično kratko jer ju je osmanska vojska zaposjela i srušila 1664. godine nakon čega su uslijedi nemili događaji kao što je bitka kod Mogersdorfa, sklapanje Vašvarskog mira i pogibija Nikole VII. Zrinskog. Posljednje poglavlje u prvom dijelu knjige predstavlja osvrt na komemoraciju utvrde Novi Zrin i njenog razaranja u suvremeno doba.

Novi Zrin u mađarskim istraživanjima tema je drugog dijela knjige u kojem su predstavljeni rezultati istraživanja provedenih na mjestu nekadašnje utvrde. Posebna pažnja posvećena je metalnim artefaktima iz vremena opsade Novog Zrina. Uloga utvrde stavljena je u kontekst kompleksne obrane Međimurja od Osmanlija u 17. stoljeću. U posebnom poglavlju opisano je oružje Zrinskih što je ilustrirano i mnoštvom slikovnih priloga. Knjiga je opremljena sažecima na hrvatskom, mađarskom, engleskom i njemačkom jeziku. Spomenimo da je knjiga objavljena u povodu 350. obljetnice martirija Zrinskog i Frankopana u Bečkom Novigradu i 360. obljetnice izgradnje utvrde Novi Zrin.

Nikola CIK

VLADIMIR STRUGAR, DRAŽEN PODRAVEC: KULTURA ŠKOLE I PRIMJERI DOBRE PRAKSE, OPĆINA VIRJE, VIRJE, 2021., 328 STR.

Neobično plodna izdavačka djelatnost Općine Virje obogaćena je još jednom knjigom koja je objavljena 2021. godine. To je knjiga pod naslovom »Kultura škole i primjeri dobre prakse« čiji su autori Vladimir Strugar i Dražen Podravec. Obojica autora tijekom cjelokupne svoje profesionalne karijere vezani su uz prosvjetu i ovo je još jedna u nizu njihovih knjiga o školstvu. Podsjetimo da je Vladimir Strugar član suradnik HAZU i upravitelj Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru, a Dražen Podravec, po obrazovanju biolog, dugogodišnji učitelj i ravnatelj Osnovne škole prof. Franje Viktora Šignjara u Virju. Iz njihovog bogatog profesionalnog iskustva proizašla je i ova najnovija knjiga koja ima karakter udžbenika ili nastavničkog priručnika i bit će korisna svakome tko je na bilo koji način vezan za prosvjetu. Uz to, Podravina, a pogotovo virovski kraj dobili su još jednu vrijednu knjigu koja svjedoči o uspjesima ljudi koji ovdje žive i rade. Izdavanje ove knjige pohvalnim su riječima popratili i recenzenti akademik Dragutin Feletar i profesor emeritus Stjepan Hranjec.

Knjiga se sastoji od dva glavna dijela. Prvi dio knjige je teorijske naravi i autor mu je Vladimir Strugar. Autor je na temelju objavljene literature i vlastitih spoznaja progovorio o važnosti kulture u obrazovanju i povezanosti kulture te odgoja i obrazovanja općenito. Pri tome se posvetio definiraju pojma kulture i nastojao postaviti kulturu u korelaciju s institucionaliziranim oblicima školovanja. Posebno su zanimljiva poglavlja o kulturnoj pedagogiji, zajedničkim kulturnim vrijednostima (kultura mira, kultura jezika, kultura ljudskih prava i građanske odgovornosti te kultura razumijevanja, tolerancije i suradnje) i izazovima s kojima se susreću kultura i obrazovanje u suvremenom društvu. Drugi dio knjige čine primjeri dobre prakse u Osnovnoj školi prof. Franje Viktora Šignjara u Virju gdje je autor Dražen Podravec proveo najveći dio svojeg radnog vijeka. Podravec je na čak pedesetak stranica predstavio dugu i bogatu povijest virovskoga školstva od sredine 18. stoljeća do današnjih dana u različitim povijesnim razdobljima. U preostalom dijelu opisani su školski projekti koji ilustriraju primjere prisutnosti kulture u školi kakva je ona u Virju. Istaknuto je izdavanje školskog lista, izdavačka i galerijska djelatnost škole, poznati Kajkavski etnografski kviz, popularni Dječji sajam i drugi projekti. Važnim možemo smatrati i vrijedne doprinose biografijama osoba koje su obilježile virovsko školstvo, pogotovo u kulturnom smislu kao što je, primjerice, kolekcionar Peter Infeld, biolog Ivo Matoničkin, slikar Marijan Jakubin, biciklist Ivan Levačić i drugi. Jedina zamjerka knjizi mogla bi se pronaći u manjkavo napravljenosti lekturi i korekturi, kao i u propustima urednika zbog čega u knjizi nalazimo mnoge sitne faktografske pogreške koje neće zbuniti čitatelje dobro upućene u povijest, ali bi mogle zvesti i zbuniti prosječne čitatelje koji bi pomoću ove knjige htjeli učiti o povijesti svojeg zavičaja. U knjigu je ugrađena Galerija likovnih radova poznatog slikara Zdravka Šabarića koji u godini izdavanja ove knjige obilježava 50. obljetnicu stvaralaštva.

Nikola CIK

ŽUŽA ZABJAN: ŠKOLA U ŽDALI (PREGLED POVIJESTI ŠKOLSTVA OD 1814. DO 2020. GODINE), OSNOVNA ŠKOLA GOLA, GOLA, 2021., 141 STR.

Marljiva i svestrana učiteljica Žuža Zabjan iz Ždala objavila je svoju treću knjigu u kojoj je predstavila dio povijesne, kulturne i prosvjetne baštine kraja u kojem živi i radi. Ranije je objavila samostalnu knjigu o KUD-u Ždala i njegovoj ulozi u očuvanju materijalne i nematerijalne kulturne baštine (2018.) te knjigu u suautorstvu sa Zvonimirom Ištvanom o ženama u kulturnom životu Prekodravlja (2016.). Sada je izradila pregled povijesti školstva u Ždali od 1814. do 2020. godine. Knjiga je pisana na zanimljiv način, opremljena je s više od stotinu potpisanih slikovnih priloga (među njima treba istaknuti fotografije starih školskih zgrada) i tako ostavila trajan pisani spomen o bogatoj tradiciji školstva u Prekodravlju. Autorica se pri izradi ove knjige koristila različitim arhivskim dokumentima (školska i župna spomenica), podacima iz arhiva različitih mjesnih društava, pronašla je informacije u relevantnoj literaturi i prikupila iskaze desetak kazivača.

Predgovor knjizi napisala je ravnateljica Osnovne škole Gola Violeta Pranjić koja je istaknula činjenicu da je školstvo odraz kulturnih, političkih i gospodarskih prilika nekoga kraja. Knjiga Žuže Zabjan

dokazuje da je tome tako i u Ždali. S time se slažu recenzent akademik Dragutin Feletar i urednik knjige Dražen Podravec, učitelj i autor brojnih knjiga o školstvu, koji je u proslavu napisao da je škola u Ždali kroz više od dva stoljeća bila središte društvenih i kulturnih zbivanja u tome mjestu. Iz uvodne riječi autorice doznajemo da joj je namjera bila zabilježiti i sačuvati od zaborava sve što je doznala o povijesti školstva u Ždali i prezentirati prikupljene podatke. Tako je nastao pregled povijesti primarnog (osnovnoškolskog) obrazovanja u Ždali i vrijedan prilog bogatoj povijesti školstva u Podravini. Ovo je i svojevrsna kruna 40-godišnjeg rada učiteljice-mentorice Žuže Zabjan (rođena u Osijeku 1959. godine) u Područnoj školi u Ždali.

Sadržaj knjige podijeljen je na više poglavlja u kojima je opisana povijest školstva u Ždali u različitim povijesnim razdobljima. Na početku se nalazi kratka povijest Ždala kao pograničnog naselja uz rijeku Dravu koje je naseljeno u 18. stoljeću, a pred kraj 19. stoljeća postalo je župno središte. Slijedi vrlo kratak pregled razvoja školstva u Podravini te poglavlje u kojem je opisana povijest školstva u Ždali tijekom jednog stoljeća, od 1814. godine do Prvog svjetskog rata. Autorica ovdje tvrdi da je škola u Ždali osnovana 1814. godine, ali nažalost za to ne navodi izvore iako je tekst opremljen kritičkim aparatom. Navedena su imena prvih ždalskih učitelja u 19. stoljeću čije bi biografije tek trebalo sastaviti. Zanimljiva je činjenica da je do kraja 19. stoljeća broj djece u Ždali toliko porastao da su u školi bila namještena dvojica učitelja. Školstvo u razdoblju između dva svjetska rata opisano je u posebnom poglavlju kao i razdoblje Drugog svjetskog rata. Poglavlje o školstvu od 1945. do 1990. godine obiluje kronološki poredanim podacima i slikovnim prilozima, a tu su i iskazi nekoliko kazivača koji su u to vrijeme polazili školu u Ždali. Ovo je razdoblje obilježila gradnja školske zgrade koja je započela 1979., a svečano otvorena 1983. godine. U posljednjem poglavlju opisano je školstvo od 1990. do 2020. godine kada je u životu škole u Ždali aktivno sudjelovala i sama autorica. Stoga i ovo poglavlje obiluje podacima i fotografijama koje svjedoče o brojnim aktivnostima u školi u to doba. Na kraju knjige, osim zaključka, sažetaka na engleskom i mađarskom jeziku, popisa literature i izvora, nalazi se popis učitelja koji su radili u školi u Ždali od 1861. godine do današnjih dana.

Nikola Cik

VOJNA KRAJINA U SUVREMENOJ HISTORIOGRAFIJI: ZBORNİK RADOVA S MAĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM, UREDILI DRAGO ROKSANDIĆ I VEDRAN MUIĆ, CENTAR ZA KOMPATIVNOHISTORIJSKE I INTERKULTURNE STUDIJE, FF PRESS, ZAGREB, 2021., 436 STR.

Za zbornik radova s međunarodnim sudjelovanjem koji je naslovljen »Vojna krajina u suvremenoj historiografiji« odmah po objavi možemo zaključiti da će biti nezaobilazna knjiga za sve one koji se bave temama iz povijesti Vojne krajine te općenito povijesti Hrvatske i ovoga dijela Europe. Ovaj zbornik je zajednički izdavački projekt Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije te izdavačke službe Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – FF Press. Zbornik je nastao nakon ciklusa javnih predavanja pod istim nazivom održanih 2012. godine u okrilju diplomskog izbornog kolegija »Vojna i vojnokrajiska povijest« i znanstvenog projekta »*Triplex Confinium*: hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu«. Tada su se raznolikim temama iz povijesti Vojne krajine zajedno bavili studenti i profesionalni istraživači koji su i danas svojim radovima doprinose poznavanju vojnokrajiske povijesti. Za objavu ovakvog zbornika zaslužan je profesor emeritus Drago Roksandić koji je ujedno bio nositelj spomenutog kolegija i voditelj znanstvenog projekta. Kao što se moglo čuti na prvim održanim javnim predstavljajima zbornika u Zagrebu (Matica hrvatska, 27. listopada 2021.) i Koprivnici (Muzej grada Koprivnice, 11. studenoga 2021.) ovo djelo je svojevrsna kruna rada Drage Roksandića na temama iz povijesti Vojne krajine kojima je posvećen tijekom cijele svoje profesionalne karijere duge više od četiri desetljeća. Stoga je u svojem predgovoru minuciozno rekonstruirao historijat institucionaliziranog bavljenja temama iz povijesti Vojne krajine u posljednjih četrdesetak godina koliko su one stalno prisutne u hrvatskoj historiografiji. O važnosti vojnokrajiskih tema za razumijevanje hrvatske povijesti svjedoči i Roksandićev postulat formiran na početku njegovog bavljenja Vojnom krajinom,

a spomenut i u predgovoru zborniku: »Postavlja se logično pitanje koliko je uopće moguće govoriti o hrvatskoj povijesti u integralnom smislu bez znanstvene istraženosti povijesti Vojne krajine.« To je činjenica koju je, čini mi se, tako lako previdjeti i zanemariti, a trebali bi ju vazda imati pred očima svi oni koji pišu i govore o hrvatskoj povijesti.

Urednik Drago Roksandić u predgovoru je otkrio neskrivenu želju da ovaj zbornik bude »relativno trajnija referentna publikacija«, a da bi se to postiglo »odlučeno je uložiti uistinu golem napor da bi se proizvela što sadržajnija, što obimnija i konceptualno što inkluzivnija selektivna vojnokrajiska bibliografija«. U tome je ključan doprinos mladog povjesničara Vedrana Muića, zaposlenika Hrvatskog državnog arhiva i doktoranda na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. On je na gore opisani način izradio bibliografiju uz pomoć nekoliko stručnjaka čija imena vrijedi i ovdje spomenuti: Ivana Beljak, Marina Bregovac-Pisk, Mladen Medved, Kristina Milković, Nenad Ninković, Hrvoje Petrić, Mirela Slukan Altić i Goran Vasin. Bibliografski popis prostire se na čak stotinu stranica i podijeljen je na dva dijela. U prvom dijelu objavljen je popis izvora (njih 556), a u drugom popis literature (1480 jedinica).

Osim što je predstavio sadržaj zbornika i opisao njegov nastanak u predgovoru je urednik Drago Roksandić problematizirao novosti koje je detektirao u bavljenju temama iz povijesti Vojne krajine u suvremenoj historiografiji. U zborniku je objavljeno ukupno 14 izvornih znanstvenih članaka, a sadržaj je podijeljen u nekoliko osnovnih cjelina. Prva zbornička cjelina »Povratak izvorima - k novim spoznajama« sastoji se od tri rada. Prvi je rad Mirele Slukan Altić čija su tema kartografski izvori za povijest vojnokrajiskih utvrda u vrijeme habsburške i francuske uprave. Željko Holjevac izradio je sintetski pregled objavljivanja i pisanja povijesti krajiških pukovnija, odnosno domašajima i poticajima na tome području. Tema su mu bile detektirane objavljenje i neobjavljene povijesti nekoliko različitih krajiških pukovnija, nastale u vrijeme postojanja Vojne krajine (većinom u 19. stoljeću) te krajem 19. i na početku 20. stoljeća. Marina Bregovac Pisk napisala je zanimljiv rad o Josipu Jelačiću i njegovim serežanima u likovnim djelima inspiriranih događajima 1848. i 1849. godine, a koja se nalaze u Zbirci slika i grafika Hrvatskog povijesnog muzeja. Druga cjelina nazvana je »Od preglednih uvida ka kritičkim vrednovanjima« i sastoji se od dva rada. Prvi je rad Gorana Vasina i Nenada Ninkovića pod naslovom »istoriografija u Srbiji o Vojnoj granici (1991.-2020.)«, a drugi Gorana Vasina o srpskoj Vojvodini u revoluciji 1848.-1849. godine.

Treća cjelina sadrži radove koji predstavljaju spoznajne pomake i tu je ujedno najviše radova, njih čak šest. Prvi je rad Géze Pállfyja o obrani Habsburške Monarhije od Turaka u 16. stoljeću. Naslov rada Andreja Hozjana je »Gute Botschaft ist halbe Victory. Špijonaža in kontraobveščevalno delovanje na Slavonski vojni krajini v 16. stoletju«. Ivan Jurišić napisao je rad o Hildburghausenovim reformama u Karlovačkom generalatu provedenim između 1737. i 1749. godine, a to je tema na kojoj je autor i doktorirao. Poznati specijalist za vojnokrajisku povijest Alexander Buczynski pripremio je rad o josefinskim reformama Vojne krajine 1787. godine. Tu je i rad Drage Roksandića naslovljen »'Istine' u Karlovcu 1848. godine (prema intimnom dnevniku Dragojle Jarnević)«. Autor posljednjeg rada u ovoj cjelini je Dalibor Vrgoč, a nosi intrigantni naslov »Tko je bio hrvatski krajiški časnik S. S. K?«. Riječ je zapravo o Stjepanu pl. Šašiću Kirinskom (1822.-1895.), krajiškom časniku (bliski suradnik bana Josipa Jelačića), višegodišnjem gradonačelniku grada Koprivnice (1870-ih i 1880-ih godina), saborskom zastupniku, političkom pamfletistu, učenjaku, sakupljaču i izdavaču pjesama i drugo. Unatoč svemu tome, Šašić je istodobno nepoznanica u hrvatskoj biografskoj leksikografiji i anonimac u hrvatskoj vojnoj i političkoj povijesti. Osim vrijednih priloga za njegovu biografiju rad predstavlja prikaz života časnika u vrijeme i nakon razvojačenja Vojne krajine.

Posljednja cjelina naslovljena je »Novi pristupi, novi problemi« i sadrži dva rada. Hrvoje Petrić pisao je o vojnokrajiskim prostorima i Malom ledenom dobu, odnosno odabranim aspektima iz razdoblja od Spörerova do Maunderova minimuma. Autor je uspješno predstavio rezultate svojih istraživanja ekoloških aspekata vojnokrajiske povijesti, a u proučavanju povijesti okoliša, služi se povijesnom demografijom, ekonomskom povijesti i drugim granama povijesne znanosti. Rad o fantomskim granicama koji sadrži novo promišljanje prostora i aktera u vremenu potpisuje grupa autora koju čine Hannes

Grandits, Béatrice von Hirschhausen, Claudia Kraft, Dietmar Müller i Thomas Serrier u suradnji s Karin Casanova.

Na kraju zbornika nalazi se, već spomenuta, Selektivna vojnokrajiška bibliografija koju je priredio i uredio Vedran Muić. Na početku je uvodni tekst, a slijedi popis koji obuhvaća izbor iz opsežne produkcije relevantnih radova: monografije, zbornici radova, članci i drugo. Selektivni pristup bio je jedini moguć zbog objektivnog razloga nepreglednosti onoga što je napisao o povijesti Vojne krajine i nemogućnosti fizičkog pregleda svakog djela. Unatoč tome, ova bibliografija je bez presedana u hrvatskoj historiografiji. Važnost bibliografije predstavlja činjenica da su uvršteni radovi autora iz više različitih zemalja: Austrije, Hrvatske, Mađarske, Srbije i drugih. Lakše snalaženje u zborniku omogućuje kazalo imena koje je priredila Samanta Pranić i kazalo mjesta koje je priredio Vedran Muić.

Nikola CIK

BRANKO KRANJČEV: ŽIVOT I DJELO DR. IVANA KRANJČEVA, 1900.-1957., OGRANAK MATICE HRVATSKE U ĐURĐEVCU, ĐURĐEVAC, 2021., 87 STR.

Dr. Ivan Kranjčev (1900.-1957.), rođeni Đurđevčanin, čije ime nose đurđevačka gimnazija te ulica u kojoj se ona nalazi, poznat je užoj stručnoj javnosti kao autor prve disertacije iz područja etnografije obranjene na Mudroslovnome fakultetu u Zagrebu u razdoblju između 1878. i 1933. godine. Disertacija *Ekonomski razvitak Đurđevca i đurđevačkih konaka* napisana je 1926. godine, a obranjena u svibnju 1928. godine kao završni rad na studiju geografije s etnologijom i etnografijom. Napisana je pod mentorstvom jednog od najznačajnijih hrvatskih etnologa 20. stoljeća i utemeljitelja Katedre za etnologiju Milovana Gavazzija (1895.-1992.).

Disertaciju je 1996. godine u Đurđevčkom zborniku sažeto prikazala ugledna hrvatska etnologinja prof. dr. sc. Tihana Petrović Leš u tekstu pod naslovom *Malo poznata disertacija Ivana Kranjčeva*, zaključivši kako »s područja Đurđevca i Podravine uopće, nedostaju etnografski podaci, napose podaci o seljačkim obiteljskim zadrugama, pa je svaki rad kao što je ovaj, dobrodošao i bilo bi ga korisno objaviti«. Skoro dva desetljeća kasnije, 2015. godine, magistar povijesti Nikola Cik, objavit će tekst disertacije s biografskim uvodom o autoru u 28. broju časopisa *Podravina*, učinivši je dostupnom stručnoj i općoj javnosti. Kao deziderat za budućnost nameće se naravno potreba za interdisciplinarno komentiranim izdanjem u obliku posebne monografije.

U vrijeme pisanja disertacije Ivan se Kranjčev na njezinoj naslovnici deklarira kao »srednjoškolski nastavnik«. Međutim, kako je razvidno iz monografije *Život i djelo dr. Ivana Kranjčeva*, njegov znanstveni prirodoslovni, etnografski, dokumentaristički i društveni rad uvelike je nadilazio očekivane kompetencije i angažman prosječnog nastavnika. Prema riječima autora monografije, a ujedno i jednoga od sinova Ivana Kranjčeva, mr. sc. Branka Kranjčeva, profesionalnu karijeru Ivana Kranjčeva resile su »osim visoke razine stručnosti« i »začudno umijeće prenošenja znanja i potpuna predanost poslu«.

Ilustrirana monografija *Život i djelo dr. Ivana Kranjčeva*, koje oku ugodan i decentan prijelom i grafičku pripremu potpisuje Saša Bogadi, sastoji se od tri velike cjeline: I. Školovanje i studij, II. *Službovanje* i III. *Obiteljski život i društveni rad Ivana Kranjčeva*. Prva se cjelina, Školovanje i studij, sastoji od pet poglavlja, naslovljenih prema pojedinim obrazovnim ustanovama koje je Ivan Kranjčev pohađao. To su: 1. Niža pučka škola u Đurđevcu, šk. god. 1907./08. – 1911./12., 2. Kraljevska velika gimnazija u Požegi, šk. god. 1912./13. – 1916./17., 3. Nadbiskupski licej u Zagrebu, šk. god. 1917./18. i 1918./19., 4. Bogoslovni fakultet u Zagrebu, ak. god. 1919./20. i 1920./1921. te 5. Mudroslovni fakultet u Zagrebu, ak. god. 1921./22. – 1922./23.

U drugoj se cjelini, naslovljenoj *Službovanje*, po sličnome, institucijsko-kronološkome načelu opisuje profesionalna karijera Ivana Kranjčeva. Riječ je o sljedećim poglavljima: 1. Pomorska akademija u Bakru, šk. god. 1924./25., 2. Građanska škola u Đurđevcu, šk. god. 1925./26. – 1946./47., 3. Gimnazija u Vukovaru, od veljače 1948. do šk. god. 1948./49., 4. Gimnazija u Bjelovaru, šk. god. 1949./50. – 1952./53. te 5. Narodna osnovna škola u Đurđevcu, šk. god. 1953./54. – 1956./57. Treću cjelinu, *Obiteljski život i društveni rad Ivana Kranjčeva*, čine poglavlja: 1. Obiteljski život, 2. Društveni rad te – iz pera Nikole Cika – 3. Rodoslovlje obitelji Kranjčev iz Đurđevca.

U *Predgovoru* što ga je sročio predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Đurđevcu Vladimir Miholek, istraživač đurđevečke i podravske povijesne i kulturne baštine, autor pet pjesničkih zbirki na đurđevečkom govoru te, zajedno s dijalektologinjom Jelom Maresić, suautor velebnog *Opisa i rječnika đurđevečkoga govora* (2011.), čitamo da se za Ivana Kranjčeva »ne može reći da je nepoznata ličnost u Đurđevcu, ali zasigurno je to bio do 1990-ih i stvaranja suvremene Hrvatske. Kranjčeva svakako možemo svrstati u one Hrvate Podravce koji su stasali u seljačkoj katoličkoj obitelji te potihlo savjesno i zdušno radili na dobrobit zajednice i društva zahvaljujući svestranom obrazovanju. Tu zajednicu predstavljala je škola i zajednica za koju se borio i više nego je morao, ali i okolina u kojoj je živio i doprinosio društvenom boljitku. Takvi, u neku ruku mirni, poštivani i cijenjeni ljudi, religiozni, apolitični i odani svojem poslu i korijenima, u komunističkom sustavu nisu dobro prolazili«.

Autor monografije mr. sc. Branko Kranjčev (rođen 1936.), diplomirani sociolog i pedagog te magistar muzeologije, također je, poput svog oca Ivana, čitav radni vijek proveo u prosvjeti. Kako je razvidno iz *Bilješke o autoru*, kao 34-godišnjak se 1960. godine zaposlio kao nastavnik u Našicama, gdje je od 1967. pa do umirovljenja 1999. godine radio kao školski pedagog. Autor je stotinjak znanstvenih, stručnih i publicističkih članaka te je samostalno ili u suautorstvu objavio osamnaest monografija većeg i manjeg opsega iz područja pedagogije te lokalne povijesti i kulture našičkoga kraja. Naime, od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća »sustavno istražuje lokalnu povijesnu i kulturnu baštinu«, a »kao muzeolog i kolekcionar dugogodišnji je vanjski suradnik zavičajnog muzeja u Našicama i jedan od utemeljitelja njegova arheološkog i geološko-paleontološkog odjela. Kao pročelnik Povjerenstva za izdavačku djelatnost Ogranka Matice hrvatske u Našicama potaknuo je izlaženje *Našičkog zbornika* te bio njegov prvi urednik.« Osim što je uredio još dva broja zbornika te u njemu objavio više studija iz lokalne povijesti, »za biografski leksikon našičkoga kraja napisao je šezdesetak životopisa (*Našički zbornik* 9, 2014.)«. Dobitnik je i dviju uglednih nagrada: godine 1995. najviše državne nagrade u području provjete – *Nagrade Ivan Filipović*, a godine 2012. *Nagrade Grada Našica za životno djelo*.

Iz *Riječi autora* doznajemo potankosti o nastanku ove knjige: »Pred vama je životopis moga oca Ivana Kranjčeva, na čijem sam pisanju počeo raditi u prosincu 2016. godine na poticaj Ogranka Matice hrvatske u Đurđevcu, koji je objavljivanjem životopisa namjeravao obilježiti 60. obljetnicu njegove smrti (8. siječnja 1957. – 8. siječnja 2017.). Predviđalo se da ću do tog dana dovršiti tekst. Namjera Matice hrvatske ugodno me iznenadila, ali i zatekla nesprenog za taj posao. Naime, u to vrijeme znao sam vrlo malo o očevu životu i radu. Izblijeđena vlastita sjećanja i usmena obiteljska predaja nisu mi mogle puno pomoći. Morao sam ih potkrijepiti pisanim izvorima koje je tek trebalo pronaći i proraditi, a sve se to jako odužilo pa je moja potraga za podacima trajala četiri godine«. Posebno je zanimljiva činjenica da se tijekom istraživanja za knjigu »dogodilo iznenadno otkriće zagubljenog očevog obiteljskog fotoalbuma«. Iz tog albuma preuzete su brojne fotografije koje ilustriraju pojedine biografske dionice Ivana Kranjčeva. Važnu ulogu u nastanku knjige ima ondašnji predsjednik đurđevečkog ogranka Matice hrvatske, povjesničar Nikola Cik, inače autor sadržajno i metodološki iznimno inovativne i vrijedne monografije *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća* (2016.), a trenutačno kustos u Muzeju Grada Koprivnice. Branko Kranjčev navodi kako je Cikov doprinos pri nastanku *Života i djela dr. Ivana Kranjčeva* višestran: »Za obitelj Kranjčev i Lončar istražio je rodoslovlje, pribavio mi dio arhivske građe, upozorio me na neke netočnosti u rukopisu, preko njega sam uspostavio kontakt s đurđevečkom sredinom«.

Autor monografije mr. sc. Branko Kranjčev, kako je već spomenuto, jedan je od sinova Ivana Kranjčeva. Sin koji ispisuje očev životopis. Imajući u vidu tu činjenicu, prosječni bi čitatelj možda očekivao svojevrsnu memoarsku prozu u čijem su središtu zajednički doživljaji oca i sina, njihov odnos kroz vrijeme, emocionalni momenti slaganja i razmimoilaženja kao uobičajeni polovi između kojih se općenito i ugrubo mogu situirati međuljudski odnosi. Za takvog čitatelja koji očekuje uzbudljiv autobiografski triler s dva glavna lika očekivanja neće biti ispunjena. Naime, prevladavajući autorski glas u *Životu i djelu dr. Ivana Kranjčeva* akribični je i pedantni povjesničar biograf, koji pojedine životne dionice svoga oca prikazuje na temelju podataka iz relevantnih publikacija (primjerice školskih godišnjaka), arhivske građe (zapisnika, školskih spomenica), a tek ponekad, vrlo samozatajno, pokojim introspektivnim komentarom.

Upravo taj nenametljivi pripovjedni glas iz sinovljevske vizure, koji autor možda i preskrupulozno prigušuje, daje ovoj biografskoj monografiji dodanu vrijednost kao nezamjenjivi izvor podataka, do kojih bi neki drugi biograf Ivana Kranjčeva djelomice mogao doći intervjuiravši Branka Kranjčeva kao sina Ivanova. Nešto je izraženiji taj glas u poglavlju *Obiteljski život*, no ni tu on nije isključivo glas individue već svojevrsnog glasnogovornika svoje trojice braće i dviju sestara: »Za oca mogu kazati da je bio obiteljski čovjek. (...) Nas djecu nastojao je obradovati izradom ili kupnjom kakve jednostavne naprave ili igračke (...). Duge zimske večeri kratio bi nam pričanjem priča iz svog djetinjstva i sviranjem violine.« U ovim i ostalim dijelovima rukopisa gdje sročitelj poseže za vlastitim sjećanjima na oca može se raspoznati specifičan istraživačko-spisateljski prosede i možebitni žanr koji bismo mogli nazvati *biografistikom bliskoga*. Ovaj radni termin predlažemo imajući na umu i pred očima epistemološku paradigmu *etnologije bliskoga* kao natpojma za heterogene istraživačke metodologije kojima etnolozi i kulturni antropolozi istražuju, raščlanjuju i opisuju kulturne pojave iz svoje bliske okoline odnosno miljea kojeg su ujedno i aktivni sudionici, promatrači i proučavatelji (usp. zbornik *Etnologija bliskoga*, ur. J. Čapo Žmegač, V. Gulin Zrnić i G. P. Šantek. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku / Naklada Jesenski i Turk, 2006.).

Kako smo već spomenuli, primarni i prevladavajući glas u monografiji jest glas povjesničara biografa, koji na temelju objavljenih publikacija te javne i privatne arhivske građe pojedine biografske dionice »glavnoga lika« Ivana Kranjčeva kronološki smješta u odgovarajući društveno-povijesni i institucionalni kontekst. S obzirom na profesionalnu profilaciju Ivana Kranjčeva kao nastavnika i istraživača, u monografiji o njegovu životu i djelu nećemo naći tek puko faktografsko navođenje obrazovnih institucija u kojima se školovao i u kojima je radio, već se ona, dakako kroz biografsku vizuru, može čitati i kao povijest školstva u četirima državama na hrvatskome tlu: Austro-Ugarskoj Monarhiji (do 1918.), međuratnoj monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.), Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.) te komunističkoj Jugoslaviji (nakon 1945.). U tim povijesnim rekonstrukcijama posebno su informativni i za suvremeno čitateljstvo, napose ono mlađe, poučni dijelovi rukopisa u kojima se tematiziraju ideološko-politički utjecaji na školske sustave u pojedinim državnim okvirima, a time i na pojedine nastavničke biografske putanje poput one Ivana Kranjčeva.

Njegova je biografska putanja drastičnu cezuru doživjela u travnju 1947. godine, kada je osuđen na jednogodišnju zatvorsku kaznu i prisilni rad zbog neslaganja s komunističkim vlastima oko otkupa tzv. viškova žita. Naime, 1945. i 1946. godine, kada je žito je slabo urodilo, pa su te godine poznate i kao »godine gladi«, »seljacima i drugim proizvođačima uzimani su stoka i žito, premda ni jednog ni drugog nisu imali dovoljno za vlastitu prehranu«. »Zbog izrazito slabog uroda pšenice 1946. godine kućanstvo obitelji Ivana Kranjčeva nije moglo u cijelosti podmiriti svoju obavezu u žitu« pa je on »tražio preispitivanje odluke o obveznom otkupu, ne krijući pritom svoje nezadovoljstvo nasilnim metodama otkupa«. Međutim, vlast ne samo da je i dalje inzistirala na »ispunjavanju zacrtanog plana otkupa«, nego je »neispunjavanje obveze« proglasila činom »svjesnog ometanja državne privredne politike, što je u konačnici rezultiralo gubitkom službe i upućivanjem u zatvor«. Jednogodišnju zatvorsku kaznu Ivan Kranjčev ipak nije do izdržavao do kraja, nego je pomilovan nakon tri mjeseca. Kako je razvidno iz monografije, spomenuta je kazna bila samo kulminacija Kranjčevljeva neslaganja s ideološko-političkim pritiscima nove komunističke vlasti kojima je kao katolički orijentirani intelektualac i nastavnik te ravnatelj škole bio izložen; odbio je primjerice ponudu da se učlani u Komunističku partiju, što se od njega kao ravnatelja škole očekivalo, a potajice je sva raspela iz učionica – pošto su komunisti naložili njihovo uklanjanje i uništavanje – odnio kući i sakrio. Dirljiva je činjenica da je ta raspela nakon njegove smrti »brižno čuvala njegova supruga Anastazija sve do uspostave samostalne hrvatske države 1991., godine, kada su vraćena u školu«.

Zaključimo, Branko Kranjčev vrstan je intelektualac, javni djelatnik i publicist bogate bibliografije te ujedno i iskusan biograf, uzmemo li u obzir da je, kako već spomenusmo, sročio šezdesetak (!) biografskih natuknica za biografski leksikon našičkoga kraja. Upravo to istraživačko i publicističko iskustvo, oplemenjeno retrospektivnim pogledom i introspektivnim uvidom, rezultiralo je vrhunskom biografskom monografijom o Ivanu Kranjčevu kao angažiranom i časnom istraživaču, pedagogu i društvenom djelatniku. Iako je činjenicom što je po njemu imenovana đurđevačka gimnazija i ulica u kojoj se

ona nalazi ime Ivana Kranjčeva spašeno od komunističke *damnatio memoriae*, zatiranja sjećanja, koje mu je bilo namijenjeno do uspostave hrvatske države 1990. godine, njegov život i djelovanje poznati su ponešto tek manjem dijelu starijih Đurđevčana, a mlađima gotovo potpuno nepoznati, kako je istaknuo u *Predgovoru* Vladimir Miholek.

Međutim, kako proizlazi ne samo iz biografija njegovih sinova Branka, istraživača iz područja društvenih i humanističkih znanosti, te Radovana (rođen 1934.), prirodoslovca, nego i iz činjenice da lokalna đurđevačka zajednica i danas drži puno do očuvanja svoje prirodne i kulturne baštine, nedvojbeno je da je istraživačko, pedagoško, organizacijsko i društveno djelovanje Ivana Kranjčeva u Đurđevcu prve polovice 20. stoljeća ostavilo trajan i neizbrisiv trag u kulturno-duhovnome habitusu transgeneracijskog kolektivnog identiteta Đurđevčanov i Đurđevčić.

Velimir PIŠKOREC

RAD RAZREDA ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI, 545/55, UR. DRAGUTIN FELETAR, HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAGREB, 2021., 218 STR.

Novi broj znanstvenog časopisa Hrvatske akademije RAD Razreda za društvene znanosti (55/2021.), donosi šest vrijednih radova, od kojih se neki odnose i na nizinu Drave, odnosno Podravinu. Objavljena su i tri prikaza objavljenih knjiga.

Krešimir Ivanda i akademik Anđelko Akrap donose zanimljivu i vrijednu rekonstrukciju broja i (djelomične) strukture stanovništva grada Zagreba u doba Drugoga svjetskoga rata. Ta je rekonstrukcija osobito važna za hrvatsku demografiju, jer od 1931. do 1948. nije bilo popisa stanovništva. Iako autori govore o procjenama, uzorak proučavanja tako je velik da se može govoriti o gotovo sigurnim i utvrđenim podacima. Naime, autori su proučili i statistički determinirali popis stanovništva Zagreba prema izdanim potrošačkim karticama, koje je dobivao praktički svaki stanovnik glavnoga grada. Prema tim podacima Zagreb je 1. ožujka 1941. brojao 224.550 stanovnika, koji su živjeli na tadašnjem gradskom području (na današnjem području grada tada je živjelo 312.300 duša). Do 1. listopada 1945. godine taj se broj povećao na 243.100 stanovnika (odnosno 310.100).

Za Podravinu i Prigorje osobito je značajan članak prof. dr. sc. Mire Kolar Dimitrijević, koja donosi temeljitu analizu popisa obrtnika na području današnje Koprivničko-križevačke županije 1890. godine. To je praktički prvi popis obrtnika u Hrvatskoj nakon Ugarsko-hrvatske nagodbe (1868.), a objavljen je 1891. u povodu 40. obljetnice Zagrebačke trgovinske komore. Autorica znalački donosi znanstvenu analizu prilika i odnosa u hrvatskom gospodarstvu krajem 19. stoljeća, a potom i podatke o popisu obrtnika i trgovaca na području tadašnjih kotareva Križevci, Koprivnica i Đurđevac. Tada je na tom području živjelo 140.253 stanovnika, a bilo je registrirano čak 1.785 obrtnika raznih struka. U članku se donose imena i prezimena (i vrsta obrta) svih obrtnika na tom području po naseljima, tako da članak ima veliku dokumentarnu vrijednost.

Prof. dr. sc. Hrvoje Petrić razradio je temu o razvoju i značenju trgovine hrvatskih slobodnih kraljevskih gradova u 17. stoljeću. Razrada se posebno odnosi na slobodne kraljevske gradove Zagreb (Gradec), Varaždin i Koprivnicu, te na Senj i Križevce. Autor ističe da je od prve polovice 17. stoljeća ulogu glavnog trgovačkog središta Hrvatsko-slavonskog kraljevstva preuzeo Zagreb (Gradec), a vrlo je razvijena i trgovačka uloga Varaždina, posebice za opskrbu vojnih posada u Vojnoj krajini. U Koprivnici, Senju i Križevcima i u trgovini su se ispreplitala djelatnosti i interesi civilnih i vojnih vlasti. U članku se posebno ističe značenje i formiranje trgovačkih radnji ili dućana, te razvoj sajmovi, što je utjecalo i na društveni život građana, te na arhitektonski razvoj. Analizira se i tadašnji razvoj i značenje međugradske trgovine, kao i sve snažnijih trgovačkih veza s drugim krajevima srednje i mediteranske Europe (pa i s Osmanskim carstvom). Daju se i primjeri rada i razvoja najpoznatijih trgovaca u 17. stoljeću iz spomenutih slobodnih kraljevskih gradova.

Akademik Željko Tomić vraća nas u karolinško doba, razradivši materijalne tragove inzularne umjetnosti na području od Alpa i Jadrana do Dunava i Neretve. Radi se o razdoblju ranoga srednjega vijeka (8. i 9. stoljeće) i djelovanja Avarskog kaganata, te Franačkog carstva. Autor analizira materijalne nalaze ove kulture iz najvećih arheoloških nalazišta, poput Tonovcovog grada (Kobarid), Gornjih

Vrbljana, Mogorjela, Sotina, Ostrovice, Biskupije i Stare Vrljke, a među njih ubraja i podravsko rano-srednjovjekovno arheološko nalazište u Medvedički. Radi se o ukrasnim predmetima nađenim unutar grobne cjeline ratnika-odličnika, poput mača, bojne sjekire, nožića i jezičcu pojasne garniture.

Tiskana su još dva rada s područja arheologije. Prof. dr. sc. Ante Uglešić analizira vrijednost kamenog crkvenog namještaja iz crkve Sv. Stefana u Golubiću kod Knina, a prof. dr. sc. Robert Matijašić piše o pulskom egzilu Rasparagana kralja sarmatskih Roksolana. Objavljena su i tri prikaza novoizašlih knjiga: Pedesetpet knjiga edicije »Modernizacija prava«, kao doprinosa HAZU razvoju pravne teorije i prakse u Hrvatskoj (urednik akademik Jakša Barbić), zatim »Bjelobrdski kulturni krug – groblja od 9. do 13. stoljeća u međurječju Mure, Drave, Dunava i Save« akademika Željka Tomićića, te »Leksikon hrvatskog iseljenništva i manjina« Ljiljane Dobrovšak i Vlade Šakića.

Petar FELETAR

STRUČNI SKUP »ŽIVOT I RAD AKADEMSKOG KIPARA IVANA SABOLIĆA«, GALERIJA SKULPTURA IVAN SABOLIĆ, PETERANEC, 17. RUJNA 2021. GODINE

Povodom stote obljetnice rođenja akademskog kipara Ivana Sabolića (1921. - 1986.) u njegovom rodnom selu Peterancu održana su dva događanja. Prvo je izložba fotografija pod nazivom »Milan Pavić i Ivan Sabolić / Fotograf i kipar, svjedoci vremena« otvorena 10. rujna 2021. godine u Galeriji skulptura Ivan Sabolić. Cilj izložbe je bio prikazati odnos i komunikaciju između dva umjetnika kroz crno-bijele i fotografije u boji koje je izradio Milan Pavić 1979. godine. Tim fotografijama su zabilježeni ležerni trenuci i trenuci stvaranja kipara Ivana Sabolića u prostorima njegova kiparskog ateljea i uredu dekana Akademije likovnih umjetnosti. Inače se negativni tih fotografija čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu, a većina njih javnosti je prikazana ranije unutar kataloga izložbi i novinskog tiska. Uz realistični prikaz okoline i vremena tj. socijalizma unutar kojega su dvojica umjetnika živjela i stvarala, same fotografije djeluju inspirativno u smislu napretka i uklapanja u šire zapadnjačke okvire modernizma. I dok fotografije odišu nostalgijom i estetikom iz vremena socijalizma unutar bivše Jugoslavije koju mlađe generacije možda mogu primijetiti još samo na starim obiteljskim fotografijama, minimalizam skulptura Ivana Sabolića i dalje se čini aktualnim, relevantnim pa i adekvatnim i oživljenim u estetici današnjice. Jedna od fotografija Milana Pavića, koja prikazuje kipara Ivana Sabolića s maketom javne skulpture *Gejzrom* ukrasila je omot novog, 47. *Podravskeg zbornika*. Poseban dio djela fotografa Milana Pavića, uz fotografije dnevnih događaja, ljudi, krajolika i industrijskih objekata, čine upravo fotografije kulturno-povijesne spomeničke baštine i portreti poznatih osoba iz hrvatskoga javnog i kulturnog života.

Drugo događanje je stručni skup »Život i rad akademskog kipara Ivana Sabolića« održan 17. rujna 2021. godine, također u Galeriji skulptura Ivan Sabolić. Okupljene su na početku pozdravili ravnatelj Muzeja grada Koprivnice Robert Čimin, voditeljica Službe za muzejsku djelatnost Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske Rašeljka Bilić, gradonačelnik Grada Koprivnice Mišel Jakšić i načelnik Općine Peteranec Ivan Derdić. Nakon pozdravnih govora, unutar prve sesije pod naslovom *Sabolić kao kulturno dobro, pedagoški rad i utjecaji*, svoje izlaganje su održali: Rašeljka Bilić s temom *Zbirka Ivan Sabolić - kulturno dobro*, zatim Davorin Vujčić, muzejski savjetnik Galerije Antuna Augustinčića, s temom *Ivan Sabolić kao voditelj Majstorske radionice za kiparstvo* te voditeljica arhiva Akademije likovnih umjetnosti Ariana Novina s temom *Ivan Sabolić / Pedagoški i umjetnički rad na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu*. Tijekom druge sesije pod naslovom *O djelu i radovima* izlagali su: kustosica Muzeja grada Koprivnice Helena Kušenić s prezentacijom *Crtež - inicijacija likovnosti Ivana Sabolića* pa Darija Alujević, stručna savjetnica iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU s prezentacijom *Portreti književnika, dramskih i likovnih umjetnika u opusu Ivana Sabolića* i nezavisna kustosica Iva Körbler s prezentacijom *Psihološki aspekt figure Ivana Sabolića*. Nakon stanke, u trećoj sesiji, temu *Arhiv Tošo Dabac kao izvor za istraživanje umjetničke scene tijekom 1950-ih i 1960-ih: Ivan Sabolić* predstavila je Ivana Janković, kustosica Arhiva Toše Dabca, potom je Hrvoje Gržina, arhivski savjetnik iz Središnjeg fotolaboratorija Hrvatskog državnog arhiva prezentirao temu *Svjetlopisac, skulptor i kumpanija: Ivan Sabolić i galerija u Peterancu na fotografijama Milana Pavića*, a viša kustosica Muzeja grada Koprivnice Draženka Jalšić Ernečić predstavila je temu *Goran Vranić i Ivan Sabolić / Kako*

gledati skulpturu okom fotografa? (O percepciji, stilu i načinu). U zadnjoj sesiji izlagali su povjesničar umjetnosti i likovni kritičar Marijan Špoljar (*Kipar kao polemičar, polemičar kao kipar*), viša kustosica Muzeja grada Koprivnice Vesna Peršić Kovač (*Odnos sredine prema liku, djelu i obitelji Ivana Sabolića (Kontekst poznate osobe u malom mjestu)*) i na kraju, muzejska pedagoginja Muzeja grada Koprivnice Maša Zamljačanec (*Zimsko sunce, posljednja Sabolićeva intervencija u javnom prostoru*). Kroz trajanje skupa, više puta je istaknuta važnost održavanja ovog ili ovakvih skupova i okupljanja aktualnih stručnjaka za teme vezane uz Ivana Sabolića, posebno u današnje vrijeme kad su skulptura, oblikovanje i modeliranje marginalizirani a likovno ili umjetničko izražavanje djece i mladih nedovoljno poticani. Okupljeni stručnjaci su na temelju kiparske ostavštine Ivana Sabolića postavili poveznice između teorije i povijesti umjetnosti i fotografije, kao i opisivanja i tumačenja relevantnih dokumenata, radova i reprodukcija čime su ostvareni zadani ciljevi općenito uspješnog skupa. Predstavljene teme i rezultati biti će objavljeni u posebnom zborniku radova. Na kraju, izraženo je zadovoljstvo mjestom održavanja tj. Galerijom skulptura Ivan Sabolić u Peterancu, gdje vrijedi postaviti jaču sponu između baštine i zajednice iz koje je potekla i kojoj primarno pripada.

Ilija CIKAČ

ANĐELA FRANČIĆ, MIRA MENAC-MIHALIĆ: RJEČNIK FRAZEMA I POSLOVICA MEĐIMURSKOGA GOVORA SVETE MARIJE. KAJ? STORIJA KANIŽAJ?, KNJIGRA, ZAGREB, 2020., 400 STR.

Profesorice Anđela Frančić i Mira Menac-Mihalić s Katedre za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu objavile su 2020. godine *Rječnik frazema i poslovice međimurskoga govora Svete Marije* s upečatljivim podnaslovom *Kaj? Storijska Kanižaj!* koji poziva na pomno listanje rječnika. Kako se navodi u prvim rečenicama *Uvoda*, prof. dr. sc. Anđela Frančić »izvorna je govornica svetomarskoga govora«, a dr. sc. Mira Menac-Mihalić »začetnica je hrvatske dijalektne frazeologije i najuglednija znanstvenica u tome području hrvatskog jezikoslovlja«. Na temelju tih navoda zaista možemo zaključiti da govor Svete Marije nije mogao dobiti bolje istraživačice od ovih uglednih znanstvenica.

Na početku knjige doznajemo sažete podatke o donjomeđimurskom naselju Sveta Marija, njegovom geografskom položaju, prošlosti i sadašnjosti dok se, dakako, najviše pažnje posvećuje govoru. Posebno je indikativna opaska Anđele Frančić da je u nekim opisima svetomarskog govora drugih istraživača pronašla primjere koji ne odgovaraju onome kako ih ona govori i čuje, što svjedoči o prednosti istraživača koji su ujedno izvorni govornici proučavanog govora. U poglavlju *O Svetoj Mariji i njezinu govoru* na temelju primjera opisuju se i fonetsko-fonološke (akcentuacija, vokalizam i konsonantizam) te morfološke značajke promjenjivih vrsta riječi (imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi, glagoli). Također se na primjerima daje opis tvorbe riječi pa tako, primjerice, doznajemo da su stanovnici Svete Marije Svetomarsčani, a navode se i pojedinosti iz područja sintakse i leksika govora Svete Mariji koji obiluje hungarizmima, germanizmima i turcizmima.

Posebno je poglavlje posvećeno frazeologiji pri čemu se frazemi uspoređuju u odnosu prema internacionalnim frazemima i frazemima karakterističnima za hrvatsko područje ili jedan njegov dio. Kao karakteristike svetomarskoga govora ističu se frazemi koji sadrže osobno ime ili imena blagdana, korištenje rime ili redupliciranja, a istraživačice su zabilježile i mnogo dijaloških i upitnih frazema. U *Rječniku frazema i poslovice*, koji predstavlja središnji dio ove publikacije, okupljeno je više od 3800 frazema i 160 poslovice s pripadajućim primjerima u rečenicama. Svakako su korisne upute o načinu na koji su sastavljeni rječnički članci, kao i njihov svojevrsni tumač koji je praktično smješten na prednjim i stražnjim unutarnjim koricama *Rječnika* te je vizualno zanimljivo uređen.

U daljnjim istraživanjima i usporednim analizama od pomoći mogu biti *Rječnik istoznanih i bliskoznanih frazema i poslovice* te *Svetomarsko-standardnojezični razlikovni rječnik manje poznatih riječi potvrđenih u Rječniku frazema i poslovice* i *Standardnojezični-svetomarsko razlikovni rječnik manje poznatih riječi potvrđenih u Rječniku frazema i poslovice*, a u posebnu je cjelinu izdvojen i abecedni popis poslovice. Na kraju se nalazi popis kratica i posebnih znakova, popis relevantne literature

te sažeci na hrvatskom i engleskom jeziku. Treba istaknuti da se u *Rječniku* nalaze karte i tablični prikazi koji doprinose preglednosti sadržaja, a pažnju posebno plijene crno-bijele fotografije predjela ili predmeta vezanih uz Svetu Mariju poput čipke.

Osim što *Rječnik frazema i poslovice međimurskoga govora Svete Marije* predstavlja vrijedan doprinos u području dijalektne frazeologije, on može biti poticajan i stručnjacima iz drugih područja, poput etnologije ili povijesti književnosti. Svakako će i široj javnosti biti zanimljivo upoznati se s nerijetko duhovitim frazemima i poslovicama Svetomarščana te ih uspoređivati s onima koje sami koriste. Konačno, stanovnici Svete Marije mogu biti sretni što je njihov govor, a time i njihov identitet i kultura, zabilježen na stranicama ovoga rječnika. Na njih se ujedno ponajviše i odnosi poziv na bilježenje još nezapisanih frazema i poslovice koji autorice šalju uz poruku koju i ovdje vrijedi istaknuti: »si ljudi se znodo«.

Mihaela CIK

VLADIMIR PALOŠIKA, GLOGOVNICA, II. DOPUNJENO IZDANJE, VLASTITA NAKLADA, KRIŽEVCI-SVETI IVAN ZELINA, 2020., 142 STR.

Vladimir Palošika je u nakladi Meridijana objavio 2009. godine knjigu o Glogovnici, tom spomeničkom dragulju Kalničkoga prigorja. Kao zaljubljenik u povijest svojeg zavičaja nastavio je prikupljati građu o povijesti Glogovnice, te je sada u vlastitoj nakladi ponovno tiskao knjigu o toj temi, koja se temelji na novim saznanjima. Uz knjigu je priložen i CD o glogovečkim toponimima izvorne govornice Anke Durbek-Cerovec.

Palošika, povjesničar-amater, u uvodu knjizi piše i ovo: »Novi nalazi do kojih se došlo u međuvremenu konzervatorsko-restauratorskim radovima, možda bi mogli osvijetliti neke od brojnih glogovečkih nepoznanica. Ovdje u prvom redu mislim na otkriće zidne slike plosnatoga križa na istočnom zidu sakristije. Križ podsjeća na onaj uklesan u podnu ploču kapele sv. Petra u Apatovcu. Nadasve dragocjeno otkriće predstavljaju kapiteli stupova u lađi koji su postali vidljivima nakon uklanjanja višeslojnog premaza žbuke i kreča. Jedan kapitel na stupu uz pjevalište ima motiv poput palminog lista, jedan oblik potkove, a ostali su u obliku pupoljka. Vrlo su slični onima u crkvi sv. Marije u Gori kod Petrinje gdje je od 1196. bilo templarsko središte. U svetištu crkve otkriveni su skromni fragmenti zidnih slika kao i na sjevernom dijelu lađe. Otkriven je i prezentiran ciklus zidnih slika s motivima Muke Isusove na baroknom pjevalištu. Pozornost privlače i zazidana vrata s kamenim dovratnikom na sjevernom zidu lađe, te zid od opeke sjeverno od gotičkoga slavoluka«.

Glogovnica je jedno od crkvenih i naseobnih središta koja su predstavljala okosnicu naseljenosti i kulture hrvatske povijesti već od 11. stoljeća (odnosno s kraja tzv. bjelobrdske kulture). U Podravini i Prigorju, uz Glogovnicu, to su svakako još templarsko-križarski i sepulkralski posjed Zdelja (Miholjanec kod Virja) i Rasinja, dakako uz dominaciju oppiduma i kasnije civitasa u Križevcima, te Kalniku. Srećom u Glogovnici je iz toga doba sačuvano nekoliko romaničkih reljefa glava sepulklaraca, te daka-ko velebna ranogotička crkva. Stoga ovaj izuzetan povijesni lokalitet zavređuje punu pozornost istraživača.

Palošika u prvom dijelu knjige govori o Glogovnici kao središtu templara, ivanovaca i sepulklaraca, a potom o osmanskim provalama, te o isusovcima u ovom kraju. Potom razrađuje spomeničku baštinu, poput zlata i srebra Glogovnice, liturgijskog ruha, arhitektonskih posebnosti župne crkve Uznesenja Marijina i slično. U nastavku razrađuje spomenike Glogovnice u svjetlu novih istraživanja i rješavanja starih dvojbi, te usporedno donosi rezultate istraživanja srednjovjekovne povijesti Apatovca i Svete Helene Koruške. Kao vrijedan prilog u knjigu su uvršteni i podaci o glogovečkim župnicima, o ispravi glogovečkog župnika Josipa Jagatića iz 1818., a dat je i zanimljiv popis većine toponima iz župe Glogovnica.

Dragutin FELETAR

ZLATKO KARAČ, STUDIJE O ARHITEKTURI SINAGOGA U HRVATSKOJ, UR. ANTE ŽUNIĆ, ARHITEKTONSKI FAKULTET I UPI M BOOKS, ZAGREB, 2020., 226 STR.

Prof. dr. sc. Zlatko Karač (Vukovar, 1961.), redoviti je profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu i danas zacijelo jedan od najupućenijih poznavatelja povijesti arhitekture u Hrvatskoj. On se već dvadesetak godina bavi istraživanjima o arhitekturi (i povijesti) židovskih sinagoga u Hrvatskoj, te je s toga područja dosad objavio oko 80 radova i članaka. Sada je učinio kritički odabir tih svojih radova, te ih objavio u sintetičkoj knjizi o hrvatskim sinagogama. U sjajno grafički uređenoj knjizi donosi (barem neke) podatke o blizu stotinu sinagoga, koje su bile izgrađene (ili adaptirane) u svim većim mjestima Hrvatske.

Nažalost u nebrizi i nerazumijevanju ljudi danas je u Hrvatskoj sačuvano samo 15-tak objekata, od toga 9 sinagoga koje su namjenski građene kao židovske bogomolje. S obzirom da je nestalo čak više od 80 posto sinagoga, ova knjiga predstavlja memento židovskoj kulturi i arhitekturi u Hrvatskoj. Osim spomenički i arhitektonski vrlo vrijednih sinagoga u Dubrovniku, Splitu i Rijeci (Sušaku), većina židovskih bogomolja koristilo se u sjevernoj Hrvatskoj, od Karlovca i Čakovca na zapadu do Iloka na istoku.

Karač je temeljito istražio i povijest sinagoga u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, gdje su židovske bogomolje postojale u Čakovcu, Varaždinu, Ludbregu, Legradu, Koprivnici, Đurđevcu, Križevcima i Bjelovaru. Od spomenutih sinagoga sačuvana su arhitektonski i povijesno vrlo vrijedna zdanja u Varaždinu, Križevcima, Bjelovaru i Koprivnici, dok još uvijek postoji prizemnica u Ludbregu, koja je bila adaptirana za potrebe židovskog bogoslužja. Vrijeme nastanka, kao i stilske i sadržajne opreme i veličine tih objekata zavisila je od broja i aktivnosti Židova u pojedinim naseljima. Osobito jake židovske zajednice do Drugoga svjetskog rata živjele su u gradovima i većim naseljima, gdje su razmjerno rano i osnovane židovske općine, koje su imale i svoje židovske župe i rabina. Tako je, primjerice, židovska općina u Varaždinu osnovana 1777., Čakovcu 1780., Legradu 1820. (ili 1867.), Križevcima 1844., Koprivnici 1850. itd.

I u gradovima su Židovi za potrebe bogoslužja koristili najprije adaptirane privatne kuće, da bi u drugoj polovici 19. stoljeća gradili i posebne sinagoge, arhitektonski i stilski slične takvim građevinama u svijetu. Tako je velika sinagoga u Varaždinu izgrađena 1861., u Bjelovaru 1912.-1914., a u Križevcima 1895. godine (prema nacrtima Lava Hönigsberga i Juliusa Deutscha). I u Legradu je razmjerno rano izgrađena (ili adaptirana) sinagoga, a tu je djelovala i židovska škola. Izgradnja sinagoge može se datirati svakako u drugu polovicu 19. stoljeća. Računa se da je židovsku zajednicu utemeljio 1820. godine Mark Friedfeld, pa je uskoro stigla obitelj Goldsmit i druge. O povijesti židova u Legradu piše i legradski kroničar Jenő Haller (Légrad története, eszék, 1912): »Za praeoransa i učitelja 1854. u Legrad dolazi Samuel Goldman, a od 1860. dužnost kantora i učitelja obavlja Izrael Rosenfeld, te nakon njega S. L. Grosszman. Njegov nasljednik bio je Salamon Breuer, koji je 35 godina obnašao dužnost židovskog dušobrižnika u Legradu. Nakon njegove smrti 1901. na mjesto rabina dolazi David Grosz (koji je bio rabin i 1912.). Vjerska zajednica je dugo godina bila bez groblja, pa je mjesto ukopa bilo na židovskom groblju u Koprivnici. Godine 1867. napokon je osnovano i židovsko groblje u Legradu, a Židovi ujedno daju graditi i sinagogu. Tada je utemeljena »Chevra Kadisa«, čiji su prvi upravitelji bili Samuel Goldsmit i Jozsef Hercer. Dio Legrada koje su u velikom broju nastanjivali Židovi, mještani nazivaju Židovaroš (Zsidovaros)«.

Za sinagogu u Koprivnici sigurno se zna da ju je gradio znameniti koprivnički graditelj Josip Rösch (Reš) 1875./1876. godine. Nije točno utvrđeno tko je bio projektant, iako je sačuvano nekoliko nacрта iz toga doba (to sigurno nije bio Julius Deutsch, kojeg navode neki autori, jer je tada bio premlad). Židovska općina najvjerojatnije je osnovana 1850. koji podatak bi valjalo još istražiti (vjerojatno koje desetljeće ranije). Za povijest koprivničke sinagoge osobito je važna temeljita adaptacija, koja je izvršena 1930. godine prema nacrtima znamenitog hrvatskog arhitekta (Koprivničanca) Slavka Löwyja. Löwy je dakako ostavio osnovnu arhitektonsku postavku koprivničke sinagoge, ali je modernizirao fasadu ravnim linijama, odstranivši brojne ranije ukrase.

O stilskim oznakama koprivničke židovske bogomolje, Karač kratko piše: »Koprivnička sinagoga, iako u skromnoj provincijalnoj izvedbi, najbližnja je zagrebačkoj, odnosno Försterovom bečkom tipu tropoljne sinagoge. Glavno pročelje uz središnji portal ima i zasebni ulaz za žene; iznad bifore je kaligrafski natpis iz Tore, na krovnojatici je luhot, Mojsijeve ploče Zakona. U interijeru dominira oronha-kodeš oblikovan kao neoromanički kupolasti ciborij. Moderni redizajn izvornog projekta iz 1876. djelo je arhitekta Slavka Löwyja (1930.)«.

Dragutin FELETAR

ZRINSKI I ČAKOVEČKI STARI GRAD, UR. MAGDALENA VRBANEC I MAŠA HRUSTEK SOBOČAN, KATALOG IZLOŽBE, MUZEJ MEĐIMURJA, ČAKOVEC, 2021., 134 STR.

Usporedo s uređivanjem vanjskih bedema i postavljanjem sjajne muzejske postave »Riznica Međimurja«, u zrinskoj palači Staroga grada u Čakovcu postavljena je i izložba »Zrinski i čakovečki Stari grad«. Izložba je 2021. otvorena u povodu 350. godišnjice pogubljenja Petra Zrinskog i Krste Frana Frankopana u Bečkom Novom Mjestu, te 400. godišnjice rođenja Petra Zrinskog. U reprezentativnom prostoru cijeloga istočnoga krila zrinske palače na drugom katu, Muzej Međimurja ostvario je dosad zacijelo najbolju tematsku postavu. Golema povijesna građa o Zrinskim postavljena je vrlo informativno, likovno i grafički moderno i privlačno, pa je obilazak postave izuzetno zanimljiv i daje sve osnovne podatke o ovoj slavnoj hrvatskoj velikaškoj obitelji. Šteta što je iz 16. i 17. stoljeća sačuvano vrlo malo materijalnih predmeta, pa su postavljajući izložbe bili primorani maksimalno koristiti reprodukcije ilustrativnog materijala.

Uz izložbu izdan je i reprezentativan katalog, koji zapravo predstavlja razmjerno zaokruženu povijest Zrinskih i njihova odnosa prema čakovečkoj utvrdi. Glavne autorice izložbe su Magdalena Vrbanc i Ana Šestak, dok su katalog uredile Magdalena Vrbanc i Maša Hrustek Sobočan, a tekstove su pisali: Magdalena Vrbanc, Zoran Turk i Ana Šestak. Autori kataloških opisa su Leon Bošnjak, Marina Breigovec, Iva Katarina Pugelnik, Maša Hrustek Sobočan, Vladimir Kalšan, Branka Marcuš, Emina Šafarić, Ana Šestak, Magdalena Vrbanc i Tamara Ilić Olujčić.

U predgovoru Magdalena Vrbanc ističe: »Izložba »Zrinski i čakovečki Stari grad« obrađuje razdoblje 16. i 17. stoljeća, kada obitelj Zrinski stoluje u Čakovcu i postiže vrhunac svoje moći. U prvoj izložbenoj cjelini predstavljen je njihov politički, vojni i društveni uspon – od stjecanja čakovečkoga vlastelinstva sredinom 16. stoljeća do niza tragičnih događaja iz druge polovice 17. stoljeća, koji su doveli do sloma obitelji i doprinijeli gašenju obitelji Zrinski početkom 18. stoljeća. Veći dio izložbe posvećen je svakodnevici obitelji Zrinski i prikazu života plemstva u ranom novom vijeku. Teme poput djetinjstva i obrazovanja, braka i obitelji, društvenog života i razonode, prehrane i blagovanja, omogućuju cjeloviti prikaz i bolje razumijevanje prostornoga i vremenskoga konteksta života ranonovovjekovnog plemstva. U trećoj izložbenoj cjelini prikazan je razvoj palače i utvrde Čakovec, doma i sjedišta obitelji Zrinskih. Palaču i utvrdu Zrinski su modernizirali, a dinamičnim i svestranim aktivnostima i djelatnostima utjecali su na gospodarski, društveni i kulturni razvoj grada Čakovca«.

Poput izložbe i katalog je podijeljen u tri cjeline. U prvoj cjelini »Plemićka obitelj Zrinski«, Magdalena Vrbanc i Zoran Turk pišu o Šubićima Bribirskim kao vodećem plemenitom rodu hrvatskoga srednjovjekovlja, zatim Magdalena Vrbanc razrađuje temu o Zrinskim u Međimurju (posjedi, trgovina, gospodarstvo), potom ista autorica razlaže temu o političkoj moći obitelji Zrinski, te o Zrinskim kao uspješnim vojskovođama. Zoran Turk i Magdalena Vrbanc pišu o urota magnata i njezinim posljedicama, a potom je prikazano rodoslovno stablo obitelji Zrinski.

U drugom poglavlju »Svakodnevni život plemstva u ranom novom vijeku s osvrtom na obitelj Zrinski«, Magdalena Vrbanc na početku razrađuje tri teme: o djetinjstvu i obrazovanju, o brakovima i nasljednoj politici, te o položaju i ulozi žena. Zoran Turk piše o modi i odijevanju toga doba, a potom Magdalena Vrbanc dodaje još šest podtema: o vjerskim prilikama u Međimurju, o društvenom životu plemstva, blagovanju i prehrani na čakovečkom dvoru, o vrtovima Zrinskih, o načinu sabiranja i bogatstvu čakovečke riznice, te o bogatoj zrinskoj knjižnici.

Treća cjelina kataloga odnosi se na razvoj čakovečkoga Staroga grada. Magdalena Vrbanc napisa je temu o razvoju čakovečke utvrde, a Magdalena Vrbanc i Ana Šestak i središnjoj palači, te o podgrađu čakovečkoga Staroga grada. Vrlo je zanimljiva i objavljena lenta vremena, zatim opisi izloženih predmeta (81 opis), te vrijedni prilozi: povelja Jurja IV. Zrinskog iz 1579., popis posjednika trgovišta u Čakovcu iz 1584., popis zaplijenjenih stvari 1671. i 1681., te popis i izvještaj o konfiskaciji pokretnih i nepokretnih dobara Petra Zrinskog, Franje Tržaćkoga i Franje Bukovačkoga. Objavljena je opsežna literatura i izvori o povijesti Zrinskih i čakovečke utvrde.

Petra SOMEK

SAMUEL BUDINA, POVIJEST OPSADE I OBRANE SIGETA 1566., UR. ALOJZ JEMBRIH, MATICA HRVATSKA, OZALJ, 2021., 344 STR.

Prof. dr. sc. Alojz Jembrih i u mirovini neumorno istražuje povijest hrvatske književnosti, te je sada sabrao, uredio i napisao popratnu studiju o sjajnom djelu o Sigetskoj bitci (1566.), koje je izdano već dvije godine nakon te epopeje Nikole IV. Zrinskog, u Beču 1568. godine. Zapravo je ta knjiga temeljna informacija o tomu što se zbivalo u vrijeme najslavnije bitke iz hrvatsko-ugarske povijesti 16. stoljeća. U ovom reprezentativnim novom izdanju Jembrih donosi originalni latinski tekst iz 1568., s prijevodom mladog hrvatskog latiniste Petra Uškovića Croate.

Naslov latinskog originala glasi »Historia Sigethi, totius Sclavoniae fortissimi...«, odnosno hrvatski prijevod: »Povijest Sigeta najčvršće utvrde cijele Slavonije, koji je nedavno turski car Sulejman zauzeo i preoteo kršćanima, s hrvatskog na latinski jezik prevedena po magistru Samuelu Budini, Ljubljancaninu. Milošću i privilegijem carskoga veličanstva itd., Beč, iz tiskare Gašpara Stainhofera, 1568.« Veći dio knjige (do 166 str.), donosi preslike originala sa latinskog, a s desne strane današnji prijevod na hrvatski (s potrebnim bilješkama). Na taj način čitatelji mogu koristiti i dalje istraživati početni latinski tekst (tiskan 1668.), ili pak pouzdati se u točnost suvremenog prijevoda na hrvatski.

Što je posebno vrijedno, Jembrih u knjizi donosi i preslike originalnog rukopisa, koji je pisan na hrvatskoj glagoljici (čuva se u bečkom Staats-archivu). Taj izvorni rukopis na glagoljici mogao je biti pisan odmah nakon slavne bitke pod Sigetom, negdje u našem Pokuplju, blizu Ozlja (prema tvrdnji Stjepana Ivšića, što prenosi Alojz Jembrih). To je izuzetno vrijedan dokument koji je sada dostupan i široj hrvatskoj javnosti, osobito pak našoj znanstvenoj zajednici.

Poslije glagoljskog originala, Jembrih donosi i znamenitu povijesnu studiju Stjepana Ivšića iz 1918. godine, pod naslovom »Podsjeđanje i osvojenje Sigeta u glagoljskom prijepisu hrvatskoga opisa iz 1566. ili 1567. godine«. Ivšić u svojoj studiji razrađuje sve relevantne elemente nastanka toga povijesnoga glagoljskog rukopisa, njegovo povijesno značenje, ali i vrijednosti pisma i jezika. Ivšić donosi i prijepis rukopisa, ali i razrađuje značenje prijevoda Samuela Budine na latinski, koji je objavljen već 1668. godine.

Knjiga završava opsežnom studijom o sadržaju i važnosti djela Samuela Budine za hrvatsku i ugarsku povijest i jezikoslovlje. Na početku razrađuje povijest Sigeta i opsadu toga grada, kao i herojski čin Nikole IV. Zrinskog a potom temeljito analizira Budinin prijevod na latinski. U tom kontekstu osobito je zanimljiva rasprava o odnosu Franje (Ferencza) Črnka i autorstva glagoljskoga rukopisa »Povijest Sigeta«, što povjesničari i povjesničari književnosti nisu uspjeli pouzdano sve do danas. Jembrih tvrdi da Franjo Črnko najvjerojatnije nije autor glagoljskog originala rukopisa »Historia Sigethi 1568.« U studiji se donose i manje razlike uočene na prijevodu s glagoljaškog originala na latinski jezik. Prvenstveno poradi objavljivanja hrvatskog prijevoda latinskog teksta Samuela Budine o sigetskoj bitci, ali i zbog temeljite i analitičke studije na kraju knjige, ovo djelo urednika Alojza Jembriha izuzetno je vrijedan i važan prinos boljem poznavanju povijesti Zrinskih, ali i prinos hrvatskoj povijesti i povijesti hrvatske književnosti.

Dragutin FELETAR

MEĐUNARODNA KONFERENCIJA »ZRINSKI I FRANKOPANI«, POVODOM 400. GODINA ROĐENJA PETRA ZRINSKOG I 350. OD POGIBIJE PETRA ZRINSKOGA I FRANA KRSTE FRANKOPANA, ŠOPRON, REJPÁL HIŽA, 19. STUDENOG 2021.

Hrvatska samouprava i Hrvatsko kulturno društvo Šoprona su u prostorima Rejpál hiže u Šopronu na zapadnom dijelu Mađarske priredili međunarodnu konferenciju 19. studenog u 16:00 sati na temu Zrinski i Frankopani. Povod su bile vелеbne godišnjice kao što su 400. obljetnica rođenja Petra Zrinskoga i 350. obljetnica smrtne osude dvaju hrvatskih velikana, no prisjetilo se i drugih godišnjica koje su vezane uz ovu temu. Predavači na konferenciji su bili dr. Herbert Gassner (Eisenstadt, Austrija), prof. dr.sc. Dinko Šokčević (Institut za povijest Mađarske akademije znanosti u Budimpešti), doc. dr. sc. Petar Feletar (Hrvatska), dr. Andras Krisch (Šopron) i organizator dr. Franjo Pajrić (gradišćanski Hrvat iz Koljnofa u Mađarskoj). Predavanja konferencije će se publicirati na ljeto 2022. u 14. broju regionalnih studija.

Rejpál hiža u kojoj se održavao skup izgrađena je u renesansnom stilu u drugoj polovici 16. stoljeća. Nakon velikoga požara početkom 18. stoljeća su je obnovili, tako da danas prezentira barokni stil. Od 2007. godine zgrada je u vlasništvu grada Šoprona, a danas je dom hrvatskih društava. Hrvatsko-njemački kulturni centar (tvz. Rejpál hiža) otvoren je na korištenje za oko 1.000 Hrvata i 2.500 Nijemaca koji žive u Šopronu i okolici. Ovdje se uselilo Šopronsko hrvatsko kulturno društvo, Šopronska čakavska katedra i Šopronska matica hrvatska (tri hrvatska društva). Zgrada se nalazi u centru grada Šoprona na Várkerületi.

Vrlo zapaženo predavanje na konferenciji imao je Dinko Šokčević, nekadašnji ravnatelj Mađarskog instituta u Zagrebu, o odnosima Ugarske sa susjednim zemljama u vremenu od 1660. od 1670. ljeta, dok je Herbert Gassner govorio o detaljima presude i samog pogubljenja Petar Zrinskog i Frana Krste Frankopana. U sklopu predavanja Petra Feletara o znamenitim obljetnicama prisjetilo se na 360 godina od početka izgradnje Novog Zrina (1661.-2021.), 20 godina od pionirske knjige o Novom Zrinu (2001.-2021.) te 10 godina od početka serije znanstvenih skupova o Zrinskim i spomendana (2011.-2021.). U sklopu skupa po prvi puta je prezentirana nova knjiga o Novom Zrinu (autora Dragutina Feletara, Petra Feletara, Gábor Hausnera, Lájosa Négyesi, Józsefa Padányija i Hrvoja Petrića, 2021.) koja je posvećena velebnoj tvrđavi Novi Zrin, koju su sagradili slavni Zrinski na sutoku Mure u Dravu. Utvrda je bila sagrađena na krajnjem istočnom rubu Međimurja (na području naselja Legrad), blizu ušća rijeke Mure u Dravu, a dao ju je sagraditi ban Nikola Zrinski 1661. godine. Ona je trebala služiti za obranu hrvatskih krajeva od stalne turske najeзде, budući da se preko puta, na lijevoj obali Mure, nalazio ugarski teritorij okupiran od strane Osmanskog Carstva. Osmanlije su ju u sljedeće tri godine nekoliko puta opsjedali, ali je banova hrvatska vojna posada uz austrijska pojačanja uspjela obraniti je. Ipak, početkom lipnja 1664. ogromna turska vojska opsjela ju je i nakon nekoliko tjedana, 7. srpnja 1664. godine, pomoću laguma (potkopa) razorila ju. Borba Zrinskih i Frankopana usjekla se u srce naroda za sva vremena. Narod je shvatio za koje se vrednote valja boriti (i mrijeti) te su stoga ostali živjeti plemeniti principi Zrinskih i Frankopana, a s njima i oni sami, do današnjeg dana jer – *Navik on živi ki zgine pošteno!*

Petar FELETAR

DAMIR MAGAŠ, MLADEN KLEMENČIĆ, ANTE NAZOR, BRANIMIR VUKOSAV: VELIKA GEOGRAFIJA HRVATSKE - KNJIGA 1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ, GRANICE I POLITIČKO-GEOGRAFSKA OBILJEŽJA HRVATSKE, SVEUČILIŠTE U ZADRU ODJEL ZA GEOGRAFIJU, ŠKOLSKA KNJIGA, ZAGREB, 2021., 304 STR.

Na zagrebačkom Interliberu 10. studenog 2021. predstavljena je javnosti dugo očekivana knjiga Velika geografija Hrvatske - Geografski položaj, granice i političko-geografska obilježja Hrvatske (knjiga 1 od 7), a knjigu su promovirali autori Damir Magaš, Mladen Klemenčić, Ante Nazor i Ivana Crljenko, te predsjednik Uprave Školske knjige Ante Žužul. Ova knjiga je svojevrsan nastavak velikog projekta nakon 2013. godine kada je u glavni urednik Damir Magaš u suradnji s Izdavačkom kućom »Meridijani« izdao sveobuhvatnu Geografiju Hrvatske. Budući da je posljednja takva knjiga izdana

daleke 1974. godine (urednik Ivan Crkvenčić) ovo je značajan doprinos hrvatskoj geografiji i stvaranju novih geografskih sinteza. Ovu prvu knjigu »Velika Geografija Hrvatske« objavljuju Školska knjiga i Sveučilište u Zadru, glavni urednik projekta je Damir Magaš, a dvojica recenzenata su Josip Faričić te akademik Dragutin Feletar.

Dakle ovo je tek prvi dio reprezentativne Velike geografije Hrvatske, djela o zemljopisnom prostoru i prostornim mijenama na teritoriju Republike Hrvatske. Na dobro ilustrirane 304 stranice autori razmatraju i javnosti približavaju činjenice o važnosti geografskog, posebice prometno-geografskog položaja i značenju Hrvatske u suvremenom okružju te stoljetne mijene i probleme u oblikovanju i uređivanju granica, posebice suvremenih. Znatniji dio posvećen je političko-geografskim i geostrateškim okolnostima i odnosima Republike Hrvatske, a u skladu s time i odnosima s međunarodnom zajednicom, susjednim i drugim zemljama te prekograničnoj regionalnoj suradnji. Uz opširan popis literature, u pronalaženju pojmova i građe čitateljima pomaže kazalo zemljopisnih pojmova.

Sadržajno je strukturiran projekt vrlo slično knjizi iz 2013. no ovaj puta su poglavlja detaljnije razrađena pretvorena u tomove odnosno zasebne knjige čineći znatno prošireni integralni zemljopisni monografski sklop. Prvi dio Geografski položaj, granice i političko-geografska obilježja Hrvatske podjeljen je u šest cjelina. Nakon kratkog predgovora i uvoda slijedi prvo poglavlje autora Damira Magaša o današnjem državnom teritoriju i granicama Hrvatske. Nakon toga isti autor nadovezuje drugo poglavlje o osnovnim odrednicama prostora Hrvatske u Europi. Mladen Klemenčić u opširnijem trećem poglavlju o državnom teritoriju i granicama daje pregled od povijesno geografskog oblikovanja teritorija do unutarnjeg upravno-teritorijalnog ustroja. Najduže četvrto poglavlje o geostratezijskim odrednicama hrvatskog prostora proizašlo je iz pera trojice autora – Ante Nazora, Branimira Vukosava te Damira Magaša. Prije literature i kratkog zaključka Damir Magaš u pretposljednem petom poglavlju daje zanimljiv pregled prekogranične regionalne suradnje Hrvatske.

Glavni cilj ove prve knjige bio je objavljivanje dostupne građe i podataka te spoznaja o tim važnim obilježjima suvremenog prostora Republike Hrvatske. Građu ove knjige čine spomenute cjeline o današnjem državnom teritoriju i granicama, o osnovnim odrednicama prostora Hrvatske u Europi, o mijenama državnog teritorija i granica od srednjega vijeka do danas, o geopolitičkim i geostrateškim odrednicama hrvatskog prostora, posebice onima iz vremena raspada SFRJ i nastanka neovisne Republike Hrvatske te o prekograničnim regijama suradnje. Posebna pozornost usmjerena je prometno-geografskim obilježjima koja proizlaze iz zemljopisnog položaja Hrvatske u Europi, graničnim pitanjima sa susjednim zemljama, unutarnjem teritorijalno-upravnom ustroju koji je također povezan s obilježjima veličine, granica i položaja države te prekograničnom regionalnom povezivanju i suradnji. Tom se problematikom do sada bavio manji broj istraživača i znanstvenika, a u ovoj knjizi četiriju autora nastoje se predstaviti relevantne informacije vezane za predstavljenu građu.

Iako je predstavljena tek prva i sedma (od sedam najavljenih) monografija koje će izlaziti u narednim godinama, ovo je kapitalno djelo od nacionalne važnosti u koju je uključeno čak 40-tak autora. Ovom serijom monografija počinje reprezentativno gigantsko izdanje o geografskom prostoru i stoljetnim mijenama na teritoriju Republike Hrvatske. Riječ je o vrlo važnoj literaturi za raznovrsne korisnike, koja ima prvorazredno nacionalno značenje, a iznimno je važna i za razvitak geografske struke.

Petar FELETAR

DAMIR MAGAŠ, ANTE BLAČE, IVANA CRLJENKO: VELIKA GEOGRAFIJA HRVATSKE – KNJIGA 7. RAZVOJ I ZNAČENJE HRVATSKE GEOGRAFIJE, SVEUČILIŠTE U ZADRU ODJEL ZA GEOGRAFIJU, ŠKOLSKA KNJIGA, ZAGREB, 2021., 596 STR.

Na Interliberu 10. studenog 2021. predstavljena je javnosti uz prvu i sedma knjiga Velike geografije Hrvatske koja je usmjerena na razvoj hrvatske geografije. Pomalo je nevjerojatno ali do danas nije napisana sveobuhvatna sinteza o toj temi a vrlo je važna za razvoj znanosti, obrazovanja i odgoja u Hrvatskoj. I ovu sedmu bogato ilustriranu monografiju »Velika Geografija Hrvatske« objavljuju Školska

knjiga i Sveučilište u Zadru, glavni urednik je Damir Magaš, a dvojica recenzenata su Josip Faričić te akademik Dragutin Feletar.

Na gotovo 600 stranica, koncepcijski različita od prvih šest, ova sedma monografija kroz opširna četiri poglavlja daje pregled razvoja i postignuća naše geografije te pokazuje vrijedan doprinos europskoj i svjetskoj geografiji. Prvo poglavlje usmjereno je na razvitak geografije do institucionalizacije, dakle od antike i srednjeg vijeka, preko hrvatskih geografskih spoznaja u novom vijeku do 19. stoljeća. Najopširnije drugo poglavlje govori o razvoju geografije poslije institucionalizacije u šest velikih poglavlja od 19. stoljeća do današnjih dana zasebno obrađujući hrvatske geografe u inozemstvu te geografiju u međunarodnog suradnji. Z trećoj cjelini koja se tiče ostalih aktivnosti obrađene su geografske udruge (Hrvatsko geografsko društvo, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Udruge studenata), periodična izdanja, knjižnice, centri za istraživanja, hrvatska kartografija, te hrvatski geografski kongresi, seminari i obljetnički skupovi. Sedma monografija završava kratkim četvrtim poglavljem o doprinosima drugih struka razvoju hrvatske geografije, te opširnim popisom korištene literature, kazalom osobnih imena, etnika i zemljopisnih imena.

Za potrebe stvaranja ove velebne knjige autori Damir Magaš, Ante Blaće te Ivana Crljenko koristili su se mnogim provjerenim citiranim izvorima i relevantnom literaturom što je rezultiralo jedinstvenim monografskim sintetskim ostvarenjem, prvi puta u suvremenoj geografskoj znanosti u Hrvatskoj. Ovaj izdavački zahtjevan i odgovoran pothvat proširuje spoznaju o integralnoj hrvatskoj geografskoj literaturi što ima, osim općeg značenja za struku i iznimno opće obrazovno značenje za širu javnost.

Petar FELETAR

KONFERENCIJA »PRILIKA ILI PRIJETNJA? REFORMA LOKALNE I REGIONALNE SAMOUPRAVE U HRVATSKOJ«, HANNS-SEIDEL-STIFTUNG, EKONOMSKI INSTITUT, ZAGREB, HOTEL SHERATON, 27. I 28. LISTOPADA 2021.

U Hotelu Sheraton u Zagrebu je, 27. i 28. listopada 2021., održana vrlo važna konferencija pod nazivom »Prilika ili prijetnja? Reforma lokalne i regionalne samouprave u Hrvatskoj«, u organizaciji Hanns-Seidel-Stiftunga i Ekonomskog instituta Zagreb te pod pokroviteljstvom Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske. Cilj konferencije bio je pružiti platformu za raspravu teoretičara i praktičara o ključnim temama reforme lokalne i regionalne samouprave kao preduvjeta za ubrzani i ujednačeni razvoj svih dijelova Hrvatske.

Ispred Vlade Republike Hrvatske konferenciju je pozdravio dr. sc. Ivan Malenica, ministar Ministarstva pravosuđa i uprave, te najavio da će njegovo ministarstvo u idućem razdoblju intenzivirati aktivnosti koje se tiču promjena u lokalnoj i regionalnoj samoupravi, a koje moraju biti dugoročne. Na važnost reforme lokalne i regionalne samouprave ukazao je i dr. Klaus Fiesinger, regionalni direktor za jugoistočnu Europu Zaklade Hanns-Seidel-Stiftung, navodeći da je to pitanje koje dugo pobuđuje njihov interes. Ravnateljica ureda Zaklade u Zagrebu mr. sc. Aleksandra Markić Boban rekla je da konferencijom - na kojoj sudjeluju domaći i strani stručnjaci iz ekonomskih, pravnih i politoloških znanosti te saborski zastupnici, načelnici i gradonačelnici - žele odgovoriti na pitanje kako stvoriti i održati zajednicu poželjnu za sretan život građana. Navodeći da je Ekonomski institut Zagreb desetljećima aktivno uključen u temu lokalne i regionalne samouprave, ravnateljica dr. sc. Tajana Barbić upozorila je da se lokalna samouprava suočava s nekim akumuliranim problemima, ali i novim izazovima poput fiskalnih, demografskih i digitalnih te onima povezanim s aktualnom zdravstvenom krizom. Ispred Ekonomskog instituta Zagreb vrlo intrigantno predavanje održala je i nekadašnja ministrica uprave dr. sc. Dubravka Jurlina Alibegović o fiskalnoj (ne)samostalnosti lokalne i regionalne samouprave.

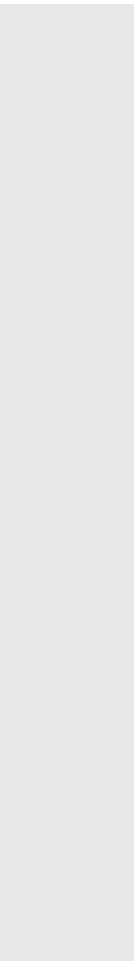
Prvo predavanje je bilo pozvano predavanje prof. dr. sc. Paweła Swianiewicza, redovitog profesora i predstojnika Odjela za razvoj i lokalnu politiku s Fakulteta geografije i regionalnih studija Sveučilišta u Varšavi a tema je bila vrlo pogođena - Reforma lokalne i regionalne samouprave: Iskustva drugih zemalja. U dinamičnom bloku predavanja o stanju u lokalnoj i regionalnoj samoupravi: pravni i teritorijalni izazovi te ustrojstveni, demografski i fiskalni izazovi, nastupili su zanimljivi predavači s brojnih fakulteta poput prof.dr.sc. Sanje Barić (predavanje - Ustavnopravni položaj lokalne samouprave u

Republici Hrvatskoj), izv. prof. dr. sc. Vedran Đulabić (predavanje – Jedinice teritorijalne samouprave u Hrvatskoj i politika regionalnog razvoja), doc. dr. sc. Mihovila Škarice, (predavanje - Suradnja lokalnih jedinica kao odgovor na strukturne probleme), doc. dr. sc. Marina Strmote (predavanje - Demografski izazovi na lokalnoj i regionalnoj razini) i drugi.

Akademik Dragutin Feletar, HAZU i doc. dr. sc. Petar Feletar sa Sveučilišta u Zagrebu s Fakulteta prometnih znanosti predstavili su se sa hrabrim prijedlogom nove regionalizacije a u sklopu predavanja o učinkovitom teritorijalnom ustrojstvu Hrvatske temeljenom na geografskom pristupu. Stvaranjem demokratske Hrvatske 1993. godine počeo je funkcionirati današnji teritorijalni ustroj Hrvatske (ranije je bio još davne 1963.). U 30 godina razvoja Hrvatske dogodile su se velike socijalne, ekonomske i društvene mijene, koje novi teritorijalni ustroj uprave i samouprave nije pratio na odgovarajući način. Takva organizacija uprave i samouprave naprosto je postala neefikasna i preskupa. Geografski pristup stvaranju teritorijalnog ustroja Hrvatske polazi od glavnih čimbenika transformacije geografskog prostora. Te funkcije i procesi mogu ujedno biti i glavni kriteriji za formiranje novog teritorijalnog ustroja. S novom bi predloženom prostornom organizacijom kao preduvjetom za ubrzani i ujednačeni razvoj svih dijelova Hrvatske, ipak trebalo što prije krenuti – kratak je zaključak konferencije.

Moderator konferencije vrlo je uspješno obavio Mislav Togonal pogotovo kada je uslijedila rasprava s gradonačelnicima, općinskim načelnicima i županima o vrućoj temi reforme lokalne i regionalne samouprave u Hrvatskoj. Među ostalim predstavnicima u raspravi je sudjelovao i Mišel Jakšić, gradonačelnik grada Koprivnice.

Petar FELETAR

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilogima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, drago@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetic@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekстом. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are categorized in the following manner:

- 1. Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation** - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
- 2. Revised papers** - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
- 3. Professional articles** - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (*.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

- a) paper title
- b) author name(s)
- c) institution name/address the author is employed with
- d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
- e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Tiskano u Hrvatskoj, prosinac 2021.

Cijena 150,00 kn